

TEORIJA in PRAKSA

iz vsebine:

- IZJAVA
- VLADO BENKO: Internacionalizem danes
- STANE KAVČIČ: Družbena preosnova brez iluzij in dogem
- IVAN LAVRAČ: Cena uporabne vrednosti družbenega kapitala
- JAKA AVŠIČ: Praktično izvajanje načel enakopravnosti
- KAREL KOSIK: Naša sedanja kriza

avgu
september

8-9
68

revija
za
družbena
vprašanja

TEORIJA
in
PRAKSA

IZDAJA VISOKA SOLA
ZA POLITICNE VEDE V LJUBLJANI

UREJUJE UREDNIŠKI ODBOR:

Vlado Benko, Vlado Beznik, Adolf
Bibiš, France Hočevar, Dragana Krai-
gher, Stane Kranjc, Boris Majer, Lev
Modic, Mitja Ribičič, Zdenko Roter,
Rino Simoneti, Lojze Skok, Majda
Strobl, Mitja Svab, Zvonimir Tanko,
Ivo Tavčar, Boris Ziherl

GLAVNI UREDNIK

STANE KRANJC

ODGOVORNI UREDNIK

ZDENKO ROTER

SEKRETARIAT UREDNISTVA

Vlado Benko, Adolf Bibiš, Albin
Mahkovec, Zdenko Roter, Ruža Tek-
avec, Vinko Trinkaus

OBLIKOVALEC

Jure Cihlaš

LEKTORJA

Mojca Močnik in Jože Snoj

UREDNIŠTVO

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 311-039
in 311-377

UPRAVA

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 311-377
int. 232

NAROČNINA

Letna naročnina za zasebnike 30 din,
polletna 15 din, posamezen izvod 3 din,
za organizacije letna naročnina 40 din,
posamezen izvod 4 din. Za tujino dvoj-
na cena. Cena dvojne številke za
nenaročnike je 6 din.

TEKOCI RACUN

501-3-386/2, Visoka šola za politične
vede — za revijo »Teorija in praksa«

ROKOPISE

sprejema uredništvo do 20. v mesecu.
Maksimalni obseg uvodniških člankov
je do 10 novinarskih strani, za članke,
razprave, eseje do 20 strani, za po-
glede, glose, komentarje do 10 strani,
za prispevke v rubriki »Brez ovin-
kov« do 5 strani; rokopisov ne vra-
čamo.

TISKA

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova 35

letnik V

1968

št. 8-9

vsebina

	IZJAVA	1107
	VLADO BENKO: Internacionalizem danes	1112
	RINO SIMONETI: Zastoj ali ožvljajanje?	1119
	IVAN LAVRAČ: Cena uporabne vrednosti družbenega kapitala	1126
	STRASIMIR POPOVIČ: Dohodkovna mera in delitev dohodka	1144
	STJEPAN BUNTA: Kdo naj vodi zdravstvo?	1159
AKTUALNI INTERVJU:	STANE KAVČIČ: Družbena preosnova brez iluzij in dogem	1174
KOMUNISTI IN NAS ČAS:	PETER KLINAR: Notranja skladnost v Zvezi komunistov	1196
POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:	ERNEST PETRIČ: O naši neučinkovitosti	1206
	JAKA AVSIČ: Praktično izvajanje načel enakopravnosti	1212
	VINKO TRINKAUS: Progresivno obdavčenje in socialna diferenciacija	1218
	MARJAN TEPINA: Prostorsko planiranje pred veliko preizkušnjo	1229
STUDENTJE IN POLITIKA:	CIRIL BASKOVIČ: In nadaljevanje?	1239
	METOD ČERNETIČ: Student, družba, univerza	1245
	BOŽIDAR DEBENJAK: Nova faza demokracije	1250
	IVO MARENK: Uvod v širšo akcijo	1252
	ZDRAVKO MLINAR: Protest proti nezaupanju v človeka	1256
	GOJKO STANIČ: Smisel študentske kritike	1260
SOCIALISTIČNA MISEL PO SVETU:	KAREL KOSIK: Naša sedanja kriza	1263
	DOLFE BIBIČ: O usmeritvi politične znanosti	1282
ZNANOST IN DRUŽBA:	BOSTJAN MARKIČ: Nadaljnji razvoj političnih znanosti	1285
	O. R.: Upanja	1292
BREZ OVINKOV:	M. K.: Religioznemu pisanju o ateistih na rob	1294
	Z. R.: Danijevo vprašanje in odgovor uredništva	1298
	MILOŠ MIKELN: Vsako mnenje — svoj klobuk	1301
	J. P.: Mit ali stvarnost?	1304
	V. M.: Odgovornost poslanca	1307
	ZDENKO ROTER: Vzroki neke krize	1309
	V. T.: Integracija s privilegiji	1312
	PRIKAZI, RECENZIJE, BELEŽKE IN BIBLIOGRAFIJA	1316

CONTENTS

DECLARATION	1107
VLADO BENKO: Internationalism today	1112
RINO SIMONETI: Stagnation or Revival?	1119
IVAN LAVRIC: Prize of the Value of the Social Capital	1126
STRASIMIR POPOVIC: The Measure of Income and the Distribution of Income	1144
STJEPAN BUNTA: Who is to Lead Health-Service?	1159
TOPICAL INTERVIEW:	
STANE KAVCIC: Social Reorganization without Illusions and Dogmas	1174
THE COMMUNISTS AND OUR TIME:	
PETER KLINAR: Internal Harmony in the League of Communists	1196
GLOSSES, VIEWS, COMMENTS:	
ERNEST PETRIC: Our Inefficiency	1206
JAKA AVSIC: Practical carrying out the Principles of Equality of Rights	1212
VINKO TRINKAUS: Progressive Taxation and Social Differentiation	1218
MARJAN TEPINA: Space Planning Facing its Great Trial	1229
STUDENTS AND POLITICS:	
CIRIL BASKOVIC: What About Continuation?	1239
METOD CERNETIC: Students, Society and University	1245
BOZIDAR DEBENJAK: A New Phase of Democracy	1250
IVO MARENK: Introduction into a Larger Action	1252
ZDRAVKO MLINAR: Protest against Distrust of a Man	1256
GOJKA STANIC: Significance of the Students Critics	1260
SOCIALIST THOUGHT IN THE WORLD:	
KAREL KOSIK: Our Present Crisis	1265
SCIENCE AND SOCIETY:	
DOLFE BIBIC: On Orientation of Political Science	1282
BOSTJAN MARKIC: Further Development of Political Sciences	1285
STRAIGHT AWAY:	
O. R.: Hopes	1292
M. K.: To the Religious Writing about Atheists	1294
Z. R.: The Question Posed by Dani and the Answer of the Editors	1298
MILOS MIKELN: Each Opinion — Somebody's Hat	1301
J. P.: Myth or Reality?	1304
V. M.: The Responsibility of a Member of Parliament	1307
ZDENKO ROTER: Reasons for Some Crisis	1309
V. T.: Integration with Privileges	1312
REVIEWS, NOTES:	
T. B. BOTTOMORE: Elite and Society (P.K.)	1316
M. M.: The Slovene Political Society	1320
Notes on Foreign Reviews	1322
BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES	1324

СОДЕРЖАНИЕ

— — — : ДЕКЛАРАЦИЯ:	1107
ВЛАДО БЕНКО: Интернационализм сегодня	1112
РИНО СИМОНЕТИ: Застой или оживление?	1119
ИВАН ЛАВРАЧ: Цена потребительской стоимости общественного капитала	1126
СТРАШИМИР ПОПОВИЧ: Мера дохода и его распределение	1144
СТЕПАН БУНТА: Кому руководить здравоохранением?	1159
АКТУАЛЬНОЕ ИНТЕРВЬЮ:	
СТАНЕ КАВЧИЧ: Общественное преобразование без иллюзий и догм	1174
КОММУНИСТЫ И НАШЕ ВРЕМЯ	
ПЕТР КЛИНАР: Внутренняя согласованность в Союзе коммунистов	1196
ВЗГЛЯДЫ, ЗАМЕТКИ, КОММЕНТАРИИ:	
ЭРНСТ ПЕТРИЧ: О нашей неэффективности	1206
ЯКА АВШИЧ: Практическое проведение принципов равноправия	1212
ВИНКО ТРИНКАУС: Прогрессивное обложение налогом и социальная дифференциация	1218
МАРЬЯН ТЕПИНА: Пространственное планирование перед большим испытанием	1229
СТУДЕНТЫ И ПОЛИТИКА:	
ЦИРИЛ БАШКОВИЧ: И продолжение?	1239
МЕТОД ЧЕРНЕТИЧ: Студент, общество, университет	1245
БОЖИДАР ДЕБЕНЬЯК: Новый этап демократии	1250
ИВО МАРЕНК: Введение к более широкому действию	1252
ЗДРАВКО МЛИНАР: Протест против недоверия к человеку	1256
ГОЙКО СТАНИЧ: Смысл студенческого кризиса	1260
СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ В МИРЕ:	
КАРЛ КОСИК: Наш нынешний кризис	1265
НАУКА И ОБЩЕСТВО:	
ДОЛЬФЕ БИБИЧ: О направлении политических наук	1282
БОШТЯН МАРКИЧ: Дальнейшее развитие политических наук	1285
БЕЗ ОБИНЯКОВ:	
О. Р.: Надежды	1292
М. К.: Маргинальные заметки по поводу религиозного писания об атеистах	1294
З. Р.: Вопрос Дани и ответ редакции	1298
МИЛОШ МИКЕЛН: Каждому мнению своя шляпа	1301
И. П.: Миф или действительность?	1304
В. М.: Ответственность депутата	1307
ЗДЕНКО РОТЕР: Причины одного кризиса	1309
В. Т.: Интеграция с привилегиями	1312
ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:	
Т. В. БОТТОМОРЕ: Элита и общество (П. К.)	1316
М. М.: Словенское политологическое общество	1320
По страницам иностранных журналов	1322
БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАТЕЙ	1324

Agresija Sovjetske zveze in nekaterih armad varšavskega sporazuma na Češkoslovaško in njena okupacija je doživela zares enotno obsodbo vseh jugoslovanskih ljudi, narodov in narodnosti. To razpoloženje izraža vseskozi tudi resolucija desetega plenuma Centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije.

Dva razloga narekujeta, da se želimo tudi kot uredništvo revije za družbena vprašanja še posebej izjaviti ob tem dogodku. Najprej mislimo, da je brutalni vojaški napad na neodvisno socialistično deželo, katerega so zagrešile države, ki se prav tako štejejo za socialistične, dogodek s takimi daljnosežnimi posledicami, ki zahteva razen uradnih in forumskih opredelitev tudi opredelitev z občutkom osebne odgovornosti vseh in vsakogar, ki si prizadeva pomagati ustvarjati družbo, ki bi bila bolj humana, bolj kulturna in bolj svobodna. Naše uredništvo si je s pisano besedo prizadevalo ustvarjati humanistično socialistično družbo. Prav to je bil temeljni kriterij naše programske politike, osnova kritične usmerjenosti revije. Zvesti tej usmeritvi se želimo opredeliti in povedati svoje stališče tudi ob okupaciji češkoslovaške socialistične države, ob tem, po letu 1948 najbolj grobem pojavu stanilizma v odnosih med socialističnimi državami.

Razen tega smo v zadnjih letih, kar izhaja naša revija, vseskozi z veliko pozornostjo spremljali družbene procese v drugih, še zlasti evropskih socialističnih deželah. Skušali smo zaznavati vsaj del tistih političnih in intelektualnih sil v njih, ki so si prizadevale uresničevati humanistično zasnovo socializma in bile zato pogosto v konfliktu z vodilnimi

birokratskimi političnimi skupinami in stalinističnim dogmatizmom kot doktrino teh skupin. V njih smo videli progresivno zvezo znanstvene misli z delavskim gibanjem, zvezo, brez katere si ni mogoče zamisliti sodobnega socialističnega gibanja in njegovega stalnega napredka. Prav zato smo na naših straneh objavljali mnoge avtorje iz teh dežel, avtorje, ki so se ustvarjalno lotevali obravnavanja socializma, bili kritični do dogmatičnega marksizma, avtorje, ki so se z vsem žarom spopadali z nehumano prakso, ki je nastopala v imenu socializma.

Našim bralcem smo posredovali misli piscev-marksistov, ki so uživali upravičeno priznanje mednarodne znanstvene, kulturne in politične napredne javnosti zaradi ustvarjalnih naporov za razvijanje marksistične misli v skladu z novimi vprašanji, ki jih postavlja dvajseto stoletje pred družbene znanosti. Po dobi, ko je marksistična misel zaradi dogmatske zaprtosti in stalinističnega pragmatizma zašla v hudo krizo, so se nam zdela spodbudna prizadevanja, ki so razkrivala sposobnost in hotenja pokazati življenjsko moč izvirne marksistične družbene misli tudi ob novih problemih človeka in družbe našega časa. V tem smo videli dobro znamenje za možnosti novega kulturnega ozračja v nekaterih socialističnih družbah, kjer so v postalinskem obdobju spet nastajale možnosti in razmere za ustvarjalno teoretično in znanstveno delo. Svobodo intelektualnega dela, kulture, znanosti, svoboden dialog v družboslovnih vedah namreč štejemo za eno, vendar pa pomembno in zanesljivo znamenje humanizacije socialistične družbe in zginevanje nadvlade birokratičnih skupin. To pa ustvarja tudi možnosti za smotrno povezovanje vseh delovnih ljudi, umskega in ročnega dela, ki ga terja sodobno človeštvo in še posebej socialistična družba.

Žal pa se naša pričakovanja o demokratični evoluciji v prvi deželi socialistične revolucije, v Sovjetski zvezi, niso uresničila. Stalinizem, o katerem se je po dvajsetem kongresu KP Sovjetske zveze in po velikem vzponu ustvarjalnosti marksistične teorije in prakse v mnogih nacionalnih komunističnih in progresivnih gibanjih zdelo, da je bistveno porušen in presežen, se je pričel spet krepiti in uveljavljati. Po vzponu humanizma v teoretični misli in družbeni praksi je korak za korakom začela prevladovati birokratska in dogmatična politika vodilnih družbenih skupin. V Sovjetski zvezi je to, razen drugih razsežnosti, prišlo do izraza tudi v obliki ponovnega rojevanja politike hegemonizma supersile, ki ima na voljo velika materialna sredstva, ogromno vojaško moč in poskuša s sredstvi sile disciplinirati male socialistične dežele, da bi podredile vse svoje posebne in nacionalne interese izključno interesom sovjetske ekonomije in politike.

Ni naključje, da so se v novejšem času znašle pod udarom birokratizma tudi skupine znanstvenih, kulturnih delavcev in politikov, ki so si s prepородom teoretične, zlasti družbene misli in kulture prizadevale dati socializmu nove razsežnosti, novo, humanejšo podobo, bolj privlačno za milijone ljudi, ki iščejo izhoda iz sedanje stiske sodobnega človeštva in človeka kot posameznika. Povedati moramo, da je naše uredništvo razpravljal o dogajanjih in ukrepih proti akademski, znanstveni in kulturni svobodi v nekaterih socialističnih deželah. Menili smo, da pomeni oblastniško razsojanje o znanosti in kulturi birokratsko samovoljo, da je z ničemer utemeljeno etiketiranje del ali posameznih intelektualnih delavcev metoda, ki je docela tuja izročilu marksizma in humanistični zasnovi demokracije v socialistični družbi. Vse izkušnje novoveške kulture in zlasti socialističnih družb v zadnjih petdeset letih namreč govore, da je družba svobodna le, če je svobodna tudi teoretična misel; da je prav ta svoboda najpečji trn v peti oblastnikom, birokratom in politikantom; da je možen vsestranski družbeni napredek le tedaj, če je razvita tudi svobodna miselna kultura, ki ta napredek osmišlja in ga vzpodbuja; da teoretična misel lahko napreduje le, če se teoretično sporna vprašanja razrešujejo z metodo znanstvene kritike in intelektualnega dialoga. V administrativnih ukrepih zoper intelektualne delavce, ki so si neutrudno prizadevali za nadaljnji razvoj marksistične družbene misli in kulture, smo videli vstajanje težkih, morečih senc preteklosti, za katere smo upali, da bodo po dvajsetem kongresu KP Sovjetske zveze dokončno izginile.

Januar 1968 na Češkoslovaškem smo pozdravili z vsem srcem. Ob grozljivih znamenjih obnavljanja stalinizma je pomenil češkoslovaški prepород nov vzpon humanistične zasnove socializma, nov dokaz popolne in neizogibne združljivosti socializma z demokracijo. Vseljudska podpora akcijskemu programu KP Češkoslovaške pa je pomenila tudi dokaz nemajhne vere ljudi v možnost in prihodnost humanističnega socializma. Razen Jugoslavije bo poslej pričevala o tem tudi politična in družbena preosnova na Češkoslovaškem — tako smo upali. V številnih sestavkih v letošnjih številkah revije smo poskušali čimbolj približati bralcem tisto, kar se je tako vzpodbudno in s takim zagonom dogajalo v tej deželi.

Očitno pa je češki prepород, poleg »jugoslovanskega primera« in »romunske napačne poti«, še resneje ogrozil položaj birokratičnih skupin v nekaterih deželah varšavskega sporazuma. Strpnost do Češkoslovaške bi lahko ogrozila njihovo existenco v lastnih deželah. Vojaški poseg je logična posledica t u d i tega strahu in izraz samoobrambe teh skupin. Ni naključje, da je bil eden od prvih udarcev vojaškega posega

uperjen zoper ljudi, ki so se (pa naj gre za politike, novinarje, znanstvenike, kulturne delavce ali druge intelektualce) z vsem žarom in močjo svoje ustvarjalnosti vključili v češkoslovaško demokratično preosnovo ali jo celo zasnovali, ji dali teoretično fiziognomijo in osmislitev. Ni naključje, da je tudi ta ustvarjalnost stalinističnim dogmatikom dokaz za »kontrarevolucijo«.

Po Stalinovi strahovladi, po resoluciji Informbiroja leta 1948 in po pritisku na Jugoslavijo, ki je tej resoluciji sledil, je dobila socialistična ideja nov udarec in osnovo za nove dvome in negotovost glede humanističnega bistva socializma. Nasilje nad Češkoslovaško je namreč dokaz, da je nasilje tudi prisotno v intervencijskih socialističnih deželah. S tem pa so bile v očeh sodobnega človeštva postavljene veljavi socializma — nove ovire. Socializem in njegovo bistvo presoja človeštvo predvsem po družbeni praksi v deželah, ki se štejejo za socialistične. Ne pomagajo deklaracije, prepričevanja, milijonske naklade marksističnih del; socialna izkušnja množic je temeljni kriterij veljave socializma.

Zato se vsej svetovni javnosti z vso resnostjo postavlja vprašanje o smislu in prihodnosti takega »socialističnega« vzorca, ki temelji na nasilju v lastnih deželah ter v odnosih med njimi, ki v imenu nekakšnih višjih ciljev tepta elementarne človeške pravice, ki zatira svobodo narodov v imenu nadnacionalnega internacionalizma, ki uveljavlja moralo, da namen posvečuje sredstva.

Sicer pa je češkoslovaška drama elementarno razkrila vso pomembnost jugoslovanske odločitve v letu 1948, ko sta se naša partija in država uprli Stalinovemu diktatu. Samoupravna zasnova socializma, ki uveljavlja človeka kot temeljno vrednoto, namreč ne pomeni le možnost za humanizacijo in demokratizacijo naše socialistične družbe, marveč priča tudi o možnosti za humanistični socializem nasploh. Naš primer, odločenost Čehov in Slovakov da ostanejo zvesti izročilu januarskega preporoda, sklepi številnih komunističnih partij v svetu ki so zavrnile uveljavljanje hegemonizma v komunističnem gibanju, utiranje humanistične socialistične vize v mnogih političnih, kulturnih in drugih gibanjih izven formalnih komunističnih organizacij, prav tako navdajajo človeštvo z upanjem, da bo socializem tudi v praksi izpričeval svoje humanistično bistvo. Nobenega dvoma ni, da mora tudi v deželah, ki so dale Sovjetski zvezi na voljo svoje armade za okupacijo socialistične dežele, nastati nov položaj. Vladam teh dežel, ki so odgovorne svojemu ljudstvu, svojemu delavskemu razredu, bodo njihovi ljudje slej ko prej zastavili vprašanje o odgovornosti za to, ker istovetijo interese njihovih dežel s vsakokratnimi političnimi koraki Sovjetske

zveze. To upanje pa nalaga dolžnosti tudi jugoslovanskim komunistom. Humanizacija naše družbe in stvarna uveljavitev samoupravnih zasnov terjata, da z vso resnostjo tudi pri nas presegamo vse staro in konzervativno, da razsodno a odločno rešujemo vsa nerešena vprašanja socialistične graditve: od ekonomskega do političnega sistema, od odnosov med enakopravnimi narodi in narodnostmi do vlade federacije, in da v praksi še bolj učinkovito uresničujemo vrednote humanističnega socializma.

Ustvarjalna teoretična družboslovna misel pa se mora spopasti s težavnimi problemi: od vloge partije in države v socializmu, odnosa med razvitimi in nerazvitimi, vloge birokracije; od vloge armade do mehanizmov za razreševanje konfliktov in nasprotij, ki so prisotna tudi v socialistični družbi. Teoretični analizi bo treba podvreči tudi odnose med socialističnimi deželami in sodobne mednarodne odnose sploh. To bo omogočilo globlji vpogled v vzroke, ki so pripeljali do položaja, da je prvič v zgodovini delavskega gibanja in socializma neka socialistična država okupirala drugo socialistično državo. Te razlike bodo brez dvoma potrdile spoznanje, do katerega je ustvarjalna socialistična misel pri nas in v svetu že prišla v teh — za socializem — usodnih dneh: da vojaški poseg neke socialistične dežele ali skupine socialističnih dežel zoper neko drugo socialistično deželo brez privolitve njenih ustavnih organov ni bila in ne more biti slučajna napaka, marveč lahko izvira le iz bistvenega zaostajanja družbenih in političnih struktur za potrebami sedanjega časa. Tem potrebam, ki so v tesni povezavi s samoupravljanjem in socializmom, želi uredništvo tudi v prihodnje podrediti poslanstvo revije.

UREDNIŠTVO

Sesti september 1968

INTERNACIONALIZEM DANES

Kot porog pravemu stanju stvari zvenijo danes besede, ki jih je izrekel L. Brežnjev na proslavi petdesetletnice oktobrske revolucije, namreč, »... da se je razvil nov tip odnosov med državami, kjer je zmagal socialistični red. Bratski odnosi med socialističnimi državami slonijo na naraščajočem zaupanju in vzajemnem spoštovanju med narodi, na socialističnem internacionalizmu. Stvarnost kaže, da si je v okviru socialistične skupnosti vsaka država pridobila najugodnejše možnosti za okrepitev svoje neodvisnosti in suverenosti, pri čemer istočasno uživa vse prednosti vzajemne pomoči in prijateljske opore ...«

Ko je pismo petih partij iz Varšave Komunistični partiji Češkoslovaške zaskrbljeno ugotovilo, da je bil v tej deželi »ustvarjen položaj, ki je nesprejemljiv za socialistično deželo«, in je to skrb razložilo z iskrenimi prijateljskimi nameni in internacionalističnimi socialističnimi obveznostmi, pa je bilo v odgovoru centralnega komiteja KPČ docela jasno povedano, da se »akcije te stranke dosledno opirajo na načelo socialističnega internacionalizma«. Tako kategorično izražena zaskrbljenost in ocena o položaju v neki socialistični državi — da ne govorimo o tistih formulacijah v pismu, kjer je naštet, kaj naj prizadeta partija ukrene v »obrambo oblasti delavskega razreda in pridobitev socializma« — nas morda ne bi smela presenetiti, če ne bi preteklo dvajset let od časa, ko je bila KPJ ne samo žrtev takšne zaskrbljenosti, ocen in napotkov, marveč tudi pritiska v vseh oblikah. Sodimo namreč, da se je v teh dvajsetih letih od resolucije Informbiroja naprej v mednarodnem delavskem gibanju — čeprav manj v odnosih med socialističnimi državami — zgodilo marsikaj, kar je revidiralo nekatere koncepcije in raz-

jasnilo nekatere pojme o socialističnem internacionalizmu, v katerega imenu so včeraj nastopale partije iz Varšave in danes nastopajo armade varšavskega pakta. Da naštejemo samo nekaj dejstev in dejanj: beograjska deklaracija 1955. leta, XX. kongres KPSZ, jaltski memorandum, deklaracija sovjetske vlade z dne 30. oktobra 1956. Predvsem je to razjasnjevanje zadevalo tiste elemente socialističnega internacionalizma, ki — kadar gre za odnose med komunističnimi strankami in socialističnimi gibanji — afirmirajo njihovo popolno samostojnost in odgovornost, oziroma — kadar gre za odnose med socialističnimi državami — gradijo le-te na podlagi popolne enakosti v pravicah, spoštovanju ozemeljske nedotakljivosti in suverenosti ter vzajemnem neovmešavanju v notranje zadeve.

Od 1848. leta, ko je bil s komunističnim manifestom in besedami »Proletarci vseh dežel, združite se!« postavljen temelj mednarodne solidarnosti revolucionarnih socialističnih sil, se je spremenil splošni zgodovinski okvir, v katerem le-te delujejo, in njihov konkretni položaj. Z oktobrsko revolucijo — katere univerzalni pomen je predvsem v dejstvu, da je šlo za prvi primer nacionalne poti v socializem — je nastala prva socialistična država v svetu, položaj delavskega razreda v Rusiji se je kvalitativno spremenil, ker je postal nosilec nove socialistične državnosti in je kot tak nastopil tudi na mednarodnem območju kot zastopnik svoje ožje nacionalne skupnosti. Po drugi svetovni vojni je nastala vrsta socialističnih držav, na območjih Azije in Afrike so se razvila napredna narodno-osvobodilna gibanja s socialistično usmeritvijo, okrepile so se stranke delavskega razreda v kapitalističnih državah, spremenila se je struktura delavskega razreda, za socializem se opredeljujejo tudi sloji zunaj delavskega razreda, socializem je postal razvojna oblika sodobne družbe. Razvoj socializma kot svetovnega procesa in pa sistema družbenopolitičnih odnosov je prišel do točke, ko se je zavestnim socialističnim silam, usmerjenim k istemu skupnemu ideološkemu cilju, postavilo vprašanje usklajevanja konkretnih nacionalnih interesov in splošnih interesov boja za uveljavljanje socializma v svetovnih okvirih.

Z nastankom svetovnega trga, s povezovanjem in integracijo sveta v celoto so se temeljna družbena protislovja prenesla iz ožjih nacionalnih okvirov v širše svetovne okvire. S tem so bili dani temelji tudi za internacionalno solidarnost delavskega razreda. Toda ta solidarnost ni zapostavljala, kaj šele zavračala nacionalnega momenta. Da bi se delavski razred v katerikoli deželi uspešno bojeval proti buržoaziji, da bi

zrušil sistem kapitalistične eksploatacije, se je moral — tako kot pred njim buržoazija — vgraditi v svojo nacijo, s tem, da je bila postavljena jasna zveza med bojem proletariata vsakega naroda s socialističnim internacionalizmom. V tem pogledu je bil Engels popolnoma jasen, ko je zapisal, da je »internacionalno gibanje proletariata možno samo med samostojnimi nacijami«.

Kako uskladiti konkretne nacionalne interese in splošne interese boja za uveljavljanje socializma, se je na načelu socialističnega internacionalizma postavljalo v prvih letih obstoja sovjetske Rusije. Razreševalo se je praktično tako s podporo delavskega razreda v posameznih kapitalističnih državah prvi socialistični deželi v svetu, ki so jo obkrožale in ogrožale kapitalistične sile, kot s tem, da je sovjetska Rusija podpirala revolucionarna in narodnoosvobodilna gibanja. Razreševalo se je praktično na temelju Leninove koncepcije, da ni vodilne partije. Z razraščanjem stalinizma, z uveljavljanjem birokratskih teženj, s podrejanjem interesov posameznih komunističnih partij »generalni liniji« Kominterne pa je postala vsebina socialističnega internacionalizma docela enoznačna: boj za socializem se odloča v eni deželi, vodilna je vloga Sovjetske zveze in sovjetske partije, merilo socialističnega internacionalizma je predvsem odnos do Sovjetske zveze kot središča revolucije in pa soglasje z vsemi potezami in potrebami njene državne politike. Dasi je formalno komunistična internacionala ostala nosilec ideje svetovne revolucije in mednarodne solidarnosti in bi kot taka mogla razreševati protislovja med interesi komunističnih partij širom po svetu in potrebami sovjetske zunanje politike v tedanjih razmerah, ki so ogrožale obstoj edine socialistične države v svetu, je bila njena podrejenost potrebam Stalinove notranje in zunanje politike popolna. Do nekaterih pozitivnih znamenj, da se utegne to stanje popraviti, je sicer prišlo na VII. kongresu Kominterne, ko je bilo postavljeno in branjeno načelo, da se morajo komunistične partije v boju proti napadalnim avtoritarnim in totalitarnim režimom vrasti v svoje nacionalne skupnosti, zategadelj pa doseči večjo samostojnost in upoštevanje konkretnih razmer in posebnosti vsake dežele pri določanju politike. To bi bila vsekakor tista pot uresničevanja Leninovih besed, da »sleherna dežela prispeva k splošnemu gibanju s svojimi lastnimi, izvirnimi, tehničnimi značilnostmi«, ki bi uveljavila pravo marksistično pojmovanje socialističnega internacionalizma.

Vstop Sovjetske zveze v drugo svetovno vojno, osnovanje antifašistične koalicije, odnosi sil v njej, protislovja, ki so v njej nastajala in se zaostrovala, ko se je približeval konec vojne in bolj ko so se krepila družbena gibanja, ki so ogrožala

same temelje kapitalističnega sistema, so člani v tistem procesu, ki je ustvaril blokovsko konstelacijo z dvema velikima silama, Sovjetsko zvezo in ZDA, kot antipodoma. V tej konstelaciji so bila temeljna družbena protislovja postavljena v relacijo konflikta dveh sil velikank oziroma dveh blokov, njihovo razreševanje pa naj bi bilo — v Stalinovi koncepciji — odvisno od izida bitke med blokoma. Posledice so bile daljnosežne in jih čutimo še danes. Naj gre za komunistične partije v Zahodni Evropi ali pa za socialistične države v Vzhodni Evropi, ene kot druge se vse tesneje povezujejo s stalinsko zunanjo politiko in podrejajo njenim interesom, na temelju teze, da je Sovjetska zveza vodilno središče revolucije.

Takšno pojmovanje socialističnega internacionalizma, ki je kot glavno merilo zanj zahtevalo poslušnost in podporo interesom sovjetske zunanje politike, je značilno za vse obdobje po drugi svetovni vojni tja do XX. kongresa KPSZ, kljub temu da je postala zastarelost teorije o izgradnji socializma v eni deželi očitna. Teorija in praksa vodilne partije, vodilnega središča, vodilne socialistične sile, enega modela poti v socializem, vse to seveda ni ustvarjalo nikakršnih realnih možnosti za usklajevanje nacionalnih interesov s širšimi, internacionalnimi, nasprotno, ustvarilo je hude nesporazume in konflikte med socialističnimi državami in komunističnimi partijami, katerih vrhunec je bil napad Informbiroja na KPJ in Jugoslavijo, voden — kot danes proti ČSSR — pod zastavo internacionalizma. Šele okrog 1955. leta je prišlo do pozitivnejših premikov. Beograjska deklaracija, ki so jo podpisali jugoslovanski in sovjetski voditelji, je med drugim določila takšna načela zunanje politike obeh držav, kot so »vzajemno spoštovanje in neovmešavanje v notranje zadeve« in pa »razumevanje, da so vprašanja notranje ureditve različnih družbenih sistemov in različnih oblik razvoja socializma izključna stvar narodov posameznih držav«. Dasi je ta deklaracija predvsem postavila temelje, na katerih naj bi se razvijali dvostranski odnosi med obema državama, bi bilo seveda težko zanikati njen načelni pomen tudi za odnose med socialističnimi državami nasploh. Ne bi namreč mogli oziroma smeli pričakovati kakršnihkoli restrikcij v pogledu upeljavljanja teh načel v odnosu do drugih socialističnih držav, ne glede na njihov geografski položaj ali pa na način, kako so prešle na pot zgraditve socializma. Še pred XX. kongresom KPSZ je teoretsko glasilo KPSZ »Komunist« novembra 1955 ugotovilo možnosti, da posamezne dežele gradijo socializem po različnih poteh, kar je XX. kongres ne samo potrdil, marveč hkrati tudi ugotovil, da sestavljajo svetovni socialistični sistem enakopravne in suverene države, ki gradijo socializem po različnih poteh. Deklaracija sovjetske vlade z dne

30. oktobra 1956, to je v času madžarskih dogodkov, je vprašanje odnosov med socialističnimi državami formulirala takole: »Države velike skupnosti socialističnih narodov, ki jih združujejo skupni ideali razvoja socialistične družbe in načela proletarskega internacionalizma, lahko razvijajo svoje medsebojne odnose samo na podlagi popolne enakosti, spoštovanja ozemeljske nedotakljivosti, narodne neodvisnosti in suverenosti in vzajemnega neomešavanja v notranje zadeve«, razen tega pa izrecno priznala, da so obstajale številne nepravilnosti v teh odnosih. Moskovska deklaracija dvanajstih partij novembra 1957. leta je po eni strani sicer zavzela stališče, da so komunistične stranke enakopravne in neodvisne, po drugi strani pa je oživila koncepcijo tabora in vodilne vloge ene dežele oziroma ene partije.

Ko je prvi sekretar KPSZ L. Brežnjev decembra 1964. leta govoril o odnosih med socialističnimi državami, je ugotovil, »da se vsekakor med socialističnimi državami včasih pojavljajo tudi zapleteni problemi, ki jih ni lahko reševati. Graditev in razvoj zveze svobodnih narodov je velik in dolg proces. Zapleten je tudi zategadelj, ker se ustvarjajo nova, v zgodovini in preteklosti neznana pota meddržavnih odnosov, prav tako pa tudi zato, ker je potrebno premagovati nemajhno breme raznih izkušenj, ki so ostale v zavesti ljudi kot dediščina zrušenega izkoriščevalskega reda. Imeti je treba mnogo moči, potrpežljivosti in previdnosti (podčrtal V. B.), da bi se postopno in vztrajno — na temelju velikih leninskih idej — razvili novi odnosi med narodi, ki so šli na pot socializma.« Problemi so seveda očitni. Izhajajo iz različnih specifičnih razmer, v katerih so se razvijali posamezni narodi, sprememb v mednarodni skupnosti in znotraj posameznih dežel, zlasti pa iz neenakomernega razvoja kot zakonitosti. Splošna diferenciacija, do katere je prihajalo in še prihaja v posameznih socialističnih deželah, kakor tudi težnje po samostojnejšem odločanju ne samo v vprašanjih notranje, marveč tudi zunanje politike, so potemtakem popolnoma razumljivi in pričakovani fenomeni. Prav s teh vidikov je naravno in potrebno, da temeljijo odnosi med socialističnimi državami na doslednem spoštovanju tistih, lahko bi rekli klasičnih načel meddržavnih odnosov, ki jih navajajo nekateri prej navedeni dokumenti in ki sicer veljajo za odnose med državami, ne glede na njihovo notranjo ureditev. Ta načela pa navajajo tudi vsi dvostranski sporazumi o prijateljstvu in sodelovanju, ki so bili sklenjeni med posameznimi socialističnimi državami. Če pa se naj odnosi med njimi razlikujejo od običajne prakse in bi naj postali zgled demokratičnosti v mednarodni skupnosti, potem bi morala biti prav uporaba načela socialističnega internacionalizma

tisti vzvod, ki bi ustvaril takšno stanje. Pri tem se seveda zavedamo tega, da načelo socialističnega internacionalizma ne zajema samo odnosov med socialističnimi državami in komunističnimi partijami, marveč da je njegov pomen dokaj širši.

V dvostranskih in mnogostranskih pogodbah, ki vežejo socialistične države je — vsaj v večini primerov, z izjemo sovjetsko-češkoslovaške pogodbe o prijateljstvu in vzajemnem sodelovanju in varšavskega pakta — navedeno načelo socialističnega internacionalizma, katerega uporaba naj bi ustvarila višjo stopnjo sodelovanja med socialističnimi državami. Najbrž bi ne bili v hudi zadregi, če bi bilo treba izbrskati te ali one definicije socialističnega internacionalizma, mnogo večji problemi pa bi nastali tedaj, ko bi hoteli prevesti marsikdaj napajane »splošne internacionalne interese« — kot sestavni element socialističnega internacionalizma — iz abstraktnosti v takšno prakso, ki bi bila sprejemljiva za vse socialistične države. To se navsezadnje dokaj očitno pojavlja v njihovih ekonomskih odnosih. Sovjetski ekonomist Bogomolov piše sicer o ekonomskih odnosih novega tipa v SEV — in v »temeljnih načelih mednarodne socialistične delitve dela«, ki so bila sprejeta junija 1962 v Moskvi, je govor tudi o »socialističnem internacionalizmu« — za katere bi bilo potrebno, po njegovem mnenju, »naučiti se usklajevati neenake pozicije držav, pravilno usklajevati nacionalne interese, ki odražajo posebnosti njihove socialistične graditve, raven industrijskega razvoja in materialne blaginje, s splošnimi internacionalnimi interesi«. Priti do soglasja o tem, kaj je v skupnem ekonomskem interesu socialističnih držav ob dejstvu, da je stopnja ekonomske razvitosti različna, da skušajo nekatere socialistične države obdržati ekonomske prednosti, ki jih imajo, druge pa zmanjšati ali odpraviti razlike, ki obstajajo, seveda ni lahka stvar, in zato bi bilo potrebno — z besedami L. Brežnjeva — mnogo moči, potrpežljivosti in previdnosti. Kako, na primer, razrešiti protislovja med tistimi stališči v SEV, ki teže ali so težile za tem, da bi se v procesu kvalitativne integracije konstituirali enotni organi načrtovanja, skupni za vse države SEV in z atributi naddržavnosti, in težnjami, ki zagovarjajo samo koordinacijo ekonomskih načrtov? Ali pa: kako razvozlati konflikt med proizvajalci surovin v SEV in proizvajalci končnih izdelkov, kar je sicer del bazičnega protislovja med bolj in manj razvitimi tudi v SEV? Podobno bi veljalo tudi za politične odnose. Predvsem: ali je možno v vsakem pomembnejšem primeru zagotoviti koincidenco interesov majhnih socialističnih držav z določenimi specifičnimi interesi Sovjetske zveze, ki ni samo socialistična država, marveč je tudi velika sila, pa naj le-ti izhajajo iz

potreb njene nemške in evropske politike ali pa, denimo, posledic konflikta s Kitajsko?

Kriza, do katere je prišlo v tem poletju v odnosih med socialističnimi državami v zvezi s pritiskom na Češkoslovaško, ki je odgovor na prizadevanja KPČ po nadaljnjem razvijanju socialističnih družbenih odnosov in uveljavljanju njenega akcijskega programa, nam ne daje — predvsem pa agresija petih držav varšavskega pakta na ČSSR — veliko spodbud za to, da bi v socialističnem internacionalizmu kot načelu, na katerem naj bi se razvijali odnosi med socialističnimi državami, videli aplikacijo in stvarnost. Stvarnost je, žal, drugačna in tragična podoba te stvarnosti so tanki armadi Sovjetske zveze, Madžarske, Poljske, NDR in Bolgarije na ozemlju ČSSR, ki so vdrli nanj ne le v nasprotju z določili varšavskega pakta, marveč predvsem z določili Ustanovne listine OZN. Težnje razlagati »splošne internacionalne interese« na način, s katerim se ohranja sistem arbitrarnega predpisovanja norm za ravnanje posameznih socialističnih držav, še nadalje prilašča pravica do zadnje besede, samovoljno tolmači položaj v neki socialistični državi, kljub jasno izraženi volji njenih državljanov, in končno takšna dejanja, kot smo jim bili priča v zadnjih dneh avgusta 1968, to načelo samo kompromitirajo. Zapoljo tega menimo, da je treba v odnosih med socialističnimi državami vztrajati na doslednem spoštovanju neodvisnosti, enakosti v pravicah, suverenosti in neovmešavanju v notranje zadeve, kar seveda ne bi smelo pomeniti, da bi se socialistične države izolirale druga od druge oziroma da bi se pustile zapejljati v konjunkturne in kratkoročne pozicije pragmatizma ali pa ekvidistance nasproti različnim pojavom v mednarodni skupnosti.

Tako kakor obstaja nujna in realna potreba po samostojni akciji posameznih socialističnih držav, tako to velja tudi za komunistične partije. »Vsaka komunistična partija je odgovorna za svojo politiko delavskemu razredu svoje dežele,« piše v stališčih, ki so jih sprejeli na deveti seji CK ZKJ v zvezi s položajem v ČSSR. Svoj boj za socializem in interese delovnega ljudstva in oblike tega boja pa lahko razvija samo, če pozna konkretno in kompleksno realnost, možnosti in okoliščine, v katerih deluje. Nobena druga komunistična partija in nobeno središče tega ne poznata in tudi ne moreta poznati. Le s takšno avtonomijo komunističnih partij se more uresničevati socialistični internacionalizem. V njem je dovolj prostora za kroženje idej in izkušenj, za konstruktivne razprave o novih problemih, ki jih zastavlja razvoj družbe in socializma, za odprt dialog brez etiketiranja, za pozitivne politične pobude. S takšnim socialističnim internacionalizmom sta seveda nezdržljiva tako birokratski, centralistični in eta-

tistični univerzalizem kot ozki, vase zaprti in samovšečni provincializem. To je bistvo enotnosti v različnosti in pogoj za akcijsko enotnost.

Živimo v času, ko se je z Vietnamom podoba enega imperializma razkrila v vsej svoji goloti pa tudi razkroju. Svoboda, demokracija, enake možnosti za vse ipd., so, kot se zdi, samo še potrošno blago v torbah »zelenih baretk«. Z intervencijo v ČSSR se je razkrila podoba drugega imperializma, ki posebne interese politične in vojaške birokracije prikriva pod plaščem »splošnih interesov socializma« oziroma načel socialističnega internacionalizma. Neizmerna škoda ni samo v tem, da ta načela kompromitira, marveč tudi v dejstvu, da se to dogaja v času, ko čakajo socialistično družbo velike in usodne naloge nadaljnjega in pluralističnega razvijanja demokracije.

Rino Simoneti

ZASTOJ ALI OŽIVLJANJE?

Dobili smo sveženj knjig z analizami in rezultati gospodarjenja na posameznih področjih in dejavnostih v prvih dveh letih reforme. Ni več mogoče, da bi ugibali in iskali v neznanem. Razprave so dale nekaj hudo temnih ocen, po katerih je bilanca federacije v velikanskem deficitu, naložb centralnih bank povečini ni moč izterjati, federalni gospodarski objekti v izgradnji finančno izčrpljujejo, razvoj ne-

razvitih pa je hudo nezadosten. Po drugih optimističnih ocenah je vse obveze, zapisane v srednjeročnem planu, mogoče uresničiti ne glede na splošno gibanje gospodarstva. Ena in druga mnenja so odmaknjena od resničnega stanja in realnih možnosti naše družbe. Ni težko spoznati, da zaprtega obravnavanja pomembnih zadev, ki so živiljenjskega pomena za vse naše delovne ljudi, narode in narodnosti Jugoslavije, ni mogoče združiti z demokratično politično atmosfero in svobodno ter kritično samoupravno prakso socialistične družbe. Razprave o bilanci federacije, omejene le na ozek okrog predstavnikov, so bile temelj nezaupanja in pretiravanja, pa tudi nekoristnih političnih teženj, ki nas niso združevale, ampak nas poskušale cepiti na nerealnih geslih. Znova se je pokazalo, da so metode dela v nekaterih strukturah zastarele in ne dajejo vselej poročila za razjasnitev, objektivizacijo in usmerjanje. Javna objava vseh dokumentov je pripomogla k strokovno utemeljeni razpravi, v kateri bo prostor za amatersko manevriranje in pritiske precej ožji.

Podatke je na osnovi statistike obdelal Zvezni zavod za gospodarsko planiranje, ki mu, če pregledamo materiale, ne moremo nič očitati. Opravili so veliko strokovno delo. Kot vedno bo razprava odkrila nekatere pomanjkljivosti. Podrobnejša ocena bi bila strokovna in politična naloga, kar pa presega možnosti in namen tega zapisa. Narodni dohodek narašča samo eno do dve točki pod ravnino srednjeročnega programa. Stopnja rasti proizvodnje po fizičnem obsegu v zadnjem letu dobro napreduje in lahko dosežemo porast v primerjavi z letom 1967 za 5 do 6 točk. Če bi nadaljevali s takim tempom, lahko do leta 1970 dosežemo za celotno petletno obdobje spodnjo mejo programirane rasti. Družbeni proizvod, ki zaradi kвалitetnih sprememb znotraj fizičnega obsega proizvodnje narašča za približno 2 točki višje, lahko doseže sredino programiranega vzpona. Od vseh ekonomskih tokov so najslabši podatki o izvozu in uvozu, o njuni usmerjenosti in stanju deviznih rezerv, ki so povezane z načrtovano konvertibilnostjo domače valute. Nimamo dovolj podatkov za vse pozitivne premike, ki jih s statističnimi podatki ne registrirajo. Iz anket in letnih poročil ugotavljamo, da podjetja množično uvajajo nove proizvode, opuščajo stare, da bi jejo trd boj, da bi uskladili proizvodnjo s potrebami tržišča, da so v mnogih podjetjih v panogah s poprečno rastjo dosegli odlične rezultate, da je vedno več pobud za integracije vseh vrst in medsebojna vlaganja investicijskih sredstev in da se počasi lomi zaprtost v delovnih organizacijah. To gotovo ni slika stagnacije v gospodarstvu, ampak potrdilo za živiljenjsko sposobnost samoupravnega ekonomskega sistema, ki je usmerjen v trg in plansko koordiniran. Očitno je tudi, da re-

forma ni kratek enkraten akt, ampak nekoliko težji in daljši proces, kot smo v začetku pričakovali. Na stopnji razvitosti, ki smo jo dosegli, moramo sproti prilagajati ukrepe tekoče ekonomske politike in jih neprenehoma popravljati. Ni lahko zamenjati celoten ekonomski instrumentarij, tudi ni mogoče pustiti, naj se gospodarstvo samo znajde. Na področju osebnih dohodkov, investicijskih vlaganj, likvidnosti gospodarstva, podpore uspešnim integriranim organizacijam in raziskovalnemu delu, ki bi bilo bolj povezano s proizvodnimi potrebami, izvoznemu režimu in drugod moramo marsikaj popraviti.

Tako usmerjena razmišljanja potrjujejo tudi podatki o gibanju gospodarstva SRS za prvo polletje 1968, ki jih je objavil zavod za statistiko SRS. V primerjavi s prvim polletjem 1967 smo dosegli industrijsko proizvodnjo z indeksom 104,6. Od letnega poprečja 1967 je proizvodnja narasla za indeks 104,7, kar je utemeljeno s padajočim trendom v dinamiki preteklega leta. Zaposlenost je minimalno porasla v juniju, a je na splošno še za 0,6 odstotka pod poprečjem v polletju 1967. Osebni dohodki umerjeno rastejo, cene, posebno proizvajalčeve pa minimalno naraščajo. Indeksi cen življenjskih potrebščin so pod ravnino rasti osebnih dohodkov. To pa seveda ne pomeni, da nekatere delovne organizacije ne doživljajo hudih pretresov vse do stečajev in prisilnih uprav. Imamo nekaj podatkov, da smo, kjer smo na novo organizirali neko proizvodnjo in jo posebej skrbniško gojili, pogosto slabo uspeli. Še več, upajamo stečaje in prisilne uprave v industriji, kmetijstvu, prometu, in drugod, kot v poprečju v Jugoslaviji ali pa relativno toliko kot na področjih, kjer smo po vojni zgradili nove objekte, ki jim preradi in tudi nekritično očitamo nerentabilnost, kadarkoli le moremo.

Če hočemo, da bo naš prispevek v prihodnji razpravi pozitiven, bo nujno moral biti kritično ustvarjalen. Ne moremo prezreti dejstva, da so se z reformo začeli pozitivni premiki k decentralizaciji sredstev v delovne organizacije, ki je bila prekinjena leta 1967 in da se lahko kaj takega zgodi tudi leta 1968. Oslabela pa je, če ne celo močno zaostala, gospodarsko usmerjevalna vloga republik in občin. Posamezna področja niso niti v približnem sorazmerju deležna kreditov bivših zveznih bank in objektov, ki jih gradimo s sredstvi federacije. Izpopolniti bi morali sistem financiranja slabo razvitih republik. Nova vlaganja naj bi bila odvisna od gospodarskih uspehov teh področij in proučiti bi morali razmerja med delovno in kapitalno intenzivnimi vlaganji. Prevelika vlaganja v objekte, ki zahtevajo veliko denarja in zaposlujejo malo ljudi, bodo težko izboljšala standard v teh krajih. Na ta področja se investicije ne delijo po dohodkovni logiki, ker je de-

nar prepoceni in ponudba dela ni ugodnejša, kot bi lahko pričakovali, če ga je veliko. Tako eni dokazujejo prenizko rast proizvodnje in osebne in splošne potrošnje na prebivalca, drugi pa imamo na voljo vedno več podatkov, ki govorijo, da udeležba razvitejših republik v jugoslovanskem gospodarstvu upada. Te razlike še povečujejo različni demografski pri-rastki v posameznih pokrajinah. Obenem moramo tudi čim prej razmejiti pristojnost med republikami in federacijo. Čim prej bomo sistemsko priznali razlike v skušnjah, navadah, potrebah in možnostih za zadovoljevanje, tem prej bomo brez nepotrebnih trenj postopno odpravljali razlike. Federacija naj zadrži le najnujnejše regulative ekonomskega sistema. Vse druge skrbi naj prepusti republikam, občinam in samoupravnim skupnostim. Čim bolj se skušamo spraviti na eno kopito, bolj smo nezadovoljni in spodbujamo le težnje za prepornost ustvarjenih dobrin, nezadostne pa so spodbude za ustvarjanje.

Splošni materialni tokovi ne opravičujejo razburljivih klicev in nervoznih reakcij. Najpomembnejši delež za še ugodnejša gibanja lahko prispevamo z mirnim in sporazumnim dopolnjevanjem ekonomskega in družbenega sistema. Vsaj dolgoročni rezultati in vzgibi ter motivi so najbolj odvisni od usklajenosti sistemskih rešitev, pri tem pa ne moremo podcenjevati tudi deleža tekoče ekonomske politike, ki vpliva in usmerja zaželeno tokove. Tu vidim zaskrbljujočo razliko med optimistično oceno splošnega stanja in načrti oz. elementi ekonomske politike, kot jih je v osnutku izdelal zvezni zavod za gospodarsko planiranje. Tako po vsebini kot po načinu izražanja odseva iz njega nervoznost in slabši čut za mero in tehtanje. Na mnogih straneh naštevajo, kaj vse je treba takoj in nemudoma storiti. Morda je danes že manj nujno opozarjati na nevarnosti takega ozračja, vendar napetosti se lahko ponovijo. Popolnoma se strinjam z zveznim izvršnim svetom, ki se je zavzel za javno deklariranje določene politike, nato pa za enotno izpolnjevanje nalog.

Mislim, da smo bili v zadnjem času v popolnoma nevzdržnem položaju. Živeli smo v ozračju, ko so bili najbolj glasni tisti, ki so imeli z izvajanjem reformne smeri posebne težave. Ti so tudi vplivali na razpoloženje nezaupanja in vrstili so se upravičene in neupravičene zahteve. Sprejem vsake zahteve in to brez pridržkov mora končno pripeljati nazaj k stari ekstenzivni avtarkični gospodarski smeri v gospodarstvu in inflacijskemu kreditiranju vseh drugih družbenih potreb zunaj njega. Doživljali smo resolucije, zahteve in štrajke. Pri tem smo vsi enako kritični: državljani, družbene organizacije, poslanci in funkcionarji. Pri tem pa čisto pozabimo, kdo je za

kaj odgovoren. Kje so sile, ki delujejo v tej družbi sredobežno? Zaradi nekaterih pomanjkljivosti v tekoči ekonomski politiki pretekle dobe, o katerih smo v naši reviji odkrito in kritično pisali, je vsakdo menil, da lahko tudi neracionalno, neutemeljeno, subjektivno in uničevalno kritizira vsakega in vsakogar. Primerov bi lahko naštel mnogo: od štrajka v kolektivu, ki po notranjih merilih ni dosegel stoddstotnih osebnih dohodkov, pa je pri vrhu lestvice osebnih dohodkov v stroki in približno na republiškem poprečju, do zahteve, naj odstopijo republiški funkcionarji zaradi položaja v stroki ali službi, na katero ne vplivajo samo oni. Gotovo imajo poslanci demokratično pravico in dolžnost postaviti katerokoli vprašanje. Delam veliko razliko med metodami, ki smo jih sprejeli in jih uveljavljamo, še posebej kadar so poslanci opozarjali na pomanjkljivosti, ki so bile npr. pri uvozu v Sloveniji že dolgo znane in smo se vsak po svojih močeh trudili, da jih odpravimo. Razmišljam v tolikem razponu le za čisto ilustracijo, da ni nihče imun pred splošno družbeno nervozo. Pritisk pa rodi zopet protipritisk in kopiči konflikt na konflikt. V tem trenutku prihajajo o pravem času smernice predsedstva in izvršnega komiteja CK ZKJ. Zveza komunistov se mora postaviti na čelo integracijskih sil družbe. Verjamem, da lahko prerojena in okrepljena to nalogo opravi.

Sedanje razvojne tendence same po sebi ne ogrožajo temeljnih ciljev gospodarske in družbene reforme. Ogrozijo jih lahko bodoči ukrepi, če bi jih napačno usmerili in če bi jih kvalitativno in kvantitativno neustrezno odmerili. Za nami je relativno bogato zakonsko ukrepanje vseh organov od zakonodajnih do izvršilnih in upravnih. Načrt bodočih ukrepov je obširen in seznam se še polni. Pri tem se moramo neprenehoma zavedati, da lahko ena skupina doseže relativne prednosti le na račun druge. Vsak teh ukrepov je vreden kritične strokovne in družbene ocene ter posebnega komentarja, čeprav so po pomenu in daljnosežnosti različni. Tu želim omeniti le nekaj primerov, ki potrjujejo moje prepričanje, da je vredno, kakor pravi stari dobri rek, dvakrat premisliti in enkrat storiti.

Zaščita domače proizvodnje mora biti razumna, vendar ne sme varovati vsako proizvodnjo in ne sme preprečevati sodobnih tehničnih inovacij. Mislim, da je pravilno ravnal zvezni izvršni svet, ki je sprejel opozorila, naj ne predloži do 39% prometnega davka na tekoče gorivo. Moramo sicer zaščititi rentabilno premogovništvo, ne smemo pa povzročiti nekonkurenčnosti drugih proizvajalcev, ki so začeli proizvajati tekoča goriva. Ne smemo kar naenkrat povečati cene in še z investicijskim davkom preprečevati tehnološki raz-

voj. Nekatere zahteve izhajajo iz proizvodne strukture, ki jo moramo uskladiti z našimi možnostmi. Neomejeno kreditiranje izvoza opreme, ki ga podjetja in poslovne banke premalo podpirajo, nujno pripelje do inflacije. Tako je lahko tudi s kreditiranjem posameznih proizvodov za domači trg.

V času, ko smo se vsi zavedli prevelikih socialnih razponov, ki ne temeljijo na delu, sprejemamo kup predpisov proti bogatenju. Ali jih bomo mogli izvajati in ali niso taki sklepi odpravljanje pomanjkljivosti, ki izvirajo iz sistema. Če bi imeli sredstva — vključno s kadri — za izvajanje davčnih predpisov, ki smo jih že imeli, ne bi imeli takih ekscesov. Razmišljamo o premoženjskih davkih, ki so bili vedno izjemni, vojni in po vsebini redistribucijski. Prizadeli pa bodo tiste, ki so si nekaj ustvarili z varčevanjem in je danes njihovo premoženje tako ali drugače vključeno v narodno gospodarstvo, kot one, ki so si to pridobili s špekulacijami. To pospešuje kratkoročno potrošnjo, ki jo med drugim omogoča neekonomsko določanje najemnin. Zakaj takse na avtomobile, ki so pri nas, mimogrede rečeno, na cesti v velikih kubaturah morda tudi zato, ker so takse za ceste premajhne. Zdaj bomo iskali, kje je kdo dobil sredstva za zidavo, davčnih prijav pa ne preverjamo. Dali bomo občinskim skupščinam možnost, da različno obdavčijo dohodek zasebnih dejavnosti, kot da skupni dohodek državljana, celo ne glede na izvor, ni ena in ista finančna kategorija. Čitam, da bomo pahnili vse, ki uvozijo nad 1000 din vrednosti, v roke spediterjem posrednikom. To bo zdaj, ko so meje odprte, težko izvedljivo, če ne uvedemo dvojnega postopka, ki bo za naše domače turiste nujno diskriminatoren. Dejstvo je, da smo na davčnem področju neučinkoviti, tako z inšpekcijo kot s tekočo davčno politiko, ki bo fiskalna, stabilizatorna in redistributivna hkrati sproti in ob koncu vsakega leta. Iz različnih krajev slišimo pritožbe, da ni varno niti stimulative natančno izvajati predpise, ker smo omogočili, da se prizadeti lahko kaj hitro s povračilnimi kritikami obrnejo proti organom in posameznikom, ki izvajajo zakone in opozarjajo na red in pravno varnost.

Vse jasneje nam torej postaja, da bo morala biti družbena vloga povečana na tistih področjih, kjer se ujema s splošnim interesom in naravo opravil in tudi kjer gre za usklajevanje posebnih in splošnih interesov. Vloga dogovorov o programu razvoja, delitvi družbenega proizvoda, osebnih dohodkov, investicijah in drugem se bo povečala. Plan je sintetični izraz in faktor za odrejanje gospodarske usmeritve. Tudi tu moramo biti dosledni. Ne moremo kar tako pristati na načrt, da morajo za izgradnjo nekaterih objektov soglašati določeni organi, potem ko so nam isti predlagalci pred kratkim pred-

ložili, naj sprejmemo program razvoja in garancij za izgradnjo aluminijske industrije. Takrat niso upoštevali zaloge obstoječih producentov in neizprosno karteliranje te proizvodnje v svetovnem merilu, ki preprečuje prodajo novih kapacitet. Ko pa se znajdejo pred zahtevo o zaščiti domačega monopolnega položaja ene panoge, postanejo na mah načrtni in racionalni. Ne pristanemo na: »Kar je dovoljeno enemu, ni dovoljeno drugemu«. Tudi se ne moremo strinjati s stališčem v osnutku ukrepov ekonomske politike, ki govori, »da je treba pripraviti odgovarjajoče ukrepe s ciljem, ki naj zagotovi nepretrgan razvoj in izgradnjo, kjer je proces izgradnje dolg in ni izgledov, da se z lastnimi sredstvi zagotovi odgovarjajoča razširjena reprodukcija«; trojanski konj za novo koncentracijo sredstev, če naj se nanaša na nove federalne ekonomske objekte.

Podpiramo oživiljanje, zdravo, enotno proizvodnjo, ki bi se mogla mednarodno meriti in ki bi bila po kvaliteti in stroških konkurenčna. Za tako usmerjanje je treba nenehno iskati umerjene elemente usklajevanja in povezovanja.

Cena uporabne vrednosti družbenega kapitala¹

1. Razprava ob osnutku zakona o dohodku

Letošnja razprava v zvezi z osnutkom zakona o dohodku potrjuje, da je nujno preveriti in definirati nekatere bistvene sestavine ekonomskega sistema.

V uvodu bi želel ponoviti misli, ki so bile v razpravi že povedane². Predlagateljem zakona se še ni posrečilo jasno opredeliti in uspešno povezati na eni strani družbenopolitične in idejne vidike dohodka kot kategorije, ki izraža družbeni odnos, kakršen pri nas nastaja s samoupravljanjem, in na drugi strani materialno-ekonomske vidike dohodka kot kategorije, ki izraža gospodarski uspeh poslovanja podjetja. Z vidika družbe kot celote je družbeni neto produkt, tj. s celotnim družbenim delom ustvarjena nova vrednost, enak celotnemu družbenemu dohodku. Toda že v primarni razdelitvi med panogami se — ne le zaradi monopolističnega položaja itd., temveč predvsem že zaradi različne strukture sredstev in hitrosti njihovega obračanja — realizirani dohodek panoge kvantitativno razlikuje od nove vrednosti, ki je bila v panogi ustvarjena.

Že svoječasna razprava o normalni ceni v socialističnem blagovnem gospodarstvu je pokazala, da sistem vrednostnih cen v našem gospodarstvu ne more biti normalen. Zaradi tehničnih posebnosti različnih panog, ki so v največji meri po-

¹ Ta razprava je skrajšan prikaz prvega poglavja študije o dohodku in njegovi razdelitvi. Drugo poglavje objavlja v tej številki revije Strašimir Popović.

² Pri tem sem našel oporo v sugestiji E. Kardelja, da je treba kategorijo dohodka in kapitala obravnavati z dveh vidikov.

sledica zgodovinskega razvoja posameznih prirodnih ved in njihove tehnične uporabljivosti, imajo razne panoge različno sestavo sredstev in hitrost obračanja. Če bi se blago prodajalo po vrednosti, bi bila panoga z najnižjo organsko sestavo in z najhitrejšim obratom v najugodnejšem položaju v primeri z drugimi panogami ter bi se — v konkurenci in ob mobilnosti sredstev in dela, ki sodi h konkurenci — njena produkcija razširila čez vse družbene potrebe, medtem ko bi druge panoge ustavile produkcijo, čeprav bi jo družba potrebovala. Da bi se zagotovilo približno ravnotežje med tokom produkcije in tokom potrošnje vsake vrste blaga, težijo cene na dolgi rok k normalnim cenam, ki pa niso vrednostne cene. Nekateri ekonomisti so izrazili mnenje, da so to »dohodkovne cene«, drugi »specifične produkcijske cene«, pri čemer pa niso jasno povedali, v čem je specifičnost naše produkcijske cene. No, najsi je poizkus opredeliti našo normalno ceno takšen ali drugačen, v obeh primerih dokazuje, da pri nas ni možen tak sistem primarne razdelitve, po katerem bi se celotni global vrednosti, ki ga je ustvaril celotni fond družbenega živega dela, razdelil med posamezne panoge v sorazmerju s količino v njih porabljenega družbeno potrebnega dela. Živo delo ljudi v panogi nikakor ni edini faktor, ki odloča o tem, kolikšen bo dohodek, ki ga panoga realizira. To velja toliko bolj, ko opazujemo realizirani dohodek posameznega podjetja. Dohodek kot rezultat gospodarjenja panoge ali podjetja vsebuje tudi prispevek drugih faktorjev, ne samo delavcev v tej panogi ali podjetju. Načela ustvarjanja vrednosti niso ista kakor načela razdelitve vrednosti.

Kot družbeno ekonomska kategorija je dohodek homogena velikost zato, ker so delovni ljudje pri nas ne le neposredni producenti, temveč tudi kolektivni lastniki družbenih sredstev, katera upravljajo, planirajo in organizirajo produkcijo ter prevzemajo nase tveganja v zvezi z odločitvami. Zato pri nas tudi ne more biti delitve na plačo kot mezdo in na profit kot dohodek lastnikov produkcijskih sredstev. Toda kot materialno ekonomska kategorija, ki izraža rezultate gospodarjenja v podjetju, dohodek ni amorfna masa. Ekonomska analiza dohodka namreč pokaže, da je z enega vidika treba razlikovati med delom dohodka, ki za podjetje pomeni stroške, in tistim delom dohodka, ki za podjetje pomeni presežek nad stroški, če ga podjetje pač doseže. Gotovo je pri kalkulacijah in poslovnih odločitvah v podjetju treba največji del dohodka obravnavati kot stroške. Stroški podjetja namreč niso samo stroški materiala in amortizacija, temveč vse dohodni pogodbene obveznosti, do neke mere pa tudi osebni dohodki. V zvezi s tem se spomnimo na Marxovo razlikovanje med stroški z vidika delavca in stroški z vidika kapitalista. Z de-

lavčevega vidika so stroški celotno porabljeno delo, tj. vštrevši presežno delo, celotna vrednost produkta. Za kapitalista so stroški z enega vidika res le $c + v$, velikost, ki jo je investirjal. Toda z drugega vidika so zanj stroški — kakor je zatrjeval Ricardo — vse, kar mora z realizacijo na dolgi rok dobiti, da bi nadaljeval produkcijo. Ako bi z realizacijo dobil povrnjen samo založeni kapital, ne bi nadaljeval produkcije. Zato šteje kapitalist za stroške tudi vse zakonske in pogodbene obveznosti, saj mora npr. plačati ali si obračunati obresti na investirani kapital, dobiti pa tudi normalen podjetniški dobiček, ki kompenzira njegovo tveganje itd. Ako torej ne dobi poprečnega profita, bo štel, da dela izgubo. Ne bo nadaljeval produkcije, temveč bo ali posodil kapital za pogodbene obresti ali pa investirjal kapital v drugo panogo, kjer se mu obeta vsaj poprečni profit. Tudi z vidika kapitalista je potemtakem strošek cela normalna cena, tj. ves potrošek minulega in živega dela, modificiran s pretvorbo profita v poprečni profit. Čisti presežek je — kakor sta vedela Ricardo in Marx — samo ekstra profit. Ta namreč pomeni — kolikor ni monopolni profit — razliko med družbeno priznано ceno in nižjo individualno produkcijsko ceno danega podjetja, ali približno: razliko med družbeno priznanimi produkcijskimi stroški in nižjimi individualnimi produkcijskimi stroški. Zato Marx govori pri diferencialni renti, ki je trajen ekstra profit te vrste, o lažni družbeni vrednosti. Stvarna vrednost pa je vedno enaka stvarnim stroškom, stvarnemu potrošku družbenega dela. Dohodek in stroški sta v tem smislu samo dva vidika iste velikosti, katere vsebina je novo ustvarjena vrednost, ter se ti dve kategoriji ne izključujeta.

V istih razpravah smo tudi poudarili, da bi kazalo nekatere obveznosti podjetja znova proučiti in na novo definirati njihovo ekonomsko vlogo ter jim najti ustrezno mesto v sistemu. To velja predvsem za *obresti* od poslovnega sklada, ki naj bi postale primerna cena družbenega kapitala ali cena za uporabo družbenih sredstev in na ta način merilo njihove racionalne uporabe in alokacije, hkrati pa najpomembnejši vir sredstev za razširjeno reprodukcijo v podjetjih. Obresti naj bi torej ne bile več davek centralni državni blagajni, temveč naj bi se vrnile gospodarstvu. Ostale naj bi kot del dohodka podjetju za njegov razvoj oziroma naj bi — če ni moč pričakovati, da bi bile naložbe v lastno podjetje zadosti donosne — preko bančnega mehanizma ali z neposredno udeležbo pomagale razširjevati reprodukcijo v drugih, donosnejših podjetjih.

Namen te razprave je bil na eni strani podpreti idejo o dohodku kot centralni kategoriji sistema, idejo, ki vključuje pravico delovnih ljudi, da sami razpolagajo z rezultati

svojega dela, na drugi strani pa razbiti iluzijo, ki je bila prisotna v prvih osnutkih zakona in ki je naletela na široko podporo pri neobveščenih, da je dohodek — celotna realizacija po odbitku materialnih stroškov in amortizacije — rezultat dela kolektiva v podjetju in obenem čisti presežek, s katerim lahko delovni kolektiv dela, kar ga je volja. Želeli smo preprečiti, da bi nas šele svetovni trg moral poučiti, kolikšni so dejanski stroški naše produkcije. Zakon o dohodku naj bi hkrati z navedbo pravic delovnega kolektiva v načelu opredelil za te kolektive tudi merilo poslovnega uspeha. Zato smo poudarili vidik stroškov kot merilo uspešnosti gospodarjenja. Kdor z realizacijo ne krije stroškov, dela izgubo ter je to opozorilo, da s poslovanjem podjetja nekaj ni v redu in da je treba ukrepati, saj mora, če njegovi rezervni skladi ne zadoščajo, uporabiti za obveznosti in osebne dohodke družbena sredstva. Ako pa podjetje realizira več, kakor znašajo njegovi stroški, realizira presežek, ki se kaže kot dobiček in ki naj bo — vsaj v konkurenčnih razmerah — nagrada delovnim ljudem za uspešno upravljanje. Tega si lahko delijo na dodatne osebne dohodke in sklade, upoštevajoč pri tem razne okoliščine. Ni pa bilo v razpravi natančneje opredeljeno, kaj so v našem sistemu stroški, kaj dobiček in kaj izguba.

Razprava o dohodku je torej odprla pomembna vprašanja sistema, pokazala pa je, da so stvari še nejasne, pojmi neopredeljeni in med seboj neusklajeni. Hkrati nas je še utrdila v prepričanju, da nam v konkretni graditvi ekonomskega sistema, vštevši ta zakon, ni uspelo dosledno izvesti konsekvenc, ki izhajajo iz osnovnega produkcijskega odnosa, ki se pri nas formira na temelju delavskega samoupravljanja.

Prepričani smo namreč, da težave sedanjega sistema niso v tem, da bi ne bili našli najboljših rešitev na nekaterih posameznih, ločenih sektorjih sistema oziroma — kakor velikokrat pravimo — v tem, da sistem ni dograjen ali da ni zadosti izdelan. Problem vidimo v tem, da nekatere bistvene sestavine sistema niso definirane in da v svojem temelju niso logična celota. Zato je po našem mnenju naloga pri nadaljnji graditvi ekonomskega sistema predvsem v tem, da se definirajo osnovna izhodiščna dejstva, nato pa izvedejo konsekvence, ki iz teh dejstev izhajajo.

V nadaljevanju bomo poskušali načeti za razpravo nekateri izmed vprašanj, ki se nam zdijo bistvenega pomena.

2. Predpostavke

Izhodiščna dejstva, ki so videti nesporna, so: a) blagovna produkcija je neogibna, ker na sedanji tehnični ravni ni mogoče na drugačen način racionalno organizirati družbene pro-

dukcije; b) zato je neogibna določena samostojnost produkcijskih enot in potemtakem tudi njihovo ustrezno samoupravljanje; c) na širokem sektorju gospodarstva obstoji družbena lastnina produkcijskih sredstev; d) so še samostojni producenti, ki imajo lastna delovna sredstva. Ker na tem mestu obravnavamo le osnove sistema, nas točka pod d) tu ne zanima³.

V razpravi predpostavljamo čist in poenostavljen — in v tem smislu idealen — sistem delavskega samoupravljanja. Neposredni producenti so kolektivni lastniki družbene lastnine, ki jo upravljajo zaradi produkcije in pridobivanja dohodka. Združujejo se v raznih oblikah, kot člani v družbeni delitvi dela pa so organizirani v podjetjih: podjetja nastopajo na trgu kot blagovni producenti. V svojih ekonomskih odločitvah so samostojna in ravnajo racionalno⁴.

Predpostavljamo torej svobodno delovanje zakona vrednosti, učinkovito konkurenco in trg. Ker je naša predpostavka konkurenca, v tem članku ne upoštevamo monopola, in ker je predpostavka tudi svoboden trg, puščamo za zdaj ob strani družbeno intervencijo. Ravno tako tu tudi ne upoštevamo povezanosti s tujino. Zaradi enostavnosti predpostavljamo naposled tudi, da se producira na zemlji brez rente, tj., da v produkciji sodelujeta samo dva produkcijska faktorja, samoupravno delo in družbeni kapital⁵.

Zaradi gornjih predpostavk ima razprava abstrakten značaj, vendar z namenom, da bi bolj jasno prikazali temeljne odnose. Ker hočemo razjasniti temeljne odnose, zadostuje za to, da izpeljemo sklepe, elementarna statična analiza.

Splošno analizo *blaga* kot takega imamo v prvih poglavjih »Kapitala«. Ugotovitve te analize veljajo za vsako zgodovinsko obliko blagovne produkcije. Iz Marxove analize izhaja med drugim pomemben sklep, da ima vsaka stvar, ki je glede na družbene potrebe ni dovolj — bodisi zato, ker je za njeno produkcijo potrebno delo, ali pa zato, ker je po naravi redka — svojo ceno. Ako deluje zakon vrednosti, ne more biti zastoj nič, česar ni dovolj. Cena je sicer v načelu izraz vrednosti, pojavlja pa se med njima kvantitativna in včasih tudi kvalitativna neskladnost.

Nova v našem sistemu in drugačna kakor v prejšnjih oblikah blagovne produkcije je vloga minulega dela. Temeljni

³ O mestu osebnega dela in privatne lastnine v socializmu glej razpravo v »Ekonomske revije«, Ljubljana 1967, št. 2, str. 168—178.

⁴ Posebna empirična raziskava naj bi pokazala, v kakšni meri naša podjetja ravnajo racionalno in kaj bi bilo treba v njihovem statusu spremeniti, da bi bila ta predpostavka realna.

⁵ Kolikor zaradi ponazoritve ali primerjave uvedem v besedilu dodatno predpostavko, jo skušam uvesti izrecno.

produkcijski odnos sloni na novem značaju lastnine opredmetenega dela in produkcijskih sredstev sploh. Povezava neposrednih producentov s produkcijskimi sredstvi je nova in specifična. Zato se naše razmišljanje začne s poskusom ekonomske analize kapitala, ki ima pri nas obliko družbene lastnine, tj. s poskusom ekonomske analize družbenega kapitala. Pravno obliko družbene lastnine puščamo ob strani.

3. Družbeni kapital

Videli smo, da je že svoječasna razprava dokazala, da vrednostna cena kot normalna cena ne ustreza razmeram v naši produkciji in da mora pri nas v primarni razdelitvi vladati načelo, ki na tak ali drugačen način — nejasno se izražam zato, ker takratna razprava ni dokončno opredelila kategorije normalne cene pri nas — upošteva velikost družbenega kapitala, investiranega v posameznih panogah.

O družbenem kapitalu v socializmu govorim pogojno. Glede na Marxovo opredelitev kapitala bi sicer lahko uporabljali drugačen izraz, npr. sredstva ali skladi, vendar mislim, da s to besedno spremembo ne bi veliko pridobili jasnosti v prid. Z družbenim kapitalom mislim producirana produkcijska sredstva, ki so materialni nosilec tehnike in poleg drugih družbenih in prirodnih faktorjev faktor produktivnosti dela, hkrati pa akumulirani dohodek ali vrednost, ki se oplaja z družbenim živim delom in povečuje.

Kar zadeva vlogo, ki jo imajo produkcijska sredstva v delovnem procesu kot naravnem procesu, v katerem se ustvarjajo fizični produkti kot uporabne vrednosti, ni razlike med različnimi načini produkcije. Toda v družbenoekonomskem procesu se tako v kapitalističnem kakor v socialističnem načinu blagovne produkcije produkcijska sredstva pojavljajo hkrati kot produktivna oblika v krožnem toku minulega dela ali vrednosti, ki se v procesu oplaja. V socialistični blagovni produkciji so ekonomske dobrine — razen delovne sile in tistih dobrin, ki so zunaj ekonomskega procesa oziroma ki so že prešle v sfero potrošnje — blago in imajo vrednost. V procesu svojega krožnega toka dobiva vrednost obliko denarja, produkcijskih sredstev in blaga. V produkcijskem procesu se ta vrednost z delom oplaja in veča. Vsaka vrednost, tudi v obliki blaga ali denarja, je družbeni kapital, saj je vrednost, ki se potencialno lahko oplaja v produkciji. Družbeni kapital v socializmu je kategorija, ki je kapitalistični kategoriji kapitala podobna po tem, da je vrednost, ki se oplaja. Razlikuje pa se od nje po družbenoekonomski vsebini, po produkcijskem odnosu, ki ga izraža. Po Marxu se načini produkcije med seboj sploh razlikujejo predvsem po temeljnem

produkcijskem odnosu, ki ga predstavlja značaj lastnine produkcijskih sredstev. Za kapitalizem je značilna privatna lastnina produkcijskih sredstev tistih, ki ne delajo; le-ta kapitalistom omogoča oblast nad delom in prisvajanje produkta tujega dela. Kapitalistični kapital je potemtakem vrednost, ki se oplaja s *tujim* delom. Tudi v sistemih socialističnega gospodarstva, v katerih je družbena lastnina pravzaprav državna lastnina, so produkcijska sredstva še vedno odtujena delovnemu človeku in ima lastnik produkcijskih sredstev, država, še vedno oblast nad delom. Kolikor ima taka socialistična produkcija blagovno obliko, se *v tem pogledu* bistveno ne loči od kapitalistične blagovne produkcije in razdelitve, četudi so interesi, ki jih predstavlja država, zdaj drugačni. Toda na podlagi lastnine produkcijskih sredstev odvzema država delavcem presežno vrednost.

V našem samoupravnem socialističnem sistemu je položaj družbene lastnine drugačen. Njeni kolektivni lastniki so delovni ljudje, ki upravljajo procese, v katerih jo izkoriščajo zaradi pridobivanja dohodka, ki si ga prisvajajo v svojo kolektivno in osebno lastnino, izvirajočo iz njihovega lastnega dela, zato da zadovoljujejo svoje in družbene potrebe. V nasprotju s kapitalističnim kapitalom, ki pomeni oblast nad delom, je v duhu našega sistema *oblast dela nad družbeno lastnino*: delo razpolaga z družbenim kapitalom.

Kot družbenoekonomska kategorija, ki izraža razredni odnos eksploatacije, je kapital pri nas odpravljen. Temeljni produkcijski odnos v naši družbi ni več kapitalski odnos, temveč se delovni človek na poti osvoboditve dela osvobaja tuje oblasti, oblasti kapitala. Podreja si produkcijska sredstva, zdaj seveda ne več kot izolirani individuum z lastnimi malimi produkcijskimi sredstvi, temveč kot kolektivni lastnik modernih družbenih sredstev velike produkcije. Temeljni produkcijski odnos torej definira družbena lastnina, ki jo uporabljajo in z njo gospodarijo neposredni producenti v vseh sferah družbene materialne in nematerialne produkcije. Z odpravo monopola na produkcijska sredstva in oblasti nad delom — najsi bo v obliki kapitalističnega ali državnega kapitala, ki se nanj v bistvu reducira etatistična lastnina — se odpravlja le družbenoekonomski odnos, katerega materialni nosilec je bil kapital kot kategorija razvoja produktivnih sil in produktivnosti dela. Kapital kot materialna kategorija ostane, dobi pa obeležje stvarne družbene lastnine, in sicer ravno zaradi samoupravljanja. Ista vsebina, ki delo omogoča in ga dela produktivnega, dobi zdaj novo družbeno obliko, obliko družbene lastnine.

Glede na blagovno obliko produkcije obstaja družbeni kapital še vedno tudi kot vrednost, ki se oplaja, oplaja pa se

z *lastnim* delom združenih producentov. Oploditev in akumulacija vrednosti pa sta v blagovni produkciji pogoj za razširjeno reprodukcijo tako materialnega bogastva in prebivalstva kakor — v našem sistemu — tudi socialističnih produkcijskih odnosov. Odtod zahteva, da se v sistem samoupravnega socializma vgradi instrument, ki bo po objektivnih, ekonomskih kriterijih zavaroval družbeno lastnino in zagotovil racionalno uporabo družbenega kapitala, zavaroval presežek in razširjeno reprodukcijo socialistične lastnine produkcijskih sredstev, s tem pa tudi razširjeno reprodukcijo socialističnih produkcijskih odnosov⁶.

4. Produktivnost in cena uporabe družbenega kapitala

Kot družbenoekonomski proces je produkcija produkcija vrednosti, edini faktor vrednosti pa je človekovo živo delo. Celotna ustvarjena vrednost je po definiciji enaka celotni količini v produkciji vseh dobrin uporabljenega družbeno potrebnega dela. Vrednost je na ta način v bistvu makroekonomska kategorija, ki se v mikroekonomskem svetu, ko opazujemo posamezno blago, izraža kot materializacija brezrazličnega dela. Vrednost posameznega blaga je po Marxu del celotnega fonda družbenega dela, ki je bil v skladu s strukturo družbenih potreb na normalno produktiven način porabljen za produkcijo enote blaga.

Kot tehnični proces pa je produkcija produkcija fizičnih predmetov in v njej sodeluje, razen dela, še vrsta produkcijskih faktorjev. Ko Marx govori o materialnem bogastvu družbe, z odobravanjem navaja Pettyja, ki je rekel, da je oče bogastva delo in zemlja mati.

Tehnično ali fizično so vsi produkcijski faktorji po definiciji produktivni. Uspešnost produkcije lahko merimo — poleg drugih kompleksnejših meril — tudi z vidika kateregakoli faktorja, tako da ves produkt projiciramo na en sam faktor, pri čemer pa se zavedamo, da produkt ni samo njegov pro-

⁶ Odnos družbene lastnine ni antagonističen v tistem pomenu kakor odnos dveh razredov, kapitalistov in delavcev, temelječ na oblasti kapitala nad delom; je pa še vedno antagonističen, kar zadeva prisvajanje rezultatov produkcije, tj. rezultata dela in vseh tistih faktorjev, ki razen dela samega še prispevajo k produktivnosti dela. Nekateri ekonomisti radi živijo v iluziji, da obstaja že danes neposredna identičnost interesov delovnega človeka in družbe. V resnici te identičnosti, vsaj na sedanji zgodovinski stopnji, ni. V velikih trenutkih zgodovine delovni ljudje sicer potisnejo v ozadje svoje interese in dajo prednost družbenim. Primera takih preizkušenj sta NOB, razdobje obnove. Zgodovina pa kaže tudi, da na tem ni mogoče graditi ekonomskega sistema. Računati je treba z antagonizmom v smislu prisvajanja dohodka in njegovega spreminjanja v osebno lastnino ne le v odnosu delovnega človeka do družbe kot celote in mnogoterih njenih dejavnosti, marveč tudi v odnosu delovnega človeka do same delovne organizacije, v kateri ustvarja dohodek, in do njegovega tovariša pri delu.

dukt, marveč produkt njega in vseh drugih faktorjev, ki z njim sodelujejo v produkciji. Ako po klasičnem vzorcu razvrstimo produkcijske faktorje v velike skupine, kot so delo (pri tem v naših razmerah v delo ne štejemo samo neposredno produktivnega dela, marveč tudi tako imenovano »podjetništvo«, ki je element v upravljalovski dejavnosti delovnih ljudi), zemlja (sem štejemo vse omejene in neomejene naravne vire) in družbeni kapital (ki v produktivni fazi svojega krožnega toka vključuje producirana produkcijska sredstva), potem lahko govorimo o produktivnosti dela, produktivnosti zemlje in produktivnosti kapitala.

O produktivnosti zemlje govorimo npr., ko opazujemo hektarski donos nekega zemljišča. Produktivnost zemlje seveda ni odvisna samo od plodnosti tega zemljišča, tj., elementa, ki je lasten zemlji kot taki, temveč pri danih produkcijskih metodah hkrati od kvantitete in kvalitete na tem zemljišču uporabljenega dela in kapitalnih dobrin. Prav tako lahko merimo uspešnost produkcije s produktivnostjo dela, ko npr. merimo donos na enoto dela, vendar vselej dela, ki je ob danih produkcijskih metodah opremljeno z dano kvaliteto in kvantiteto kapitalnih dobrin iz zemlje. Pri tem je seveda produktivnost dela odvisna tudi od dela samega, tj. od njemu lastnih kvalitet (usposobljenosti in morda intenzivnosti).

Uspešnost produkcije je možno meriti tudi z vidika kapitala. O produktivnosti kapitala govorimo npr., ko se vprašamo o donosu kapitalne investicije, s katero ob danih produkcijskih metodah sodelujeta zemlja in delo. Kakor je delo faktor produktivnosti kapitala, tako je kapital faktor produktivnosti dela. Tehnični napredek se sicer materializira tudi preko dela kot takega (boljša usposobljenost in organizacija produkcijskih postopkov), vendar se uspehi novatorstva utelešajo predvsem v kapitalnih dobrinah, v delovnih sredstvih, ki so — kot pravi Marx — najrevolucionarnejši element v načinu produkcije. Zato novatorstva tudi ne navažam kot poseben produkcijski faktor, četudi je v resnici končni vzrok zgodovinskega izboljševanja produkcijskih metod. Toda v produkciji sodeluje le preko kapitala, dela in zemlje, povečujoč njihovo produktivnost.

Vse skupine faktorjev so v produkciji praviloma kompleментарne, mogoče pa jih je skoraj vselej na meji drugega z drugim substituirati, tj. za produkcijo enakega produkta uporabiti več enega faktorja in manj drugega. Tako npr. intenzifikacija obdelave pomeni, da na isti površini zemlje uporabimo večjo količino kapitala in dela, v nasprotju z ekstenziviranjem obdelave, ki pomeni, da uporabimo isto količino kapitala in dela na večji površini. Ravno tako govorimo npr.

o kapitalno intenzivnih in delovno intenzivnih investicijah. V celoti sicer ni mogoče ugotoviti deleža, ki ga ima posamezni faktor v produkciji produkta, vendar pa lahko produktivnost posameznega faktorja merimo pri substituciji enega faktorja za drugega na meji: ako ob danih produkcijskih metodah in dani količini drugih faktorjev vključimo v produkcijo — grobo rečeno — še eno enoto faktorja A, vemo zanesljivo, da je povečanje celotnega produkta rezultat uporabe dodatne enote faktorja A. Ako potemtakem dani kombinaciji produkcijskih faktorjev ob drugih nespremenjenih okoliščinah dodamo še eno enoto kapitala, je prirastek celotnega fizičnega produkta, ki zaradi tega nastane, nedvomno rezultat dodatne enote kapitala in je merilo njegove fizične produktivnosti, tako z vidika družbe kakor z vidika podjetja. Ker pa realizacija tega prirastka fizičnega produkta, katere velikost je odvisna od dosežene cene produkta, prinese podjetju dodatni dohodek, je kapital za podjetje produktiven tudi v smislu pridobivanja dohodka, seveda iz celotne količine vrednosti, ki jo je ustvaril celotni sklad živega dela v družbi.

Družbeni kapital je produkcijski faktor, element, potreben za produkcijo, potreben za povečanje produktivnosti dela in produkcije ter pogoj za povečanje dohodka v podjetju. Na drugi strani je količina kapitala — najsi ima le-ta obliko denarja, produkcijskih sredstev ali blaga — omejena. Ni dobri-
na, ki bi je bilo v preobilju. Dejstvo, da je kapital družbena *lastnina*, dokazuje, da je njegova količina omejena. Na razpolago je delovnim ljudem le pod določenimi pogoji.

V naturalnem socialističnem gospodarstvu s centralnim planiranjem bi se uporaba omejene količine produkcijskih sredstev urejala s planom. V tržnem gospodarstvu, ki ga uravnava zakon vrednosti, pa se akumulirana vrednost lahko racionalno racionira in usmerja v razne uporabe samo s ceno, ki jo je treba plačati (ali obračunati) za uporabno vrednost tega specifičnega blaga.

Racionalni upravljalci podjetij so pripravljeni zanj ustrezno ceno tudi plačati, saj je zanje kapital produktiven — ne sicer vrednostno, pač pa fizično in dohodkovno. Povpraševanje po kapitalu kot produkcijskem faktorju je izvedeno iz povpraševanja po finalnih produktih. Zato je cena, ki so jo racionalno vodena podjetja pripravljena plačati za kapital, odvisna od cen finalnih produktov in od fizične produktivnosti kapitala, skratka, od dohodkovne produktivnosti kapitala. Podjetje je pripravljeno zanj plačati največ tisto ceno, ki je enaka prirastku celotnega dohodka podjetja, do katerega pride izključno zaradi uporabe dodatne enote kapitala.

V blagovni produkciji se da vsaka vrednost, najsi je v tej ali oni obliki, spremeniti v delovna sredstva, licence, patente itd., skratka, v nosilce tehnične in dohodkovne produktivnosti. Ta tehnična in dohodkovna produktivnost, ki gotovo ni rezultat dela (tj. trajanja, intenzivnosti in sposobnosti) delavcev v konkretnem podjetju, marveč rezultat mnogih družbenih faktorjev, predvsem novatorstva, predstavlja uporabno vrednost družbenega kapitala, ki naj jo podjetje s ceno kapitala plača (ali obračuna).

Porabljeni kapital je zato tudi produkcijski strošek. Ker ga ni v obilju, pomeni uporaba kapitala v produkciji blaga A to, da ga ne moremo uporabiti v produkciji blaga B. Stvarni (alternativni) strošek produkcije blaga A je potemtakem količina blaga B, ki se ji moramo odpovedati, ker smo omejeni kapital porabili za produkcijo blaga A. Tako, kakor so za potrošnika z omejenim dohodkom stvarni (alternativni) stroški pri nakupu avtomobila vse tiste dobrine, ki se jim mora odpovedati, ker je kupil avtomobil. Četudi bi družba dala podjetjem na razpolago kapital zastonj in bi torej uporaba kapitala za posamezna podjetja ne bila strošek, bi bila strošek za družbo.

Družba, ki je lastnik kapitala, lahko zapre oči pred dejstvom, da je uporaba kapitala strošek, in mu določi ceno $= 0^7$, toda s tem si prizadene — ako je količina kapitala omejena, omejena pa je tudi v najbogatejši družbi — veliko škodo: razsipa svoja omejena sredstva.

5. Vloga cene družbenega kapitala

Ako namreč želimo producirati dani produkt z najmanjšo porabo produkcijskih faktorjev (tj. z najmanjšimi stroški) — to pa je isto, kakor če bi rekli, da želimo s porabo dane količine produkcijskih faktorjev (tj. z danimi stroški) doseči čim večjo produkcijo — moramo porabo storitev produkcijskih faktorjev evidentirati in stroške dejansko izkazati. Z drugimi besedami, ako imamo blagovno produkcijo, v kateri vlada zakon vrednosti, moramo upoštevati, da je blago ne le uporabna vrednost, marveč tudi nosilec ekonomskega odnosa. To pomeni, da nobena stvar, ki je ni toliko, da bi je imel vsakdo na razpolago po mili volji, ne more biti zastonj, marveč

⁷ Najmobilnejša oblika kapitala je denarna oblika vrednosti. Zato je vseeno, če rečemo cena denarja ali cena kapitala. Iz dejstva, da imajo produkcijska sredstva takó in takó ceno, bi bilo zmotno sklepati, da cena kapitala ni nikoli = 0. Cena produkcijskih sredstev se nadomesti v materialnih stroških, za njihov nakup pa je potreben denar, tj. kapital, ki bi se sicer lahko drugje produktivno naložil in prinesel uporabniku dodatni dohodek. Cena kapitala se zato ne pojavi v materialnih stroških, marveč v razdelitvi neto produkta ali dohodka.

mora imeti ceno. S ceno se v blagovni produkciji uporaba stvari racionira in usmerja⁸.

Ker so torej produkcijska sredstva fizično produktivna in je zato družbeni kapital produktiven v smislu pridobivanja dohodka za podjetje, je pa po svoji količini omejen faktor, zato ima — ako deluje zakon vrednosti — ceno, ki njegovo porabo usmerja in racionira. Čim cenejši je, tem večje bo ob svobodnem funkcioniranju trga povpraševanje po kapitalu, in nasprotno. Na drugi strani bo povpraševanje po kapitalu toliko večje, kolikor bolj je kapital produktiven, tj., kolikor višja je mera, v kateri se bo po pričakovanju podjetij zanje oplodil. Opozoriti pa je treba, da v tehnološkem pro-

⁸ Naj to ponazorim s preprostim primerom iz učbenika. Vzemimo podjetje, ki se mora odločiti za produkcijo ali investicijo. Producirati ni mogoče brez dela, pa tudi ne brez kapitala. Možno pa je producirati isto količino produkta z nekaj več dela in nekaj manj kapitala, tj. bolj delovno intenzivno, ali pa nasprotno, tj. bolj kapitalno intenzivno. Recimo, da glede na tehnološke možnosti inženirji izdelajo več alternativ, npr. 4, od kapitalno najbolj intenzivne A do delovno najbolj intenzivne D. Tehnološko so vse alternative enakovredne, saj vsaka od njih zagotavlja enako veliko produkcijo. Ekonomsko pa niso enakovredne; optimalna je tista alternativa, po kateri se dani produkt producira najceneje, z najmanjšimi stroški. Stroški pa so pri dani uporabi produkcijskih faktorjev odvisni od njihovih cen, v našem primeru od cene dela in cene kapitala.

Alternative	Enot dela	Enot kapitala	Produkcijski stroški dane količine produkta, ako znaša cena kapitala			
			0	1	3	10
A	1	6	2	8	20	62
B	2	5	4	7	13	34
C	5	2	6	8	12	26
D	6	1	12	13	15	22

Razpredelnica prikazuje ekonomičnost posameznih alternativ ob predpostavki, da stane enota dela 2, cena enote kapitala pa variira od 0 do 10. Ako bi družba dala podjetju kapital na razpolago zastoj, bi bila za podjetje zdaleč najboljša alternativa A, kapitalno najbolj intenzivna produkcija, saj znašajo produkcijski stroški samo 2, kolikor znašajo stroški dela. Ker v tem primeru uporaba kapitala za podjetje ne bi bila strošek, bi se podjetje kar najbolj prilagodilo pogojem gospodarjenja in ravnalo najbolj gospodarno, ako bi s kapitalom ravnalo negospodarno in ga razsipalo. Seveda bi se v takem primeru privatna rentabilnost podjetja silno razlikovala od družbene rentabilnosti. Pri ceni kapitala 1 je najboljša alternativa B, pri ceni kapitala 3 najcenejša alternativa C, ako pa bi količina družbenega kapitala bila zelo omejena ter bi morali s kapitalom skrajno varčevati, pa bi zato ob svobodnem delovanju zakona vrednosti (ali po družbenem sporazumu na temelju spoznanja zakona vrednosti) bila cena kapitala zelo visoka, npr. 10, bi bila najboljša alternativa za podjetje D, delovno najbolj intenzivna produkcija. Ta ponazoritev konkretno ne dokazuje ničesar, osvetljuje pa posplošitev izkušenj blagovne produkcije, ki je izražena v načelu: producirati čim ceneje. Kjer res deluje zakon vrednosti, zagotavlja uresničevanje tega načela konkurenca. Podjetje, ki se ga ne bi držalo, bi kmalu omagalo v konkurenčnem boju.

cesu' produkcije nastopa pojav, da povečana uporaba nekega faktorja v sicer nespremenjenih razmerah t. j. ob nespremenjenih produkcijskih metodah in količini drugih produkcijskih faktorjev, povečuje fizični produkt toda prirastki fizičnega produkta postajajo čedalje manjši in zato praviloma čedalje manjši tudi prirastki dohodka. Vzrok je preprost: ako večamo uporabo nekega faktorja, ima ta ob nespremenjenih produkcijskih metodah na razpolago čedalje manjšo količino drugih faktorjev, ki z njim sodelujejo v produkciji. In nasprotno: zmanjšanje uporabe nekega faktorja v sicer nespremenjenih okoliščinah ima za posledico, da ima ta na razpolago čedalje več drugih komplementarnih faktorjev, zaradi česar se njegova donosnost poveča. Upoštevajoč ta pojav, lahko formuliramo splošni pogoj, kako doseči določeno produkcijo z najmanjšimi stroški: za produkcijo je treba angažirati takšno količino posameznih faktorjev, da je prirastek fizičnega produkta vsakega faktorja sorazmeren s ceno faktorja.⁹ Faktor, ki stane podjetje trikrat več, mora podjetju tudi prinesiti trikrat več. Tako je, kot vemo, v načelu tudi Marx obravnaval vprašanje, kdaj se podjetju splača delavca nadomestiti s strojem.

Šele, ko je razpoložljiva količina nekega faktorja tolikšna, da ga ima vsakdo na razpolago, kolikor želi, in je zastoj, ga lahko tudi pritegne v produkcijo v takšni količini, da bo njegova dodatna donosnost $= 0$. Dokler pa je količina omejena, bo njegova uporaba morala biti usmerjana in racionirana — v blagovnem gospodarstvu s ceno. Cena faktorja sili blagovnega producenta, da ga uporablja v takih količinah in na tak način, da mu donaša več, kakor pa ga stane. Z drugimi besedami, faktor, ki ga ni dovolj, mora biti produktiven v smislu pridobivanja dohodka.

Za uspešnost poslovanja so potemtakem v blagovnem gospodarstvu merilo *produkcijski stroški*. Velikost stroškov na enoto produkta je v danih razmerah merilo za uspešnost poslovanja posameznega podjetja v panogi. In na drugi strani, ako kapital nima cene, ki bi se pojavila v strukturi cene produkta kot strošek njegove produkcije, kako naj potem vemo, kolikšna je stvarna cena raznih vrst produktov? Glede na različno sestavo sredstev v raznih panogah morajo biti relativne cene blaga nujno popačene.

Produktivnost *dela* je torej lahko edini pokazatelj uspešnosti gospodarjenja blagovnega producenta samo v primeru,

⁹ To izhaja iz teorije mejne produktivnosti. Po izvoru je ta teorija meščanska in je apologetična, kolikor hoče pojasniti ustvarjanje vrednosti. Kot teoriji, ki pojasnjuje ustvarjanje fizičnega produkta in mehanizem, s katerim se dohodek v konkurenci deli med lastnike produkcijskih faktorjev, pa je očitati le to, da je — kot bolj ali manj vsaka teorija — tehnično nepopolna.

ko so vsi drugi produkcijski faktorji v svojih količinah neomejeni in zastoj. Ker ni tako, pa predsodek o produktivnosti dela kot edinem merilu uspešnosti poslovanja podjetja zavaja blagovne producente-samoupravljalce. Ravno tako, kakor zavaja npr. agrarne producente predsodek, da je *hektarski donos* najpomembnejši pokazatelj uspešnosti njihove produkcije, ne pa njihovi produkcijski stroški — kot da bi bila obdelovalna površina edini omejeni faktor. Ako deluje zakon vrednosti, so stvarno merilo relativne uspešnosti posameznih podjetij njihovi relativni *stroški*, ekonomičnost njihove produkcije¹⁰. V tem smislu obravnava S. Popović v svoji razpravi merilo uspešnosti gospodarjenja, ki ustreza produkcijskim odnosom v samoupravnem socialističnem gospodarstvu.

Ako se zavzemamo za uvedbo obresti kot cene družbenega kapitala, ki naj se obračunava v odstotkih na velikost družbenega kapitala, ki ga podjetje upravlja, se zavzemamo za to predvsem, ker moramo vedeti, kaj nas neka stvar resnično stane, kakšni so stvarni stroški njene produkcije. To je negotiben pogoj, da skršimo stroške na minimum in povečamo produkcijo do maksimuma, skratka, pogoj racionalnega gospodarjenja. (Zahteva, naj obresti ostanejo gospodarstvu kot *vir akumulacije*, je smiselna, saj so obresti kot oploditev minulega, akumuliranega družbenega dela po naravi stvari v blagovni produkciji sredstvo razširjene reprodukcije družbene lastnine in zato pogoj za napredek samoupravnega socialističnega gospodarstva. Vendar je ta zahteva drugotnega pomena. Možno je, da se v danih razmerah družba začasno odloči za enostavno reprodukcijo. Še bolj možno in bržkone smotrno je, da del obresti uporabi za infrastrukturo in morebiti tudi za del financiranja superstrukture. *Uporaba obre-*

¹⁰ Ako zakon vrednosti učinkovito deluje, so torej v sicer enakih okoliščinah kapitalno intenzivne investicije primerne v razmerah, ko je kapitala relativno veliko in mu je stvarna, družbena cena nizka, hkrati pa je delovne sile malo, je polno zaposlena in jo kaže z višjo ceno pritegniti. Ako pa se neke, kjer je velik naroden prirastek prebivalstva, obilica delovne sile in nezaposlenost, gradijo kapitalno intenzivni objekti, se dejansko ne rešujejo ekonomski problemi, temveč zaostrujejo. Ob nezaposlenosti se troši skromen kapital, ne da bi z njim ustvarjali nova delovna mesta ali vsaj tolikšno število delovnih mest, kolikor bi jih bilo mogoče ustvariti z istim kapitalom, toda delovno intenzivnejšimi investicijami, ki bi koristno zaposlile prirastek prebivalstva, ga začele uvajati v sodobno produkcijo in mu zagotovile vsaj minimalni dohodek v skladu z njegovo produktivnostjo. Takšna produkcija, ki jo dajejo kapitalno intenzivne investicije, lahko sicer kaže *visoko produktivnost dela* (seveda samo tistega, ki je zaposleno), obenem pa temelji na *nizki produktivnosti kapitala*. Stvarni produkcijski stroški so skriti, ker se (vsaj celotni) strošek kapitala ne vidi; če bi se kapital uporabil produktivneje, bi bila družbena produkcija lahko večja. Ni pa seveda nikjer rečeno, da se mora družba slepo pokoravati zakonu vrednosti, toda to že presegga okvir te razprave.

sti je manj važna kakor dejstvo, da obresti so, manj važna kakor njihova *funkcija* v blagovnem gospodarstvu.)

Rekli smo že, da obrestna mera racionira in usmerja družbeni kapital v družbeno najkoristnejše uporabe. Racionira uporabo družbenega kapitala s tem, ker je njegova cena, ki jo mora vsak uporabnik družbenega kapitala plačati ali obračunati, produkcijski strošek, ki bremeni njegovo produkcijo — ob danih cenah blaga — in mu za toliko zmanjšuje njegov čisti dohodek. Uporabnik je zato prisiljen z njim gospodariti in ga uporabljati varčno. Usmerja uporabo družbenega kapitala, ker bi po logiki zakona vrednosti ta šel tja, kjer je stopnja njegove donosnosti najvišja, tja, kjer so povpraševalci pripravljeni plačati zanj najvišjo ceno. Tako se bodo najprej realizirale investicije, ki dajejo 20% donosa, potem investicije, ki dajo 15%, in šele potem pridejo v poštev slabše možnosti. Ako je splošna obrestna mera, recimo, 7%, predstavlja ta mera mejo za investiranje. Nobena investicija ni možna, ako ne donša vsaj 7%. Podjetja, ki njihove naložbe ne bodo donšale več kot 7%, ne bodo mogla in ne bodo imela interesa investirati tujega družbenega kapitala, saj bi morala zanj plačevati 7%, ki jih ne realizirajo. Pa tudi ne bodo investirala v svoje podjetje kapitala, ki ga imajo iz lastne akumulacije, saj lahko dobijo 7%, ako brez kakršnega koli tveganja naložijo kapital v banko ali ga prepustijo drugim, donosnejšim podjetjem kot posojilo in dobivajo varnih 7%, oziroma se udeležijo s svojim kapitalom v donosnejših podjetjih skupaj s svojim upravljavskim delom in dobivajo še nekaj več kot nagrado za svoje soupravljanje. Družbi pa je do tega, da se njen kapital uporabi racionalno, saj ji mora biti do tega, da je pri danih sredstvih produkcija čim večja.

Za osvetlitev problema je treba dodati še, da ekonomski procesi potekajo v času. Iz razlogov, ki smo jih le nakazali in ki imajo svoje najgloblje korenine v sami tehnologiji produkcijskega procesa in njegove produktivnosti, obstaja dejstvo, da sta dve nominalno enaki uporabni vrednosti za ekonomskega subjekta v času neenaki. Kakor so drevesa v dolgem drevoredu videti čedalje manjša, tako je blagovnemu producentu in potrošniku uporabna vrednost tisočaka, ki z njim lahko razpolaga danes, večja kakor tisočaka, ki mu je zanesljivo zagotovljen čez deset let. Pri omejenosti sredstev blagovni producent gotovo ne more dati prednosti določeni investiciji, ki mu prinese neki rezultat čez 10 let, pred enako investicijo, ki bi dala enak rezultat že čez eno leto. Po kakšnem ekonomskem kriteriju naj se blagovni producent odloči med investicijo, ki mu bo čez 10 let prinesla 15 milijonov, in enako investicijo, ki mu bo čez 5 let prinesla 10 milijonov. Krite-

rij je lahko samo obrestna mera, ki povezuje in izenačuje sedanje vrednosti in prihodnje vrednosti oziroma dohodke. Pri dani obrestni meri je *sedanja vrednost* prve investicije manjša kakor pa sedanja vrednost druge, torej je — ako staneta enako — druga uspešnejša. Ali pa: kako naj ugotovimo, ali se nam splača neka investicija, od katere pričakujemo stalen letni donos 10 milijonov? Ne vemo, ako tega bodočega dohodka z obrestno mero ne reduciramo na sedanjo vrednost. Ako bi morali za ta bodoči dohodek investirati več, kakor znaša sedanja vrednost bodočega dohodka, se nam investicija ne splača. Bolje je denar, namenjen investiciji, naložiti v banko po veljavni obrestni meri, pa bomo na leto dobivali zanj več, kakor bi nam donašala investicija, in to brez tveganja. Skratka, problem, ki ga je Marx pokazal v analizi cene zemlje, ki jo je predstavil kot kapitalizirano rento, kot sedanjo vrednost bodočega dohodka, izračunano s pomočjo veljavne obrestne mere. In spet, po katerem *ekonomskem* kriteriju naj se kolektiv samoupravljalcev odloči pri razdeljevanju svojega čistega dohodka med osebne dohodke in akumulacijo? In na koncu, po katerem ekonomskem kriteriju se prejemnik osebnega dohodka odloči med potrošnjo in prihranki ter potemtakem denarno akumulacijo? Jasno je, da tako v prvem kakor v drugem primeru obrestna mera nikakor ni edini in včasih tudi ne najvažnejši ekonomski kriterij, je pa eden od pomembnih. V obeh primerih — najsi gre za samoupravljalca, ki se odloča o razdelitvi med osebne dohodke in sklade, ali za prejemnika osebnih dohodkov — gre dejansko za potrošnika. Ekonomska teorija pa posplošuje izkušnjo, da pri tem odločanju igra izredno pomembno vlogo že sama velikost dohodka: visoke sklade imajo praviloma podjetja, ki imajo tudi visoke osebne dohodke; večje hranilne vloge imajo potrošniki z visokimi osebnimi dohodki.

6. Višina cene družbenega kapitala

Višina obrestne mere je posebno vprašanje, ki ga ni mogoče obravnavati, dokler imamo opraviti še z elementi teorije in dokler niso izvedena ustrezna kvantitativna raziskovanja. Marx je za kapitalizem ugotovil, da ni zakona obrestne mere: cena uporabne vrednosti kapitala se oblikuje s ponudbo in povpraševanjem na trgu denarja. (Na trgu denarja ali kapitala, saj je v blagovnem gospodarstvu denar potencialni kapital, najbolj mobilna oblika kapitala.) Glavni motivi povpraševanja so pričakovana donosnost kapitala v podjetjih in potrebe podjetij po gotovini; ponudba izvira deloma neposredno iz gospodarstva samega in raznih vrst prihrankov, glavno vlogo pa ima monetarna politika Narodne banke.

Ker je povpraševanje po denarju med drugim tudi funkcija njegove cene, se organizirana družba ne more odreči vplivu na ceno tega pomembnega produkcijskega faktorja (vsaj preko ponudbe denarja iz emisijske banke je tudi liberalna kapitalistična država vedno odločala o obrestni meri). S tem pa, da določa višino obrestne mere, določa tudi enega izmed bistvenih pogojev gospodarjenja, minimalno mero rentabilnosti uporabe družbenih sredstev. Vsako znižanje obrestne mere ob drugih nespremenjenih okoliščinah pomeni v samoupravnem sistemu na eni strani manjšo mero akumulacije podjetij, na drugi strani pa pomeni, da postanejo še rentabilne tudi manj donosne investicije in produkcija, in potemtakem pomeni stimulacijo za investiranje. In nasprotno, vsako zvišanje obrestne mere v sicer enakih okoliščinah pomeni zahtevo po večji stopnji akumulacije, zaostritev pogojev gospodarjenja in potemtakem destimulira investicije.

Ako želimo varčevati z delovno silo in skrbeti za visoko produktivnost dela, bo obrestna mera nižja. Ako želimo varčevati z družbenim kapitalom in skrbeti za njegovo visoko donosnost, bo višja. Odločitev o tem je naloga politike obrestne mere, ki je — poleg fiskalne politike — eden izmed zelo občutljivih, toda zelo pomembnih elementov ekonomske politike, ki naj oceni, kaj gospodarstvo v danem trenutku svojega razvoja potrebuje in kaj lahko prenese.

Posebno proučevanje bi pokazalo, koliko bi bila v konkretnih razmerah danes upravičena diferencirana obrestna mera po panogah ali tudi po teritorijih, koliko bi bila torej za posamezne panoge in teritorije upravičena hotena razlika v pogojih gospodarjenja. Zaradi dvojnega učinka politike obrestne mere ne vidim razloga, zakaj bi iskanje najprimernejše ravnotežne točke v danem trenutku bila naloga centra.

7. Načelo delitve po delu

Iz analize obeh produkcijskih faktorjev v blagovni produkciji samoupravnega tipa izhaja, da je samoupravno delo edini faktor ustvarjanja vrednosti, družbeni kapital pa le eden izmed faktorjev njene razdelitve. Ne v smislu odtujevanja presežnega dela delavcem, marveč v smislu obračuna.

Kaj je tedaj z načelom delitve po delu?

Predvsem bi bilo treba opustiti splošno razširjeni predsodek in napačno predstavo, češ da načelo delitve po delu izhaja iz delovne teorije vrednosti. Marx je delovno teorijo vrednosti razvil za *blagovno* produkcijo, načelo delitve po delu pa za *neblagovno*, naturalno produkcijo prve faze socializma, kot jo je predvideval. Z naturalno produkcijo nima teorija vrednosti seveda nobene zveze. V nasprotju z neka-

terimi ekonomisti so drugi pravilno poudarili, da je po Marxu nagrajevanje po delu možno in smiselno samo glede na trajanje, intenzivnost in kvalifikacijo, tj. samo glede na njegova naturalna merila.

Predstava o povezanosti načela delovne vrednosti in načela delitve po delu izhaja bržkone iz tega, da zamešujejo abstraktni in konkretni značaj dela. Napak je pripisovati abstraktnemu delu v materialni produkciji kakršno koli posebno moralno vrednost, saj je stvarna produktivnost vedno samo produktivnost konkretnega, koristnega dela, ki ustvarja družbene uporabne vrednosti, tako materialne kakor duhovne, za zadovoljevanje družbenih potreb v kateri si bodi koristni družbeni dejavnosti. Abstraktno delo je zgodovinska kategorija kakor tudi vrednost sama, in zakon vrednosti ni, po Marxu, nič drugega kakor sistemu neodvisnih producentov lastna in nepopolna oblika usmerjanja produkcije, da bi bila čimbolj racionalna in prilagojena družbenim potrebam.

V blagovni produkciji deluje zakon vrednosti v modificirani obliki med panogami in podjetji, tj. v konkurenci, ki nastaja na trgu med panogami in podjetji v vsaki posamezni panogi. Zakon vrednosti v modificirani obliki uravnava tudi razdelitev vrednosti, ki je bila ustvarjena po celotnem družbenem delu, med panoge in podjetja. Neto dohodek, ki ga realizira podjetje, je rezultat delovanja zakona vrednosti. Tu pa se delovanje zakona vrednosti tudi neha. Znotraj podjetja v okviru enote blagovne produkcije, v razdelitvi neto dohodka podjetja veljajo naturalni odnosi in zato je tu mesto za uporabo naturalnega načela delitve po delu. Je pa to predvsem stvar samega delovnega kolektiva.

Dohodkovna mera in delitev dohodka

1. Dohodkovna mera

Z dohodkovno mero označujemo določeno velikost, ki s stališča nosilca gospodarske dejavnosti točno izraža dosežene gospodarske učinke v obliki dohodka.

Za neposredne proizvajalce je pridobivanje dohodka poglaviti motiv gospodarjenja. Da bi se lahko usmerili v delu, je prav gotovo prva stvar, ki jo žele in hočejo proizvajalci vedeti, ali je ustvarjeni dohodek visok ali nizek.

V sedanjem sistemu, strogo vzeto, dohodkovne mere ni in zato ni vedno jasno, ali je doseženi dohodek v nekem podjetju (ali dejavnosti) visok ali ne (o tem sicer imajo nekakšno predstavo, ki je v nekaterih primerih pravilna, zelo pogosto pa tudi popolnoma napačna).

Dohodkovne mere (z le-to je ravno moč odgovoriti na to temeljno vprašanje) si ni mogoče izmisliti, temveč nastaja kot logičen proizvod ekonomskega sistema, postaja življenjska stvarnost, katere se zavedo proizvajalci že prej, preden je teoretično razjasnjena. Takšna mera se ni pojavila v praksi. V teoriji so jo zamenjale razne analitične velikosti, ki pa ne dajejo enoznačnega odgovora na vprašanje, katere med obravnavanimi proizvodnimi organizacijami ali dejavnostmi so dosegle boljše učinke glede dohodka, katere slabše.

Dohodkovne mere ne pojmujeemo le kot analitično velikost, ampak kot življenjsko dejstvo, kot izraz družbenih odnosov, ki ima pomembno družbeno funkcijo. To je razlog, da ima v tem prispevku dohodkovna mera eno osrednjih mest, hkrati pa tudi razlog, da se v ekonomski sistem vpeljejo tiste

komponente, s katerimi ima lahko dohodkovna mera také pomembno funkcijo v blagovnem gospodarstvu našega tipa.

V prispevku profesorja Lavrača »Cena uporabne vrednosti družbenega kapitala« je obdelana nujnost cene kapitala v našem sistemu; to je komponenta, ki za blagovno gospodarstvo ni nova, ki tudi v sedanjem našem sistemu ni neznan, vendar pa ni bila dovolj jasno opredeljena in zato ni bila dovolj jasna njena družbena funkcija.

Po uvedbi cene kapitala (kar je tudi temeljno v omenjenem članku) se nam oblika dohodkovne mere vsiljuje sama ob sebi. Proizvajalci bi jo (tudi ne glede na teorijo) hitro opazili, jo upoštevali in se po njej ravnali. K temu nas navaja spodnje razmišljanje.

Podjetje želi pri dani proizvodnji ustvariti čim večji iztržek. Zato si prizadeva, da bi doseglo kar se da visoke cene svojih proizvodov (predpostavljamo, da gre za svobodno oblikovanje cen).

Iz realizacije plačuje porabljeni material, opravljene storitve in amortizacijo. Ko te zneske odbijejo od realizirane vsote, ostane, kot vemo, bruto dohodek podjetja. O cenah porabljenega materiala in storitev ne odloča podjetje, marveč je to stvar trga (za podjetje je to dana velikost). Podjetje lahko pri danih cenah prihrani pri tovrstnih izdatkih samo tako, da zboljša normative porabe materiala in storitev. Če mu to uspe, bo imelo pri danem skupnem iztržku relativno večji bruto dohodek. Podjetje prav tako ne more samostojno določati višini amortizacije. Stopnjo amortizacije določa zdaj družba. Če bi to delala podjetja samostojno, je ne bi mogla določati poljubno, ker je amortizacija ekvivalent za fizično in moralno obrabo osnovnih sredstev; teh procesov pa podjetja ne morejo spreminjati. Če bi podjetja določala nižjo amortizacijo, kot je objektivno dana, bi kaj kmalu občutila hude ekonomske posledice (zaradi pomanjkanja sredstev za vzdrževanje in obnovo osnovnih sredstev bi bilo treba najemati kredite, obresti in odplačevanje kreditov pa bi bolj bremenile podjetja, kot pa če bi pravočasno izločala za amortizacijo).

Bruto dohodek je, kot smo že ugotovili, ostanek od skupnega iztržka, ko se odbijejo omenjeni stroški (materiala, storitev in pa amortizacija). Ta je lahko za različna podjetja različen tudi pri enaki skupni realizaciji, ker so lahko omenjeni stroški različni.

Toda podjetje še ni poravnalo vseh obveznosti (tu ne mislimo na fiskalne obveznosti). Uporabljalo je družbena proizvodna sredstva in si zato prisvojilo iz skupne mase dohodka en del zase. Zato mora plačati ceno za uporabo teh sredstev (lahko jo imenujemo cena kapitala), potem ostane

skupaj s še drugimi pogoji omogoča, da se oblikuje dohodkovna mera). Te cene ne določa podjetje poljubno, marveč je zanj nekaj objektivno danega, kot to velja tudi za poprej navedene stroške.

Ko podjetje plača ustrezno vsoto za uporabo družbenih sredstev (lahko jo imenujemo ceno kapitala), potem ostane od bruto dohodka del, ki ga lahko imenujemo neto dohodek podjetja in ki je enak vsoti bruto osebnih dohodkov delavcev.

S tem so vse obveznosti, izhajajoče iz ekonomskih odnosov, poravnane. Podjetje si je prizadevalo, da bi doseglo za svoje proizvode kar se da visoke cene in da bi z dano proizvodnjo doseglo čim višjo realizacijo. Seveda o tem ni moglo odločati samostojno (monopola ne upoštevamo), temveč je prodajalo po cenah, ki so se oblikovale na trgu. Na drugi strani je skušalo po čim nižji ceni plačati stroške (surovin, storitev, amortizacije, kapitala), toda tudi o tem ne more, kot že rečeno, odločati samostojno. Vse te odnose urejajo ekonomski zakoni. Ostanek iz vseh teh transakcij je neto dohodek podjetja, ki se lahko popolnoma svobodno porabi, ne da bi bil prizadet interes kogarkoli zunaj podjetja. To pa ne velja za celotni iztržek. Če bi na primer celotni iztržek ali čezmerni del iztržka odtekal za osebne dohodke, bi bili ekonomsko oškodovani dobavitelji surovin, vsi, ki so opravljali razne storitve, zmanjkalo pa bi tudi sredstev za vzdrževanje proizvodnih fondov. To ne velja niti za bruto dohodek, ker še vedno ostane finančna obveznost za uporabo produkcijskih sredstev (lahko se zgodi, da bo v celoti porabljen za poravnavo te obveznosti).

Neto dohodek podjetja je potemtakem del skupnega iztržka in bruto dohodka, ki z njim podjetje lahko svobodno razpolaga in mora z njim svobodno razpolagati, saj ne prizadeva interesov nikogar zunaj podjetja, ker je vse ekonomske obveznosti izpolnilo. Opozarjamo, da smo upoštevali samo ekonomske odnose, ne pa tudi fiskalnih obveznosti (s katerimi se sicer zmanjšuje neto dohodek podjetja ali bruto osebni dohodki delavcev — jih pa lahko pri teh razmišljanjih pustimo ob strani).

S tem smo prišli do kategorije (neto dohodek podjetja), ki je potrebna za določanje dohodkovne mere, vendar pa sama še ne zadošča.

Neto dohodek podjetja se najprej in pretežno uporablja za osebne dohodke delavcev (sredstva za družbene negospodarske potrebe pritekajo navsezadnje iz osebnih dohodkov delavcev bodisi prek neposrednega izločanja v nekatere sklade, bodisi z davki na osebne dohodke, s prometnim davkom, s carinami itd.; zato je dovolj, če opazujemo samo osebne dohodke). To je razumljivo, saj je končni namen proizvodnje

zadovoljevanje potreb ljudi. Toda sama velikost neto dohodka podjetja še ne pove, v kolikšni meri se z njim zadovolje potrebe in želje delavcev (kolikšni so prejemki delavcev). Dve podjetji imata lahko enak neto dohodek, toda različno število zaposlenih. Razumljivo je, da prejemki delavcev v teh podjetjih (v poprečju) ne morejo biti enaki. Potemtakem velikosti neto dohodka podjetja ni mogoče izraziti absolutno, marveč le relativno, tj. z neto dohodkom podjetja na zaposlenega. S tem smo prišli tudi do definicije dohodkovne mere, ki je v matematični obliki izražena takole:

$$l = \frac{L}{R};$$

pri tem je l dohodkovna mera (dejansko neto dohodek podjetja na enega zaposlenega); L = neto dohodek podjetja in R = število zaposlenih.

Vse dosedanje izvajanje, kolikor se nanaša na kvantitativne odnose, lahko strnemo v nekoliko matematičnih relacij, pri čemer lahko uporabimo te simbole: P = skupni iztržek podjetja; M = materialni stroški; U = storitve; A = amortizacija; D = bruto dohodek; S = angažirana sredstva; a = namoestilo za uporabo enote sredstev (cena kapitala); L = neto dohodek podjetja ali vsota bruto osebnih dohodkov delavcev; R = število zaposlenih in l = dohodkovna mera. Te relacije so:

$$D = P - M - U - A$$

$$L = D - aS$$

$$l = \frac{L}{R} = \frac{D - aS}{R}$$

Neto dohodek podjetja je rezultat gospodarske dejavnosti podjetja, pri čemer pa odnosov z okoljem ni uravnavalo samo, marveč so se ti oblikovali v spopadu ekonomskih interesov samih akterjev v gospodarstvu. Štejemo ga torej lahko za produkt objektivne ekonomske zakonitosti.

Ker je neto dohodek podjetja namenjen predvsem za zadovoljevanje potreb delavcev (predstavlja bruto dohodke delavcev), lahko o višini tega dohodka sodimo po tem, koliko znaša na enega delavca.

Podjetja z neto dohodkom samostojno razpolagajo in njihov ekonomski položaj je toliko ugodnejši, kolikor je dohodek večji v primeri s številom zaposlenih. Neto dohodek podjetja na zaposlenega je torej tudi merilo za ekonomski uspeh.

Neto dohodek podjetja pa se ne uporablja samo za osebne prejemke delavcev, marveč se iz njega izločajo sredstva za splošno potrošnjo (socialno - zdravstveno varstvo, šolstvo,

obrambo, državno administracijo), razen tega pa se lahko izločajo tudi sredstva za akumulacijo (o tem svobodno odločajo delavci).

Ali ta razdelitev neto dohodka podjetja zmanjšuje pomen dohodkovne mere (kot smo jo opredelili) kot merila za ekonomski uspeh podjetja? Prav gotovo ga ne zmanjšuje, saj se sredstva za splošno potrošnjo izločajo (zdaj večidel, morala pa bi se načelno) v sorazmerju z bruto osebnimi dohodki. Kolikor je torej neto dohodek podjetja na delavca večji, toliko je podjetje v ugodnejšem ekonomskem položaju, ne glede na to, da relativno več izloča za družbene potrebe. Tudi izločanje za akumulacijo ne zmanjšuje pomena te mere, ker podjetja samostojno odločajo o tem (če imajo delavci manjše osebne dohodke, kot bi jih lahko imeli, če se ne bi odločili za akumulacijo, to ne pomeni, da je tudi ekonomski uspeh podjetja slabši, kot je pokazal neto dohodek podjetja na zaposlenega).

Sekundarna delitev neto dohodka podjetja potemtakem v ničemer ne spreminja narave določene dohodkovne mere. Seveda mora biti za to izpolnjen neki pogoj — namreč, da se sredstva za splošno potrošnjo izločajo v sorazmerju z bruto osebnimi prejemki delavcev. Ta pogoj je docela normalen (in se v sedanjem sistemu v precejšnji meri uresničuje), ker je sama narava splošne potrošnje taka, da njenega financiranja ni mogoče izvajati iz nobenega drugega vira razen iz bruto osebnih dohodkov občanov¹ (dejansko so to storitve za občane, ki se lahko opravljajo v posebni organizaciji: zdravstvene storitve, izobraževanje, zagotovitev osebne varnosti itd.).

Neto dohodek podjetja na zaposlenega enoznačno določa ekonomski uspeh podjetja. Če primerjamo glede na te velikosti dve podjetji (₁ za prvo in ₂ za drugo podjetje), potem so možne tele relacije:

$$l_1 \begin{matrix} > \\ = \\ < \end{matrix} l_2,$$

kar pomeni, da je neto dohodek na zaposlenega v prvem podjetju večji kot v drugem, da je enak ali da je manjši. V prvem primeru je ekonomski uspeh prvega podjetja večji (lahko se natančno ugotovi, za koliko) kot uspeh drugega podjetja, v drugem primeru je njun ekonomski uspeh enak, v tretjem primeru pa ima prvo podjetje slabši uspeh kot drugo.

¹ Če kdo misli, in zato so razlogi, da se prek družbenih služb delno podpira gospodarski razvoj in da zaradi tega splošna potrošnja ni v celoti posebna oblika osebne potrošnje, potem je ni treba financirati v celoti iz bruto dohodkov delavcev, marveč tudi iz drugih virov, npr. iz akumulacije, ki se oblikuje kot cena kapitala. Vendar to v ničemer ne spreminja tega, kar smo doslej razložili.

Če je $l_1 > l_2$, pomeni to, da bo prvo podjetje, ki je (tako kot drugo podjetje) poravnalo vse obveznosti iz ekonomskih odnosov, ki smo jih prej omenili, imelo sredstva za višje neto osebne dohodke delavcev kot drugo podjetje, da bo dalo sorazmerno več za splošno potrošnjo kot drugo podjetje in da bo imelo pri enakih neto osebnih dohodkih več sredstev za akumulacijo. Prav nasprotno se bo dogajalo, če je $l_1 < l_2$, položaj glede dohodka pa bo identičen, če je $l_1 = l_2$. Neto dohodek podjetja na zaposlenega (kar je po naši definiciji dohodkovna mera) torej vedno jasno in natančno določa ekonomski uspeh podjetja v primerjavi z drugimi podjetji. To ne velja za nobeno drugo analitično velikost, čeprav so doslej nekaterim pripisovali tako funkcijo. Znale so različne meritve ekonomskega uspeha: skupen dohodek na zaposlenega, dohodek na enoto vloženih sredstev, akumulacija na enoto sredstev itd.; toda niti eno od teh meril niti vsa skupaj ne dajo natančnega odgovora na vprašanje, katero od opazovanih podjetij ima boljši in katero slabši ekonomski uspeh; vsaka tovrstna ocena je vsebovala mnogo predpostavk in konvencij.

Doslej ni bilo možno določiti (formirati) velikosti, na podlagi katere bi lahko nedvoumno razsojali o ekonomskem uspehu delovnih organizacij. To seveda ne kaže na nezadostno znanje, marveč da niso bile v samem ekonomskem sistemu dane možnosti, da bi tako velikost oblikovali z močjo ekonomske logike. V tej smeri opravljena empirična raziskovanja to nedvoumno dokazujejo; le-ta so nas usmerila in spodbudila, da v samem ekonomskem sistemu iščemo in določamo komponente, ki v našem sistemu blagovnega gospodarstva dajejo dovolj možnosti za določitev mere ekonomskega uspeha, ki je za funkcioniranje sistema bistvenega pomena.

To mero ekonomskega uspeha smo definirali kot neto dohodek podjetja na zaposlenega, vendar s pogojem, da v sedanjem sistemu samoupravljanja vpeljemo dve komponenti: a) odškodnino za uporabo produkcijskih sredstev (ceno kapitala) in b) izločanje za splošno potrošnjo v sorazmerju z višino bruto osebnih dohodkov.

Omenjeni komponenti sta v našem sistemu prisotni (obresti na osnovna sredstva, obresti na kredit, prispevki iz osebnih dohodkov itd.) in zato ne gre za kakšne radikalne spremembe. Komponenti sta prisotni, vendar jih niso dosledno izvajali in terja se le to, da se uveljavita kot načelo, ki bo prisotno vedno in povsod.

Z dohodkom podjetja na zaposlenega kot mero ekonomskega uspeha (dohodkovno mero) ne vpeljujemo nečesa, česar bi naša praksa še ne poznala. Nasprotno: ni podjetja, v katerem ne bi računali s podobno velikostjo, namreč s poprečnim

osebnim dohodkom, ki je največkrat za proizvajalce poglaviti kazalec o ekonomskem stanju podjetja. Čeprav ta velikost kaže dejansko ekonomsko stanje s stališča proizvajalcev, pa to stanje zaradi vrste okoliščin ni vedno ekonomsko pogojeno in ima zato ta velikost za samo funkcioniranje ekonomskega sistema zelo omejen pomen. Naj navedemo le nekaj okoliščin, ki zmanjšujejo njen pomen v sedanjih razmerah. Prvič, finančne obveznosti za angažirana produkcijska sredstva so zelo različne in so največkrat administrativno določene (tako npr. nekatera podjetja plačujejo anuitete, druga ne, kar je bilo prejšnja leta zelo drastično). Drugič, pogoji za oblikovanje cen so različni, pri čemer za administrativno določene cene ni zadosti jasnih kriterijev, dohodek podjetja na zaposlenega pa ni vedno upoštevan. Tretjič, izločanje iz dohodka za negospodarske družbene potrebe ni vedno v sorazmerju z bruto osebnimi dohodki, ampak poteka po celi vrsti kriterijev. Poprečni osebni dohodek je zaradi vsega tega v dobri meri rezultat neekonomskih odnosov in zato te velikosti ne moremo upoštevati kot objektivno merilo ekonomskega uspeha — čeprav v danem trenutku kaže, v kolikšni meri lahko delavci neke organizacije zadovolje svoje potrebe; to je zanje seveda važno in zato poprečni osebni dohodek sprejemajo kot kazalec svojega ekonomskega stanja, ne glede na to, v kakšni meri odraža dejanske ekonomske odnose.

Vendar že samo dejstvo, da se je poprečni osebni dohodek v podjetju zasidral kot mera ekonomskega uspeha — z vsemi omejitvami, o katerih smo govorili — kaže na to, da so v sistemu že dane osnovne komponente, na katerih lahko vznikne ekonomsko merilo te vrste. Naša definicija dohodkovne mere (neto dohodek podjetja na zaposlenega) in pa uvedba dopolnilnih pogojev glede cene kapitala in sekundarne delitve ta samo logična dopolnitev sistema glede dosledne uveljavitve načel, ki so že vpeljana, vendar brez zadostne logične povezanosti s sistemom — načel, ki izvirajo iz samega blagovnega gospodarstva našega tipa.

Dohodkovna mera zasluži tolikšno pozornost zaradi tega, ker si ni mogoče zamisliti logičnega tržnega mehanizma brez takšne velikosti, brez kategorije, ki bi enostavno in nedvoumno pokazala, kakšni so rezultati neke gospodarske dejavnosti. Brez nje si ne moremo zamisliti spontanega mehanizma družbene reprodukcije, čeprav se zavedamo, da ne more temeljiti le na tej kategoriji; vendar za zdaj — kot smo že prej omenili — ne upoštevamo neekonomskih dejavnikov in mehanizma zunaj trga. Podrobnejše opredelitve funkcije dohodkovne mere in osnovnega mehanizma, prek katerega se uveljavljajo, se kažejo v primarni delitvi dohodka prek cen na trgu.

2. Primarna delitev dohodka

Delitev dohodka na podjetja in dejavnosti poteka prek cen na trgu. Znano je, da je dohodek le v celoti enak novoustvarjeni vrednosti, da pa v posameznih primerih najpogosteje nista enaka. V dosedanji razlagi smo to upoštevali kot dejstvo, ne da bi se poglobili v sam mehanizem oblikovanja cen. To moramo storiti zdaj; šele potem bo popolnoma razumljiv smisel poprej definirane dohodkovne mere.

V teh razmišljanjih predpostavljamo — da bi poenostavili celotni proces in jasneje izrazili osnovno zakonitost — da se cene oblikujejo svobodno.

Cene so izraz ravnotežja med ponudbo in povpraševanjem po določenih proizvodih. Ravnotežje se vzpostavlja na različnih ravneh ponudbe in povpraševanja in z različnimi cenami. Tu je očitno neprestano gibanje in nihanje. Ali je v tem nihanju kaka stalna tendenca in na čem temelji? Marx je za enostavno in kapitalistično blagovno proizvodnjo to osnovno tendenco ugotovil v posebnih oblikah normalne cene.

Mi imamo tržno gospodarstvo posebnega tipa. Tudi v njem so nihanja cen nujna. Raziskati moramo, k čemu cene težijo, da bi ugotovili osnovne tendence in dejavnike, ki ta proces določajo.

S cenami se, kot vemo, realizira iztržek, iz katerega se plačujejo materialni stroški, storitve, nadomešča obraba produkcijskih sredstev, plačuje cena za uporabo produkcijskih sredstev — ostanek iz skupnega iztržka pa je neto dohodek podjetja. V nadaljnjem izvajanju predpostavljamo, da so s cenami materialni izdatki kriti ter jih bomo zato obravnavali le glede na bruto dohodek, ki ga dosegajo.

Bruto dohodek vsebuje po prejšnjem izvajanju odškodnino za uporabo družbenih sredstev (označili smo jo z aS) in neto dohodek podjetja (označili smo ga z L).

Odškodnina za uporabo družbenih sredstev je za podjetje dana velikost, ker je (po poprejšnjem izvajanju) cena kapitala (a) v obliki obresti določena.

Neto dohodek podjetja je odvisen od cen spremenljive velikosti. Sam zase, v absolutnem znesku, kot je že bilo rečeno, ne omogoča sklepanj, kakšen je rezultat gospodarske dejavnosti. Šele v relativni obliki, glede na število zaposlenih ($\frac{L}{R}$) se izraža dejanska velikost neto dohodka podjetja. To smo vzeli kot dohodkovno mero ($1 = \frac{L}{R}$)

Cene morajo poleg odškodnine za uporabo družbenih sredstev (predpostavljamo, da so materialni stroški kriti)

omogočiti določeno velikost neto dohodka podjetja na zaposlenega (l), ki bo, v nasprotju z aS kot konstanto, (pri drugih enakih pogojih) toliko večji, kolikor višje bodo cene proizvodov tega podjetja, in nasprotno.

Zaradi tega si delovne organizacije prizadevajo, da bi kar najbolj povišale cene svojih proizvodov. Kot rezultat takih prizadevanj se oblikuje — če opazujemo gospodarske dejavnosti — zbir l neto dohodek podjetij na zaposlenega (i -te dejavnosti), v katerem je lahko velika razlika med največjim in najmanjšim členom. Če bi vse člene zbira l razvrstili po velikosti, potem bi gotovo nastali dve skupini l ; v eni od teh bi bil znesek l večji od poprečnega ($\bar{l}$), v drugi pa bi bil znesek l manjši od $\bar{l}$.

Če je $l > \bar{l}$, je to znamenje, da dosega dejavnost, na katero se l nanaša, take cene, da je neto dohodek podjetja na delavca nad poprečjem. Ravno nasprotno je v primeru, če je $l < \bar{l}$. V prvem primeru se zaradi nezadostne ponudbe ravnotežje vzpostavlja pri sorazmerno visokih cenah, v drugem primeru pa se zaradi večje ponudbe ravnotežje vzpostavlja pri sorazmerno nizkih cenah.

Čim bolj so faktorji proizvodnje gibki, toliko hitreje se bo povečala proizvodnja v dejavnostih, v katerih je l občutno nad $\bar{l}$. Zaradi tega se bo ponudba zvečala, ravnotežje med ponudbo in povpraševanjem pa oblikovalo pri sorazmerno nižjih cenah. Posledica bo (če so drugi pogoji nespremenjeni) upadanje l , ki se bo sčasoma približeval $\bar{l}$.

Nasproten je proces v dejavnostih, v katerih je l občutno nižji kakor $\bar{l}$. V teh dejavnostih bi produkcija pojemala, z njo pa tudi ponudba. Ravnotežje med ponudbo in povpraševanjem bi se oblikovalo na sorazmerno višji ravni cen. Posledica tega bi bilo povečanje l , ki bi se s tem približal $\bar{l}$.

Dohodkovna mera ali neto dohodek podjetja na zaposlenega (l) ima po tem, kar smo prikazali, pomembno družbeno funkcijo. Spodbuja pomikanje dejavnikov proizvodnje k tistim dejavnostim, v katerih je l največji, prav tako pa tudi njihovo oddaljevanje od dejavnosti, v katerih je l najnižji. V kolikšnem obsegu je mogoče dosegati take procese, je odvisno od vrste okoliščin, o katerih zdaj ne moremo razpravljati; kot tendenca pa so ta gibanja vedno prisotna.

Gravitacijska točka gibanja l je očitno $\bar{l}$ (poprečen neto dohodek v dejavnosti na zaposlenega). Zato je cena proizvodov, s katero se dosega $\bar{l}$, izraz trajnega ravnotežja med ponudbo in povpraševanjem. Ne trajnega v smislu časovnega trajanja (ker se le-to lahko spreminja zaradi spremenjene ponudbe in povpraševanja), marveč v smislu smeri gibanja.

Po teh značilnostih je ta cena izraz normalne cene v blagovnem gospodarstvu našega tipa.

Če bi vzeli za predpostavko popolno konkurenco in idealne možnosti za gibanje produkcijskih faktorjev, bi bilo ravnotežje med ponudbo in povpraševanjem na vseh sektorjih doseženo s cenami, ki dajo $\bar{l}$.

V naši ekonomski literaturi so obravnavali tri oblike normalne cene. Niti ena od teh oblik ni teoretično dokazana. Tudi kazalci o ekonomskem uspehu iz teh teoretičnih modelov se v praksi niso pojavili niti v podobni obliki, kar je očiten dokaz, da so bili teoretični modeli zgrajeni na nekaterih predpostavkah, ki ne ustrezajo realnosti.

Ni naš namen, da bi podrobno obravnavali tržni mehanizem. Hoteli smo le prikazati logiko sistema, če že v obstoječem sistemu dosledno uveljavimo nekatera načela (ki so prisotna). Želeli smo dokazati, da se v teh razmerah oblikuje merilo za ekonomski uspeh (ki je pogoj za funkcioniranje tržnega mehanizma) in da lahko močno vpliva na razmeščanje produkcijskih faktorjev, na delitev družbenega dela.

Prosto določanje cen ima omejen prostor in domet. Vedno je bila neka politika cen in tudi mi ne bomo brez nje. Z definiranjem normalne cene (tj. cene, ki poleg vseh izdatkov omogoča $\bar{l}$) dobivamo važen kriterij za izvajanje te politike, ki bo v mnogih primerih že sam zadoščal. V sedanji politiki cen bi namreč težko govorili o jasnih in zadostnih kriterijih.

3. Delitev dohodka v celoti

Doslej smo delitev dohodka obravnavali tako, da smo upoštevali le zakone primarne delitve dohodka. Toda če upoštevamo družbeno reprodukcijo v celoti, se delitev dohodka s tem še ne konča, marveč je nujna ponovna delitev dohodka podjetja, tako imenovana sekundarna delitev.

Dosedanji tok razmišljanja nas je pripeljal do kategorije »neto dohodek podjetja« in do dohodkovne mere, ki smo jo definirali kot neto dohodek podjetja na zaposlenega. Preden pa preidemo na sekundarno delitev neto dohodka podjetja, moramo ugotoviti, da je bila že v fazi primarne delitve dohodka s ceno kapitala delno opravljena sekundarna delitev bruto dohodka; povračilo za uporabo družbenih sredstev (označili smo ga z aS) je namreč del bruto dohodka; ta sredstva so po svoji naravi namenjena za povečanje družbenih produkcijskih sredstev, razširitev proizvodnega potenciala ali za razširjeno reprodukcijo. Pravimo, da so ta sredstva po svoji naravi temu namenjena, ker se oblikujejo kot cena za uporabo družbenega kapitala; v citiranem delu tovariša Lavrača pa so

navedeni razlogi, zakaj je treba to ceno plačati, da bi v blagovni proizvodnji našega tipa lahko ostali dosledno pri ekonomskih odnosih.

Akumulacija v obliki povračila za uporabo družbenih produkcijskih sredstev je družbena v tem smislu, da jo lahko podjetje uporablja za investicije (v osnovna ali obratna sredstva) pod enakimi (ali podobnimi) pogoji kot obstoječa produkcijska sredstva: tako, da plačuje določeno ceno za njihovo uporabo. Ni nujno, da se ta akumulacija steka v družbene sklade. Podjetja, v katerih so locirana ta sredstva, jih lahko svobodno uporabljajo — vendar samo v proizvodne namene (za razširitev obstoječih ali graditev novih kapacitet ter za potrebna obratna sredstva), s tem da plačujejo za to ustrezno ceno. Če kako podjetje teh sredstev ne bo porabilo v proizvodne namene, je razumljivo, da jih bo naložilo v banko, ker bo banka v tem primeru plačevala obresti kot ceno za ta kapital, podjetje pa se znebi nepotrebnega izdatka. Banke bi ta sredstva plasirale v skladu s tržnimi kriteriji, pa tudi z dolgoročnojšo razvojno politiko. Tako bi ta sredstva prišla tja, kjer jih lahko racionalno proizvodno izkoristijo, dejanski uporabnik teh sredstev pa bo plačal odškodnino za uporabo.

Med investicijsko gradnjo uporabnik teh sredstev ne ustvarja z njimi dohodka (jih torej samo troši) in vprašanje je, iz česa bo plačal ceno (obresti) za uporabo teh sredstev. Družba ne more dajati teh sredstev za obdobje investiranja brezplačno (čeprav je možna glede višine obresti posebna politika), ker se le-ta po svoji družbeni značilnosti ne razlikujejo od drugih. Brezplačno odstopanje teh sredstev za obdobje investiranja bi bilo razen tega skrajnje neracionalno, ker bi se pojavilo mnogo uporabnikov, ki bi neodgovorno sprejeli (in trošili) ta sredstva. Vendar pa zaradi tega, ker uporabnik z njimi ne ustvarja dohodka in ker družba teh sredstev ne more odstopati brezplačno, položaj ni brezizhoden. Ta sredstva bodo namreč uporabile gospodarske organizacije. Le-te ustvarjajo s tekočo proizvodnjo svoj neto dohodek in iz tega neto dohodka naj plačujejo obresti². S tem se ohranja značilnost družbenih sredstev ter se obenem oblikuje sistem racionalnega investicijskega odločanja; to nam bo še jasneje, ko bomo prikazali samo delitev neto dohodka podjetja.

Preden preidemo k delitvi neto dohodka podjetja, je nujna še važna pripomba, namreč, da predstavlja družbena akumulacija, ki se steka kot povračilo za uporabo družbenih

² Možni so različni načini uporabe družbenih sredstev za investicije in ni nujno, da se pojavljajo kot investitorji samo podjetja — vendar v te nianse ne moremo posegati.

sredstev, gro akumulacije, namenjene za gospodarski razvoj. Z obrestmi (ceno kapitala) na vrednost družbenih sredstev v višini 6—7 % (verjetno bo to relacija, na kateri naj bi se gibale) se zagotavljajo sredstva za relativno nagel gospodarski razvoj. Sredstva za gospodarski razvoj, ki pritekajo iz drugih virov, so po obsegu drugotnega pomena, vendar so nujno potrebna za racionalno funkcioniranje sistema, kar bo popolnoma jasno, ko bomo obravnavali delitev neto dohodka podjetja. Navedli smo, da so sredstva (akumulacije), ki se oblikujejo kot odškodnina za uporabo družbenega kapitala, družbena po svojih lastnostih, ne pa po svoji lokaciji; to pomeni, da ni nujno, da bi se morala stekati v družbene sklade in se praviloma tudi ne bodo. Vendar kljub temu ne smemo izključevati možnosti, da bi se del teh sredstev stekal v določene sklade (npr. za zgraditev gospodarske infrastrukture), pač glede na to, po kakšni poti želi družba (ki v danem trenutku mora in more) usmerjati gospodarske procese. S tem se ne spreminjata doslej prikazano osnovno načelo in mehanizem; potemtakem ne gre za bistvena vprašanja, marveč bolj za ukrepe ekonomske politike.

Neto dohodek podjetja obravnavamo kot vsoto bruto dohodkov delavcev, potem ko je podjetje poravnalo vse ekonomske obveznosti do okolice. Poudarjamo, da je to vsota bruto dohodkov delavcev, ker prav to določa način delitve neto dohodka podjetja kot tudi lastninski značaj tistih sredstev, ki ostanejo potem, ko se iz neto dohodka izločijo sredstva za družbene potrebe.

Iz neto dohodka se morajo izločiti sredstva za družbene potrebe (za socialno-zdravstveno varstvo, šolstvo, vojsko, administracijo itd.). Koliko sredstev se bo izločilo, je odvisno od tega, kakšno politiko želi družba izvajati na omenjenih področjih, upoštevajoč seveda splošno ekonomsko raven.

Izločanje za družbene potrebe mora biti v sorazmerju z ekonomskim uspehom gospodarske organizacije. Če naj se uveljavi to načelo (ki bi mu bilo sicer težko oporekati), potem sredstev za družbene potrebe ni možno izločati neposredno iz neto dohodka podjetja, ker neto dohodek podjetja v celoti, kot smo že poprej ugotovili, v ničemer ne izraža dejanskega ekonomskega stanja podjetja.

Če naj se omenjeno načelo uveljavi, tj. da bo višina prispevka za družbene potrebe v sorazmerju z ekonomskim rezultatom gospodarjenja, potem je treba najprej neto dohodek podjetja razdeliti na delavce po njihovem delovnem prispevku in šele nato iz bruto dohodka delavcev izločati v določenem sorazmerju za družbene potrebe. V tem primeru bodo ekonomsko močnejša podjetja dajala za družbene potrebe relativno več kot pa ekonomsko slabša podjetja.

Potemtakem ni neto dohodek podjetja, marveč bruto dohodek vsakega delavca tista osnova, po kateri se izločajo sredstva za družbene potrebe (v sedanjem sistemu so zastopani elementi enega in drugega postopka).

Prispevki za družbene potrebe so dejansko povračilo za storitve, ki jih opravljajo družbene institucije občanom neposredno ali posredno. Zanje je značilno, da se morajo opravljati v posebnih organizacijah (zdravstvene storitve, šolanje, zagotavljanje osebne varnosti itd.), da se ne da vedno natančno določiti, v kolikšni meri so te storitve pomembne za posameznika, da je moči pomen teh storitev ocenjevati le s stališča celotne družbe in v nekem daljšem obdobju. Gre torej za osebne storitve (čeprav specifične), in to je drugi važen razlog, da se izplačujejo iz bruto osebnih dohodkov ali, kar je isto, da se prispevek družbeni skupnosti (iz katerega se financirajo omenjene službe) izloča glede na višino bruto osebnih dohodkov delavcev.

Po vsem, kar smo doslej povedali, bi bil postopek pri delitvi neto dohodka podjetja takšenle: a) najprej se razdeli neto dohodek podjetja na delavce v skladu z normami, ki so jih sprejeli v podjetju, in s tem se določajo bruto osebni dohodki delavcev; b) potem se od bruto osebnih dohodkov v določenem sorazmerju izločajo sredstva za družbene potrebe. Končni rezultat te delitve je masa sredstev za družbene potrebe na eni strani ter posamični neto osebni dohodki delavcev na drugi strani. Tu ne bomo posegali v tehniko te delitve, čeprav bi zaslužila pozornost v nadrobni obdelavi celotnega sistema; prav gotovo je možno najti ustrezno tehniko, s katero bo ohranjeno bistvo prikazane delitve neto dohodka podjetja.

Ko so vse obveznosti iz tekoče proizvodnje izpolnjene, prav tako pa obveznosti do družbene skupnosti, so neto osebni dohodki delavcev prepuščeni le-tim, da z njimi svobodno razpolagajo. Proces reprodukcije bo lahko nemoteno potekal, bodisi da delavci podjetja porabijo neto dohodek za tekoče življenjske potrebe ali pa del dohodka prihranijo — seveda v obeh primerih, če neto osebni dohodki niso pod minimalno mejo. Ni razloga in tudi ne ekonomskega opravičila za kakršnokoli omejevanje glede porabe teh sredstev. Moramo jih imeti za osebno lastnino delavcev, ne glede na to, za kaj jih bodo uporabili. To je zelo važno načelo in je eno izmed ključnih vzvodov v sistemu, ki smo ga v dosednji razlagi obravnavali. Nadaljnja obravnava bo namreč pokazala, da brez tega načela ekonomskega sistema ni mogoče strniti v logično celoto.

Neto osebni dohodek (v nadaljnjem izvajanju ga bomo imenovali dohodek delavca) uporabljajo delavci za tekoče živ-

ljenjske potrebe, en del (ki bo najbrž manjši) pa lahko prihranijo. Glede višine prihrankov morajo biti docela svobodni, ker ni nikogar, ki bi bil po kakršnemkoli ekonomskem naslovu pooblaščen in imel razlog, da jih v tem omejuje.

Podjetju je nujno potrebna določena lastna akumulacija, če želi povečati proizvodnjo, jo modernizirati ali pa zgraditi nove kapacitete. V ta namen lahko uporablja družbeno akumulacijo, ki je, kot odškodnina za rabo družbenih sredstev, locirana v samem podjetju, iz bančnih kanalov pa lahko uporabi še več. Seveda mora za uporabo družbenih sredstev plačati (v času investiranja in tudi sicer) povračilo v obliki obresti. Podjetje to lahko stori le iz lastne akumulacije, ker drugih sredstev nima (uporaba družbene akumulacije v obdobju investiranja ne ustvarja dohodka). Ta lastna akumulacija je možna samo iz dohodkov delavcev, ker drugih virov ni. Nastaja pa le iz prihrankov delavcev, če tako sklene celotni kolektiv. Ker gre tu za del dohodka delavcev, ni nobenega razloga, da bi privarčevana sredstva, prelita v sklad akumulacije, ne ostala last delavcev. Celo škodljivo bi bilo to, da v tej transakciji zgubi del dohodka delavcev lastnost lastnine, ker zgublja s tem varčevanje ekonomski smisel³.

V skupni masi akumulacije so ta sredstva sorazmerno majhna, so pa zelo pomembna za odločanje o investicijah in dolgoročnem razvoju prav zato, ker z lastnino delavcev dobiva odgovornost za sprejete sklepe ekonomsko podlago.

Če so akumulirana sredstva podjetja lastnina delavcev, njihov prihranek, potem bodo pomenile slabe odločitve o njihovi uporabi skupaj z družbeno akumulacijo popolnoma očitno izgubo za delavce, ki bo prizadela nekoga bolj, drugega pa manj, pač glede na to, kako dolgo je kdo delal v podjetju in vlagal od svojih prihrankov v sklad akumulacije. Nasprotno pa bodo dobre odločitve pomenile določeno korist že samo zaradi prihrankov.

Tu ne moremo obravnavati vseh posledic takega značaja akumulacije podjetja, prav gotovo pa je, da nastajajo s tem čisti ekonomski odnosi, da nastajajo na področju razširjene reprodukcije pomembne ekonomske spodbude in kriteriji, kar je za funkcioniranje sistema zelo važno.

³ Ta sredstva imajo isti značaj kot hranilne vloge v bankah, s to razliko, da imajo delavci večji vpliv na njihovo uporabo v proizvodne namene, če so prihranki koncentrirani v skladih podjetja; praviloma bi morali imeti od njih tudi večje koristi, ker bi jih sicer raje vlagali v banke. Če bi lahko trdili za obresti na hranilne vloge v bankah, da pomenijo prisvajanje tujega dela, tega ne moremo trditi za dohodek delavcev od vlog v lastno podjetje: ta dohodek je del presečka lastnega dela delavca. Ko delavec (iz kakršnihkoli razlogov, npr. zaradi upokojitve) zapusti podjetje, mu podjetje izplača celotno vlogo, ki jo delavec ali porabi ali pa naloži v banko.

Celotno poglavje lahko povzamemo v tele sklepe:

a) odškodnina za uporabo družbenih sredstev predstavlja gro sredstev, potrebnih za gospodarski razvoj;

b) neto dohodek podjetja je dejansko vsota bruto osebnih dohodkov delavcev;

c) izločanje za družbene potrebe mora potekati v določenem sorazmerju z bruto osebnimi dohodki delavcev, s tem pa je doseženo izločanje v sorazmerju z doseženimi ekonomskimi uspehi;

d) neto dohodek delavcev je njihova lastnina, ne glede na to, za kaj ga bodo porabili;

e) akumulacija v podjetjih se poleg družbene akumulacije oblikuje iz dohodkov delavcev in je zato v tej meri njihova lastnina; po obsegu je v primeri z družbeno akumulacijo sicer neznatna, je pa zelo pomembna za funkcioniranje sistema razširjene reprodukcije.

Kdo naj vodi zdravstvo?

Letos mineva petnajsto leto, odkar so bili vzidani prvi kamni v samoupravno zgradbo zdravstva. Že kar majhen jubilej. Od prvih začetkov pa do danes se je marsikaj spremenilo, izpopolnjevalo, reorganiziralo in predlagalo za spremembe. Izrečeno je bilo nešteto besed in napisane številne razprave. Pred dvema letoma smo ugotavljali, da je samouprava v zdravstvu na stranskem tiru¹, letos govorimo, da bi jo kazalo poglobiti in »urediti samoupravne odnose v zdravstvu«.

Jubileji, kakršni koli že, so navadno ozaljšani s hvalnicami, ob njih se spominjamo le dobrih plati. Naj bo tokrat drugače. Kar je v samoupravljanju v zdravstvu doseženo pozitivnega, velikega in boljšega v primerjavi s prejšnjim, se tako samo dovolj hvali. Raje poskusimo realno oceniti uspešnost samoupravljanja na tem področju in se odločiti za vnaprej. Saj nam petnajstletno obdobje daje možnosti za kolikor toliko zanesljivo oceno in za odločanje.

Vsakdanji primeri, ob katere zadevamo, bodi kot občani, ki iščemo to ali ono obliko zdravstvene pomoči, bodi kot zdravstveni delavci, samoupravljalci in izvajalci neke politike, zavarovanci ali državljani, nam dokazujejo, da je v zdravstvu (pri čemer ne pojmem samo zdravstvene službe, ampak celotno področje s politiko vred) toliko nerešenih vprašanj ali slabo izpeljanih rešitev, da nas sedanje stanje nikakor

¹ Glej, Teorija in praksa, št. 6—7 (66) str. 966 »Samoupravljanje v zdravstvu na stranskem tiru«.

ne more zadovoljiti. Začenši od notranjih problemov v zdravstveni službi, kamor bi prišel sistem oblikovanja in delitve dohodka, medsebojne odnose med zdravstvenimi delavci in zavodi, posameznimi vejami ali strokami, strokovno povezanost in strokovni razvoj, sistem strokovnega nadzorstva in podobno pa tja preko širših, družbeno silno pomembnih, kamor sodijo odnosi med zdravstveno službo in zavarovanjem, sistem financiranja zdravstvenega varstva, pa do zdravstvene politike v najširšem pomenu besede, povsod odkrijemo številne vrzeli, okrog katerih se vrtimo domala že petnajst let in nam jih s pomočjo našega samoupravnega, edinstvenega mehanizma ni uspelo razvozlati, pač pa v marsikaterem pogledu le še bolj zaplesti in zaostriti. Reforma sama nima kaj dosti opraviti z vsemi temi nerešenimi problemi, ker jih ni ona prinesla, ampak so bili že prej tu, samo da so se zdaj jasneje pokazali. Če ob vsem tem želimo povedati mnenje o uspešnosti delovanja samoupravnega mehanizma za področje zdravstva in v zdravstvu samem, potem bo težko najti opravičilo za vse spodrsrljaje in sedanje vrzeli in hkrati pozitivno oceniti to pot. Nedvomno bi veliko lažje, čeprav bolj grobo, zato pa toliko bolj realno povzeli sklep, da sedanji vzorec samoupravljanja v zdravstvu in za področje zdravstva doslej *ni bil uspešen* in ni dal sadov, ki smo jih pričakovali oziroma si jih želeli.

S to ugotovitvijo pa ne kaže zanikati vsaj nekaterih, čeprav le delnih uspehov ali zmanjševati pomena prizadevnosti stotin zdravstvenih in drugih delavcev, ki so se trudili in se še danes trudijo v sedanjih samoupravnih telesih zdravstva delati po najboljši volji in močeh.

Nasprotno! Ob zgornji oceni kaže poiskati prave *vzroke* neuspešnosti. Zavedati se namreč moramo resnice, da je samoupravnost v zdravstvu na vsej dosedanji poti ostala zaprta vase in se spričo okoliščin vrtela v krogu, iz katerega kljub nekaterim pomislekom in predlogom ni bilo izhoda, pač pa so samoupravni organi pri mnogih poskusih, da bi neka vprašanja rešili, zašli v slepo ulico nemoči. Samoupravnost v zdravstvu je namreč od samega začetka postavljena tako, da se začne in konča na ravni zdravstvenega zavoda, popolnoma tako, kot to vidimo v gospodarskih organizacijah. V tem zaprtem krogu so poskušali reševati in ponekod jim je tudi uspelo marsikaj rešiti, namreč samemu kolektivu, samoupravni organi pa nikakor niso mogli posegati iz tega kroga in se lotiti reševanja silno perečih, za zdravstvo, zdravstveno varstvo in kolektiv kot manjšo skupino pomembnih vprašanj.

Res bi lahko na tem mestu nizali tudi očitke, se spotikali ob subjektivni dejavnik samoupravljalcev, njih dozorelost in pripravljenost za samoupravljanje, toda najbrž bi ne mogli

dati nobenega specifičnega ali posebnega očitka razen očitkov, ki veljajo tudi za vsa druga področja tako v družbenih službah, kakor v gospodarskih organizacijah. Ne kaže pa prezreti drugih resnic.

Samoupravni organi v zdravstvu so od začetkov do današnjih dni razpeti med interese številnih, pogosto nasprotujočih si vplivov. V tem položaju je odločanje veliko težavnejše. Kot del zdravstvene službe morajo nujno zastopati *lastne interese*, se pravi koristi delovnega kolektiva, ki jih je izvolil, in to predvsem gmotne koristi. Pri tem iskati najboljše rešitve in nihati med etosom, strokovnostjo in računstvom. Vemo namreč, da so interesi posameznega kolektiva bili in so še vedno lahko marsikdaj sebični nasproti interesom drugega kolektiva zdravstvenih delavcev, nasproti drugim strokam ali celo nasproti posameznim zdravstvenim delavcem, kaj šele nasproti širšim družbenim interesom in interesom zavarovanca oziroma občana.

Ob vsem tem pa samoupravni sistem v zdravstvu ni organiziran tako, da bi na vsa ta dogajanja in interese sploh lahko vplival z nekega širšega gledišča ter imel možnost povezovati številne interese v neki skupni in najkoristnejši interes. Vsiljuje se primerjava samoupravnosti v zdravstvu in npr. železnice. Samoupravnost v zdravstvu smo razvili namreč le do tiste stopnje, da so zdravstvenim delavcem zaupani zdravstveni zavodi, vse drugo je zunaj tega. Torej tako, kot bi na železnici delavcem dali samo postaje in objekte ob progi. Železnico in prevozna sredstva, se pravi vire finančnih sredstev in usmerjanja dela, pa bi obdržal nekdo drug. Nobenega dvoma ni, da bi v takšnem sistemu vsaka postaja izvajala svojo politiko, marsikdaj nezdržljivo s politiko drugega kolektiva ali z željami tistih, ki jim je prevoz po železnici najbolj potreben.

Zdravstvu je ostal »večno« nasprotni dejavnik, lastnik največjega dela finančnih sredstev za zdravstveno varstvo — *socialno zavarovanje*, in z njim mu vse doslej ni uspelo spregovoriti v istem jeziku. Veliko vprašanje je, ali je socialnemu zavarovanju doslej vedno uspelo zastopati najbolj življenjske interese zavarovanca, nasproti zdravstvu pa se je kazalo, kot da to dejansko počenja in je zato tudi samoupravni mehanizem v zdravstvu pravzaprav izvajal politiko, ki mu jo je zavarovanje vsiljevalo. Ali so takšni odnosi posrečeni ali ne, ne kaže posebej razpravljati, še manj pa se skrivati za samoupravnost zavarovancev, kajti tudi na tem področju bi se dalo marsikaj razgrniti in oceniti drugače, kot je sicer v navadi.

Končno ne moremo niti mimo tretjega dejavnika, ki je po svoje vplival na zdravstvo in izvajal zdravstveno politiko, zdaj v tej, zdaj v drugi smeri — to so *organi oblasti* z

vsem svojim ne tako malo zapletenim aparatom in odnosi, začeni od občinskih, svojčas okrajnih do republiških. Veliko tega, kar danes pripisujejo zdravstvenim delavcem, samoupravnim organom v zdravstvu ali zdravstvu kot celoti, kot npr. nedodelana organizacija in povezava zdravstvenih zavodov, t. i. hipertrofija zdravstva v nekaterih smereh in podobno, še zdaleč ni delo ali greh zdravstvenih delavcev, ampak največkrat spomeniki skupnih apetitov, odločitev posameznikov (vplivnih, tudi iz vrst zdravstvenih delavcev!) ali organov oblasti. In kar je dejansko še najslabše: organi oblasti z vsem svojim samoupravnim mehanizmom, z vsemi sveti in drugimi telesi niso področja zdravstva v celoti obvladali, gradili sistema naprej in načrtno reševali nastajajočih nasprotij, ampak dajali zdaj prav zavarovanju, prepričani, da branijo temeljne interese zavarovancev, drugič posameznim zdravstvenim zavodom, prepričani, da podpirajo razvoj stroke — nasprotja pa so se kopičila.

V takšnih odnosih in v takšnem položaju se je zdravstvena služba počasi, a čedalje močneje spreminjala v nekakšen *Servis za zdravje*, ki ga vodijo z neštetihi mest, odmaknjen od zdravstvene politike, v kateri so odločali prej drugi dejavniki zunaj zdravstva kakor pa zdravstveni delavci sami; letemu pa je ostajal samoupravni sistem zaprt v krog, kjer se je ubadal z reševanjem notranjih problemov, pogostokrat z vprašanji lastnega obstoja. V tem krogu se vrti še danes, ne da bi bil od silnih dreves sposoben videti gozd. Podoben poskusni živalci, ki ji je ohranjena le možnost reagiranja po preprostem refleksnem loku.

Poleg delovanja v samoupravnih organih lastne ustanove je zdravstvenim delavcem res dana možnost sodelovati tudi v drugih samoupravnih organizmih našega življenja npr. v skupščini socialnega zavarovanja, v svetu za zdravstvo občinskih skupščin, v skupščini SRS itd., vendar kot vsakemu drugemu državljanu in ne tako redko v položaju, ko nanj gledajo kot na zastopnika potratne in neurejene službe ter v zaslužkarstvo obrnjenih zdravstvenih delavcev. Občutek, ki so ga imeli mnogi poštene in dobro misleči zdravstveni delavci v mnogih teh forumov, kjer so vsako dobrohotno in pretehtano misel gledali skozi lupo nezaupanja in v javnosti ustvarjenega mnjenja, da so za vse, kar ni v zdravstvenem varstvu državljana urejeno, krivi zdravstveni delavci, medtem ko so se drugi skrivali za hrbet resnice, je mnogo teh zavednih delavcev ohromil.

Če se torej odločimo, da dosedanje samoupravno pot v zdravstvu in za področje zdravstva ocenjujemo kot neuspešno ali vsaj premalo uspešno (a to je najmilejša ocena), potem naj bodo tudi vzroki razgrnjeni odkrito. Kljub mnogim sub-

jektivnim napakam zdravstvenih delavcev v samoupravnih organih, tu in tam nezadostni samoupravljaljski disciplini in podobnemu, pa v položaju, v katerem so od začetka samoupravnosti v zdravstvu delovali ti organi, najbrž ni bilo mogoče kaj več storiti. Neuspešnost je potemtakem kompleksna posledica številnih dejavnikov, predvsem nedodelane in najbrž napačno zastavljene poti deatizacije na področju družbene službe posebnega pomena. Medtem ko smo na drugih področjih šli hitreje naprej in mnoge regulative prenesli na samoupravni sistem, capljamo v zdravstvu za temi dogajanjem in se zaletavamo ob stene, ki so postavljene s sistemom. O samoupravi zdravstvenih delavcev veliko več govorimo, kot ji dajemo pravic in možnosti za urejanje sporov, medtem ko bolj kot kjerkoli drugje živijo in gospodarijo dejavniki zunaj zdravstva. Zdravstvenim delavcem se posredno odreka dozorlost, da bi sami upravljali ne le sebe v zavodu, ampak tudi v širšem obsegu, in prerasli v nosilce zdravstvene politike. Capljamo na mestu in se nikakor ne moremo otresti tega, da bi zdravstva ne primerjali v vsem z blagovno proizvodnjo in iz nje prenašali rešitve, ki so se pokazale kot uspešne, sodeč, da ima zdravstvo dane vse možnosti, da probleme reši in razvzla.

II

Poti iz sedanje, lahko rečemo slepe ulice, je nedvomno več. Za mnoge je najlažja in najbolj sprejemljiva — vračanje na prejšnje. Se pravi ponovno vzpostaviti popolno centralno vodenje zdravstva, in sicer naj ga vodi administrativni aparat z ministrstvom za zdravje na čelu.

Za druge je pereč predvsem problem utrjevanja samoupravnih pravic zavarovancev v okviru zdravstvenega zavarovanja in šele prek zavarovanja vpliv na zdravstveno službo in zdravstveno politiko — skozi dinar, kot se to večkrat sliši. V tem se skrivajo mnoga hotenja, izražena v izjavah o krepitvi vpliva delovnega človeka, »vpliva tistega, ki zdravstvo plačuje«, itd. in ustvarja še hujši prepad med t.i. področjem proizvodnje in področjem porabe, kamor zdravstvo mirne vesti uvrščajo z drugimi družbenimi službami. Prav ta smer je ubrana tudi pri rešitvah, zajetih v tezah za novi sistem osnovnega zdravstvenega varstva in zdravstvenega zavarovanja.

Kljub različnim pomislekom, predlogom in željam velja takoj poudariti, da je zdravstvo le del samoupravne družbe, ki ta mehanizem krepí in razvija, ga bogati in mu daje čedalje močnejšo veljavo, ker hkrati odmirajo številne držav-

ne funkcije; zato bi kakršno koli razpravljanje o vodenju zdravstva po poteh, ki bi bile drugačne od splošne družbene usmeritve, bilo popolnoma neumestno.

Ob tej ugotovitvi pa tudi ne gre izhajati z ozkega stališča, ki obravnava probleme zdravstva kot probleme izoliranega področja, ampak s širših družbenih vidikov, ki zajemajo celotno področje skrbi za zdravje prebivalstva v tej in takšni družbeni ureditvi in v takšni usmeritvi.

Nobenega dvoma ni, da je že napočil čas, ko kaže pohiteti z deetatizacijo na področju skrbi za zdravje, saj gre za področje, na katerem so strnjeni interesi vsega prebivalstva. Prav to daje objektivne možnosti, da bosta deetatizacija in odmiranje ohranjenih državnih funkcij hitreje lahko potekala.

Seveda pa je vprašanje, kaj deetatizacija v družbeni službi, kakršna je zdravstvo, sploh pomeni? Ali je ta proces prav takšen, kot ga je mogoče sprejeti in uspešno izvajati na področju blagovne proizvodnje? Če ni, katere so njegove posebnosti in kako ga razvijati naprej?

O načelnih stališčih glede deetatizacije v družbenih službah ne kaže izgubljati preveč besedi, ker je na straneh te revije o tem že spregovorila Mara Bešter.² Povzemam le nekaj misli: Deetatizacija na področju *blagovne proizvodnje* zadeva razpolaganje s produktom dela in nosilce same oziroma njihovo upravljanje. Odmiranje državnih funkcij pelje v osvobajanje administrativnega vodenja, medtem ko se nalaga samoupravnemu mehanizmu ta dolžnost, pogojena z objektivnimi ekonomskimi zakonitostmi. Višji družbeni samoupravni mehanizem, katerega vrh je skupščinski sistem, ureja le družbene regulative.

V *zdravstvu*, tako kot v drugih družbenih službah, pa ne moremo govoriti o proizvodnih dobrinah v enakem pomenu kot v blagovni proizvodnji. Zdravstveni delavci zato ne morejo razpolagati s produktom svojega dela v enakem pomenu. Poleg tega obstaja glede produktov dela zdravstvene službe, da tako imenujem te storitve, poseben družbeni interes, ki zajema vsakega posameznika, ker so vsakemu članu družbe lahko v enaki meri potrebni. Le-ti mu zagotavljajo določeno varnost in dajejo možnost za enakovredno vključevanje v delo in pridobivanje gmotnih in duhovnih dobrin. Zaradi te nuje kaže zagotoviti določen obseg varstva tudi tistim, ki si jih sami ne morejo zagotoviti ali jih plačati, ko so jim te storitve potrebne. Vpeljuje se sistem vzajemnosti in solidarnosti, zajet v zavarovanju. Za uporabo dobrin, ki jih daje zdravstvo, produkta dela zdravstvenih delavcev, veljajo to-

² Glej, (Teorija in praksa, št. 12, str. 1968, 1967.

rej precej drugačni kriteriji kot za pridobivanje drugih materialnih dobrin. Tudi vrednosti produkta ne določa le ekonomska zakonitost ponudbe in povpraševanja, ampak neki drug družbeni interes, ki ga v danem trenutku pogojuje zmogljivost te družbe, potrebe in odločitve o obsegu porabe.

Številne posebnosti v zdravstvu nas torej obračajo od tega, da bi deetatzacijo izpeljali in rešili tako, kakor jo sicer izvajamo na področju blagovne proizvodnje.

Če iščemo te posebnosti v konkretnih okoliščinah naših odnosov, ugotavljamo, da imamo skoraj stoo odstotno zavarovano prebivalstvo, ki si s pomočjo obstoječega zavarovalnega sistema zagotavlja določen obseg pravic iz zdravstvenega varstva in upravlja sredstva zavarovanja po svojih samoupravnih telesih. Njim nasproti stoji izvajalec največjega dela zdravstvenega varstva (zdravstveno varstvo se izvaja in se mora izvajati tudi zunaj zdravstvene službe), ki opravlja po takšni ali drugačni pogodbi z zavarovanjem določene storitve. Vodi ga samoupravni mehanizem, ki se začne in konča le na ravni zdravstvenega zavoda ter zadeva le najnižje odnose: zavarovanec — zdravstveni delavec, medtem ko nima vpliva na oblikovanje politike in organiziacijo službe, da bi le-ta bila uspešnejša in dejansko varovala interese zavarovancev, zbranih v sistemu zavarovanja. Med tema področjema ni skladnosti in skupni interesi bledijo. Pojavljajo se nasprotja, ki jih nenehno opažamo v znanem trikotniku: zavarovanje — zdravstvena služba — zavarovanec. Ker ni enakovrednih in v skupnih interesih povezanih določitev ni vodenja, zahajamo v subjektivna odločanja, predvsem zunanjih dejavnikov, dejavnikov zunaj tega trikotnika. Odločanja se nanašajo na širjenje ali krčenje baze, odločanja o obsegu pravic pa tja do oblikovanja cene storitve in sistema nagrajevanja. Te ocene pa večidel ne temeljijo na zmogljivosti družbe niti na samoupravnih odločitvah zavarovancev, še manj na oceni zmoglosti zdravstva, ampak na oceni poslovanja skladov zavarovanja, katerih likvidnost je povzdignjena na raven nespremenljive kategorije, ne glede na to, kako se bodo zapletali odnosi v trikotniku in ne da bi iskali rešitev tudi v drugih smereh.

Ob tem lahko ugotavljamo, da je veliko vprašanje, ali se zavarovanci docela ustrezno odločajo pri izbiri pravic iz zavarovanja, ali so za določene oblike zdravstvenega varstva sploh motivirani in ali se popolnoma strinjajo z načinom črpanja svojih skladov. Prav tako je veliko vprašanje, ali je zdravstvo tako organizirano in ali deluje tako, da bi bilo kar najbolj učinkovito. Pravzaprav so odgovori na te dileme na dlani.

Vsiljuje se *sklep*: ker gre za skupni interes zavarovancev in zdravstva, naj pač skupno upravljajo sredstva, namenjena za zdravje, in osnovna sredstva, ki jim izvajanje zdravstvenega varstva zagotavljajo. Z drugimi besedami, zdravstvo bi lahko postalo zavarovalniška lastnina oziroma zavarovanje za zdravje zadeva zdravstva, pač glede na to, kako bi se ti odnosi notranje uredili.

Kar zadeva deetatzacijo in nadaljnje izpopolnjevanje samoupravljanja za področje zdravstva, potemtakem iz tega logično izhaja, da je rešitve iskati v skupnih telesih zavarovancev in zdravstvenih delavcev. Oboji naj skupno, v medsebojnih dogovorih rešujejo vsa vprašanja in naj skupno vodijo področje od najnižjih celic do najvišjih organizmov. Zamisel se mi zdi privlačna in z določenimi pogoji popolnoma sprejemljiva. Nesrečna okoliščina je namreč v tem, da deetatzacijo moramo razvijati v konkretnih razmerah in v konkretnih odnosih, kakršne imamo sedaj, ali se pripravljati za odnose, ki si jih obetamo v bližnji prihodnosti. Priče smo in soudeleženci razprav o prihodnji zasnovi zdravstvenega zavarovanja, katerega dokončna podoba nam ni še popolnoma jasna. Nismo si (v širši skupnosti) niti docela enotni, ali naj bo zavarovanje urejeno po teritorialnem načelu ali po panogah dejavnosti. Enotno ali razdrobljeno na osnovno zdravstveno varstvo in več vej zavarovanja itd. Poleg tega dajo slutiti nekatere odločitve v naši splošni družbeni usmeritvi, ki se kažejo v čedalje večjem prenosu združbene porabe na osebno tudi v izkoriščanju dobrin zdravstvenega varstva (participacija, soudeležba, črtanje že obstoječih pravic iz zavarovanja itd.), da bo razvoj potekal v tej smeri naprej. Posledica tega je očitno neskladje med možnostmi posameznika in njegovimi željami oziroma hotenji, da si zagotovi še neke druge dobrine (kot samoplačnik) zunaj pravic, ki si jih zagotavlja s sistemom zavarovanja, in zdravstveno službo, ki mora slediti tudi temu procesu. Interesi združenih zavarovancev v zavarovanju in posameznikov ter zdravstvene službe se razhajajo. Zato jih je nemogoče združiti v istih samoupravnih organih razen v primeru, da samoupravna telesa ne sestavljajo le zdravstveni delavci in zavarovanci, ampak še nezavarovanci oziroma predstavniki tistih, ki jim pravice iz zavarovanja ne zadoščajo in terjajo od zdravstvene službe še dodatne oblike zdravstvenega varstva. S tem se sistem takoj zaplete in postane težje sprejemljiv.

Odločitev o tem, ali naj zdravstvo upravljajo skupna telesa ali naj se upravlja kako drugače, potemtakem ni zadeva

ne samo zavarovancev in ne zdravstvenih delavcev, ampak predvsem naše usmerjenosti za prihodnost. Če bi gradili in prišli do sistema enotnega zavarovanja vsega prebivalstva in mu s takim sistemom omogočili optimum zdravstvenega varstva, bi drugačen samoupravni mehanizem ne bil sprejemljiv. Za zdaj pa ni možnosti, da bi ga gradili.

Potemtakem torej kaže deatizacijo na teh dveh področjih razvijati ločeno. Tudi vpliv in odgovornost samoupravljalcev ločeno krepiti, vendar v končnih ciljih smotrno in harmonično. Prav tako ločeno iskati in razvijati druge družbene samoupravne mehanizme, saj ni mogoče odrekati teh interesov nobeni družbi. Le-ti pa morajo nujno upoštevati odločitve prvih dveh in se vpletati tam, kjer je to družbeno dejansko pomembno in nujno.

Kot nujnost moramo upoštevati interese zavarovanca, občana, ki se zavaruje za neki, čeprav minimalen obseg pravic iz zdravstvenega varstva, da skrbi za porabo sredstev in za zagotovitev svojih pravic. Da tudi odloča o obsegu pravic. Vedeti mora, koliko je prispeval v kak sklad, kaj od tega sklada pričakuje, kako se sredstva porabljajo, kdo jih bolj, kdo manj izkorišča, in skozi razviti samoupravni sistem urejati vse odnose s službo zavarovanja, zavarovanci in z zdravstveno službo. Prav zato kaže razvijati in utrjevati samoupravnost zavarovancev, toda na področju zavarovanja, ne pa narobe, namreč, da te pravice prepušča aparatu zavoda, sam pa se zaletava v področje zdravstva.

Njemu nasproti je konkreten izvajalec zdravstvenega varstva, ki mu je dolžan zagotoviti kar najbolj uspešno varstvo v tistem obsegu, ki mu ga zavarovanec plača; to je zdravstvena služba. Le-ta pa mora prititi pred zavarovanje in zavarovanca s čistim računom in pokazati, kaj z danimi sredstvi zmore in česa ne, kakor tudi zavarovancu na podlagi strokovnih analiz in kriterijev povedati, kaj meni, da bi zanj bilo v danem trenutku najbolj smotrno in koristno. Normalno je zato pričakovati, da bo zdravstvo vse te kriterije in notranje probleme uredilo. Da bo poznalo ceno svojih storitev in po sprejemljivih merilih ovrednotilo neko delo, pravilno porazdelilo dejavnosti med stroke in področja, dislociralo kapacitete in kader, uredilo znotraj posameznih strok in zavodov vse tisto, kar še danes ni urejeno, pripravilo analize o najnujnejših nalogah varstva in kriterije za smotrno izkoriščanje pravic zavarovancev itd. ter skupaj s samoupravnimi organi zavarovanja sprejelo za oba najboljše rešitve.

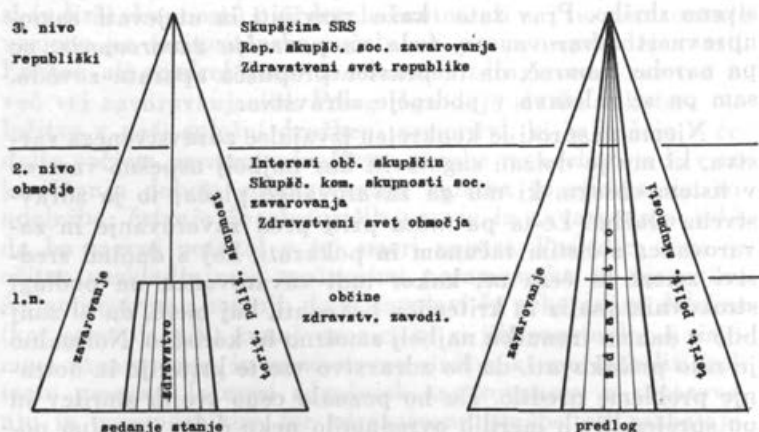
Vse te naloge pa je zmožno urediti le zdravstvo, ki se upravlja in vodi od spodaj navzgor, do najvišjih teles, nikakor pa ne zdravstvo, katerega samoupravne pravice so ome-

jene na krog delovne organizacije. V samoupravni družbi pa je zdravstvo lahko urejeno tudi samoupravno od tal do vrha z institucijami *samoupravnih teles zdravstvenih delavcev*.

Ce je sprejemljivo smotrno porazdeliti in razvijati samoupravnost na teh dveh področjih ločeno, vendar harmonično, potem ostane onemu tretjemu, višjemu samoupravnemu družbenemu mehanizmu, katerega vrh je skupščinski sistem, podobno kot na področju blagovne proizvodnje pretežno skrb za skladni razvoj področja in uvajanje tistih družbenih regulativov, ki jih ni mogoče, ravno zaradi že prej omenjenega širšega interesa, prepustiti drugim organizmom. Tako občan, zavarovan in zajet v samoupravni sistem zavarovanja, kakor zdravstveni delavec imata vso možnost vplivati po tem mehanizmu na vse dogajanje, toda predvsem na dogajanja, ki jih ne urejuje samoupravni sistem zavarovanja in zdravstva.

Ce bi hoteli s shemo prikazati sedanje odnose v vodenju in delovanje področja skrbi za zdravje in neko zasnovo prihodnjega sistema, lahko uporabimo spodnjo shemo piramide:

Shema samoupravljanja in odnosov na področju zdravstva

Očitno je, da v sedanjem sistemu zdravstvo nima ne samoupravne in ne strokovne kontinuitete vse do tja, kamor segajo drugi mehanizmi. Nekateri govorijo o dekapitiranem (obrezglavljenem) zdravstvu. Lahko bi rekli tudi drugače, da namreč odtod navzgor sega desetina glav, kar pa v bistvu ni veliko bolje kot nobena, ker marsikdaj ena ne ve, kaj misli in dela druga. Z nadaljnjo krepitvijo samouprave pa se daje zdravstvenim delavcem možnost odločati tudi na višjih rav-

neh. Njihova samoupravnost sega do najvišjega vrha. Naložena jim je odgovornost ne samo za konkretno zdravstveno delo v zdravstvenem zavodu, ampak tudi odgovornost soustvarjalcev zdravstvene politike in odgovornost za področje skrbi za zdravje, sprejeto v skupnih odločitvah, na različnih ravneh z vsemi drugimi prizadetimi in odgovornimi telesi.

Samoupravnost na drugih področjih je urejena po ravneh (občinska skupščina s svojimi organi, republiška skupščina, skupščina zavarovanja komunalne skupnosti — republiška skupščina socialnega zavarovanja). Temu mora nujno slediti *enaka samouprava* v zdravstvu.

Temeljna raven samouprave je *samoupravni organ zdravstvenega zavoda*. V pojasnjevanje se ne bi spuščal, ker je ta raven tako obstajala in že doslej imela dokaj dobro načrtano torišče dela, pa tudi bolj ali manj urejeno tehnično plat delovanja. Vsekakor pa bi morala v prihodnje ta raven dobiti še natančnejše določene dolžnosti in naloge ter jih izvajati z večjo odgovornostjo in disciplino. Reševati mora vsa tista vprašanja, ki zadevajo zdravstveni zavod kot del zdravstvene službe. Ureja medsebojne odnose, skrbi za pravilno izrabo zmogljivosti in kadra, strokovnost, notranjo delitev dohodka po sicer znanih kriterijih itd. Ureja pa tudi vsa tista vprašanja, ki se kažejo kot medsebojni odnosi med bolnikom in zdravstvenim delavcem.

Nad to je druga raven samoupravnega sistema v zdravstvu, imenujem jo kar *zdravstveni svet območja*. Za kakšno območje naj bo voljen ta organ, za koliko zavodov, vej in strok in koliko teritorialno političnih skupnosti naj pokriva, bo odvisno od številnih drugih dejavnikov. Predvsem pa je nujno, da se ujema z območjem komunalne skupnosti zdravstvenega zavarovanja ali zdravstvenih zavarovanj, če jih bo v prihodnje več. Le tako lahko s samoupravnimi organi le-teh enakopravno sodeluje in odloča. Najvišja raven v republiki pa je samoupravno telo — *zdravstveni svet republike*. Če bo nekega dne republika eno samo območje zdravstva, zavarovanja in drugih interesov, potem bo najbrž avtomatično odpadla tudi potreba po vmesni ravni samoupravljanja v zdravstvu.

Obseg dela samoupravnih organov višjih ravni se vsiljuje sam po sebi. Saj le-ti predstavljajo organizme, ki skrbijo za harmonično delovanje in povezovanje službe kot celote, bodisi na svojem območju ali v republiki. Rešujejo vsa tista vprašanja, ki so v interesu zdravja državljanov, nasproti samoupravnim organom zavarovanja in družbenopolitičnih skupnosti pa predstavljajo zdravstveno službo.

Na dani ravni so eden bistvenih dejavnikov pri odločanju o skrbi za zdravje prebivalstva, oblikovanje zdravstve-

ne politike in predvsem za njeno izvajanje v zdravstveni službi. Z njimi so zdravstveni delavci postavljeni v središče vseh dogajanj v zdravstvu, prevzemajo večje naloge in večje družbene odgovornosti.

Medtem ko je s samoupravnimi organi zdravstvenega zavoda deetimizacija popolnoma enako izpeljana kakor v delovnih organizacijah na področju blagovne proizvodnje, pa so višja samoupravna telesa tisti organizmi, ki so za usklajeno delovanje take družbene službe, kakršna je zdravstvo, nujna specifičnost in potreba. To, da ti višji organizmi zdaj ne morejo biti skupni za zavarovanje in zdravstvo, smo že tako prej omenili, nikakor pa nismo te možnosti zanikali.

Opisana shema samoupravne piramide v zdravstvu z ravnimi kaže precejšnjo podobnost s sedanjo organizacijo zdravstvene službe, predvsem v primerjavi: zdravstveni svet občine — regionalni zdravstveni center in zdravstveni svet republike — republiški zdravstveni center. Neka podobnost dejansko obstaja in prav je tako. Nasprotujem spremembam tiste vrste, ki vse, kar imamo, tudi kar je dobro, rušijo in uvajajo novo, sloneče na docela drugačnih konceptih. Rojevanje obstoječih zdravstvenih centrov, tako kot mnoge druge izpeljave, vsebovane v našem zadnjem zakonu o organizaciji zdravstvene službe, je terjalo dolge priprave in bilo predmet ostrih, pogosto nasprotujočih si razprav. Zdravstveni centri pomenijo, kljub različnim pomislekom, bistveni napredek v sistemu organizacije in resda počasno, vendar vsekakor strokovno vodenje zdravstva. To potrjujejo izkušnje predvsem v zunanjih regijah, žal precej manj v Ljubljani, kjer se ob center najbolj spotikamo, a mu v resnici najmanj pomagamo in dajemo najmanj veljave. Toda nešteti nasprotij in neurejenosti, ki smo jim priče, niso krivi zdravstveni centri, ki delajo komaj dobrega pol leta, pač pa dediščina, ki so jo ti centri prevzeli. Ne bom trdil, da sestav vseh centrov popolnoma ustreza, da so zdravstveni delavci posameznih strok in vej v njih primerno zastopani itd. Toda največjo pomanjkljivost vidim ravno v tem, da *centri niso samoupravni organi* zdravstva in ravno tako ne strokovne institucije, ampak organizmi, zrasli ob zdravstvu in zato ne sprejeti s posebnim navdušenjem. Člani centrov niso voljeni, so imenovani. So bolj predstavniki družbenopolitičnih skupnosti kot zdravstvenih zavodov, strok in vseh zdravstvenih delavcev, čeprav jih sestavljajo praviloma sami zdravstveni delavci. Res je velika škoda, da je v razpravah ob pripravi zakona o organizaciji zdravstvene službe bila zavržena zamisel o preraščanju zdravstvenih centrov v samoupravna telesa zdravstva. Danes bi bili korak naprej.

Sila kočljivo vprašanje, ki se ga moramo hote ali nehotе dotakniti, ko razpravljamo o enoviti in po vzorcu piramide povezani zdravstveni službi, je odločitev, ali naj se ta zasnova in piramida nanaša samo na strokovno povezanost in koordinacijo s strokovnim vrhom ali pa naj isti vzorec in zgradba zdravstva zajame tudi samoupravo v zdravstvu.

Kočljivo postane zato, ker se takoj zastavlja naslednje vprašanje: kdo je lahko izvoljen v višje samoupravne organe zdravstva, če želimo, da bodo to obenem strokovni usmerjevalci službe in soustvarjalci zdravstvene politike? V tem se stališča precej razhajajo. Nekateri priznavajo potrebo po samoupravnem telesu na vrhu, ki pa ne more biti obenem strokovno. Ostro ločujejo upravnost od strokovnosti in le-to povzdigujejo nad prvo. Po mnenju nekaterih naj bi bil strokovni vrh bodoči klinični center kot najvišja zdravstvena, pedagoška in znanstvena ustanova. Ob njem pa samoupravni vrh, ki bi se ne ubadal s stroko, ampak z upravnimi zadevami. Odnosi med obema so zaviti v meglo.

Po mnenju drugih je strokovni in samoupravni vrh isto telo, neke vrste parlament zdravstvenih delavcev, ki ga volijo strokovne sekcije in posamezne veje zdravstva. Slišati je tudi glasove, ki nasprotujejo samoupravnemu vrhu in razvoju v tej smeri, trdeč, da v republiki nujno potrebujemo strokovno telo — zdravstveni inštitut ali nekaj podobnega —, ki bi se ukvarjalo s stroko, ekonomiko, organizacijo itd., stvar zdravstvenih zavodov in njihovih samoupravnih teles, morda tudi nekega organizma na ravni regije pa je, katera izmed teh dognanj bodo sprejeli, izvajali in kako se naprej urejali. Ne dvomim o tem, da je mogoče vsako od omenjenih stališč razčlenjevati naprej in iskati v njih dobre pa tudi slabe strani. Težko je tudi zavreči eno ali drugo zamisel in se slepo prikloniti eni sami.

Toda tukaj izhajamo z nekega širšega stališča — prilagajanja področja skrbi za zdravje in predvsem družbene službe — zdravstva — novim družbenim odnosom. Govorimo o deetatzaciji.

Če je shema organizacije zdravstva v vzorcu piramide za vse enako sprejemljiva (in kot kažejo nekatere razprave, je dejansko sprejemljiva), potem moramo upoštevati tudi tole resnico: gre za družbeno službo, ki je in mora ostati strokovna. Samo strokovno potrebujemo, od nje lahko kaj več pričakujemo. In ker je tako, ne moremo z nekakšnih nejasnih deklarativnih stališč iskati sorazmerij med posameznimi profili zdravstvenih delavcev, ali bolje rečeno delavcev, zaposlenih v zdravstvu, zastopanih v višjih in najvišjih samouprav-

nih telesih. Vztrajanje pri nekem načelu sorazmernega zastopanja vseh profilov (pomožno osebje v zdravstveni službi, kader s srednjo, višjo in najvišjo izobrazbo), bi pomenilo, da bi bila ta telesa nujno sestavljena pretežno iz nestrokovnjakov, saj so za zdaj strokovni delavci v zdravstvu v manjšini. Kaj bi si od takšnih teles na višjih ravneh obetali in kaj od takšne samouprave pričakovali? V višje organe samoupravljanja v zdravstvu sodijo zdravstveni delavci najširših obzorij, dobri strokovnjaki, a obenem družbeno vsesplošno razgledani ljudje. Takšni pa niso zaposleni le v kliničnem centru niti ne v kaki visoki instituciji, ampak jih zanesljivo imamo tudi v številnih zdravstvenih zavodih drugod. Ključ za volitve in izbiro kandidatov za ta mesta mora dejansko upoštevati zdravstvo, interese zavodov, posameznih vej, območij idr. Samoupravno telo pa mora biti sposobno podrediti interese enega splošnim družbenim interesom. Ob vsakokratni izbiri kandidatov za višje samoupravne organe se morajo zanimati in aktivno sodelovati ne samo posamezni zdravstveni zavodi, ampak v enaki meri strokovne organizacije, predvsem zdravniško društvo, društvo medicinskih sester, posamezne sekcije itd., tako kot sindikalne organizacije, družbenopolitične skupnosti in drugi. Kogar bodo skupno izvolili in mu zaupali, ta jih bo tudi vodil. Če bo v najvišjem samoupravnem organu npr. za področje preventivnega dela, socialnega dela v zdravstvu, ekonomiko zdravstva ali za organizacijo sedel kdo, ki ni univerzitetni učitelj, ampak socialni delavec, pedagog, ekonomist, pravnik ali kdo s kakim drugim poklicem, vendar uspešno deluje v zdravstvu, ni razloga, da bi tam ne bil, ni ovire, da bi ga zdravstveni delavci ne izvolili in da bi ne mogel uspešno delati.

Nekaterim se zdi, da takšna zasnova zmanjšuje pomen obstoječih ali za v prihodnje predvidenih republiških institucij, kot npr. kliničnega centra, republiškega zavoda za zdravstveno varstvo in drugih. Nikakor ne! Brez teh institucij si je nemogoče predstavljati uspešno delo najvišjih samoupravnih organov zdravstva.

Prav ti zadnji so tisti temelj, na katerega se mora vrh opirati. Klinični center, najvišja znanstvena, operativna in pedagoška institucija, ki mora že po svoji naravi biti v ospredju dogajanj v zdravstvu nasploh, in zavod ali kako podobno telo, ki je usmerjeno posebno v proučevanja organizacije, ekonomskega poslovanja, preventivnih akcij, medicinske statistike in spremljanja uspešnosti zdravstvenega varstva itd., sta tisti vrelec, od koder mora črpati samoupravni vrh znanstveno dognane ugotovitve in jih spreminjati v obveznost za vse, če obetajo boljše in uspešnejše poslovanje in delovanje zdravstvene službe.

Zakonska ureditev statusa teh institucij pa je tako in tako nuja, pri kateri smo najbrž že kaj tudi zamudili.

Nanizani problemi in njihova delna osvetlitev ter zamisel o organizaciji bodočega samoupravnega sistema v zdravstvu so nekak odgovor na vprašanje, zastavljeno v naslovu. Kdo naj zdravstvo vodi? Prispevek pa še zdaleč ni napisan kot recept, sprejemljiv za vse, in zanesljivo ne kaže edine možne poti deetatizacije na področju zdravstva. Izhaja pa iz sedanjih odnosov in upošteva odnose, ki si jih v bližnji prihodnosti obetamo. V bistvu je le nekaka skica, ki naj spodbudi tudi druge k razmišljanju in snovanju pri iskanju najboljših poti.

Stane Kavčič

Družbena preosnova brez iluzij in dogem

Stane Kavčič, predsednik izvršnega sveta skupščine SR Slovenije, je 24. julija odgovarjal na vprašanja odgovornega urednika Z. Roterja. Pogovor objavljamo v celoti.

ROTER: Mislim, da naš sedANJI položaj v Jugoslaviji lahko imenujemo neke vrste krizo. Seveda ne gre za krizo, razumljeno kot zagata, kot situacijo, iz katere ni izhoda, marveč za krizo kot naravno fazo družbenega razvoja. Znamenja takšne krize so po mojem mnenju npr. tale: neučinkovitost političnega sistema, konflikti in nasprotja med republikami ali še bolj med republiškimi politikami, preživelost mnogih federalnih institucij, nekakšna gospodarska stagnacija, zmanjšana avtoriteta partije, pojavljanje gibanj in zahtev za revolucioniranje družbene prakse zunaj obstoječih političnih institucij, brezposelnost, emigracija... Kakšno je Vaše mnenje o tem, ali je to tudi Vaša osebna diagnoza? Ali je možen izhod iz tega po poti revolucioniranja obstoječih institucij?

KAVČIČ: Ni dvoma, da se nekaj dogaja, česar doslej v takem obsegu nismo poznali. Gre za nekaj novega. Ali je to kriza ali pa to samo imenujemo krizo? Kriza česa? Revolucije, njenih ciljev, idealov, politike, gospodarstva, morale? Če bi na ta vprašanja odgovarjal parcialno in če bi odgovoril bodisi pozitivno, bodisi negativno, bi odgovor ne bil natančen. Zdi se mi, da gre za nekaj več. Da gre za to, da je otroška doba

socializma z vsemi mogočimi boleznimi za nami in da gremo v neko novo kvaliteto naše socialistične družbe. Gre torej za prehod v višje stanje, kjer se pa seveda te nove kvalitete odražajo zelo različno. Recimo v materialni osnovi. Vsekakor drži, da nam danes ni več potrebno vsako delo. Ni več važno samo to, da delaš, da gradiš socializem. Čedalje bolj važno je, kako delaš in kakšni so rezultati tega dela. Med delom in delom je lahko zelo velika razlika. Od tod tudi mnogi problemi, ki nastajajo zaradi tega v gospodarstvu, vse do brezposelnosti. Postali smo tako bogati, da naš trg ne more več absorbirati nekvalitetnih in dragih proizvodov. Hkrati pa čutimo pomanjkanje dobrih, modernih in poceni proizvodov. Imamo torej blaga preveč in premalo. To je neke vrste kriza — če se uporabi ta izraz — v materialni osnovi. Začenja se boj za večjo produktivnost dela; in ne več v načelu, na sestankih in z resolucijami; sedaj se bije boj v praksi v gospodarstvu, na trgu. Je to kriza? Za slabo in malo produktivno delo da; za moderno organizirano proizvodnjo pa ne; njej je to nagrada in perspektiva.

V družbeni nadstavbi gre po mojem mnenju predvsem za to, da se zmanjša klasični politični monopol ne glede na to, kako je bil konstituiran, v kakšnih oblikah je obstajal in tudi kakšno napredno vlogo je odigral, in da se namesto te, rekel bi, stare politične strukture, starega načina mišljenja in urejanja družbe pritegnejo k soodločanju širše množice. Samoupravljanje je bilo v začetku pri nas v Jugoslaviji predvsem politična — demokratična pravica. Zdaj postaja stvarnost, praksa. Med načelno pravico in prakso je lahko razlika. Skratka, gre za novo, močnejšo afirmacijo delavskega samoupravljanja. Ravnotežje se torej ne vzpostavlja več v družbi samo od zgoraj navzdol in zlasti ne samo preko Zveze komunistov, čeprav je le-ta tu in ima svoj pomen in vpliv. Rekel bi, da se družbeno ravnotežje in razreševanje problemov rešuje čedalje bolj elementarno in neposredno, vendar ob istih ciljih, to se pravi ob skupnih socialističnih ciljih. Take družbene preosnove in spremembe pa ni možno uresničevati tako, kot se lahko pripovedujejo pravljice, pa četudi o socializmu. Potreben je hud boj, nujne so izkušnje in pretresi. Nujen je spopad med starim, ki izginja, in novim, ki nastaja. To je torej bistvo »krize«.

Če se pa plastično izrazim, ni več osnovni dialog med človekom, ki gradi socializem, in socializmom kot nekim sinonimom te družbe niti med oblastjo in državljanom, ampak prihaja na dnevni red dialog o človeku samem in neposreden dialog med ljudmi. V čem je torej problem in kje je težava? V tem, da se ljudje te resnice ne zavedajo dovolj. Marsikdaj bi radi nove pravice, hkrati pa prejšnji način reševanja problemov. To pa seveda ne gre skupaj. V tem dejstvu je eden od izvirov trenutnih nesporazumov, pretresov, konfliktov in tudi kriz.

Dalje mislim, da v takih družbenih dogajanjih še vedno niso premagana mnenja oziroma iluzije, da vse zmoremo. Boj s socialistično romantiko kot veliko utvaro dobiva zdaj nove razsežnosti. Drži, da sta bila v preteklosti poudarjana voluntarizem in subjektivnost v vodstvenih organih, in res je, da so se ti organi v zadnjih letih v precejšnji meri tega otresli. Mislim pa, da se v širših neposrednih nastopih danes srečujemo z istim subjektivizmom in voluntarizmom, in to je med drugim najbrž tudi vir nesporazumov in konfliktov. Ob takih dogodkih je superkritika lahko zelo nevarna stvar, zato ker postane zaveznik iluzije, da vse moremo in zmoremo, da je možno vse storiti, da pa je tu nekdo, ki noče, in da je treba samo tega odstraniti, pa bo vse v redu. Zato odklanjam tako superkritiko vsega, kar je bilo in je, in religiozno povečevanje tistega, kar bo. Poleg vsega drugega ne kaže niti za hip pozabiti na materialne zmogljivosti te družbe. In vendar smo le družba s 500 dolarji dohodka na prebivalca. Zdi se mi tudi, da imamo pri tem pritisku in večjem odločanju opravka še z iluzijo, da smo lahko družba brez zmož, brez grehov, napak in pomanjkljivosti, ne pa družba, ki se bo neprestano z vsemi temi problemi borila in jih premagovala. Tak »religiozni« način gledanja na družbo daje sijajen prostor demagogiji. In ni naključje, da prav v tem času cvete demagogija kot že dolgo ne.

Kje je izhod iz takega političnega položaja? Revolucioniranje institucij je eden izmed pogojev. V revolucioniranju institucij človek vidi, z njim pojmuje zlasti pomladitev teh institucij, tako ideološko usmerjenost in stopnjo zavesti teh institucij, da bodo znale na družbene procese gledati s sodobnimi očmi in jih realizirati, da bodo razumele temeljno kvalitetno spremembo v naši družbi, in upošteva te spremembe, iskale svojo obliko dela, svojo taktiko, svoje kratkoročne in dolgoročne cilje. Gledati socializem takšen, kakršen je bil še včeraj, in si ob takem pogledu postavljati iste cilje, kot smo si jih postavljali včasih, bi protislovja samo poglobljalo. Ponavljam, da je revolucioniranje institucij samo eden od pogojev za naše gibanje naprej. Drugi, še bistvenejši pogoj pa so dogajanja v množicah, v tistih širokih delovnih in množičnih organizacijah, ki na neposreden način ugotavljajo in zavzemajo svoj aktivni zorni kot, iz katerega pravilno ali nepravilno gledajo na družbena dogajanja. Tako imamo opravka s široko množično akcijo, ki ji — če gledamo po starem — komunisti nismo več kos. Tu so nastale nove razsežnosti. V jedru gre torej za to, kako se bo gibala ta zavest aktivnih množic in kaj jim bodo pripovedovale njihove aktivne izkušnje. V tem pogledu si ne delam nobenih iluzij in mislim, da bodo stvari šle počasi, marsikje pa trdo.

ROTER: Zakaj?

KAVČIČ: Zaradi še vedno sorazmerno nizke produktivnosti dela, nizkega nacionalnega dohodka in zaradi iluzij, o katerih sem malo prej govoril, in rekel bi, nekega splošnega prepričanja, ki je mnogo preveč prisotno, da je treba samo hoteti in želeli, pa se bodo stvari skokovito in sunkovito premikale naprej.

Nihče ne more nadomestiti aktivizacije in neposrednega odločanja množic. Nobena, tudi še tako popolna subjektivna sila, še tako popolne vodstvene strukture, skratka, nobena še tako revolucionarna avantgarda. Le-ta lahko samo osvešča. Nihče tudi ne more vnaprej preprečiti vse raznoterosti takega gibanja, takega hrepenenja po samoodločanju, po aktivni vlogi v socializmu. Samoupravljanje je edina možna pot, ki pa drži tudi skozi nemirne čase. Mislim, da se bo marsikaj še treslo in marsikaj še streslo. Ni izključeno, da bomo naredili hkrati tri korake naprej in dva nazaj. Celo skozi poraze in izgubljene bitke pelje pot naprej. Možne so tudi recidive. Ob vsem tem pa bo socializem kot ustvarjalna praksa milijonskih množic postajal čedalje močnejši. Mislim, da je tako gibanje, da so take politične situacije s takimi značilnostmi, s takimi družbenimi protislovji in konflikti, neizogibne v obdobju, ki je pred nami in ki bo trajalo nekaj naslednjih let. Zdaj so to konflikti, ki prihajajo na površje v delavskem razredu samem. To niso več nasprotja med starimi dilemami za socializem ali proti socializmu, za samoupravljanje ali proti samoupravljanju. To ni več generalna dilema, ampak dilema v gibanju samem, znotraj delavskega razreda, znotraj odločanja, znotraj samoupravljanja; če bi želel zelo konkretizirati: med premogom in nafto, trgovino in proizvodnjo, kmetijstvom in živilsko industrijo itd. Dalje: med gospodarsko in negospodarsko sfero. Tu nastajajo zdaj izviri za temperaturo in ritem političnih odnosov in dogajanja. In teh problemov ni mogoče reševati niti z gonjo proti razrednemu sovražniku niti z obljubami o socialističnem raju na zemlji. Treba jih je kratko malo razvozlavati take, kakršni so, danes in tukaj. Za tistega, ki še živi v obdobju socialistične romantike, je to neumno kot dejstvo, kot bi to rekel Balzac; sicer pa je to resnično kot stvarnost. Kdor vsega tega ne razume, noče ali ne more razumeti — tudi ne more nič ustvarjalnega prispevati k našemu družbenemu razvoju. Tudi to je ena izmed zakonitosti sedanjega časa!

ROTER: Rekli ste, vsaj tako sem razumel, da voluntarizma in subjektivizma zdaj v vodstvenih organih skoraj ni več in da se predvsem kaže v zavesti množic, v množičnih gibanjih. Ali se Vam ne zdi, da stvari v vodstvenih organih vendarle še niso tako »čiste«?

KAVČIČ: Ne tajim, da bi bilo nemogoče reči, da se popolnoma vsi vodstveni organi in vsi njihovi člani jasno zavedajo, kaj se dogaja in kam bo šla smer razvoja. Tega ni mogoče trditi. Tukaj je še nekaj kadrov, ki tega ne razumejo, niso razumeli in ne bodo razumeli. Razvoj jih je prerastel. Mislim samo, da njihov subjektivni vpliv ni tako odločilen, s pogojem seveda, da ne bi množice same v njihovih stališčih in predlogih videle neke utvare ali navidezne rešitve.

ROTER: Zakaj so možne recidive? Recidiva pomeni korak nazaj, pomeni ponovitev nečesa, česar smo se že osvobodili. In če bi do njih prišlo, recidive v čem?

KAVČIČ: Predvsem ne vzemite besede recidiva, ki sem jo uporabil, v družbenozgodovinskem smislu. To ne pride v poštev; to bi pomenilo, da menjamo družbeni model. Besedo recidiva sem uporabil v prakticističnem smislu. Lahko se zgodi, da bomo v posameznih ukrepih, v dnevni politični potezi napravili kaj takega. Vzemimo zunanjetrgovinski režim. V dobrem letu smo prišli od velike liberalizacije — rekel bi, od prevelike — k administrativnim listam kontingentov. Omenil bi dalje politiko cen nafte in njenih proizvodov, kjer tudi nihamo; ne pozabite na privatno iniciativo in različno politiko do nje. To so majhne stvari, toda imajo svoje politično ali celo ideološko ozadje. Taki sunki nazaj so lahko utemeljeni v materialnih razlogih, lahko so pa plod političnih utvar, zmot, sektaštva. Od tod do neposrednih političnih intervencij v starem pomenu besede pa ni več daleč; z vsem tem pa gre politični pritisk z vrha, zaostritev politične discipline, večja koncentracija politične oblasti ipd. Take recidive so vedno kratkotrajne, muhe enodnevnic, so odgovor na nekaj, na neko stanje, na neki dogodek. So torej pogojene in zato tudi neka zakonitost družbenega napredka in ravnotežja.

ROTER: Govorili ste o nujnosti, da se spodkopavajo utvare o tem, da vse zmoremo in da je dobro le hoteti in želeli. Ali lahko vidimo razlog, da take utvare med ljudmi obstajajo, tudi v uradni ideologiji o socializmu v preteklosti, v predstavi o socializmu kot o »nebesih« na zemlji...?

KAVČIČ: Vsekakor. Taka ideologija pa se tudi obnavlja in jo nekateri ponujajo kot resničen izhod in zdravilo zoper bolezn tega sveta. Lahko bi imenoval konkretne primere iz današnjih dni.

ROTER: Zadnje čase pogosto omenjajo, da so nujne spremembe v političnem sistemu Jugoslavije. Različni ljudje naštevajo različne nevralgične točke tega sistema. Kar se mene tiče, mislim, da je eno temeljnih vprašanj samostojnost političnih institucij, za kar je osnovni pogoj tudi spremenjena vloga federacije in večja samostojnost narodov in narodnosti, organiziranih v republikah, pokrajinah in oblasteh. Ali ni 25. obletnica drugega zasedanja AVNOJ naravnost edinstvena priložnost za nadaljnji razvoj odnosov med — v federaciji organiziranimi — jugoslovanskimi narodi in narodnostmi?

KAVČIČ: Strinjam se s to samostojnostjo. Vendar smo pa, žal, še v položaju, ko se mi zdi koristno poudariti, kadar govorimo o samostojnosti, da hkrati govorimo o odgovornosti. Razumem, da ni treba v širšem zgodovinsko-ideološkem smislu posebej govoriti o samostojnosti, ker le-ta zajema tudi odgovornost. V tem trenutku pa to ni še popolnoma jasno. Spontano se ponuja takšnale delitev: vsak bi želel biti čimbolj samostojen; odgovornost pa naj bo skupna, po možnosti čim višje. To pa ne gre. Prvo je z drugim povezano. Ker je težnja k čim večji samostojnosti očitna in jo tudi jaz podpiram, bi rekel nekaj več o drugem pogoju samostojnosti, to se pravi o odgovornosti. V vseh družbenih organizmih, ne samo političnih institucijah, mislim, da pustolovstev in tudi napačnih stališč ni mogoče vnaprej preprečiti. Morajo pa biti tepena, kadar se pojavijo, in sicer politično. Kadar so organizirana, morajo nosilci takih akcij, gibanj, zahtev in ultimativ čutiti neke sankcije, politične posledice takega početja. Kadar se kdo spušča v take stvari, mora računati tudi s tem, da je možno, da se bo stvar končala z neuspehom in da bo moral na svojem hrbtu čutiti sankcije. To naj velja za vse, od najvišjih do najnižjih forumov, kolektivov in posameznikov. Zdaj pa, žal, še ni tako. Nekdo nekaj zakuha, začne neko akcijo in si misli: »Če se mi posreči, potem bodo politični poeni na moji strani. Če pa se mi ne, potem bom rekel, da državni birokrati nimajo razumevanja.« Skratka taki politični porazi ali zmage v vsakdanji praksi naj peljejo k resnični diferenciaciji in selekciji in pravilni samostojnosti.

ROTER: Teza o sorazmerni samostojnosti in o »igri« političnih institucij je protiteza stari tezi o transmisiji, ko vlada centralna politična institucija, vse druge pa so samo člen v njenem transmissijskem gonilu. Razumel sem, da se zavzimate za sorazmerno samostojnost s poudarkom na odgovornosti in s poudarkom na vseh posledicah morebitnega pustolovstva.

KAVČIČ: Menim, da se pri realizaciji take samostojnosti, pri njeni strategiji, obeta uspeh tistim akcijam, ki bodo resnično izhajale iz stvarnega položaja, ki bodo za svoje izhodišče imele čimbolj stvarno analizo, upoštevale neki svoj interes in ne bodo gluhe tudi za druge interese. Mislim, da nimajo perspektive tiste akcije in taka politična strategija, ki bodo videle samo svoj grobi parcialni interes, ki bodo hotele in želele svojo korist proglasiti za splošen cilj in nalogo vse družbe ali pa uporabljale ultra radikalne prijeme. Mislim, da to nima perspektive. Praviloma. Ne izključujem možnosti, da bi nekaferi parcialni interesi in nosilci teh interesov bili objektivno in stvarno tako zapostavljeni, da bi uspeli, čeprav bi igrali na vse ali nič. Ne izključujem takih izjem, vendar mislim, da so to res izjeme. Pravilno pa se mi zdi iskanje sporazumevanja in dogovarjanja, upoštevanje širših in tehtanje kontradiktornih interesov. Koristno je biti aktiven in odprt na vse strani, tudi za druge interese. Razmere in tudi odnos sil so se po IV. plenumu ZKJ in z uresničevanjem reforme v marsičem spremenili. Napredne sile so se povsod v Jugoslaviji okrepile, dobljene so mnoge nove bitke. Vse to je treba pri taktiki in strategiji upoštevati. V tem se mi zdi izredno važen položaj federacije, predvsem pa odnos federacija-republike. Tu so možnosti za dva osnovna koncepta: da federacija vse uravnava, da je razsodnik nad vsemi pomembnejšimi interesi, zlasti med vrhovi, in da je vseobsežna pravica ali pa da se omeji resnično le na najnujnejše, da ne prestando zožuje področje svojega delovanja in svojih pravic in da prepušča čedalje več stvari drugim družbenim institucijam, vštevši republike. Jaz sem za to drugo orientacijo. Mislim pa, da jo prepočasi realiziramo. Prepričan sem, da bomo brez kakšnih hujših negativnih posledic sposobni prebroditi naslednjo etapo, če bomo tu naredili odločen korak naprej. Očitni so spopadi znotraj republik. Tu prihajajo do izraza različni interesi, ki imajo vsak svoj *raison d'être*, kar otežuje reševanje konfliktov. Vendar mislim, da so tu končna ravnotežja in neprestana ravnovesja neka življenjska neizbežnost. To nam kaže praksa. Če pa se stvari zaostčujejo predvsem na relaciji republika-federacija, to takoj dobi svoj nacionalni prizvok. Delovati začnejo dezintegracijske in tudi nasprotno, centralistične težnje, zatem pa se odpre prostor za sovražno ali vsaj nacionalistično akcijo. Zato mislim, da je zelo umestno pričakovanje, da v letošnjem letu, ob 25. obletnici konstituiranja nove Jugoslavije, v tem pogledu našo federativno skupnost dejansko obogatimo z nekaterimi novimi sodobnimi kvalitetai, ki pa gotovo niso v poudarjeni moči središča, ampak narobe, v realnem spoznanju potrebe, da federacija rešuje resnično ključna in skupna vpra-

šanja, da pa hkrati odpira širok prostor za reševanje problemov drugim družbenim organizmom, od republik do vseh drugih družbenopolitičnih in delovnih skupnosti.

ROTER: Ločitev partije od oblasti je bilo zadnja leta močno poudarjeno načelo, ki naj pomaga uveljaviti Zvezo komunistov v novi, neoblastniški vlogi. Ob raznih težavah lefošnjega leta pa vidijo nekateri spet rešitev v tem, da bi ZK Jugoslavije, njeni forumi in komunisti kot posamezniki spet prevzeli praktično »operativno« odgovornost za vse: za gospodarstvo, za kvalifikacijsko strukturo poslovnih ljudi, za predavanja na univerzi, za otroške vrtce, če izberem tudi nekatere nenavadne primere. Mislim, da se moramo temu upreti. Še več. Ločitev partije od oblasti je treba izvesti še dosledneje. Ali je npr. nujno, da ohranjajo vodilne osebnosti na ravni federacije, republike ali komune hkrati tudi odgovorne funkcije v Zvezi komunistov? In če sem do kraja neposreden: ali je nujno, da ste kot predsednik izvršnega sveta še dalje tudi član vodilnih forumov ZK v republiki in federaciji?

KAVČIČ: Seveda se strinjam, da ločitev partije od oblasti sploh ni niti kadrovsko niti organizacijsko vprašanje, ampak predvsem politično-ideološko vprašanje. Prepričan sem, da v tem pogledu v naši komunistični zavesti, ali pa podzavesti, in praksi še vedno obstaja nekaj, kar ni prispevek le napredku in sodobnemu gledanju. Obstaja namreč neka podzavestna težnja, kadarkoli stvari po normalni samoupravni poti ne gredo čisto mirno ali pa grozi, da bo prišlo do odkrite konfrontacije s širšimi posledicami, da se komunisti umaknejo in da radi vlečejo stvari v nekakšen zaprt prostor, kjer bi stvari reševali z vsemogočnostjo ZK. Četudi ne tajim, da se od danes do jutri dá na ta način celo kakšen problem rešiti brez večjega hrupa, pa na daljši relaciji to vendar drži k zapletanju in kopičenju, ne pa k razreševanju družbenih problemov. Poleg drugega tudi zato, ker ZK danes ni več tako organizirana in postavljena, da te stvari rešuje. Vsi taki poizkusi v bistvu ekspropriirajo množice in njihove težnje za soodločanjem, participiranjem in za čimvečje sodelovanje v samoupravljanju. To izolira tudi komuniste od množic in jih spodbuja k temu, da se ne bore v Socialistični zvezi, v sindikatih in v javnosti. To pa pelje v javno ilegalo, ki je v vsakem primeru i politično škodljiva i družbeno nemogoča in včasih celo že smešna. Vse to pa je v naših razmerah nevzdržno. Danes to lahko delno celo koga zadovolji, jutri pa bo isto rešitev kritiziral z nekih drugih političnih pozicij. To zmanjšuje odgovornost organov oblasti, zmanjšuje samostojnost državnega aparata in vzpostavlja — če ne drugače — vsaj miselne transmisijske odnose.

Podpiram predlog statuta ZK Slovenije, ker dosledno ločuje funkcije. Saj imamo dovolj kadrov, in še več jih bomo imeli, če bomo tako delali. To je treba storiti, če hočemo iz ZK napraviti ideološko silo, ne pa »pol oblast, pol politiko«. Mislim, da gredo stvari v isto smer tudi v federaciji. Kot predsednik izvršnega sveta ne vidim potrebe, da sem član katerih koli drugih takih forumov. V tem primeru se ne bi čutil prav nič osiromašenega v svojem delu ali prikrajšanega pri tem, da povem, kaj mislim, kaj delam in kaj predlagam.

ROTER: Znale so mi nekatere kritike ali vsaj pridržki glede sedanje politike izvršnega sveta Slovenije, ki sicer uživa široko podporo prebivalstva v Sloveniji. Prvi kritiki očitajo izvršnemu svetu republiški etatizem. Za takšen etatizem označujejo vsak poskus slovenske vlade urediti enofno, za vso Slovenijo, nekatere ključna narodna vprašanja, npr. prosvete in kulture, še posebej pa seveda vsako težnjo urediti nekatere vprašanja v slovenskem gospodarstvu, npr. v elektrogospodarstvu. Drugi kritiki »opozarjajo« na to, da dosedanji izvršni svet ni ustvaril nič velikega, nobenega večjega gospodarskega objekta, ki bi ga potem slovesno odprli npr. na dan republike? Tretji kritiki pa opozarjajo na nacionalni poudarek akcij izvršnega sveta, kar naj bi hrabrilo med Slovenci že preživeli nacionalizem in spodkopavalo federacijo. Kakšno je Vaše stališče do takšne kritike in do kritike izvršnega sveta sploh?

KAVČIČ: Mislim, da razvoj življenja dan za dnem dokazuje, da so takšne kritike politike IS neutemeljene. Odrekli se danes nekim nacionalnim iniciativam in tudi dogovorom o skupnih integracijskih elementih, bodisi v gospodarstvu, bodisi v družbenih službah, šolstvu, kulturi itd., se mi zdi popolnoma nesmiselno. Iniciativ ni več mogoče realizirati tako kot svoj čas na etatistični način, ker morajo biti resničen izraz sodobnih teženj in dobiti soglasje vsaj večine prizadetih. Zdaj je tako, da razni nižji organizmi pritiskajo na center, češ da je nekatere reči treba urediti na nacionalnem vrhu, ne v starem etatističnem smislu, ampak v nacionalnem okviru, bodisi v elektrogospodarstvu, pri koncentraciji kapitala, železarnah, prometnih zvezah, bodisi v šolstvu, zdravstvu, kulturi in znanstvenoraziskovalni dejavnosti ali pri dogovorih o delitvi čistega dohodka in davčni politiki.

ROTER: Od kod, po Vašem mnenju, ta vztrajnost tovrstne kritike?

KAVČIČ: Mislim, da ima vztrajnost te kritike svoje ozadje v nekem poenostavljenem pojmovanju družbenega razvoja na sploh in samoupravljanja še posebej. Vse, kar je decentralizirano, je po teh kritikah dobro, vse, kar je centralizirano, je pa slabo in etafistično. To pa sploh ni res. V vsem tem se skriva tudi neka nemoč ustvarjalno in čimbolj konkretno prispevati na tej stopnji razvoja k obogatitvi našega družbenega življenja.

Kritike, da izvršni svet ni ustvaril nobenega večjega gospodarskega objekta, nikakor ne sprejemam. Nikoli se nismo v izvršnem svetu vnaprej odrekli temu, da bi se Slovenija s skupnimi napori, če smatra, da je to potrebno, odločila za gradnjo kakega velikega objekta. Sprejeli smo na primer zakon o modernizaciji ceste Šentilj—Gorica, ki je po svojem obsegu, če pride do tega, največja investicijska naložba v zgodovini Slovencev. In tudi v prihodnje se ne mislimo odreči morebitnim drugim takim potezam. To je stvar konkretnih odločitev, možnosti in potreb, ne pa neke usmerjenosti vlade ali pa miselnosti, da bo imela močno podporo in da je dobra, če bo gradila večje objekte, oziroma da ne bo imela podpore, in da je slaba, če ne bo gradila velikih objektov. Tako pojmovanje je deloma povezano z etafističnim odvzemanjem in razporejanjem presežka dela ter z vso politično miselnostjo in prakso, ki jo poznamo, ki se je tu rodila in ki počasi izumira. Zanimiva in pozornosti vredna je kritika »nacionalistične« politike izvršnega sveta. Gotovo mimo nje ni mogoče iti tako zlahka kakor mimo prvih dveh. V Jugoslaviji ni ideja in praksa bližnjega stapljanja narodov in narodnosti v enoten jugoslovanski narod nikoli postala prevladujoča. S tem pa nočem reči, da ni bila nikoli prisotna. Ker je bila deloma prisotna iz raznih razlogov in tudi zaradi nekaterih predvsem materialnih težav, si upam trditi, da je bila v preteklosti zapostavljena ideja, še bolj pa praksa, kako čimbolj upoštevati in razvijati avtohtonost posameznih narodov in narodnosti Jugoslavije, kako realizirati v sedanjih okoliščinah njihove pozitivne specifičnosti, bodisi da so le-te dediščina prejšnjih zgodovinskih razvojnih poti, bodisi posledice konkretne situacije, v kateri so se znašli in v kateri so zdaj posamezni narodi in narodnosti.

Mislim, da so bila ta vprašanja bolj poudarjena v revoluciji kot pa v porevolucionarnem obdobju. V Sloveniji tako izrazitih, tako elementarnih, tako vseljudskih elementov izražanja nacioalne aktivnosti, avtohtonosti, avtonomnosti, državnosti in suverenosti, kot smo jih imeli za časa NOB, nismo po vojni imeli nikoli več. Nekaj stalinistične teorije in prakse v odnosu med narodi je v Jugoslaviji tudi bilo prisotne, ni pa nikoli prevladovala. Vendar, nekaj takega je le bilo, bodisi da se je to odražalo kot dobronamerna ideološka utvara, kot socialistična in internacionalistična prenapetost ali romantika, bodisi da se je poskušala obdržati

težnja, da bi vendar bila nekomu namenjena vloga starejšega, drugemu srednjega in tretjemu najmlajšega brata tudi pri nas v Jugoslaviji. Mislim, da je VIII. kongres s takšnimi težnjami in zablodami ali pa tudi rezultati objektivnih razmer, v katerih so rasle, napravil zelo odločen obračun in da je jasno in odkrito zavrnil tako komponento mednacionalnih odnosov v Jugoslaviji. Ni naključje, da je kmalu po VIII. kongresu prišel IV. plenum, ki je prinesel zlom politike, ki je imela tudi nekaj teh elementov v svoji zakladnici teorije in prakse. In seveda ni naključje, da so se v zadnjih letih vsepovsod in v vseh republikah obrnili in okrepili pogledi in aktivnost ravno v nasprotno smer, v smer pametnega iskanja in urejanja specifičnih problemov vsake nacije, republike ali narodnosti in tudi nekaterih, če že ne dotlej prepovedanih, pa vsaj nepopularnih stališč in pogledov.

Kar se tiče našega izvršnega sveta, se za to smer zavestno zavzemamo. Nekatere stvari smo že konkretizirali, o nekaterih pa razmišljamo, kako bi jih konkretizirali. Trdno sem prepričan, da je to nujno potrebno in koristno ne samo za posamezne republike, ampak tudi za vso Jugoslavijo. Rekel bi še več. Spričo nekaterih mednarodnih izkušenj, zlasti v mednarodnem delavskem gibanju in med socialističnimi državami v letošnjem poletju, se mi zdi, da je to nov prispevek k razvoju resničnega internacionalizma. Seveda pa se postavlja vprašanje, kako se taka politika uresničuje, s kakšnimi končnimi cilji, s kakšnimi predpostavkami. Ali naj taka, bolj izrazito nacionalna politika pripelje v izolacijo in nacionalni egoizem? Ali naj ima za končni cilj, da se pri tem razbohoti ozki nacionalizem v razvitih ali nerazvitih republikah? Če bi to bil končni cilj, potem bi morali biti zaskrbljeni, ker bi to Jugoslavijo slabilo. Prepričan sem pa, da to ni nikjer v Jugoslaviji prevladalo, in upam si trditi, da imajo v Sloveniji zaradi take pravilne nacionalne usmeritve resnični nacionalisti manj argumentov in manj vpliva, kot so ga sploh kdaj imeli. V Sloveniji tako nacionalno politiko in usmeritev uresničujemo hkrati, ko smo odprti k vsem drugim republikam, ko smo pripravljeni za sporazumevanje in poslušati vsako zahtevo o prispevku k reševanju problemov drugih. Izhajajoč iz tega, smo našli skupni jezik že doslej in ga bomo našli, o tem sem prepričan, tudi poslej. Trdim tudi, da se včasih v takih kritikah »nacionalizma« lahko skriva tudi neka nemoč in da je to včasih izgovor za to, da se stvari ne rešujejo v lastni hiši.

Mislim, da je v nadaljnjem razvoju treba zlasti urediti, rekel bi — vtakati v naše specifične nacionalne razmere in stopnjo razvoja zlasti taka področja, kot so šolstvo, kultura, socialno zavarovanje, zdravstvo ali kmetijska politika, politika na vasi. V gospodarstvu je treba zlasti ločiti, kaj je enoten gospodarski sistem in prostor v Jugoslaviji in kaj je gospodarski unitarizem. Zdi se mi, da se to meša eno z drugim. Gotovo je

potrebno varovati in utrjevati enoten gospodarski sistem, enoten gospodarski prostor in enoten trg v Jugoslaviji. Hkrati pa čutim tudi potrebo boriti se zoper gospodarski unitarizem oziroma bogatiti celoten gospodarski sistem z najrazličnejšimi konkretnimi in praktičnimi rešitvami, ki jih narekujejo zlasti razmere in pa tudi taka ali drugačna zavestna načelna politična usmeritev v posameznih republikah. Mislim namreč, da je nevzdržno, da so v federaciji še vedno, predvsem v gospodarskem pogledu, skoncentrirane tako velike in podrobne pristojnosti. Pa tudi v drugih vprašanih sistema in vsakdanjega reševanja stvari je nadaljnja koncentracija na ravni federacije nepotrebna. Po mojem to že prehaja v krizo oziroma dobiva nekatere elemente krize. V taki situaciji pa začno delovati najrazličnejše sile, računi, licitacije, pritiski in podobno.

Kje so vzroki tega? Po mojem sta tu dva vzroka. Na prvo mesto bi postavil ideologijo. Mislim, da je bil še do nedavnega močan vpliv nekakšne ideologije unificiranosti v gospodarstvu. Če uporabljam besedo ideologija, ne mislim pri tem resno; v bistvu gre tu za dnevni praktikizem in za neizdelanost sistema. Vse to pa ima včasih težnjo pokazati se kot načelo ali celo kot ideološki pogoj socializma pri nas in zato govorim o »ideologiji«. Prav je, da izhajamo pri vsem tem iz splošne formule enotnega gospodarskega prostora ali enotnega gospodarskega sistema. Toda morali bomo natančno opredeliti, kateri so minimalni in nujni elementi tako enotnosti. To do zdaj še ni storjeno. Zato je bil tak splošno opredeljen enoten gospodarski prostor ali sistem deloma tudi fasada, za katero se je vse do danes skrival ali opravičeval zelo velik gospodarski unitarizem; sedaj je ta unitarizem v krizi. Nekateri ta unitarizem opravičujejo predvsem z velikimi razlikami v razvoju proizvodnih sil. In v tem se skriva njegov drugi vzrok. Mislim pa, da je praksa pokazala, da je tudi reševanje teh razlik — bolj prav povedano, taka politika do nerazvitih — doživela neuspeh ali pa je na tem, da ga doživi, ker se izvaja samo centralistično-unitaristično.

Ali če sem konkreten: če bomo ohranili politiko, da imamo samo centralni sklad za razvoj nerazvitih in da se grade v nerazvitih republikah novi objekti samo z odvzemanjem presežnega dela, tedaj je neizbežno, da imamo politične tovarne in politične investicije. Mislim, da bi kazalo iti še po drugi poti. Ubrati bomo morali pot obveznosti gospodarstva razvitih področij, da preko normalne cirkulacije kapitala in integracije razvija svoje kapacitete na nerazvitih področjih kot integralni del že obstoječih potencialov. O tem govorim zato, ker hočem še posebej reči, da materialne razlike oziroma razlike v stopnji razvitosti proizvodnih sil ne opravičujejo ekonomskega unitarizma, kakršnega še vedno imamo.

Pri razbijanju tega unitarizma pa smo doslej uporabljali včasih čudne metode. Najprej smo namreč morali stvari decentralizirati s centra na delovne organizacije, ker je vladal strah, da bi bilo vse, kar je vmes, obsojeno kot etatizem, kot nesprejemljivo. Skratka, vse doslej so se unitaristične rešitve odpravljale tako, da smo — vsaj po mojem mnenju — preveč poudarjali decentralizacijo samo na delovne organizacije. Popolnoma jasno je namreč, da zgolj na ravni delovnih organizacij ne moremo reševati vseh stvari. Res je, da so se in se bodo mnoge značilnosti ekonomske politike izvedle na podlagi pobud delovnih organizacij. Res pa je tudi, da se mora za take odločitve ali iniciative zavzemati tudi širša družbena skupnost — po mojem tudi republika. S tem v zvezi se tedaj jasno postavlja vprašanje nacionalnih ekonomij oziroma republiških ekonomij. Trdno sem prepričan, da bo tudi ta izraz in to gledanje dobilo državljansko pravico pri nas. Vse dotlej namreč, dokler obstajajo narodi ali pa skupnosti narodov in narodnosti, bodo obstajale tudi njihove ekonomije oziroma presežki dela teh ekonomij in obstajal bo tudi boj za to, kako bo ta presežek razdeljen. To je zakon blagovne proizvodnje in sedanjih ekonomskopolitičnih odnosov. Ne moremo ga preskočiti in ni ga pametno uradno negirati, ker praksa nanj opozarja vsak dan znova. Osebnost sem trdno prepričan, da bo samo tak, zelo jasen odprti razvoj v prihodnje v Jugoslaviji praktično dal naši enotnosti novo vsebino, da bo ustvaril nove integracijske vezi. Očitno je namreč, da naše prihodnosti ne moremo graditi samo na integracijskih vezeh, ustvarjenih v preteklosti, čeprav je v njih mnogo krvi, žrtev, garanja in uspehov. In še dalje. Dokler vsega tega ne storimo, bodo odnose med narodi oziroma republikami po nepotrebnem obremenjevale razne bilance in dialogi. Drugače povedano, dokler se da nekaj licitirati na zvezni ravni, bodo vedno obstajale sile, ki bodo težile za tem, da se licitira. Vem, da nekatere dobronamerne tak razvoj nekoliko skrbi. Jaz pa verujem in zaupam v napredno zavest in zrelost jugoslovanskih narodov. Ta zavest in zrelost je prestala svojo preizkušnjo v revoluciji; zdaj pa so pred nami skupni interesi, in taka politika bo okrepila Jugoslavijo, ne je pa oslabilila. Tisti, ki žele ali računajo drugače, se bodo spet ušteli, kot so se že marsikdaj. Toliko za zdaj o kritiki »nacionalistične« politike izvršnega sveta.

Kar se pa tiče kritike dela izvršnega sveta nasploh, mislim, da najbrž ne bi bilo koristno, če ne bi bilo kritike. Kritika je v nekem smislu hkratno preverjanje stališč in politike izvršnega sveta. Mislim, da smo se poslovlili od tega, da bi vedno nekomu samo ploskali in da so družbena protislovja in različni interesi, ki delujejo, tako prisotni, da je nemogoče vse

zadovoljiti, zlasti še, ker je treba vsak dan konkretno odločati. Prisotnost kritike je tako rekoč normalen dokaz življenja in dela. Bil bi čudež, če je ne bi bilo. Seveda se pa postavlja vprašanje, kdo kritizira in zakaj, s kakšne pozicije, s kakšnim namenom in kaj se skriva za kritiko. Pri tem pa je seveda treba upoštevati tudi to, da se kritik laže giblje, predvsem v okvirih zaželenega, kot pa tisti, ki naj kritiko realizira. Vsaka vlada pa se mora gibati predvsem tudi v okviru možnega.

ROTER: Iz vsega izhaja, da izvršni svet smatra, da je kritika nujna za njegovo normalno delo. To je izhodiščno stališče?

KAVČIČ: Da; naša pravica in dolžnost pa je, da zmeraj povemo, kaj je sprejemljivo in kaj ni sprejemljivo, kaj izvršni svet misli, da ne more storiti, in kaj misli, da bi bilo treba uresničiti.

ROTER: V svojih nastopnih izjavah ste omenjali, da nova slovenska vlada prevzema tudi nekatere hipoteke, težka bremena, ki zožujejo njen manevrski prostor in možnosti. Tudi v naši reviji smo svoj čas opozorili na to. Ali bi o teh hipotekah lahko danes povedali kaj več in bolj konkretno, predvsem pa to, kako jih je vlada doslej premagovala?

KAVČIČ: Nimam in ne želim v tem trenutku kaj dodati k tistemu, kar sem že svojčas povedal o tem.

ROTER: V večjem delu naše javnosti prevladuje vtis, da se pri nas zelo veliko pogovarjamo, radi pišemo resolucije, smernice, priporočila, ki pa so pogosto samo stilistične vaje na že znane dokumente, manjka pa nam uspešnega izvajanja sklepov, ki smo jih že sprejeli. Samo primer. VIII. kongres ZKJ je sprejel zares številne revolucionarne sklepe npr. glede vloge federacije ali glede delitve med družbo in gospodarskimi organizacijami. Kljub temu pa se je v mnogih pogledih stara vloga federacije ohranila ali celo okrepila, v preteklem letu pa so bile tudi gospodarske organizacije na slabšem glede delitve presežnega proizvoda. Zakaj tako anonimno govorimo o »zaviralnih silah«, ki preprečujejo uresničevanje takih sklepov? Kdaj bo več javnega pogovora o odgovornosti za takšno neuresničevanje? In končno: kako bi lahko po Vašem mnenju korenito spremenili takšne družbene neučinkovitosti?

KAVČIČ: O tem sem že govoril v Velenju, kjer sem med drugim dejal: »Zdi se mi, da je nujno potrebno, da v tem pogledu naredimo korak naprej, da manifestiramo na svoj način vse elemente naše neenotnosti, zato da bi v neposredni demokratični konfrontaciji gradili skupna stališča in na ta način utrjevali enotnost.« To pomeni, da nas čakajo živahne in konkretne polemike. In to od najvišjih vrhov do »neznatnih« in »neznanih« posameznikov.

Še vedno prevladuje mnenje, da bi nas take polemike preveč ločile ali da so nekaj senzacionalnega. Menim, da tudi to spada v preteklost našega političnega življenja. Pred nami je naloga, da zgradimo sistem individualnega in odkritega soočanja ne samo o tem, kdo je za in kdo je proti, ampak tudi o tem, kako posamezna stališča, posamezne sklepe uresničevati, s kakšnimi sredstvi, s kakšnim tempom, kdo naj pri tem nosi glavno breme, kdo postransko, kdo naj dobi, kdo naj izgubi in temu podobno.

ROTER: Ste optimist v tem pogledu?

KAVČIČ: Prepričan sem, da ne bo šlo brez glavobolov in prahu. Ne izključujem tudi večjih političnih oblakov, vendar sem prepričan, da je naša družba že dosegla tako stopnjo, da bo tudi to obliko boja za napredek, zlasti če bo kulturna in dobronamerna, sprejela in pravilno razumela.

Takih soočenj, kritik in odprtih javnih polemik se seveda ne sme jemati kot življenjski neuspeh te ali one osebnosti niti kot dokaz, da je ogrožena enotnost ZK in naših osnovnih socialističnih ciljev in načrtov. Možno jih je vzeti samo kot resničen boj mnenj, ki postaja javen in zaradi tega seveda tudi mnogo bolj zahteven, težaven, odgovoren in občutljiv.

ROTER: Zadnje čase je že popolnoma normalno govoriti in pisati o »družbenem razvoju Slovenije«, o tem in onem slovenskem nacionalnem programu, o odgovornosti za razvoj slovenskega naroda. Znano je, da so, bodisi zaradi zastarelega političnega sistema v Jugoslaviji, bodisi zaradi narave federalne ureditve naše mnogonacionalne skupnosti, mnoge odločitve, pomembne za Slovenijo, sprejete na zvezni ravni. Tu nastane problem ravnanja in odgovornosti »slovenske ekipe«, ki dela v federaciji, bodisi v skupščini ali kje drugje. Obstaja močna kritika, da slovenski poslanci npr. pogosto ne delujejo v skladu z interesi slovenske nacionalne, socialistične skupnosti. Taka kritika je bila npr. ob debati o limitih, dalje, v zvezi s

kliringom. Zvezni poslanci (vsaj nekateri) speš ugovarjajo, da so nepoučeni, da jim niso znana slovenska stališča. Ali ste istega mnenja kakor mi, namreč, da je v vsem tem tudi odprto vprašanje družbene učinkovitosti, in kaj predlagate kot »zdravilo« za to?

KAVČIČ: Mislim, da je nesmiselna kakršna koli politična »hajka« zoper institucijo zveznih poslancev in še bolj zoper kadre, katerim je zaupana ta dolžnost. Vsekakor pa je treba stvari postaviti tako, da je za njihovo delo in glasovanje primarna in odločilna njihova pobuda. To praktično pomeni, da morajo sami iskati stališča in se soočati z raznimi mnenji in interesi, ne pa kriviti republiških organov, če nimajo in kadar nimajo (namreč poslanci) stališč. Zavzel bi se za njihovo popolno svobodo pri glasovanju. Ta svoboda pa hkrati pomeni tudi vso odgovornost. Normalno je sicer, da zvezni poslanci iščejo posamezna mnenja bodisi tega ali onega odbora ali izvršnega sveta in drugih ustanov. Predvsem pa bi morali iskati mnenja tam, kjer so nosilci tistih interesov, o katerih se sklepa ali odloča v zvezni skupščini, se pravi v gospodarskih organizacijah in drugih delovnih skupnostih. Nemogoče je — in tudi ne bi bilo v skladu s sistemom in političnimi odnosi — namreč vsa ta mnenja in interese usklajati v enem središču, na enem mestu, na primer v izvršnem svetu. Ko pa zvezni poslanci dobe posamezna mnenja, sem za to, da imajo popolno svobodo, da ta mnenja upoštevajo ali ne in da se odločajo po lastnem preudarku. Ko pa so se odločili, morajo seveda računati s tem, da bodo morali vzdržati tudi kritike, če se niso dobro odločili. To je načelo, ki velja tudi za republiške poslance. Iz vsega izhaja, da polemiziram s tistimi, ki menijo, da bi bilo treba vse vnaprej uglasiti, uskladiti in da bi moral iti vsakdo, ki gre v Beograd, tja vedno že z vnaprej pripravljenimi republiškimi stališči. V to možnost kratko malo ne verjamem. In če ponovim. Če bi bil jaz zvezni poslanec, bi po pravilu ne iskal predvsem tako imenovanih republiških stališč, marveč bi se posvetoval z vsemi tistimi dejavniki v republiki, ki so zainteresirani na predmetu, o katerem je govor. Vse to pa z namenom, da si ustvarim lastno stališče. Le izjemoma, kadar gre za resnično velika vprašanja, bi na temelju določb skupščinskega poslovnika skušal zvedeti za stališča republike.

ROTER: Z novim skupščinskim sistemom na zvezni ravni je povezana tudi ideja o zboru komun, ki naj bi nadomestil organizacijsko-politični zbor. Dosedanji argumenti o koristnosti novega zbora me niso prepričali, zato ponavljam vprašanje: ali ne bi zbor komun lahko postal

tudi trojanski konj za federacijo komun? Kakšno je sicer
Vaše mnenje o funkcioniranju skupščinskega sistema v
sedanji obliki?

KAVČIČ: S sedanjim skupščinskim sistemom je prav gotovo
bil v marsičem razbit prejšnji reprezentativno-politični sestav
in tudi spodrinen nepotreben politični monopol. Tudi tu se
je — predvsem po zaslugi zborov delovnih skupnosti — prišlo
k neposrednemu odločanju. To politiko in tak sistem je prav
gotovo treba nadaljevati. Ali je za tako politiko in za večjo
uveljavitev takega sistema sedanja oblika skupščine trajnejša
in najbolj učinkovita, to je seveda drugo vprašanje. Osebnost
ne bi dal popolnoma pozitivnega odgovora na to vprašanje.
V federaciji bosta gotovo čedalje bolj prihajala do izraza dva
interesa, ki bosta potem tudi narekovala ustrezno strukturo
skupščine. Prvi je nacionalni interes, ki mora dobiti na ravni
federacije svoj poudarek. Drugi pa je interes združenega dela.
Prvi se sedaj realizira, ko naj bi zbor narodov po predvidenih
spremembah, ki jih predlagajo, postal osnovni zbor. Drugi
interes je, po mojem mnenju, da zdaj še preveč razdeljen na
področja oziroma preveč parcialno konstituiran. Verjetno
je njegova prihodnost v tem, da se zlasti na ravni federacije
čimbolj integrira in da tako integriran rešuje obstoječa proti-
slovja. Take kot so stvari zdaj, kažejo, da še niso zreli vsi
pogoji, da bi tudi tu napravili korenitejše spremembe.
Vse kaže, da bo treba tudi tu prepustiti času čas.

ROTER: Katera so po Vašem mnenju ključna vprašanja,
poleg težavnega položaja prosvete in neučinkovite
republiške uprave, glede česar so znane pobude
izvršnega sveta, ki jih bo slej ko prej treba urediti na
nacionalni ravni, ker niso in ne morejo biti komunalno
vprašanje oziroma vprašanje posamene gospodarske
organizacije?

KAVČIČ: Selekcija in prestrukturiranje gospodarstva bo prav
gotovo v prihodnje še vedno ena najvažnejših in tudi razmeroma
težavnih nalog. Čas, ki nas loči od reforme, nam dokazuje,
da gre to bolj počasi in težje, kot smo pričakovali. Tu se ne
spoprijemamo samo z materialnimi problemi, ampak tudi z
miselnostjo, navadami, ustaljeno zavestjo in mentaliteto, ki
verbalno prisega na reformo, praktično pa dela tako ali na-
stopa s takimi zahtevami, da spodkopava reformo.

Spremembe, ki so nastale v gospodarstvu, postopno
uresničevanje gospodarske in družbene reforme, nove kvalitete

političnega dela in odnosov ne morejo mimo vasi. Vse to dobiva svoj odraz tudi na vasi in pri kmetijskih proizvajalcih. Da bom popolnoma jasen, želim povedati, da je večina dose-danjih kmetijskih zadrug preveč odtujena od neposrednih proizvajalcev, da posluje in da se obnaša ali poizkuša obnašati kot neka blaga oblika posredne nacionalizacije kmetijske drobnoblagovne proizvodnje. Od tod nujna naloga zagotoviti večji vpliv kmetov v zadrugah in na ta način doseči tudi večji njihov razmah in dati možnost širše privatne iniciative delovnemu kmetu. In nasploh se mi zdi, da jih bo treba bolj pritegniti v javno življenje in k soodločanju, jim zagotoviti ustreznejši prostor v naši slovenski družbi. Ne pozabimo, da so vendarle še četrтина prebivalstva privatni kmetijski proizvajalci, in zaradi tega ni mogoča skladnejša integracija celotne nacionalne skupnosti, če le-ta nima dovolj posluha tudi za stanje in dogodke na vasi.

Nujno bi bilo začeti ustvarjati kapitalizacijo skladov za socialno zavarovanje. Brez njih ne bomo mogli reševati položaja starih upokojencev. Vse dotlej, dokler tega ne storimo, bomo imeli ob vsakoletnem proračunu ponovne razprave o teh odnosih in sprejemali bomo rešitve, ki ne bodo sistemske in načelne, ampak zelo kratkotrajne in trenutne.

Uresničiti moramo sprejete programe v šolstvu in razmišljati tudi o tem, kako komponirati materialno osnovo kulture v celotno delitev družbenega proizvoda in na ta način tudi njej zagotoviti trajnejšo materialno participacijo pri razvoju družbe.

Zaradi nujnih nalog, ki nam jih narekuje tako začrtana po-litika, bo treba doseči delno novo porazdelitev nacionalnega dohodka. Ker stojimo dosledno na stališču, da ne smemo obremeniti gospodarstva z dodatnimi obveznostmi, bomo morali ustrezna sredstva iskati v potrošnji. To pa pomeni, da bo treba — narekujejo nam to tudi nekateri politično-socialni razlogi — nekoliko zmanjšati tempo napredovanja standarda tistih, ki so na vrhu lestvice, hkrati povečati tempo napredovanja tistih, ki so spodaj in nadaljevali v sredini s sedanjim tempom, To je verjetno nekoliko poenostavljeno in mogoče celo preveč plastično povedano, vendar se mi zdi, da se bomo morali gibati v teh okvirih.

Tiste attribute državnosti, ki so nam še potrebni, kaže nekoliko okrepiti: politično, materialno in dvigniti tudi njihovo avtoriteto. Mislim na milico, na učinkovitost in ekspeditivnost sodstva, raznih inšpekcij, davčne službe, ob vsem tem pa krepiti tudi narodno obrambo v smislu vsesplošnega ljudskega odpora. Torej večja kvaliteta družbe in prizadevanje za čim večjo povezanost posameznih slojev in delovnih področij. Namreč, povezanost v enotno nacionalno delovno

skupnost in pri tem težiti k medsebojni vzajemnosti brez velikih vrzeli in nasprotij, ob tem pa imeti učinkovit državni aparat in tudi avtoritativno državno oblast tam, kjer nam je to še potrebno.

ROTER: Znani so primeri, ko so posamezne gospodarske organizacije ali družbene skupine ultimativno zahtevale od republike ureditev svojih vprašanj (npr. Kočevje). Reakcije Vaše vlade so znane. Nas zanima Vaše mnenje o vzrokih, ki so v osnovi takih pobud.

KAVČIČ: Nerešena materialna vprašanja; utvare, da je vse mogoče; težnje ohraniti stare odnose; stari sestav in staro vrednotenje dela; ozki interesi; prikrivanje slabega stanja v lastni hiši; nesposobna vodstva; vpliv tujih obveščevalnih služb; politični prispevek nasprotnikov naše politike. Kot vidite, so vzroki zelo zelo različni in med seboj pomešani.

Vsi ti dogodki pa imajo skupno črto: so nevarna iskra, ki lahko zaneti ogenj. To so majhni potočki, ki se zelo hitro lahko razlijejo v dokaj velike reke nereda in širši družbeni pretres. To so lahko klice mnogo večjih družbenih nesporazumov, kot pa v naši družbi objektivno obstajajo. Če bi se kaj takega dogodilo, bi se znašli v paradoksnih situaciji, da bi obračunavali med seboj pod isto zastavo samoupravljanja. Radikalizem, politične avanture, logika ulice, slepe strasti, anarhija prav gotovo ne prispevajo k razvoju naše družbe in k njenemu napredku. Zato se v vsem tem skriva ena zelo velikih nevarnosti za stopnjo demokracije in samoupravljanja, ki smo jo dosegli. Iz teh razlogov je izvršni svet tako odločno vztrajal na tem, da se taki primeri obsodijo. Ob tem primeru je pravzaprav izvršni svet zahteval posredno zaupnico in, kot je znano, jo je tudi dobil. In še nekaj me skrbi: če imamo pri takih izbruhih opravlja samo z elementarnim razpoloženjem določenega števila ljudi ali delavcev, ki so v to šli bodisi zaradi neznanja, nepoučenosti ali težavnega položaja, potem je še vedno dovolj prostora in možnosti za pameten dialog in za to, da se taki izbruhi lokalizirajo in tudi pomirijo. Če pa take metode uporabljajo tisti, ki bi morali protislovja v okviru obstoječega sistema uravnati, urejati, iskati dialoge, biti njihov nosilec in predlagati možne rešitve, potem je to toliko bolj zaskrbljujoče.

Nikoli nisem bil zoper pravico delavskega razreda, da v boju za svoj napredek uporablja vsa možna obstoječa sredstva, tudi štrajke in ultimata, kadar je pač položaj tak, da je to nujno potrebno. Toda to ne glorificiram, kajti praksa nas opozarja, da se posamezne delovne organizacije v takih svojih

zahtevah lahko temeljito zmotijo. Tudi njim je dovoljeno motiti se. Ali tudi zanje velja: če ste se zmotili, če ste se spustili v pustolovščino — boste morali trpeti tudi posledice! Popolnoma druga kvaliteta pa je, če to postane politično sredstvo za medsebojne obračune, za iskanje popularnosti ali celo za realizacijo takih delnih interesov, za katere ne kaže, da bi se uresničili po normalni poti. Skrbi me to, da bi morali treznost in razumevanje zakonov družbenega gibanja in napredka tudi v tem obdobju plačati s hudimi in nepotrebnimi izkušnjami ali celo žrtvami.

ROTER: Univerzitetni komite ZK Slovenije je poimenoval nedavne dogodke na univerzi in med študenti novo študentsko gibanje. Kakšno je Vaše osebno mnenje o letošnjih dogodkih med študenti in kako presojate »novo študentsko gibanje«?

KAVČIČ: Najprej je treba vedeti, kaj je povzročilo letošnje študentske dogodke. Šele ko odgovorimo na to vprašanje, lahko ocenimo, kaj pomenijo, in zavzamemo tudi stališče do njih. Prepričan sem, da so študentski dogodki pri nas bili deloma pod vplivom mednarodnih študentskih dogodkov, zlasti dogodkov v Franciji, in deloma pod vplivom našega lastnega specifičnega razvoja in tudi dokaj težavnih materialnih in socialnih problemov, v katerih študenti živijo. Brez dvoma je v tem gibanju bila želja po širšem soodločanju in po tistem neposrednem izražanju svojega lastnega jaza kot sestavnega dela družbe, o katerem smo že govorili v odgovoru na prvo vprašanje. In prav tako tudi drži, da ta želja in te težnje niso izvirno samo študentske, ampak so splošno človeške. Zato v tem tako imenovanem študentskem gibanju — bodisi pri nas, bodisi v Evropi — vidim del tega splošnega človeškega, rekel bi vendar razredno-delavskega gibanja, gledano seveda na razredni pojem s tistih položajev in tiste fiziognomije, ki jo je dosegel sodobni industrijski proletarijat. Kot tako je to gibanje opozorilo predvsem nase, na nekatere materialne in socialne probleme, ki so pereči in nerešeni znotraj njega samega in opozarjajo tudi na nekatere probleme in protislovja naše družbe. Do tod je za mene to gibanje sprejemljivo. Celó prispeva k napredku in odprtosti družbe. Ruši že preživeli monopol posameznih političnih organizmov ali spodkopava preveč voluntaristične in subjektivne rešitve in odločanje.

Brž ko pa je to gibanje hotelo postati avantgarda družbe in nekakšna sol naroda in njegovo edino ogledalo in vest, je takoj izzvalo nasproten učinek. Povzročilo je zmedo, neresnost in to, kar se meni zdi najhujše in najbolj zaskrbljujoče, povzročilo

je ekspropriacija vseh ali skoraj vseh vrednosti moderno organiziranega produkcijskega procesa (enake plače, razvrstitev kakovosti, discipline, sloneče na zavesti in redu, negiranje v frazah zakona vrednosti itd.). In zato je izzvalo in je moralo izzvati reakcijo. Postalo je objektivni zaveznik protiakcije. To se najlepše vidi pri Franciji, kjer tradicionalno leve politične strukture očitno niso bile na to pripravljene in zato tudi nesposobne, da bi to gibanje obvladale oziroma da bi ga preusmerile spet v njegovo izvorno in napredno strujo. V Jugoslaviji se je to zgodilo. Vnovič se vračam k Franciji, zato da povem, da za poraz levice po mojem mnenju ni kriva samo njena neenotnost, ampak tudi strah pred neznanim. Krivo je nezaupanje in strah pred novo levico, pred tako levico, ki je nesprejemljiva ne samo za francoskega meščana in kmeta, ampak tudi za francoskega delavca. Tako levico bi pred sto leti sprejel proletarijat na Zahodu, sprejeli bi jo danes delavci v Hongkongu ali kakšni drugi azijski, v afriški ali južnoameriški državi, ne pa v razviti Evropi, ki ima svojo preteklost, svoje parlamentarne politične tradicije in za seboj dolgotrajne in ne vedno neuspešne razredne boje.

Nekaj podobnih socioloških in ideoloških izkušenj je bilo čutiti tudi pri nas, čeprav je kakršna koli večja primerjava nemogoča. Skratka, verjamem v novo študentsko gibanje, če gre za večjo angažiranost in za večje sodelovanje študentov pri samoupravljanju in modernizaciji univerz. Verjamem vanj in ga podpiram, če gre za večjo povezanost z družbo, za permanentne izboljšave materialnih možnosti in socialnih razmer študentov, če gre za večje pravice in tudi za večje odgovornosti študentov. Še malo pa ne verjamem v novo študentsko gibanje in ga odklanjam, če naj bo le-to avantgarda naše družbe ali celo odrešenik sveta.

ROTER: Zakaj sta po Vašem mnenju naš tisk pa tudi RTV, kljub temu da opominjata na razne pomembne pa tudi nepomembne obletnice, letos tako skromno molčala ob 20. obletnici Stalinove anateme nad Jugoslavijo?

KAVČIČ: To, da je bil naš tisk tako skromen ob 20. obletnici Informbiroja, po mojem mnenju ni predvsem njegova krivda. Žrtev politične iluzije je, da se 1948. leto ne more več ponoviti. Očitno je, da moramo neprestano obračunavati s to utvaro.

ROTER: V svojem publicističnem delu ste se vedno posebej izrekli zoper vsakršen dogmatizem. Tudi Vaše politično delo priča o tem. Na katerih področjih teoretične misli, pa tudi naše družbene prakse, se še vedno pojavlja dogmatizem, ki je v bistvu enak stalinizmu?

KAVČIČ: Ta pojav ni bil vezan samo na Stalina in njegove zmote, ampak je tako rekoč neka neprestana zakonitost vsakega razvoja, vseh idej in tudi marksizem ni imun za to bolezen. Mnoge dogmatske ideje in stališča rastejo tudi iz naše prakse, so imenitna zakonitost tudi našega razvoja. Osnovna dogmatska stališča, predvsem stališča, ki so značilna za stalinizem, se nam v tej ali drugi obliki še vedno ponavljajo. Sicer si poskušajo nadeti novo obleko, vendar pa vsebina ostane v bistvu ista.

Zdi se mi, da je pri nas dokaj in bolj premagano dogmatsko lotevanje stvari kot pa parcialna dogmatska stališča. Konkretno: kaj je delavski razred, kaj diktatura proletariata, marksizem, leninizem, kaj je ZK, kaj je politična avantgarda, kaj je dejansko enotnost, kaj je neenotnost, kaj je dejanska disciplina, kaj je nedisciplina in še nekaj podobnih stvari.

Peter Klinar

Notranja skladnost v Zvezi komunistov

I

Iz teorije o družbenih skupinah lahko razberemo dejavnike, ki vplivajo na notranjo kohezivnost (trdnost) družbenih skupin. To so predvsem cilji in vrednote, funkcije in dejavnosti skupine, njen obseg, značaj odnosov skupine navznoter in navzven, njena struktura in gibljivost. Ti dejavniki so nedvomno izredno pomembni tudi za organizirane politične skupine. Ko politične organizacije formulirajo svoje cilje in načine delovanja za uresničevanje teh ciljev, morajo upoštevati — seveda v različnem obsegu, odvisnem od tipa politične organizacije — interese svojega članstva, ki se na prostovoljni podlagi vključuje v posamezne politične organizacije. Nedvomno so cilji in načini delovanja rezultat medsebojnega vplivanja članstva in vodstva politične organizacije ali vsaj rezultat medsebojnega kompromisa, pri čemer pa ne izključujemo tudi drugih pomembnih zunanjih vplivov in motivov, ki delujejo na oblikovanje ciljev in načinov delovanja politične organizacije. Potemtakem lahko sklepamo, da je za kohezivnost politične organizacije izredno pomembno vprašanje, v kakšnem odnosu so člani do ciljev in načinov delovanja politične organizacije kot celote. To misel bi lahko formulirali še drugače. Notranja solidarnost politične organizacije je odvisna od tega, ali njeni cilji in načini delovanja zadovoljuje interese njenih članov. Le-ta bo tem večja, čim bolj so cilji in načini delovanja politične organizacije skladni z interesi članstva, ker so v tem primeru člani zainteresirani ostati in delovati v okviru politične organizacije. Njeno delovanje je tedaj za člane privlačno, ker zadovoljuje njihove

politične interese. Seveda usklajenosti med interesi članstva in cilji organizacije ni mogoče razumeti v absolutnem smislu. Usklajenost razumemo le v relativnem smislu kot trajen proces prilagajanja, v katerem dominirajo interesi članstva. S tem problemom je tesno povezan tudi značaj notranjih odnosov v politični organizaciji. Relativne usklajenosti ciljev organizacije in članstva si ni mogoče zamisliti brez notranjih demokratičnih odnosov, to je brez intenzivnega obojestranskega komuniciranja med vodstvom in članstvom. Takšne odnose v okviru politične organizacije lahko označimo večidel kot odnose medsebojnega približevanja (sodelovanja, prilagajanja itd.).

Če smo dejali, da je mogoče govoriti le o relativni usklajenosti med cilji organizacije in interesi članstva, je treba opozoriti na številne dejavnike, ki pogojujejo interese in politično obnašanje posameznih članov v okviru politične organizacije. Ti dejavniki niso le rezultat objektivnih družbenoekonomskih in idejnopoličnih dogajanj, marveč jih določa še cela vrsta posameznih elementov. Ti so, na primer, individualna materialna situacija, osebne značilnosti, (ne)zadovoljstvo, pesimizem ali optimizem, večji ali manjši smisel za družbeno odgovornost, različne stopnje družbene povezanosti ali odtujenosti itd.

Mimo teh dejavnikov, ki povzročajo različne individualne interese in različno politično obnašanje posameznikov — članov političnih organizacij, pa nastajajo cilji političnih organizacij, ki so predvsem identični s cilji vodstvene skupine politične organizacije ali pa premalo usklajeni s političnimi interesi članstva politične organizacije. Spričo tega se obči cilji in delovanje politične organizacije običajno mistificirajo kot neka »višja politika«, katere bistva člani ne dojemajo ipd. Tako prihaja v odnosih med vodstvi in članstvom do zaostrevanj. Odnosi dobivajo pretežno značaj medsebojnega oddaljevanja (konfliktov in nasprotovanja). Takšne odnose v političnih organizacijah označujemo kot oligarhične. Zanje je značilno: formalno enostransko komuniciranje v smeri vodstvo-članstvo, obstoj pogojev za velik vpliv ozkih neformalnih skupin, pasivnost članstva, doseganje politične enotnosti s strogo disciplino članstva, zaprtost dela, majhne možnosti za razvoj konstruktivne kritike od »spodaj« ipd.

Po vsem tem, kar smo navedli, sodimo, da so procesi, usmerjeni v realizacijo relativne usklajenosti individualnih interesov partijskih članov in grupacij v okviru politične organizacije z interesi oziroma cilji politične organizacije kot celote, izredno zapleteni in da jih je težko doseči.

Skladnost ciljev organizacije in članstva je mogoče meriti. Za to imamo na voljo vrsto indikatorjev: od sodelovanja

članstva v pripravah za izdelavo pomembnejših političnih dokumentov, načina sprejemanja dokumentov, njihove vsebine, stopnje informiranosti in načinov informiranja ter medsebojnega komuniciranja do organizacijske strukture, politične enotnosti, akcijske učinkovitosti organizacije ipd. Identifikacija članstva s cilji politične organizacije se kaže predvsem v njeni politični enotnosti (glede na obče cilje) in akcijski učinkovitosti.

Sodimo, da je obravnavano vprašanje nedvomno pomembno tudi za ZK v naši družbi. Opazovali ga bomo le v omejenem obsegu, in sicer tako, da bomo preučili rezultate mnenjske raziskave¹, opravljene med člani zveze komunistov o njihovem sodelovanju v pripravah za VII. sejo CK ZKS (ki je bila 23. 3. 1967), o stopnji njihove informiranosti in načinih informiranja o resoluciji VII. seje CK ZKS ter o razumljivosti te resolucije. S pomočjo teh indikatorjev bomo lahko sklepali na skladnost stališč članov s stališči resolucije in jih primerjali z rezultati neposrednega odgovora na to vprašanje. Vsi ti podatki pa nam bodo rabili tudi za sklepanje o tem, kakšen vpliv je imela resolucija na politično enotnost članov ZK in na akcijsko učinkovitost. Če smo dejali, da bomo označeno problematiko obravnavali le v omejenem obsegu, smo pri tem mislili, prvič, na to, da ne bomo mogli uporabiti vseh pomembnih indikatorjev, s pomočjo katerih bi lahko sklepali o identičnosti stališč članstva s stališči ZK kot politične organizacije, marveč le tista, ki smo jih že omenjali. In, drugič, kot gradivo za naša razmišljanja o zastavljenem problemu bomo uporabljali le empirične podatke omenjene mnenjske raziskave, nanašajoče se na konkreten akt ZK — to je na resolucijo VII. plenarne seje CK ZKS. Vendar sodimo, da je resolucija VII. seje primeren akt kot izhodišče za naše razglabljanje, ker je bila sprejeta v obdobju intenzivnejših reformnih prizadevanj v okviru ZK in predstavlja izrazit dokument, ki je naletel na določeno pozornost pri članih ZK in širši javnosti.

Za predmet, ki ga obravnavamo, je pomembno vprašanje, koliko in kako so člani sodelovali v pripravljanju resolucije, v kateri so bili formulirani nekateri kratkoročni pa tudi dolgoročni cilji ZK. V tej zvezi naj samo podčrtamo pomen pripravljalnih dejavnosti za ves politični proces. Nič manj pa ni aktivno sodelovanje članov pri pripravljanju političnega dokumenta pomembno za problem skladnosti njihovih inte-

¹ Raziskava Centra za raziskovanje javnega mnenja pri VSPV v Ljubljani o stališčih in politični aktivnosti članov ZKS v zvezi s temeljnimi in aktualnimi idejnimi vprašanji, opravljena maja 1967. Naključni vzorec je zajel 1732 članov ZK po vsej Sloveniji.

resov s cilji organizacije. Aktivni udeleženci pripravljalnih dejavnosti se čutijo sooblikovalce ciljev politične organizacije, s čimer je dosežena najbolj izrazita relativna usklajenost ciljev organizacije z individualnimi političnimi interesi njenih članov. Po podatkih naše raziskave je v pripravah za VII. sejo sodelovalo okrog 61 % anketiranih komunistov. Ta podatek je dovolj ugoden in bi sam po sebi kazal na to, da so upravičene sodbe, po katerih se pričinja obdobje renesanse v okviru ZK. Vendar struktura tega podatka glede na načine sodelovanja komunistov v pripravah precej pokvari izraženo optimistično sodbo. Med tistimi, ki so sodelovali v pripravah, je namreč največji delež pasivnih sodelavcev (okrog 54 % na sestankih) in le majhen delež aktivnih sodelavcev (okrog 7 % — diskusija, pismeni predlogi). Iz teh podatkov torej izhaja, da se ustvarja majhno jedro politično aktivnih komunistov, ki so zmožni in zainteresirani aktivno sodelovati v političnem procesu. Ostali večinski del komunistov pa je le pasivni udeleženec v pripravljalnih dejavnostih. To pa opozarja na možnosti nevarnih monopolnih in elitnih tendenc v okviru ZK. Podatek, da okrog 40 % anketirancev navaja, da ni imelo možnosti sodelovati v pripravah, ni nepomemben. Opomniti velja na to, da je vladala v obdobju priprav dovolj sproščena in ugodna klima, ki pa ni bila ustrezno izrabljena tako s strani ZK kot politične organizacije kot tudi ne s strani članov ZK. Sodimo, da je bila udeležba članov ZK v pripravljalnih dejavnostih v obdobjih z manj ugodno družbeno klimo še očitno manjša.

Za množično pasivno udeležbo v pripravah in za malostevilna aktivna jedra obstoje gotovo različni vzroki. Mednje sodijo — po našem mnenju — nezadovoljiva ideološka raven komunistov, neuveljavljena praksa, ki bi pospeševala aktivno udeležbo članov ZK, ne zadosti učinkovito uresničevanje sprejetih in deklariranih ciljev, organizacijske pomanjkljivosti itd. Ti problemi pa so tesno povezani s skladnostjo stališč članov ZK s stališči organizacije. Pomembna interakcija med stališči članov in vodstva, ki daje iniciativo, predloge za dokumente, se prične ravno v fazi priprav. Akterji te interakcije — na strani članov ZK — pa so lahko seveda le aktivni komunisti. Med stališči dela aktivnih članov, ki so imeli možnosti enakopravnega sodelovanja v pripravah, in med sprejetimi cilji organizacije pa lahko pride do nasprotja. Toda takšna nasprotja so prav gotovo blažje narave od nasprotij in konfliktov, ki nastanejo tedaj, če organizacija aktivnim članom ne daje dovolj možnosti za sodelovanje v pripravah ali pa če njihovo stališče neenakopravno obravnava: na primer v primerjavi s stališči formalnih vodstvenih avtoritet ipd. Ker je delež aktivnih komunistov v pripravah dokaj

majhen, sodimo, da ta ugotovitev ni vzpodbudna za sklepanje o skladnosti stališč članov ZK in organizacije. Za razreševanje problema — to je za sprejemanje kar najbolj skladnih ciljev organizacije z interesi članov — vidimo možnosti v širjenju aktivnih jeder članov ZK, vključenih v različna področja pripravljalnih dejavnosti.

II

Za temo, ki je predmet tega razmišljanja, pa je pomemben tudi informacijski sklop. Obojestranske komunikacije med članstvom in vodstvom so pogoj za skladnost ciljev organizacije s stališči njenih članov. Posledica komunikacij je informiranost, kateri sledijo še druge dejavnosti, povezane z usklajevanjem. Najnižja stopnja usklajevanja, veljavna predvsem za tiste člane, ki aktivno ne sodelujejo v pripravah, je njihova informiranost o ciljih organizacije. Le-ti se na različne načine seznanjajo s cilji organizacije in zavzemajo do njih lasten odnos, za katerega so značilne različne stopnje strinjanja oz. nestrinjanja, kar izpričuje skladnost ali neskladnost individualnih stališč z občimi cilji politične organizacije. Če smo dejali, da to velja predvsem za politično neaktivne člane v pripravljalnih dejavnostih, smo pri tem mislili na to, da politično aktivni člani v pripravah že v začetku te faze večinoma dobijo informacije o poglavitnih zasnovah ciljev organizacije. Naša razprava bo usmerjena le v en tok informacij — v informiranost »od zgoraj navzdol« in v načine tega informiranja.

Po podatkih iz citirane raziskave je bilo z vsebino resolucije VII. seje CK ZKS seznanjeno okrog 60 % anketirancev. S pomočjo kontrolnega vprašanja pa smo prišli do ugotovitve, da je stopnja neinformiranih višja od 40 % in da se je gibala med 40 % in 50 % anketiranih komunistov. Na podlagi tega dovolj kritičnega podatka lahko sklepamo, da je bila stopnja informiranosti članov ZK o drugih dokumentih, ki niso bili sprejeti po tako izjemno obsežnih pripravah kot resolucija VII. seje in ki niso imeli takšnega značaja kot le-ta, še veliko nižja. Nizka stopnja informiranosti članov ZK o akcijskem dokumentu — ciljih organizacije kaže na to, da skoraj polovica članov ZK ne ve za aktualne cilje svoje organizacije in da zaradi tega sploh ne more soočiti lastnih političnih stališč z njimi. To da misliti, da pri delu teh članov ZK niso izrazito razviti lastni politični interesi, ker bi v tem primeru nedvomno moral obstajati interes za njihovo primerjanje z občimi cilji organizacije. Če je v politični organizaciji delež politično neaktivnih velik — in neinformirane

lahko štejemo mednje — to hromi učinkovitost organizacije pri uresničevanju svoje politike, predvsem pa ustvarja v njej možnosti za dominacijo vodstvenih ali drugih elitnih stališč. Lahko rečemo, da je stopnja informiranosti članov o ciljnih politične organizacije temeljni element pripravljalne faze političnega procesa in pogoj oziroma element političnega vpliva. Brez zadovoljive stopnje informiranosti ni mogoče nobenega političnega procesa učinkovito pripeljati do faze odločanja in uresničevanja politike.

III

V informacijski sklop sodijo — kadar poskušamo raziskati delež dejansko informiranih — ne le širina informiranja, marveč tudi načini informiranja. Med anketiranimi člani ZK jih je — kot sami navajajo — dobro preučilo resolucijo okrog 18 %, ostali pa so bili o njej seznanjeni le delno ali površno (slišali so o njej prek javnih komunikacijskih sredstev, vendar je niso brali — okrog 21 %, iz resolucije so prebrali le tisto, kar jih zanima — okrog 20 % itd.). Ti podatki kažejo, da je delež dejansko informiranih članov ZK izredno majhen. Če primerjamo podatke o deležu informiranih s podatki o načinih informiranja, moramo priti do sklepa, da je delež dejansko informiranih med tistimi anketiranci, ki se deklarirajo kot informirani, še veliko manjši.

Spričo dobljenih podatkov iz informacijskega sklopa je mogoče reči, da ta indikator ni vzpodbuden za sklepanje o usklajenosti individualnih stališč in ciljev organizacije kot tudi ne za sklepanje o učinkovitosti uresničevanja politike ZK. Urejanje problema se nakazuje v podrobnejšem raziskovanju vzrokov neinformiranosti, prav gotovo pa tudi v modernizaciji sredstev komuniciranja, v njihovi večji odprtosti in širini za različna — tudi neoficialna stališča, v odpravljanju monopola nad pomembnimi informacijami, dostopnimi le ozkemu krogu itd. Ko poudarjamo pomen informiranja, imamo pred očmi še nezadovoljivo stopnjo politizacije članov ZK, ki bi jo kazalo vzpodbuditi z modernejšimi načini množičnega informiranja in z odpiranjem vseh žgočih problemov. Temu lahko potem sledi ustvarjalna politična aktivnost članstva — z njo vred pa razvoj posameznih političnih stališč. Tedaj pa se politično vodstvo sreča s problemom spremljanja in zajemanja teh stališč in z zapletenimi procesi njihovega usklajevanja ter razvijanja občin ciljev politične organizacije.

Z informacijskim sklopom pa je tesno povezan še en indikator, ki smo ga izbrali za sklepanje o zastavljenem proble-

mu, to je o problemu skladnosti stališč članov s stališči politične organizacije. To je vprašanje razumljivosti splošnih političnih dokumentov. Za politične dokumente nasploh velja, da so pisani tako, da jih velik del tistih, katerim so namenjeni, ne razume. Raziskave po svetu to potrjujejo, kar priča o poprečni ravni bralcev neprilagojenem izražanju o ekonomskih, političnih, idejnih idr. problemih. To je tudi eden izmed ne nepomembnih razlogov za to, da je širši družbeni vpliv na politične odločitve relativno majhen in pretežno skoncentriran na ozke elitne grupacije. O razumljivosti resolucije VII. seje CK ZKS, na primer, sodi 41 % anketirancev, da je napisana tako, da jo more razumeti večina komunistov, ostali pa menijo, da jo lahko razumejo le bolj razgledani (okrog 23 % odgovorov) itd. Tudi ta podatek dopolnjuje sodbo o dejanski informiranosti članov ZK. Učinkovite informacije so le tiste, ki so v zadostni meri razumljive populaciji, kateri so namenjene. Zato sledi iz tega, da je mogoče zbuditi posamezne odmeve na splošne cilje politične organizacije le tedaj, če so ti cilji dovolj razumljivo formulirani. Le s skrbjo za večjo razumljivost političnih dokumentov pa tega problema ni mogoče zadovoljivo razreševati. Potrebno je sistematično dvigati idejno in splošno izobrazbeno raven članov ZK in seveda ustvarjati takšno družbeno klimo, ki bo stimulirala razvijanje različnih, vendar družbeno upravičenih posameznih stališč.

IV

Eden od indikatorjev za ugotavljanje skladnosti stališč članov in politične organizacije so tudi mnenja anketirancev iz neposredno zastavljenega vprašanja o skladnosti njihovih stališč s stališči resolucije VII. seje CK ZKS. Okrog 29 % anketirancev je sodilo, da so stališča resolucije še kar skladna s stališči članstva, okrog 18 % pa, da je resolucija upoštevala stališča članov, vendar premalo. Pozitivnih odgovorov na to vprašanje je bilo okrog 18 %, negativnih pa 5 %. Ker le manjši del (okrog 18 %) anketirancev sodi, da resolucija v bistvu natanko odseva stališča in razpoloženja večine članov ZK, večina od njih pa sodi, da je identičnost stališč le delna, ta indikator zaokroži podobo o obravnavanem problemu, do katere smo prišli s pomočjo prejšnjih indikatorjev. Le-to bi lahko strnjeno izrazili takole: Zaradi maloštevilne aktivne udeležbe članov ZK v pripravah in njihove nezadostne dejanske informiranosti ni bilo mogoče pričakovati, da bi bila stopnja medsebojne skladnosti stališč članov in stališč resolucije višja od tiste, ki so jo izrazili anketiranci, ko so

odgovarjali na vprašanje o tem problemu. Upošteva je vse predhodno obravnavane indikatorje, lahko celo zagovarjamo stališče, da je stopnja dejanske skladnosti stališč članov ZK in resolucije VII. seje nekoliko nižja od tiste, za katero se odločajo anketiranci pri odgovarjanju na neposredno zastavljeno vprašanje o tem problemu. Na podlagi konkretnega opazovanja pa je mogoče posplošeno ugotoviti, da je ta problem nedvomno občega značaja in da zahteva sistematično in postopno razreševanje. Ni namreč mogoče mimo nespornega dejstva: kolikor je stopnja notranje relativne skladnosti stališč članov in politične organizacije premajhna, je za takšno politično organizacijo — mimo že označenih notranjih odnosov — značilnih še več posledic, od katerih bi omenili predvsem notranjo nehomogenost in nezadostno politično učinkovitost navzven.

V

Procesi socialne diferenciacije so zajeli tudi članstvo ZK, ki združuje v svojem okviru različne, heterogene socialne plasti. Zaradi tega problem politične enotnosti organizacije prav gotovo ni enostavno vprašanje — je pa izredno pomembno. ZK bi morala na dovolj široki osnovi povezovati te plasti. Vendar lahko glede na prejšnje ugotovitve o skladnosti med stališči članov in organizacijo zastavimo vprašanje o dejanski enotnosti ZK. Ugotovimo lahko, da je delež politično neaktivnih članov velik, stopnja notranje skladnosti (tudi zaradi procesov socialne diferenciacije, ki porajajo pri nekaterih plasteh socializmu tuje težnje) pa nezadovoljstvo. Če ti dve ugotovitvi povežemo z odgovori anketiranih komunistov na vprašanje, ali bo resolucija VII. seje prispevala k večji politični enotnosti komunistov, se problem enotnosti odpre. Okrog 56 % anketirancev je menilo, da bo resolucija deloma prispevala k večji politični akcijski enotnosti komunistov. Povsem pozitivnih odgovorov pa je bilo okrog 16 %. Razumljivo je, da dokument politično odprtih problemov ne more razrešiti, zato bi bilo kaj takega tudi iluzorno pričakovati od resolucije. Vendar prevladujoča stališča anketirancev potrjujejo našo hipotezo, da so stališča komunistov le deloma enotna, kar pomeni, da so enotna glede na nekatera vprašanja, glede na druga pa neenotna in da pripisujejo zato podoben učinek tudi resoluciji VII. seje. Pri razpravljanju o politični enotnosti v okviru ZK, ni mogoče mimo omembe notranjega spopada med etatističnimi in drugimi nedemokratskimi dejavniki na eni strani ter med demokratičnimi samoupravnimi dejavniki na drugi. Ta spopad se v sedanji fazi

razvoja — po naši oceni — ne nagiblje izrazito na stran demok. dejavnikov, kar blokira razvoj notranjih odnosov in odseva tudi na notranjo enotnost. Problemu notranje enotnosti ZK, pri čemer mislimo na relativno notranjo enotnost (skladno z obrazložitvijo relativne usklajenosti posameznih stališč in obćih ciljev), se ni mogoče izogniti tako, da so deklaracije izredno splošne, da se hitro spreminjajo in prilagajajo, da se različno interpretirajo ali pa da se sploh ne uresničujejo ipd. Takšna in podobna urejanja notranje enotnosti so le navidezna in površinska. Problem notranje enotnosti je tesno povezan s problematiko skladnosti stališč članov in ciljev organizacije, je njena posledica. Zatorej je ključ za izgrajevanje relativne politične enotnosti v že nakazanih smernicah za razvijanje večje relativne usklajenosti individualnih stališč članov in obćih ciljev organizacije.

Druga posledica razvoja notranje skladnosti politične organizacije pa je v problemu njene zunanje učinkovitosti. Spričo razlik pri razporeditvi družbene moči med posamezne sloje, razvoja različnih samoupravnih struktur in očitnih procesov decentralizacije se zastavlja nujnost integracijskih funkcij ZK v okviru »specifičnih« pluralističnih odnosov, ki nastajajo s procesi demonopolizacije politične oblasti in moči. Naše mnenje je, da prikazan razvoj skladnosti med individualnimi stališči in cilji organizacije odseva tudi v zunanji učinkovitosti ZK, ki ni zadovoljiva². To hipotezo lahko verificiramo tudi z empiričnimi podatki, nanašajočimi se na akcijski pomen resolucije. Pred tem pa bi še izrazili svoje stališče, da akcijski pomen dokumenta ZK ocenjujemo predvsem glede na njegovo učinkovitost navzven — v družbi, kjer je temeljno torišče dela članov ZK. Na vprašanje, kako komunisti ocenjujejo akcijski pomen resolucije, smo dobili okrog 43 % pozitivnih odgovorov. Pri tem pa ni nepomemben podatek, po katerem 26 % anketirancev sodi, da je akcijski pomen resolucije le delen. Ker smo dobili slabo polovico odgovorov, po katerih lahko resolucija rabi komunistom kot napotilo za akcijo, je to podatek, ki opozarja na problem zunanje učinkovitosti ZK. Prav gotovo zunanje učinkovitosti politične organizacije ne gre presojati le po sodbah članov o akcijski vrednosti političnega dokumenta, vendar se lahko s pomočjo prejšnjih indikatorjev o aktivnem sodelovanju članov v pripravi resolucije in o njihovi dejanski informiranosti o resoluciji ustvari že dokaj zaokrožena podoba o učinkovitosti ZK

2 Aktivnost članov ZK v družbeno političnem življenju je mogoče meriti. Podatki o aktivnosti članov ZK kažejo, da je njihov delež v različnih organizacijah in organih majhen. Glej sestavek N. Toš: Pogled v družbeno (ne)aktivnost komunistov. Teorija in praksa 6—7/68.

navzven. Ker smo dejali, da je zunanja učinkovitost politične organizacije pogojena s stopnjo njene notranje skladnosti, lahko rečemo, da premajhna skladnost med individualnimi interesi članov organizacije in cilji organizacije povzroča tudi nezadostno zunanjo učinkovitost politične organizacije. Akcijska učinkovitost navzven, ki smo jo označili kot drugo posledico problema, ki ga obravnavamo, je le nadaljevanje prve posledice tega problema — to je notranje enotnosti politične organizacije. Razumljivo je namreč, da nastopajo tisti člani organizacije, ki so le njeni formalni člani, ali pa tisti, katerih stališča so minimalno usklajena (ali pa sploh ne) s cilji organizacije, v zunanjem političnem življenju predvsem kot posamezniki in ne kot člani politične organizacije. Sklep na zastavljeno vprašanje, kako povečati učinkovitost ZK v vseh političnih procesih, bi bil: predvsem dvigniti stopnjo notranje skladnosti.

*

Mogoče ustvarjajo ta razmišljanja vtis, da pomeni krepitev notranje skladnosti utrjevanje klasične politične organizacije. Naša prizadevanja niso šla v to smer. Hoteli smo ravno poudariti, da pomenijo takšni procesi transformacijo klasične politične organizacije v samoupravno organizacijo, v kateri prevladujejo notranji odnosi medsebojnega približevanja. To je smer, ki pospešuje odmiranje klasične politične organizacije, v kateri prevladujejo drugačni notranji odnosi, ki temeljijo na hierarhični dominaciji vodstva in na majhnih možnostih za uveljavljanje posameznih stališč tistih socialnih skupin, ki ne razpolagajo z družbeno in politično močjo. Opisani procesi krepitev notranje skladnosti pa tudi niso v nasprotju s pravilno pojmovanim načelom demokratičnega centralizma. Po našem mnenju ga pravzaprav šele omogočajo, ker pospešujejo takšno enotnost akcije, ki temelji na svobodi angažiranosti, avtonomni disciplini in odgovornosti članstva.

Ernest Petrič

O naši neučinkovitosti

Ko želim pisati o naši družbeni učinkovitosti (in neučinkovitosti), moram najprej, drugače kot mnogi naši sodobni diskutanti in pisci, ki vidijo samo pomanjkljivosti, napake in težave, poudariti tole: kdor mirno in objektivno ocenjuje obdobje zadnjih 30 let, ne more mimo dejstva, da predvsem uspehi označujejo ta čas. To velja za vsa področja naše dejavnosti in za vso Jugoslavijo. V glavnem nam je uspelo postaviti temelje, na katerih poteka moderno družbeno žoljenje, in vse sfere družbene dejavnosti organizirati po modernih načelih in spoznanjih. Kljub številnim pomanjkljivostim smo vendarle iz balkanske zaostalosti stopili v krog modernih držav. Z vidika razvoja socializma v svetu pa je jugoslovanski prispevek brez dvoma kar zgodovinskega pomena. Naša vloga in naši rezultati na mednarodnem področju daleč prese-gajo povprečne rezultate nam podobnih držav.

Posebej za slovenski narod pa je lahko reči, da obdobje zadnjih 30 let pomeni zgodovinsko afirmacijo, pomeni vstop v krog političnih nacij. Kljub velikim težavam in kljub temu, da se nam marsikatero pričakovanje razpuhti kot utvara, do-žoljamo vsestransko nacionalno in državno emancipacijo slo-venskega naroda.

Menim, da se moramo teh in podobnih stvari zavedati vselej, kadar razpravljamo o problemih sedanjega trenutka, saj to omogoča mnogo bolj umirjene, pa tudi trezne poglede tako na preteklost kot na prihodnost. Seveda pa uspehi in rezultati v preteklosti nikakor ne odvezujejo od tega, da z vso resnostjo in kritičnostjo obravnavamo katerokoli vprašanje, ki se pred nas postavlja. Taka naj bi bila tudi razprava

o problemu naše družbene učinkovitosti in problemih, ki so z njo v zvezi.

Vsaka družba si, ustrezno ideološkim osnovam in načelom, na katerih je grajena, postavlja temeljne cilje, ki jih skuša uresničiti. Uresničevanje teh ciljev je pot od konkretne k splošnemu. Na poti k dolgoročnejšim, splošnejšim ciljem je treba v sprejeti, določeni splošni smeri opraviti vrsto konkretnih posegov, razrešiti vrsto konkretnih problemov, uresničiti vrsto konkretnih ciljev. Naloge, ki jih srečujemo na poti, moramo izpolnjevati z nenehno mislijo na dolgoročno vizijo, pri tem pa seveda ni izključeno, da so kratkoročne taktične rešitve nekaterih družbenih vprašanj na videz tudi v nasprotju z dolgoročnimi cilji. Poudariti pa želim, da nismo s tem, ko smo razglasili svoje cilje, še nič storili. Nalog se je treba lotiti, načrte je treba uresničevati dosledno in sistematično s pomočjo sredstev, ki so naši družbi na razpolago. Čista utvara je, če pričakujemo, da si lahko kaj obetamo že zgolj od tega, da razglasimo svoje cilje; in upam si trditi, da pri nas tej utvari marsikdo naseda.

Naša družba je v svojih splošnih ciljih izredno enotna. Naša opredelitev in izbrana dolgoročna orientacija je v primerjavi z drugimi družbami tako rekoč enodušna. Težnje po restavraciji družbe, ki temeljijo na privatni lastnini, ali pa težnje po nekakšni vulgarno-socialistični, uravnilovski, birokratski in podobni družbi so slej ko prej zgolj obrobne nepomembne. Manj enotni (in včasih celo zelo neenotni) pa smo ob raznih konkretnih vprašanjih, ob tem, kako urejati posamezna konkretna družbena vprašanja, da bi omogočili napredek v skladu s splošno orientacijo. Zadnje obdobje morda prav zaradi tega, ker smo si enotni le v splošnem, v konkretnem pa smo često neenotni, doživljamo posebno krizo, ki bi jo poenostavljeno imenoval krizo neizorševanja, neopravljanja konkretnih družbenih nalog. Na kratko povedano — enotni smo tudi v pasivnosti pred konkretnimi družbenimi nalogami, pred konkretnimi družbenimi problemi, od katerih dobivajo nekateri tudi zaostreno obliko. Tare nas torej neučinkovitost. Vrsto nalog, ki stoje pred nami, opravljamo slabo ali pa jih sploh ne opravljamo. Zato tudi ni naključje, da prav zadnji čas poudarjajo zahtevo po večji učinkovitosti tako najvišji forumi (smernice; 9. seja CK ZKJ) kakor tudi posamezni občani. Nezadovoljstvo, ki je izbruhnilo ponekod (študenti in vrsta prekinitev dela), je v veliki meri, če ne skoraj v celoti, reakcija na našo neučinkovitost. Zahtevajo realizacijo sprejetih načel in izhodišč, nikoli ali le zelo obrobno pa zahtevajo drugačna izhodišča ali drugačna načela. Tudi uveljavljajoča se praksa, da je nekatere probleme mogoče razrešiti le s pritiskom, s silo, je le odgovor na spoznanje, da

se po redni poti pereča vprašanja prepočasi urejajo ali pa včasih sploh ne urejajo. Menim, da ni potreba posebej razlagati, kaj lahko taka praksa prisiljevanja pomeni za urejeno in še posebej za samoupravno družbo. Sredstvo zoper to je brez dvoma učinkovito reševanje perečih družbenih vprašanj po redni samoupravni poti in obenem čvrsto upiranje neupravičenim zahtevam in pritiskom.

Ena centralnih nalog, pred katerimi danes stojimo, je torej, da zagotovimo učinkovito delovanje samoupravnega mehanizma, pa tudi učinkovito funkcioniranje države povsod tam, kjer je država v prepletenosti s samoupravnimi elementi še prisotna. Samoupravna pot mora pomeniti v bistvu večjo učinkovitost, globlje razreševanje družbenih problemov, večjo funkcionalnost družbe, kot jo lahko ustvari klasični državni mehanizem. Samoupravno ne more pomeniti samo bolj demokratičnega, temveč tudi bolj učinkovito. Menim pa, da se še nismo lotili naloge, da bi ob ohranjanju vsega pozitivega, kar že imamo, na vseh področjih zagotovili tudi to »bolj učinkovito«. Dilema za samoupravljanje ali proti njemu ni resna, pač pa je dilema med učinkovitim samoupravnim in neučinkovitim urejanjem družbenih zadev!

Ko govorimo o potrebi o večji učinkovitosti, potem si ne moremo kaj, da ne bi omenili vsaj nekaterih problemov in vprašanj, o katerih se danes vprašuje že vsak osveščeni občan in ki jih doslej nismo ravno bleščeče učinkovito razreševali. Menim, da je malo družb, ki bi razpolagale s takšnim bogastvom dokumentov in proklamacij kakor naša družba in ki bi bile obenem tako neučinkovite pri izpolnjevanju proklamiranega. Vprašanje odnosa med federacijo in republiko, pa naj gre za konkretna vprašanja ali pa še posebej za razmejitve kompetenc, ostaja po več letih slej ko prej nerešeno. To pa seveda paralizira urejanje konkretnih vprašanj (npr. zdravstvo, šolstvo, davčna politika). Ekshibicije v zunanjetrgovinskem režimu, oprostitev in pooblastila, popuščanje zdaj tej, zdaj oni strani, vse to ne le, da posameznim organom jemlje avtoriteto (ki je, mimogrede rečeno, marsikdaj že nevarno majhna), temveč tudi nič ne rešuje, ampak narobe celo zastruje pereča konkretna vprašanja, ki včasih iz gospodarskih vprašanj preraščajo tudi v politična. Razvpiti nastopi naših podjetij v tujini in naša nemoč ob tem — to ni le pojav, o katerem lahko vsak dan beremo v dnevnem tisku, temveč tudi že pojav, ob katerem se odgovorni tovariši kljub zahtevam in kritikam naših najvišjih forumov v glavnem samo nasmehnejo. Kljub temu pa na primer kljub izrecnim besedam predsednika republike nismo sposobni do-

stojno odgovoriti sosedom na njihove neprijaznosti v zvezi z našim izbozom, kar bi v normalnih razmerah moralo biti stvar normalnega funkcioniranja uprave. Pričakovanja, da bo odpravljeno podvajanje dejavnosti na ravni federacije in na ravni republike — k temu naj bi konkretno pripomogla ustavna reforma, ki naj bi v marsičem pomenila tudi pocenitev že tako drage federacije — bodo, kot vse kaže, še nekaj časa ostala le pričakovanja, ukrepi, izmerjeni in preračunani na jugoslovanskem poprečju, tudi kadar je tak popreček sam po sebi nemogoč, pa še vedno možen del naše stvarnosti.

Kdor opazuje politično in družbeno življenje na ravni naše republike, mu ne more uiti, da ne bi opazil, da smo močno razširili horizontalno ravnino pri obravnavanju problemov, da praktično ni problema ali dejavnosti, s katero se na ravni republike ne bi ubadala v obliki nekakšnega kroženja cela vrsta organov in organizmov (pri tem pa so to pogosto isti ljudje), da so se pa po drugi strani docela zane-marile vertikalne linije, ki so v vsaki družbi, bolje rečeno, v vsaki organizaciji neizbežne. Ko se po eni strani razraščajo organi na horizontalni ravni (tudi samoupravna družba je očitno vse prej ko imuna za Parkinsonov zakon), pa prepotrebna upravna dejavnost kot strokovna in operativna komponenta v našem delovanju vse bolj upada. Tako je praktično naše »delovanje« marsikdaj le razpravljanje istih ljudi o istem gradivu (ki je pogosto pomanjkljivo, saj marsikdaj nimamo niti osnovne evidence) na različnih forumih. Da ne bo pomote! Ne mislim tistega nujnega normalnega procesa preraščanja državnih, oblastnih funkcij v samoupravno urejanje družbenih vprašanj. Mislim na neučinkovitost uprave pri opravljanju tistih nalog, ki so po ustavi še v njeni pristojnosti, katerih opravljanje je nujno, če naj naša družba moderno funkcionira. Nič nimam proti najširšim razpravam, vendar pa naj bi sklep razprav bila učinkovita akcija, te pa pogosto ni. Pa tudi tam, kjer še obstaja vertikalna linija organizacije, je delovanje po tej liniji zelo nepopularno. Menim pa, da je tudi v samoupravni družbi vertikalna linija pogosto še potrebna, vsekakor pa družbeno mnogo manj problematična kot nekoč, saj je omejena le na eno od komponent delovanja samoupravne družbe.

Tega, da se, kadar snujemo temelje za urejanje posameznih družbenih vprašanj, pogosto obnašamo, kot bi bili bogati in ne relativno revni, kar v resnici smo, verjetno ni treba še posebej poudariti. Pogosto se premalo pomisli in premisli, kaj nekatere rešitve finančno pomenijo. Mislim tudi na vrsto eksperimentov (na primer zadnjih 10 let našega šolstva), ki se končajo s tem, da se po mnogih naporih pristane blizu tam,

kjer smo začeli. Urejati posamezna vprašanja na samoupraven, obenem pa na najbolj enostavni in najcenejši, to je na najbolj racionalni način, mora v splošnih materialnih razmerah, v katerih je danes slovenska družba, postati usmeritev za prihodnost.

Dodal bi še to, da smo pogosto žrtve utovare, da je o nekem vprašanju moč doseči tako popolno kompromisno rešitev, da se bomo vsi strinjali z njo. Takih kompromisov ni, če pa so, to niso več resne rešitve. Pri tem konkretno mislim na usodo dosedanjih reformnih prizadevanj v sferi kulture, znanosti, šolstva, pa tudi drugje, kjer smo po mojem še vedno daleč od pomembnejših rezultatov, kakršne zahteva reforma. Da pa je podobno tudi zunaj sfere splošne potrošnje, dokazujejo npr. peripetije ob integraciji našega elektrogospodarstva.

Zavedati se je treba, da v vsaki družbi, tudi v naši, poleg integracijskih procesov izredno močno delujejo parcialni in dezintegracijski interesi in težnje. Te je treba v vsaki, tudi v samoupravni družbi paralizirati s pomočjo samoupravne in demokratične odločitve na višji ravni — včasih tudi od zgoraj navzdol. To pa seveda zahteva večjo avtoriteto republiške skupščine in njenih organov, večje možnosti in strokovnost tudi za naše uprave, seveda pa hkrati tudi večjo odgovornost. Skratka, našim organom moramo dati možnost, da ukrepajo in da politiko, za katero se odločimo, tudi izvajajo. Ob tem pa moramo od njih zahtevati vso odgovornost z vsemi posledicami. Položaj pa je pogosto nasproten. Organi nimajo pravne in materialne možnosti za uresničevanje sprejete politike, pa tudi njihova odgovornost je (verjetno tudi prav zato) večkrat bolj fiktivna. Lahko bi navajal še vrsto primerov, ki bi potrjevali, da se moramo resno potruditi, da postane naš sistem učinkovitejši, da moramo problem družbene učinkovitosti postaviti med prioritete naloge, če hočemo, da ne bomo več na marsikaterem področju zaostajali za tokom dogajanja ali pa celo stopicali na mestu.

Ves čas imam pred očmi konkretna vprašanja in konkretno problematiko. Žal pa učinkovito urejanje v naših razmerah pogosto trči na posebne vrste odpor. Nasprotniki neke konkretne rešitve, morda rešitve, ki bi zadela neki parcialni interes, se kaj hitro znajdejo za načelnimi okopi. Začne se razprava ne o konkretnih dilemah konkretne rešitve, o njenih konkretnih prednostih in pomanjkljivostih, pač pa razprava o tem, ali je predlagana rešitev dovolj demokratična, dovolj samoupravna in podobno. Pri tem je postalo že navada, da vsako rešitev, ki so jo sprejeli na višji ravni in ki je nasprotna nekaterim parcialnim interesom, skušajo označiti

za etatistično, nedemokratsko ipd. Tak način razprave, tudi če ne paralizira urejevanja nekega vprašanja, pa vsaj povzroča vrsto težav in komplikacij. Načenjanje razprave s pozicij samoupravno-etatistično, demokratično-nedemokratično ipd. večkrat kaže na pomanjkanje realnih argumentov proti neki konkretni odločitvi. Obenem pa je to nevarna praksa diskvalifikacije vsega, kar ti konkretno ne ustreza.

Če sem v uvodu govoril o naši enotnosti ob načelnih izhodiščih, na katerih temelji naša družba, je samoupravljanje v vsej svoji širini danes brez dvoma temeljna komponenta družbenega sožitja pri nas. Samoupravnosti se ne upira in se ne more upreti nobena resna alternativa. Gre le za dosledno realizacijo, za dograjevanje samoupravne družbe, ki pa nujno vključuje tudi učinkovitost. Če danes obstoji nevarnost, ki bi jo lahko izkoristili morebitni nasprotniki samoupravljanja, potem je to problem učinkovitosti naše družbe. In ker je naše samoupravljanje zgodovinska pridobitev svetovnih razsežnosti, smo odgovorni tudi pred zgodovino in človeštvom, da naše samoupravljanje ne pade na izpitu učinkovitosti. Kritike, tudi tiste, ki prihajajo od dobronamernih opazovalcev razvoja v Jugoslaviji, nas opozarjajo na nevarnost v tej smeri!

Želimo biti socialistična, moderna, torej tudi učinkovita družba z razvitim samoupravljanjem na vseh ravneh. Želimo in moramo hitro in odločno urejati porajajoča se vprašanja, pa tudi protislovja v naši družbi. Vrsta stvari je v našem sistemu, ki jih moramo dopolniti, in mnoge od njih moramo dodelati prav z vidika potrebe po večji učinkovitosti. Pri tem je očitno, da vnaša ali da vsaj želi vnesti svoj ustvarjalni prispevek k našemu razvoju že povojna generacija. Če bo njen prispevek in če je njena težnja tudi težnja k večji učinkovitosti naše družbe, je treba dati vse možnosti za to, da svoje ambicije po dopolnjevanju sistema in družbe realizira. Odpor proti dopolnjevanju sistema pa objektivno pomeni nič več in nič manj kot objektivno podporo tistim, ki ne žele samo dopolnjevati, temveč tudi spreminjati in rušiti.

Jaka Avšič

Praktično izvajanje načel enakopravnosti

Ni naključje, da smo prav zdaj priče demokratičnim razpravam o mnogih vprašanjih položaja in funkcij narodov, narodnosti, republik in federacije v naši skupnosti. Splošno je namreč spoznanje, da teh vprašanj ni bilo mogoče rešiti enkrat za vselej, da pa se je mogoče v praksi bolj približati temeljnemu načelom AVNOJ, ki so trajni dogovor naših narodov za sožitje v federativni skupnosti, in da je dosedanje zapisane ustavne rešitve treba neprestano preizkušati v življenju in jih brez predsodkov spremeniti, če se pokaže, da ne ustrezajo.

Posebnost naše države je mnogonarodnost. Zato mehanizem oblasti ne more biti tak kakor mehanizem kake enonarodne države. Tudi posebnih zgledov za to nimamo. Nacionalna politika v Sovjetski zvezi nam ne more biti vedno vzor. Zgodovina in tudi sedanost zunaj naše države (ali samo zunaj?) nam dajeta slutiti, da ni lahko sestaviti raznih držav in narodov. Uporaba nasilja, ki se pri tem lahko uporablja, ne more ustvariti resnične trajne enotnosti, ki bi bila toliko trdna, da bi zdržala morebitne krize.

Noben del naše skupnosti se ne bo zadovoljil s tem, da bi imel zapostavljen položaj nekakšne »province«. Noben narod ne želi, da bi zaostal ali da bi se stvari razvijale tako, da bi nekoč moral postati iz razvitega zaostal narod. Noben narod tudi ne more slepo zaupati drugemu, da bo pravično vladal nad njim ali namesto njega. Že samo to, da nima vpogleda v državniške posle npr. zunanjepolitičnih organov, nujno rodi, posebno ob krizah, nezaupanje.

Naivno, slepo verovanje in temu primerno ravnanje nikogar več ne zadovoljuje. Zato je tudi naš položaj treba po-

gledati s stališča, da bi imeli takšne stabilne odnose in oblike, ki bodo utrjevali zaupanje med narodi in republikami. Reformirano gospodarstvo zahteva javnost in čistost gospodarskih odnosov, ki jih je treba odločneje urejati. Vsak narod oziroma republika mora imeti enake možnosti, da se razvija vsestransko, v skladu z vloženim trudom.

V zvezni državi, v skupnosti narodov, in sicer na ravni, kjer se odloča o skupnih zadevah, moramo imeti zaradi državne kohezije *eno vodstvo*, ne glede na večje ali manjše število ljudi enega naroda oziroma republike. Vsak narod je narodno-etnični organizem in zato v skupnosti narodov vsakteri predstavlja enoto zase. Sožitje enakih zahteva zato enako soodločanje. Zato v skupnih zadevah ne bi smelo biti tega, da bi narodi, ki so številčno močnejši, lahko z večjim številom glasov preglasovali druge. Večje število ljudi v republiki pride do veljave v njej sami, zaradi potencialno večje gospodarske moči, večje možnosti graditve ter zaradi vseh drugih prednosti, ki jih prinaša večje število ljudi.

Zastavil sem si vprašanje, ali so načela enakopravnosti narodov in republik tudi v praksi organizacijsko zadovoljivo rešena. Prišel sem do nekaterih ugotovitev in predlogov, s katerimi želim seznaniti tudi javnost.

Prvo področje, kjer bi morala načela enakopravnosti narodov in republik priti mnogo bolj do veljave, je *zvezna uprava, zvezna administracija*. Ne dvomim o dobri volji in vrednosti mnogih dosedanjih pobud glede tega. Stanje pa še vedno ni zadovoljivo. Pomena tega vprašanja se še bolj zavemo, če si priključimo v spomin položaj v kraljevini Jugoslaviji, kjer je bila narodnostna neenakopravnost tudi v državni upravi vir znanih tragedij in katastrofe. Federativno načelo in enakopravnost moramo v zvezni upravi uveljaviti tudi zato, ker ima uprava, poleg politike, veliko moč v državi in kljub samoupravljanju tudi v gospodarstvu, v skupnih finančnih in bančnih organizacijah, prometu vseh strok, v skladih in investicijah, carinah, sodstvu in drugih institucijah zveznega pomena.

Rešitev kadrovskega vprašanja oziroma narodnostne sestave zveznih organov, še posebej zvezne administracije, je v sedanjem trenutku med najvažnejšimi. Sedanje vključevanje redkih slovenskih posameznikov v zvezni administrativni aparat ne more napraviti vtisa, da slovenski narod enako-

pravno sodeluje tam, kjer sistematično, profesionalno in strokovno obravnavajo družbeno življenje, delajo analize in pripravljajo odločitve ter s tem uravnavajo potek z novimi pobudami, od katerih je predvsem odvisen napredek družbe ali pa tudi stagnacija oziroma pravilno ali napačno družbeno usmerjanje.

Jugoslovanska družbena skupnost ima neke posebnosti. Te so posledica različnega zgodovinskega razvoja narodov, podedovanih navad ljudi in njihove različne miselnosti. Te posebne navade in miselnosti so se izoblikovale zaradi različnih izkušenj v posameznih območjih, zaradi samostojnih narodnih kultur in vsega tistega, kar sestavlja in daje posebno značilnost posameznim narodom. Zato moramo te različnosti upoštevati posebno tam in v tistih zadevah, ki so neogibno skupne vsem sestavnim delom družbe, torej tam, kjer so in bodo tudi vnaprej najpomembnejše odločitve, od katerih je odvisno in možno oškodovanje ali neupoštevanje posameznih sestavnih delov družbe, ali pa tudi narobe, okoriščanje enih na račun drugih.

Zmotno bi bilo misliti, da so samo predstavniška telesa in politične organizacije odločujoči dejavniki razvoja in oblasti. Poklicno usposobljeni in plačani uslužbenci državnega aparata in organizacij imajo na temelju zakona in predpisov upravo večji del v svojih rokah, čeprav poudarjajo tudi vpliv skupščinskih organov in čeprav so še tu tudi funkcionarji politično izvršilne oblasti. Uslužbenci pripravljajo gradivo za odločitve, zato imajo velike možnosti sugerirati rešitve, poleg tega pa v upravnem postopku lahko vpeljuje precejšen osebni delež temu ali onemu v korist. Prav samoupravljanje zahteva, da so v zvezni administraciji enakopravno navzoči vsi etnični deli naše družbe in tudi ves ta način zagotovi pogoje za ozračje in občutke, da vsi narodi enakopravno sodelujejo tam, kjer se odloča.

Tesno povezano s sestavo zvezne uprave je vprašanje uporabe jezika in s tem enakega ugleda vsakega naroda. Zato je svoboda rabe jezikov urediti tako, da tudi v prihodnosti ne bo nikakršnega ogrožanja. Stvar je treba urediti z zakoni in zakone začeti izvajati. Zdaj tega ni. Vpeljana je podobna praksa, kakršna je bila v kraljevini Jugoslaviji. V zvezni skupščini, zveznem izvršnem svetu in v upravi federacije je med 946 udeleženci le 42 Slovencev, ki pa v službi uporabljajo srbohrvaščino. Ni tedaj niti enakopravnosti v pogledu kadrov niti enakopravnosti v pogledu narodnih jezikov.

Ali je takšno enakopravnost sploh možno vzpostaviti? Res na prvi pogled, ob ustaljeni praksi, ob tem, da usluž-

benci podcenjujejo socialistična načela enakosti, se to zdi pretrda naloga. Toda naših jezikov je samo nekaj, ti pa so si sorodni tako, da je različnost jezikov, kolikor jih uporabljajo za službeno rabo, tolikšna, da je popolnoma različnih le kakih 700 besed. Če torej srbohrvaško govoreči uslužbenec obvlada te slovenske besede vsaj toliko, da razume njihov pomen, si že s tem pridobi nekakšno pasivno znanje slovenščine. Podobno je z makedonščino. Tako lahko njegov slovenski ali makedonski tovariš že v občeivanju z njim uporablja svoj materin jezik; na tej ravni je torej enakopravnost jezikov možno uresničiti in zakonsko zagotoviti.

Pa vendar bi enakopravnost še ne bila rešena, če bi ostalo tudi vnaprej v zvezni upravi tako malo Slovencev. Le-ti se namreč kratko malo neizogibno utopijo v večjem številu srbohrvaško oziroma hrvaško-srbsko govorečih uradnikov. Kake idealne rešitve za enakost in enakopravnost najbrž ne bomo mogli odkriti. Toda lahko bi se ji približali, če bi za osnovo participaciji (številčne) v zvezni upravi vzeli obstoječe republike, tj. 6 republik. Vsaktera med njimi naj bi v globalu zvezne uprave bila zastopana s šestino »svojih« uslužbencev. Vsaka zvezna administrativna ustanova bi naj bila torej sestavljena iz šestine Slovencev, Makedoncev, Hrvatov, Srbov, Črnogorcev in šestine z ozemlja Bosne in Hercegovine. Več razlogov je, da ne bi smeli, kot to delamo zdaj, ekip, ki bi prihajale iz republik, porazdeljevati tako, da bi se npr. Slovenci spet porazgubili v množici srbohrvaško govorečih. Ekipa iz neke republike bi morala ostati praviloma homogena, ostati bi morala skupaj in zasesti določen sektor — oddelek v določeni ustanovi. Zato bi seveda morala biti strokovno pripravljena in številčno ustrezna. Po določenem času bi se tako cela ekipa spet vrnila v republiko. Poglavitna korist take jezikovne in kadrovske organizacije zvezne uprave je v tem, da bi vsaka nova ekipa po določenem času prešla na delo v drug delovni resor. S tem bi bil vsak narod oziroma vsaka republika deležna enake participacije. Noben oddelek, upravni resor ali posamezna upravna funkcija bi tako ne bila več monopol enega naroda ali republike. Pa pogledjmo, kakšno je v tem pogledu sedanje stanje: Prav gotovo ne priča o enakopravnosti tudi v tem pogledu. Moj predlog očitno ni izdelan. Vendar je osnovna ideja le očitna. Morda se bo kje (banka, kovnica idr.) pokazalo, da je treba to načelo opustiti. Dopuščam to možnost. Toda v splošnem je vendarle popolnoma jasno, da moramo sedanje stanje v zvezni upravi naposled le že preseči. Nova ureditev bi veliko prispevala k bratstvu in enotnosti narodov na temelju spoznavanja in vzajemnega zaupanja.

Drugo pomembno vprašanje je, kako zagotoviti *enakost in enakopravnost narodov na najvišjih političnih mestih oziroma pri izvajanju vodilnih političnih funkcij*. Marsikaj je že urejeno. Toda neprestano moramo težiti k ustvarjanju takšne skupnosti narodov in republik, ki ji ne bo moči očitati neenakopravno združitev organizacije, takšne, ki pelje v asimilacijo, podrejanje, izkoriščanje ali kakršnokoli zapostavljanje katerega koli dela naše skupnosti. Skupnost narodov in republik ne more biti statična stvar, marveč dinamična, in ni mogoče trditi, da so bili odnosi med narodi ter republikami že rešeni, marveč le, da smo jih neprestano reševali v skladu z razvojem. Dinamično pojmovanje *skupnosti* (zveza narodov in republik) zahtevajo pri nas še posebej breme preteklosti, težavne narodne in socialne izkušnje, hegemonije in izkoriščanja. Vse to je pustilo mnogo posledic v miselnosti narodov. Poleg zaupanja nezaupanje, poleg vere v poštenost še sumničenja, poleg radosti tudi strah pred sosedi. Samo mimogrede omenjam vprašanje možne majorizacije v mehanizmu glasovanja, ki bi jo morali v prihodnji strukturi zvezne skupščine preprečiti, pa naj bi se pojavljala še tako posredno.

Vprašanje, kako so zasedeni pomembni politični položaji, je izredno težavno, odgovorno, a pomembno, skorajda odločilno. Kateremu narodu oziroma republiki naj pripadajo? Kako naj se tu uresničuje narodnostni, republiški ključ? Trenutno se to sicer ne zdi pomembno. Veljajo še vezi in avtoritete iz pretekle oziroma polpretekle dobe naših narodov. Toda realistično moramo gledati tudi naprej, ko teh vezi in avtoritet ne bo več. Tudi o tem nam je potrebna odkrita beseda, napisana tudi javno. Kar preveč je namreč v tem zgolj kavarniških in kabinetnih pogovorov, šepetanja, skomigovanja z rameni in begajočih pogledov v prihodnost. Zato naj se že zdaj uredi takšen medsebojni red, ki bo zagotovil tudi glede vodilnih političnih položajev neokrnjene pravice narodov, republik ter v koreninah onemogočil politikantsko prestižno kombiniranje, premostil nacionalne ponose in samozavernosti, kar vse je zelo škodljivo in v kritičnem trenutku za skupnost zelo usodno.

Vodilno skupino, zasedbo vodilnih političnih položajev, bi bilo treba že zdaj legalno urediti tako, da bi se tudi tu za osnovo vzel narod oziroma republika in načelo rotiranja v določenem času. V to skupino štejem kot primer ali možno izbiro šest najvažnejših položajev v federaciji: predsednik republike, predsednik skupščine, predsednik izvršnega sveta, predsednik ustavnega sodišča, predsednik sindikatov, pod-

predsednik izvršnega sveta. Za ta mesta bi izmenoma predlagale za določeno dobo svoje kandidate republike. Če bi vodilno telo kakega kandidata ne sprejelo, potem bi republika predlagala drugega. Razumljivo je, da za zdaj ne štejem mesta predsednika republike iz razlogov, ki so za vse republike in narode razumljivi in sprejemljivi. Če bi bil uresničen predlog, o katerem pišem, bi torej za šest najvažnejših položajev dajale izmenoma kandidate republike in v določeni dobi imele svojega predstavnika prav na vseh šestih mestih. In tudi državljani bi bili mirni in zadovoljni. Vedeli bi, da je nemogoče kakršnokoli presenečenje in da je ožja skupnost, ki ji pripadajo, enakopravna v zvezni državi.

Tako bi morali ravnati tudi za naslednjih šest višjih položajev pod zgornjimi, na katerih je močno osredotočena oblast in moč in s katerih je mogoče odločilno vplivati na usodo zvezne države in narodov. To so: sekretar za zunanje zadeve, sekretar za narodno obrambo, sekretar za notranje zadeve, sekretar za finance, predsednik vrhovnega sodišča, predsednik zvezne gospodarske zbornice. Čas menjave bi bil od 4 do 6 let, kar bi ustrezalo položajem, pa tudi zadovoljstvu ljudi, saj bi se zastopniki danega naroda zvrstili na vseh teh mestih v eni generacijski dobi. In tako bi lahko predlagal enako ali podobno tudi za druga mesta in položaje.

Vem, da se že sedaj na podlagi političnih sporazumov prav na nekaterih vodilnih položajih menjujejo ljudje glede na nacionalni oziroma republiški ključ. Smisel in namen mojega predloga je, da se stvar legalizira, razširi na vse možne položaje in tudi uzakoni.

*

Globoko sem prepričan, da so ti moji predlogi vredni vsaj premisleka. Seveda niso to vsa vprašanja, ki zadevajo praktično izvajanje načel enakopravnosti. Zelo aktualna so npr. vprašanja pravic in pristojnosti narodov ter republik glede armade oz. narodne obrambe (obravnaval jih bom v posebnem prispevku; jezik v vojski je le en vidik tega). Nakazana problematika terja javno obravnavo; ne smemo je zapirati v predale, ne sme biti privilegij le nekaterih — to ne koristi dinamični rasti naše skupnosti, zvezne države enakopravnih narodov, narodnosti in republik.

Vinko Trinkaus

Progresivno obdavčenje in socialna diferenciacija

Delitev med družbo in delovno organizacijo, razponi v osebnih dohodkih, različne možnosti za oblikovanje in delitev dohodka v samem gospodarstvu, razlike v osebnih dohodkih med gospodarskimi organizacijami in družbenimi službami, zlasti pa še socialno izredno občutljive bogatitve in možnosti okoriščenja, vse to so teme številnih razprav. Ker delitev vedno neposredno prizadeva materialni interes posameznika, njegov etično bolj ali manj razvit čut za pravičnost, enakost, ker krni ali spodbuja njegovo zavzetost za večjo prizadevnost in učinkovitost, so zato — kar je povsem človeško — tudi gledišča in ocene različne. Ni jih mogoče spraviti na skupni imenovalce, nemogoče je izdelati idealni ključ delitve, ki bi že z matematično eksaktno formulo razrešil nasprotja in neskladnosti. Od splošnega bo zato treba preiti h konkretnemu, od kritike k predlogom za rešitve, ki pa bodo še nujno tudi kompromisne. Zato bomo morali v vsaki razpravi, ko bomo hoteli iskati boljše rešitve, zajeti, upoštevati več gledišč, se o njih odločati, upoštevati tako objektivne kot subjektivne razloge, če bomo želeli kaj več prispevati k uspešni akciji.

Za vsako praktično akcijo, za spremembo v delitvi je premalo, če spet in spet samo poudarjamo ali pišemo, da je treba razvijati načela delitve po delu. Nič boljše ni, če tem načelom dodajamo stilistične okraske, kot: treba je še bolj razviti načela delitve po delu; še dosledneje po delu; za večjo pravičnost delitve po delu; vztrajno moramo razvijati socialistične oblike nagrajevanja po delu itd. Vsi ti klici — in teh je žal največ — bi bili smiselni, če bi nam naposled že uspelo izoblikovati znanstveno metodo, s katero bi natančno ugotavljali vrednost dela. Ker pa je nimamo in ker se zelo bojim,

da je precej dolgo ne bomo imeli, tako klicarstvo le krepí utvare, povzroča slabo voljo in nestrpnost, zakaj vendar že ne uveljavimo načela, kateremu javno in načelno nihče ne nasprotuje. Rado pa se zgodi, da takrat, ko pri delitvi ugotovimo nepravilnosti, nesorazmerja ali kaj drugega, česar ne odobravamo, znova opozorimo, da niso delili po delu, ker so, tako menimo, delili preveč.

Nasprotno pa prizadeti, kritizirani v obrambi prav radi uporabljajo isto orožje. Bolje so gospodarili, pravijo, zato imajo večji dohodek na zaposlenega in so v skladu z načeli delitve po delu, to, kar so ustvarili, razdeliti po pravilnikih o delitvi. Ta zagovor, h kateremu se velikokrat zatekajo, je imel precejšnjo oporo v trditvi, da pri nas ni ekstra dohodka, da vsak višji dohodek izvira iz večjih delovnih uspehov in je zato upravičen. Če bi bilo tako, potem ne bi smeli kritizirati visokih osebnih dohodkov in visokih poprečij. Če niso nič prikrili in če niso izigrali predpisov, z dohodkom delovni kolektiv svobodno razpolaga.

Tej trditvi, da ni ekstra dohodka, da ni izjemno ugodnih okoliščin za delitev med družbo in delovno organizacijo, da ni panog in delovnih organizacij, v katerih izredno lahko prihajajo do visokega osebnega dohodka, zadnje čase na srečo vse manj verjamemo. Dodati pa moramo še nekaj — in to je bistveno: če nekatera podjetja in panoge ustvarjajo ekstra dohodek, je tak dohodek treba družbeno zajeti in bolj izenačiti pogoje za oblikovanje dohodka.

Tak regulativ, ki bi izenačeval, delno popravljajl in odvezmal del dohodka tistim panogam gospodarstva in delovnim organizacijam, ki bi kljub družbenim instrumentom še ustvarjale ekstra dohodek ali dohodek iz monopolnega položaja, naj bi bilo progresivno obdavčevanje dohodka. V članku o potrebnih sistemskih rešitvah pri delitvi, ki sem ga napisal za »Komunist«, sem zapisal tudi misel, da bi bilo treba proučiti progresivno obdavčevanje. Priznati moram, da me je ta ideja po prvem premisleku privlačila dosti bolj, kot pa me zdaj. Zamisel o progresivnem obdavčevanju so medtem izpopolnili tudi že s konkretnjšimi predlogi, kako naj bi bolj obdavčevali osebne dohodke in manj sklade za razširjeno reprodukcijo. To bi pospeševalo dobro gospodarjenje, saj bi proizvajalci takoj uvideli, da jim bo del dohodka odvzet, če si bodo več dohodka razdelili. Če bi proizvajalci samo tako mislili in skladno s tem ravnali, bi bila zamisel v celoti sprejemljiva.

Toda prav tu se moramo otresti utvar, zakaj vsi naši proizvajalci se ne obnašajo vselej samo kot dobri gospodarji. Ne mislijo in ne ravnaajo vedno podjetniško. Zame je to sicer čisto jasno, toda ker tega še ne upoštevajo dovolj, je le prav, če

navedem nekaj razlogov, zakaj se proizvajalci v praksi včasih obnašajo drugače, kot pa bi idealno želeli.

Predvsem je treba ugotoviti, da vse višja življenjska raven napeljuje posameznika k vse večjim materialnim zahtevam. Če samo grobo analiziramo obliko potrošnje v naši družbi, bomo opazili zelo značilne premike in tudi različne strukture. Pri manjših osebnih dohodkih (to velja za večino državljanov tudi za prva leta po osvoboditvi) je značilno, da jih porabijo večinoma za temeljne življenjske potrebščine. Kolikor večji je osebni dohodek posameznika, na družinskega člana, toliko več porabijo za trajnejše dobrine. Pri trajnejših dobrinah pa ne gre več samo za dražji nakup in enkratno porabo, kot na primer pri temeljnih življenjskih dobrinah (hrana, obleka itd.), ampak večja cena pri nakupu zahteva še vzdrževanje (večje, moderno stanovanje, električni gospodinjski stroji, avto, garaža, weekend, motorni čoln, vila itd.). Pri tem je popolnoma vseeno, ali je posameznik vse te dobrine že plačal ali pa jih še odplačuje. Stalno vzdrževanje in navaženost, ki ga prisili, da kupi nov stroj, če se stari obrabi, pokvari, vse to pritiska posameznika, da išče nove, dodatne vire dohodkov, da bi lažje zmogel te obveznosti. Tako danes ne tožijo, kako denar kopni in ga je premalo, samo delavci z nizkimi osebnimi dohodki, marveč prav tako in včasih še bolj tudi tisti, ki imajo enkrat, dvakrat višje dohodke. Tako dohodek ni več samo eksistenčna, socialna kategorija, temveč postaja civilizacijska nuja, tudi stvar prestiža ter stalno hrepenenje k še neuresničenim željam in načrtom. Pred tem pojavom ni varna nobena socialna struktura, različne so le sposobnosti in možnosti, da te težnje uveljavi. Če si zatiskamo oči pred temi pojavi vsakdanjega življenja, potem tudi oviramo iskanje takih rešitev, ki bodo vse to sicer upoštevale kot danost, bodo pa v skladu z družbenimi normami, dogovori skušale najti take poti in tudi regulative, ki bodo preprečili, da bi te težnje preraščale v vir stalnejših socialnih napetosti in nezadovoljstva.

Ker je potrošniško obnašanje posameznika, omiljeno z večjo etiko in s privrženostjo ideji pravičnosti in enakosti, zame dejstvo, moramo po mojem to upoštevati tudi pri iskanju rešitev. Zato *avtomatizem dobrega gospodarjenja*, ki bi bil zavarovan s tem, da bodo progresivno obdavčeni izplačani osebni dohodki že zadostna zavora pretirani delitvi osebnih dohodkov, ne stoji na dovolj trdnih nogah. Še toliko manj, če bi menili, da bomo samo s tem omejili tiste, ki imajo že sedaj izjemno ugoden materialni položaj.

Oglejmo si zadevo nekoliko konkretnje. Recimo, sprejet bo predpis, s katerim bomo progresivno obdavčili ekstra dohodek, monopolni položaj ali sploh visok dohodek. Kaj se

bo v tem primeru zgodilo s hidrocentralami, ki imajo že zdaj delitev: 30 odstotkov za osebne dohodke, 70 odstotkov za sklade. Kolektiv hidrocentrale sredstev za razširjeno reprodukcijo, da bi zgradil novo hidrocentralo, dejansko sploh ne potrebuje. Zadostujejo mu sredstva za vzdrževanje naprav. Bolj mu ustreza, če je manj elektrike, ker bo tako vso vodo spremenil v energijo, jo prodal in je ne bo treba pretakati prek jezov. In če mu od teh preostalih 70 odstotkov vzamemo, s progresivno davčno lestvico celo polovico, pomeni, da bo imel še več kot za 100 odstotkov višje osebne dohodke. Tako bo čist pred družbo, saj je z dajatvami prispeval več kot kdorkoli drug, preostalo pa je razdelil, saj je to ustvaril z delom(?). Kaj pomeni tako progresivno obdavčenje tudi za dobro izvozno-uvozno podjetje, ki ima prav tako na skladih za razširjeno reprodukcijo 70 odstotkov svojega dohodka, ima pa že poslovno stavbo, skladišča? Zdaj si ne delijo še večjih osebnih dohodkov, ne ker tega ne bi zmogli, ampak ker si ne upajo. Lahko pa menijo, da je s progresivno davčno lestvico to urejeno in bodo delili. Kakšna sredstva za razširjeno reprodukcijo pa potrebujejo združenja, zbornice, banke in večina tistih ustanov, ki so jim prepovedali izplačevati večje osebne dohodke?

To so res izjemni, drastični primeri. Toda prav te primere tudi največ kritizirajo, z njimi delajo največ *posplošnih primerjav*. V takih delovnih organizacijah dobivajo pospravljalke po 100.000 starih dinarjev na mesec. Na teh primerih utemeljujejo kritiko: pospravljalca je plačana toliko kot profesor. Kje je tu vrednotenje dela, nagrajevanje po delu? Redkokdo pa se hkrati tudi vpraša, kaj je s tisto pospravljalco, ki dobi na mesec samo 30.000 dinarjev, ali s pospravljalkami, ki so v delovnih organizacijah najslabše plačane. Tako se dogaja, da iz anomalije skujejo pravilo, ki naj bi bilo značilno za socialistično delitev.

Zame bi bil načelni problem socialističnega nagrajevanja v tem, če bi dejansko sprejeli sklep ali načelo, naj ima pospravljalca enak osebni dohodek kot profesor. V resnici pa gre le za izjeme, saj je veliko več pospravljalok, ki ne prejemajo na mesec sto tisoč in niti osemdeset tisoč, temveč tudi le trideset do štirideset tisoč starih dinarjev. Zato gre pri tem za izrazito anomalijo, ki jo je *treba* in jo je *mogoče odpraviti*. Nekoliko več o tem, ko bomo govorili o razponih.

Če torej zlasti tista podjetja, ki imajo že zdaj izredno visoke osebne dohodke, privilegiran položaj, niso občutljiva za sklade razširjene reprodukcije, potem pri sprejemanju regulativov upoštevajmo to značilnost in si ne ustvarjajmo iluzij, da bo tak regulativ deloval kot *izenačevalni avtoma-*

tizem, da bodo s tem prav ta nesorazmerja *avtomatično* odpravljeni.

Zapisal sem že, da so to izjemni primeri. Oglejmo si še nekatere druge. Kaže se dvoje tipičnih značilnosti: podjetja se pri sosedih zgledujejo bolj v osebnih dohodkih kot pa v skladih; in drugo: imamo podjetja, ki tudi pri nizkih povprečnih osebnih dohodkih izločajo sorazmerno velik del dohodka v sklade. To pomeni, da je za del proizvajalcev osebni dohodek zanimivejši kot skladi, da, če je le mogoče, prej zারেžejo v sklade kot v osebne dohodke. Morebiti sem slabo poučen, vendar se ne spomnim primera, da bi delavci prekinili delo, šli na ulico, pred občinsko skupščino in protestirali, da imajo prenizke sklade. Prav zato se bojim, da lahko pri nepredvidnem instrumentariju, regulativih bolj trpijo skladi za razširjeno reprodukcijo kot pa skladi osebnih dohodkov. To pa preprosto zato, ker proizvajalci z že doseženimi osebnimi dohodki računajo kot z *danostjo*, nanje so se privadili in če bi se tu karkoli zmanjšalo, so ponavadi pripravljeni storiti vse, da se vsaj ta raven obdrži. Lahko bi se zgodilo, da bi pri slabšem gospodarjenju ali novih dajatvah ali če blaga ne bi prodali, iskali rezervo v skladih. In če bi bili skladi za osebne dohodke preveč progresivno obdavčeni, bi se tako odtekal del sredstev za razširjeno reprodukcijo v sklade *zunaj podjetij*, trpela pa bi modernizacija. Še bolj bistveno kot to pa je vprašanje: ali bi kljub temu samo predpis o progresivnem obdavčevanju osebnih dohodkov dovolj zavaroval sklade podjetij?

Naslednji problem, ki je z navedenim tesno povezan, je: kdo bo določal meje in progresije obdavčitve? Če bi to določali enotno za vso Jugoslavijo, potem je ta misel nesprejemljiva. To pa iz tehle razlogov: v različnih predelih so različni povprečni osebni dohodki in tudi različne cene življenjskih potrebščin, različna opremljenost sredstev za delo in različna produktivnost. Če bi z davčno lestvico zajemali že pri povprečno najnižjih osebnih dohodkih, bi s progresijo plačali *bolj produktivni* *hud produktivni* *davek*? Če pa bi nasprotno lestvico postavili višje, da bi začeli zajemati progresijo pri višjih povprečjih, bi bilo še slabše, kajti spodnji bi se preprosto izmuznili in ne bi plačali nič, boljši pa vse preostalo. S tem ne bi zajeli samo izredno visokih osebnih dohodkov, kar bi najbolj želeli, ne bi zajeli samo ekstra dohodka in dohodka iz monopolnega položaja, ampak tudi visoko produktivnost, kar pa ne bi smel biti ne namen ne posledica tako postavljenega progresivnega obdavčenja. Zato je zame edino sprejemljiva možnost, da progresivno obdavčenje urejajo republike.

Drugo, kar nas pri obravnavanju in vrednotenju, kako delovni kolektivi razporejajo sredstva za osebne dohodke, ne bi smelo zapeljati ali spodbuditi k splošnim sklepom, je to, kako nekatera podjetja veliko vlagajo v sklade ne glede na višino osebnih dohodkov. Menim, da gre pri tem v veliki večini za podjetja, ki so spoznala nujnost modernizacije, rekonstrukcije, zlasti za podjetja, ki so se razvijala ob zelo neugodnih možnostih (oddaljenost od industrijskih središč, glavnih prometnih poti, ali so samoniklo rasla iz obrtnih delavnic, majhnih podjetij, pomenijo za okoliš edino možnost zaposlitve) in so bila k temu prisiljena, če so želeli proizvajalci imeti zaposlitev ali obdržati v osebnih dohodkih manjšo razliko z drugimi proizvajalci. Progresivna obdavčitev pa hoče zaustaviti predvsem rast visokih osebnih dohodkov, v katere se steka ekstra dohodek.

Doslej smo vso pozornost posvečali predvsem osebnim dohodkom, temu, kako bi jih zaježili, kako bi zajeli ekstra profit in dohodek, ki ne izvira iz dela. Zame je to samo en vidik, ena stran medalje. Druga nič manj pomembna stran, če ne celo še bolj, so po mojem *skladi za razširjeno reprodukcijo*. Če se bo družba z nekaterimi regulativi vmešala v delitev, kadar gre za previsoko izplačane osebne dohodke, zakaj se ne bi vmešala še na področju, kjer je njen interes še večji — pri večanju vrednosti proizvodnih sredstev. Družbena lastnina proizvodnih sredstev pomeni, da je družba zaradi svojega razvoja in boljše, pravičnejše prihodnje delitve življenjsko zainteresirana, da sredstva, ki jih daje proizvajalcem v upravljanje, postajajo vse bogatejša. Prav zato bi bilo dobro premisliti, kaj bi pomenilo, če bi poleg progresivnega obdavčevanja osebnih dohodkov progresivno obdavčevali tudi *nizke sklade* za razširjeno reprodukcijo? Tu bi bila progresivna obdavčitev obrnjena. Začenši z določenim odstotkom, različnim za posamezne gospodarske panoge, bi obdavčili tista podjetja, ki vlagajo v sklade manj, kot je predpisana spodnja meja. Tako bi odpravili brezbržnost tistih proizvajalcev, ki za sklade niso dovolj občutljivi in menijo, da bo njihovo gospodarsko nesmotrnost in težave vedno reševala širša skupnost. To seveda še zmerom ni ustrezen, spodbuden instrumentarij, da bodo sredstva tudi najboljše naložena, je pa lahko zanesljivo zagotovilo, da se bodo večala, da bo njihova vrednost bolj zavarovana; tisti pa, ki bi segali po teh sredstvih ali bi jih premalo povečevali, tisti naj za to plačajo davščine. Ta ukrep seveda ne bi prizadel dobrih gospodarjev, uperjen bi bil zoper tiste, ki manj odgovorno in nesposobno gospodarijo in ki se zaradi trenutnih ali stalnejših težav zatekajo k svoji materialni substanci.

Prav zato menim, da je treba podrobneje raziskati že navedene in še druge razloge, preden bi se odločili, da sprejmemo predpis. Upoštevati bi morali delovne organizacije, ki njihova nadaljnja *eksistenca ni močno odvisna od skladov za razširjeno reprodukcijo*, ampak bolj od uspešnega poslovanja, vzdrževanja in izkoriščanja že danih proizvodnih zmogljivosti. Posebej kaže proučevati *tista podjetja, ki ustvarjajo ekstra dohodek ali so v izrazito monopolnem, privilegiranem položaju*. Morebiti, to je treba še temeljito proučiti in razmisliti, bo treba ugotoviti in *predpisati različne obveznosti glede na akumulativnost, značaj panoge, njen položaj, potrebo po sredstvih*, da bi tako s predpisom o *progresivnem obdavčevanju* zajemali dejansko tisto, kar se nam je še izmuznilo skozi temeljne predpise ali pa dejansko predstavlja obliko ekstra dohodka. Uvedba ene same lestvice progresivnega obdavčevanja podjetij, ne da bi upoštevali še vse druge okolnosti, pa nas lahko vrže samo iz ene skrajnosti v drugo.

Dosedanja razmišljanja so potekala na ravni delovne organizacije; z njimi sem poskušal zapisati nekatere poglede o progresivnem obdavčevanju osebnih dohodkov, ki jih je na tej ravni ustrezno obračunavati v poprečjih. V takih poprečjih pa posameznikov osebni dohodek ni posebno prizadet, saj je progresivno obdavčeno poprečje. Zato bi se bilo dobro pomuditi še pri obdavčevanju osebnih dohodkov, ki presežejo nadpoprečno raven. Doslej smo z lestvico zajemanja nad dva milijona starih dinarjev letnega osebnega dohodka posameznika zajeli le 1,5% aktivnega prebivalstva Slovenije. To res ni visok odstotek. Ali naj milejšo ali enako lestvico spustimo nižje? To je vsekakor ena od dilem. Druga je v tem, ali naj bo v tem dohodku in zajemanju vračunan samo posameznik, torej dohodek, ki izvira iz dela posameznika, ali pa naj bodo v računu tudi socialne primesi, kot družina, nezaposleni v družini? Z ozkega vidika obdavčenja osebnega dohodka dosedanja praksa ustreza. Če pa želimo bolj socialno obdavčitev ali če želimo zmanjšati socialne razlike, pa je dosedanja metoda že dvomljiva.

Toda kljub tako zastavljenim regulativom se še zmerom bojim, da se nam bodo posamični, ekstremni primeri, ki ekonomsko sploh niso pomembni (tudi pri predpisih o zamrz-njenju osebnih dohodkov ni bil odločilen vidik ekonomski), izmuznili in bodo zaradi razlik in primerjav, ki jih v družbi nujno povzročajo, stalen vir napetosti. Pri tem naletimo na dve gledanji: iz ptičje in žabje perspektive. Delavci menijo, da so že sedanji razponi preveliki, nasprotno menijo člani kolegijev, da so premajhni. Za ponazoritev si oglejmo iz-vlečka iz dveh anket:

V brošuri centra za raziskovanje javnega mnenja pri RS ZS Slovenije beremo:

razponi so preveliki: delavci 54%, kolegij 4%;

V drugi, objavljeni v »Moderni organizaciji« št. 6/1968: razlike v razmerjih delitve so premajhne: 65% odgovorov.

Iz prve ankete je razvidno, da so razlike pri vrednotenju razponov ogromne. Med delavci in člani kolegijev so razlike v oceni skoraj 1250-odstotne. Podobno mnenje odseva anketa z blejskega simpozija. Če upoštevamo, da so se je udeležili razen nekaterih sindikalnih delavcev, predsednikov delavskih svetov in upravnih odborov, ki so deloma že tudi vodilni uslužbenci, povečini le vodilni uslužbenci in strokovnjaki, je njihovo mnenje podobno, kot ga izražajo v prvi anketi člani kolegijev.

To pa pomeni, da moramo s temi mnenji računati in jih upoštevati pri odločanju o politiki dohodkov.

In če bi se pri tem zanašali samo na avtomatizem predpisa progresivnega obdavčenja, bi se nam lahko zgodilo, da bi ostalo še veliko dosedanjih nesorazmerij, visokih razponov, ki ne izvirajo iz dela. V tistih delovnih organizacijah, kjer lahko ali laže prihajajo do visokega dohodka, bi postala progresija avtomatična oblika odtekanja dela dohodka. Posameznik pa pri svojem osebnem dohodku običajno ne računa z dajatvami, davščinami, zlasti ne, če jih neposredno ne plačuje. To je tako ali tako zunaj njegove potrošne sfere in če je denarja dovolj in družba vzame več, naj pač vzame. Tak avtomatizem lahko v številnih primerih pomeni samo to, da bo družba na ta način dobila od nekaterih delovnih organizacij nekaj več sredstev. Koliko pa bo dobila v celoti, ali ne bo prišlo do pretakanja, to pa je treba še temeljiteje raziskati. Če možnosti visokega dohodka pustimo tudi v prihodnje take, kot so bile doslej, bo naš edini argument ta, da so bili visoki osebni dohodki pač visoko obdavčeni. Toda bistveno je, da bodo taki dohodki povečini ostali. Vprašanje pa je, ali ne bi ostali samo zaradi privilegijev, ekstra profita, monopolnega položaja. Tako bi to v temelju še zmerom dopuščali, odpraviti pa bi skušali skrajnosti.

Prav zato bi se morali posvetiti tudi urejanju temeljnih regulativov, se pravi *temeljnih, sistemskih pogojev za oblikovanje dohodka*. Oblikovanje dohodka bi morali toliko izenačiti (ne popolnoma, ne za vse enako, upošteva različne okolnosti in potrebe), da bi nikomur samo zaradi politike cen, predpisanih visokih odstotkov pri poslovanju, posredništvu, izrazito monopolnega položaja ne kanilo preveč že *brez posebnega napora*. Če ima več, bi moral to dobiti z izjemnimi uspehi. Tiste posamezne delovne kolektive, ki bi se temu

temeljnemu instrumentariju izmuznili, bi s progresivnim obdavčenjem »umirjali«.

Kajti v tistih podjetjih, kjer danes lahko dajejo pospravljalki sto tisoč starih dinarjev mesečnega osebnega dohodka, tam bodo brez *spremembe temeljnih instrumentov* zmogli tudi za *progresivno obdavčitev!* In vse razlike, vsi dosedANJI razponi bodo večidel ostali.

V tej zvezi moramo opozoriti, da so slovenski sindikati dali leta 1962 priporočilo, naj bi razponi v delovnih organizacijah ne bili višji kot 1 : 5. Ta dogovor še velja, kršijo ga bolj v delovnih organizacijah, kjer imajo nižje osebne dohodke, ker se vodilni raje zgledujejo pri vodilnih (samo v osebnih dohodkih) v dobrih delovnih organizacijah, ne da bi upoštevali doseženi dohodek delovnega kolektiva. Čisto drugačno podobo pa dobimo, če primerjamo razpone v celotnem slovenskem gospodarstvu. Statistika kaže, da imamo še 0,4 odstotka proizvajalcev, ki v polnem delovnem času prejemajo do trideset tisoč starih dinarjev mesečnega osebnega dohodka. In ker osebni dohodki direktorjev, ki prejemajo na mesec do štiristo petdeset tisoč starih dinarjev, tudi niso več izjema, imamo torej v gospodarstvu razpone 1 : 15. Posamezniki, ki zbujajo največ socialnega zgražanja, celo presegajo ta razpon.

Ker se torej razlike v možnostih in oblikovanju dohodka večje, smo se znašli tudi v večjih razponih. In tako se dogaja, da proizvajalci radi kažejo s prstom na druge, navajajo najbolj skrajne primere, nekateri pa to celo posplošujejo na celotni družbeni sistem. Postavlja se torej vprašanje: ali je tudi v takih primerih prav, da izoblikujemo konkretnjši družbeni dogovor ali da to prepustimo samo splošnim družbenim regulativom. Seveda sta pri tem najbolj važni in občutljivi zlasti *spodnja in zgornja meja*. Z vso odgovornostjo se moramo vprašati: ali je še primerno, dopustno, da imamo v naši družbi proizvajalce, ki jim nismo za polni delovni čas sposobni zagotoviti na mesec več kot trideset tisoč starih dinarjev? Če je teh primerov malo, je treba ugotoviti, da bolj ko se pomikamo od te osnove navzgor, bolj se število večja. Mesečne osebne dohodke do šestdeset tisoč starih dinarjev dobiva že petina vseh zaposlenih na Slovenskem. Ali ni prav, da brez sentimentalnosti ugotovimo, kje so ti primeri, ali so posledica slabega gospodarjenja, neustreznega proizvodnega programa, preveč zastarelih proizvodnih naprav ali slabe organizacije, otopelega socialnega čuta — in jih, čeprav le postopoma, odločno odpravljamo. Menim, da to ni nikakršna uravnilovka, da je to le družbeno posredovanje, da odpravimo skrajne primere. To bi bil preprosto dogovor o spodnji meji, ki naj bo izhodišče, tudi pritisk, posredovanje, pomoč, da jo

dosežemo. Seveda bi to ne smelo veljati popolnoma *avtomatično*, da bi družba zagotavljala tak dohodek. Posredovati, pritiskati bi morala, da je dosežen v normalnih razmerah, to se pravi takrat, ko neka delovna organizacija še posluje likvidno. Ni pa prav, da dovolimo likvidno poslovanje, da smo zato *neobčutljivi*, če v delovni organizaciji dosežajo likvidnost na račun *skrajno nizkih osebnih dohodkov dela proizvajalcev in majhnih skladov*. Popustljivi ne bi smeli biti niti v primerih, ko so pri nizkih poprečnih osebnih dohodkih razponi sicer primerni. Pojasnilom vodstva za slab položaj in čutu za solidarnost ne kaže vselej nasesti. Za njimi se rada skriva strokovna nesposobnost, slaba organizacija proizvodnje in poslovanja, želja po ohranitvi položaja. Naš cilj niso majhne razlike ob nizki življenjski ravni! Cilj je več, boljše, seveda ob primernih, tudi družbeno dogovorjenih razponih in razlikah. Drugo bi bili primeri, ko podjetje iz kakršnegakoli razloga drsi v stečaj in ne prejema stodontnih osebnih dohodkov. V tem primeru so nizki osebni dohodki posledica gospodarjenja, usmeritve, pogojev, opremljenosti, lokacije, trga, tržne sposobnosti itd. ne pomeni pa to, da imamo tudi mesečne osebne dohodke do trideset tisoč starih dinarjev za primerne. Podobno je z zgornjo mejo. Če lahko sklenemo, koliko naj dobi predsednik skupščine, izvršnega sveta, zakaj ne bi mogli tega reči tudi za direktorja podjetja? Kaj res ni nobene zgornje meje v rednih mesečnih dohodkih, je vse res samo *posledica dela*?

Popolnoma se zavedam, da je to politično, socialno vprašanje, ne pa še ekonomski problem. Toda ali je to tako neustrezno vprašanje, da o njem ne bi smeli resno razpravljati ali celo kaj storiti?

Prav v zadnjem času smo veliko pozornosti posvetili bogatenju, okoriščenju, ugotavljanju dohodka zasebnikov. Sprejemamo tudi že ukrepe. Hitimo in morebiti bomo v naglici storili tudi kako napako. Toda vprašujem se: ali so vsi problemi bogatitve, okoriščenja možni samo v zasebnem sektorju? Menim, da ne in da jih je treba zato obravnavati celovito, v okviru celotne družbe. Zdaj namreč vsi ugotavljamo, koliko napak, površnosti, nerazumljivih sklepov in nedoslednosti smo storili na področju obdavčitve zasebnega dela, čeprav je odnos do zasebnega dela nekaj časa veljal malone za preskusni kamen socialistične zavesti. Ali ne bi bila nepopravljiva škoda, če bi morali nekaj podobnega ugotavljati tudi za delitev v družbenem sektorju proizvodnje in potrošnje?

Temeljitejše razprave bi bile potrebne tudi zaradi tega, ker se ravno na tem občutljivem, a še premalo raziskanem področju pojavljajo različne ultra socialistične idejice in zgle-

di. Ravno velike razlike (za tiste, ki so ali na spodnji meji osebnih dohodkov ali pa gledajo na delitev z izostrenih etičnih vidikov, iz želje po enakosti) povzročajo, da razmišljajo, se ogrevajo za delitev, ki bi bolj upoštevala enakost. Kažejo na vzore z vzhoda, kjer je to po njihovem pravičnejše urejeno, ogrevajo se za vse do skrajnih mnenj in maoističnih nazorov.

Prav zato bi rad ob sklepu teh razmišljanj zapisal še te misli. Če se zavzemam za družbeno posredovanje pri odpravljanju skrajnosti, tako nizkih kot izredno visokih osebnih dohodkov (da ne bo nesporazuma, za nizke imam nesečne osebne dohodke iz delovnega razmerja pod 60.000 starih dinarjev, za visoke pa tiste, ki presegajo 500.000 starih dinarjev na mesec), ne mislim, da je treba osebne dohodke čimbolj izenačevati ali celo predpisovati. V razponih, ki naj po mojem mnenju v družbi ne bi bili večji od razmerja 1 : 10, bolje celo manj, pa je treba razviti čimbolj spodbuden sistem nagrajevanja. Eden pomembnih razlogov, da smo ravno v Jugoslaviji nekatere socialistične države prehiteli v življenjski ravni, v kvaliteti številnih proizvodov, je bila sprostitve in uveljavljanje blagovne proizvodnje, možnost delitve dohodka v delovni organizaciji in kolikor toliko razvit sistem nagrajevanja, ki ni bil državno urejen in predpisan. Zato zame ni nobenih pomislekov, ali še blagovna proizvodnja, ali še takšne osnove delitve kot doslej. V načelu da, z majhnimi popravki v skrajnostih, ki ne izvirajo iz naših načelnih odločitev, marveč so se nam zaradi nedodelanosti delitvenega instrumentarija in davčne politike izmuznile med prsti. Samo za takšne spremembe se zavzemam.

V prehodnem obdobju bodo v delitvi še vedno veljala načela »buržoaznega prava, ... neenako plačilo za neenako delo«, je zapisal Marx v »Kritiki gothskega programa«. Pravičnejša delitev — vsakomur po potrebah — bo mogoča šele takrat, ko bo na razpolago več dobrin. To obilje pa je treba ustvariti, zato je treba posameznike in kolektive spodbujati, omogočati tistim, ki dejansko prispevajo več naporov, so poslovno uspešnejši, da prejemaajo več. Hkrati pa odpravljati vse razlike, ki so nastale umetno, brez večjih zavestnih naporov zaradi neizdelanih sistemskih regulativov. Kljub temu, da priznavamo razlike in da vidimo v njih spodbude za prizadevanje, te razlike ne smejo biti prevelike, ne smejo biti posledica napak, nepazljivosti, da ne bodo delovale dezintegracijsko, kar bi se prav lahko zgodilo. Zdi se mi, da smo že prešli točko, ko smo načelno podpirali večje razpone in preganjali uravnilovko. V prihodnje naj se razponi počasi manjšajo, raste naj splošna raven, ne pa razlike, ki jih želimo odpravljati.

Marjan Tepina

Prostorsko planiranje pred veliko preizkušnjo

Po dolgih letih skrbnega planiranja, o katerem smo ves čas govorili, da je eden od osrednjih in bistvenih elementov družbeno-gospodarskega sistema socialistične države, se zdaj tu in tam srečujemo z neizprosnim dejstvom, da bi bilo najbolj pametno nekatere »planirane« zmogljivosti opustiti ali celo odpraviti. Takó reformni proces razkrinkava posledice etatiističnih in birokratskih metod, ki smo jih uporabljali v sferi razširjene reprodukcije.

Če se ne bomo jasno zavedali, kako daljnosežne posledice imajo taki pojavi, ki bodo nemara še desetletja bremenili naše nacionalno gospodarstvo, se lahko zgodi, da bomo zaradi drugih elementov reforme zanemarili področje planiranja in kreditiranja investicij.

Upam si reči, da o nekaterih vprašanjih našega družbeno-gospodarskega sistema govorimo desetletje in več, da pri tem mnogokrat dobro vemo, kaj je prav in kaj ni, pa se vendar stvari ne premaknejo naprej. Mislim, da to velja tudi za nekatera vprašanja regionalnega planiranja in urbanizma, gradbene regulative in stanovanjskega gospodarstva. Primer: še vedno nam ni uspelo, da bi samovoljo graditeljev omejili z urbanističnimi normami in gradbeno disciplino.

Ne morem se znebiti vtisa, da na vrhu reformnega procesa sicer nenehno poudarjamo, kako pomembna je »reforma« in opozarjamo, da moramo vztrajati pri njej, a da vse premalo govorimo o njeni vsebini in njenih ciljih, pozabljajoč, da ti niso do kraja določeni že z začetnimi programskimi načeli, marveč imajo svojo neizčrpano globino in širino in svoj razvoj.

Tako se lahko zgodi in se tudi res dogaja, da nekateri ves čas govorijo, da so za reformo in čeprav ji hočejo biti kar najbolj zvesti, vendarle ne vedo, kako in kaj morajo storiti, da bi se njeni cilji uresničili. Zato je nevarno, da se na nekaterih področjih zavzetost za reformo izrodi v aktivistično parolarstvo.

Primer: stanovanjska reforma: Desetletje in več že prisegamo od najodgovornejših voditeljev do najskromnejšega strokovnjaka — da mora postati stanarina funkcija vrednosti stanovanja in da je treba individualni delovni uspeh, nagrado za uspešno opravljeno delo prek stanarine spraviti v sklad s stanovanjskim standardom, ki ga uživa nagrajenec. Na vrhu reformnega procesa pa doživljamo, da za določanje stanarine uvajajo metodo točkovanja, ki smo jo nekoč zasmehovali zaradi njenega administrativnega značaja. Še več! V predsedstvu Stalne konference mest Jugoslavije se po dvanajstih letih intenzivnega prizadevanja, da bi v stanovanjskem gospodarstvu uveljavili ekonomske odnose, porodi socialno demagoška ideja, da naj bi stanarine odmerjali sorazmerno dohodku stanovalca.

Tega primera nisem povedal zato, ker bi bil najprimernejši uvod v našo temo, marveč zato, ker nedvoumno odkriva, kako lahko parolarstvo pri izvajanju reforme in zanemarjanje njene politično-gospodarske vsebine vodita naravnost v njeno nasprotje.

Vendar tudi ta problematika ni brez neposredne zveze z našo temo. Slabosti v sferi razširjene reprodukcije imajo vselej tudi fizične posledice, ki pa jih lahko metode regionalnega planiranja, urbanizma in projektiranja že naprej pokažejo in to na način, ki je za javno kontrolo najbolj pristopen in razumljiv. Da bo neka stanovanjska gradnja zahtevala previsoke stanarine, je očitno že iz projekta. Prav tako lahko metode regionalnega planiranja naprej pokažejo in dokažejo, če je lokacija te ali one tovarne ustrezna ali ne.

Prav zato, ker je prostorsko planiranje metoda, ki lahko na svoj poseben način naprej vidi, analizira in pokaže tudi fizično, prostorsko manifestacijo investicije, je tako dragocen pripomoček v sistemu planiranja. Tudi o tem, kako pomembno je prostorsko planiranje za narodno gospodarstvo dežele, ki mora še posebej skrbeti za intenzivno gospodarstvo in intenzivno izkoriščanje razpoložljivih zemeljskih površin, govorimo že več kot desetletje. Prav tako govorimo že več kot desetletje, kako neznansko potrebno je, da naredimo program perspektivnega razvoja Slovenije.

Spričo tega, da se je izvršni svet odločil pripraviti program perspektivnega in družbenega razvoja SR Slovenije, ob tem pa tudi njegovo prostorsko interpretacijo, se bomo morali pogovoriti o prostorskem planiranju nekoliko drugače, kot smo to delali doslej. Zdaj bi bilo zelo neodgovorno še nadaljevati akademske razprave o tem, kaj je pravzaprav prostorsko planiranje, čigava domena je to, katerih tujih izkušenj se je treba oprijeti, kakšno metodologijo izbrati, kakšne zakone najpoprej sprejeti, predvsem pa bi bilo odveč iskati vzroke tega, zakaj Slovenija ali ta ali oni njen del nima prostorskega načrta. Krivda je le v nas samih — v nagnjenju k raziskovanju sekundarnih posledic, ne pa primarnih vzrokov stihijskega prostorskega razvoja, v nagnjenju k akademskemu teoretiziranju in profetizmu, v pomanjkanju discipline in strpnosti v intelektualnem delu, v pretiranem opiranju na izkušnje drugih družbenopolitičnih sistemov, ne pa v pomanjkanju kadrov, organizacije, denarja in dokumentacije. Zato lahko z vso samozavestjo in z vso odgovornostjo rečemo, da znamo izdelati nacionalni prostorski načrt, če se bomo le tudi znali sprazumevati na ustrezni ravni delovne in družbene discipline.

Zato je zdaj in ob tej priložnosti nedopustno še naprej iskati odrešilno metodologijo, kajti za nekatere prve, vendar najvažnejše odločitve v prostorskem gospodarstvu Slovenije, kot so, na primer, razmejitve med potencialnimi gozdnimi in kmetijskimi površinami, varstvo bistrih voda in drugih prirodnih lepote, stroga omejitev zemljišč, namenjenih za gradnjo — ni potrebna nobena posebna metodologija. Dokumentacije pa mora biti dovolj na voljo, če pa je ni, se smemo vprašati, kaj so delali dve desetletji naši inštituti.

Tako preprosta je lahko ta metodologija, kot je preprosta misel tovariša Staneta Kavčiča, da lahko železo uvozimo, bistre vode in drugih prirodnih lepote, površin za gojitev hmelja in resonančnega lesa itd. pa ne.

Da bi se prav razumeli, moramo najprej razložiti nekatere osnovne pojme in termine iz snovi našega razgovora, kajti v naši in mednarodni strokovni literaturi kroži toliko različnih, podobnih in sinonimnih izrazov, da bi se bilo brez uvodnih terminoloških pojasnil zares težko sporazumevati. Sodim, da sta *regionalno planiranje* in *urbanizem* ista disciplina planiranja in projektiranja, le predmet prvega je širši, drugega pa ožji. Regionalno planiranje obravnava ves nacionalni prostor v okvirih posameznih geoekonomskega zaokroženih območij (namesto tujih izrazov region, regija, komprensorij uporabljam besedo območje, kot jo uporablja republiška usta-

va), urbanizem pa tiste določene prostore, ki jih je regionalni plan namenil za graditev okolja, kjer človek prebiva in dela. Njun predmet je malo različen, njuni metodologiji sta si podobni, njun končni smoter pa je skupen, zato ju lahko združimo v disciplino, ki ji pravimo *prostorsko planiranje*.

Tudi o planiranju nasploh, ki je v polpreteklosti doživelo toliko različnih razlag, je treba za uvod nekaj reči ob tej priložnosti.

Naj mi bo dovoljeno, da ponovim misel iz klasičnega marksizma, ki pravi, da je treba uporabljati metode zgodovinskega in dialektičnega materializma ne samo zato, da bi svet razlagali, marveč tudi zato, da bi ga spremenili. Sodim, da smemo in moramo uporabiti analogijo te misli za vse znanstveno ustvarjanje in za razlago planiranja, in reči: ne uporabljamo metod planiranja samo zato, da bi svet, ki nas obdaja, v katerem živimo in delamo, samo razlagali in brez prestanka predlagali in prepričevali, da ga je treba spremeniti, marveč da bi ga v resnici spremenili. Utegnil bi kdo reči, češ da je ta misel tako preprosta, da je razumljiva sama po sebi. Da, kolikor bolj je preprosta, toliko več je vredna. Vse odgovornosti spričo njene veličine pa se docela zavemo šele tedaj, kadar smo jo pripravljeni sprejeti kot prvo in vodilno in ji služiti do njenih zadnjih posledic.

II

Medtem ko smo dolgo vse premalo uveljavljali norme republiške ustave (glej 15., 29., 33., 34. in 36. člen!) za uporabo metod prostorskega planiranja, pomenita lani sprejeta zakona o regionalnem planiranju in urbanizmu pomembno prelomnico na tem področju.

Za to, da se v naši praksi že prej niso bolj uveljavile metode prostorskega planiranja, je več vzrokov, predvsem pa vrsta nesporazumov o značaju teh metod in predsodkov do metode kot celote. Med take nesporazume lahko štejemo dvoje mnenj, in sicer prvič to, da se morajo prostorski plani izvajati kot taki, se pravi, da nas obvezujejo, da jih bomo realizirali v določenih rokih in z vnaprej zagotovljenimi sredstvi, in drugič, da je glavni smoter prostorskega planiranja planirati investicije zato, da se odpravijo razlike med razvitimi in nerazvitimi območji. Med predsodke pa sodi mnenje, da ima prostorsko planiranje naturalni, zato pa apriorno administrativni značaj, ki se ga seveda tudi tu vztrajno branimo.

Končno so plani teoretični dokumenti, boljši ali slabši, bolj ali manj znanstveno prepričljivi, zato administrativni

značaj planiranja ni odvisen od samih planov, marveč od roke, ki jih uporablja, in od misli, ki to roko vodi.

Kaj je potem planiranje v družbenopolitičnem smislu? Uporabljali smo različne definicije: plan je zakonska norma, je analiza in prognoza, je normativno določanje osnovnih proporcij družbenega in gospodarskega razvoja, je priporočilo. Vse te definicije so sem in tja veljale in nekatere veljajo še danes, na višji stopnji socialistične demokracije pa so zgubile svojo veljavo tiste, ki so v planiranju dovoljevale administrativne metode za usmerjanje družbenega in gospodarskega razvoja.

V razvitem samoupravnem družbenem sistemu plani niso niti teoretska fikcija niti sredstvo prisiljevanja, marveč morajo biti sredstvo in izraz sporazumevanja subjektivnih družbenih dejavnikov in usklajevanja posameznih njihovih iniciativ v pospeševanju družbenogospodarskega razvoja: plan kot celota ni norma, ni direktiva, ni prognoza, ni priporočilo, vse to je lahko v svojih posameznih delih, v svoji celoti pa je, najkrajše rečeno, *sporazum*. Z besedami tovariša Staneta Kavčiča se to pravi: »Težiti bi morali za tem, *da ustvarimo o osnovni razvojni usmeritvi idejno in politično enotnost*. (Podčrtal M. T.) Na tej osnovi bomo lahko izdelali enotna merila in kriterije za nadaljnji razvoj gospodarskih in družbenih dejavnosti. To je naloga celotne nacije, ker gre za njen razvoj in tvornost. Če bomo uspešno spravili naše ekonomske, idejne in politične zamisli na skupni imenovallec, bomo zagotovili trdne temelje za usklajeno in učinkovito akcijo vseh samoupravnih oblastvenih in političnih dejavnikov na vseh ravneh, od delovne organizacije do republike.«

Seveda je praktično lahko tak sporazum samo sporazum večine. Kakšna je ta večina v svojem strukturnem in kvantitativnem smislu, pa je odvisno na eni strani od demokratičnosti metod za doseganje sporazumov, na drugi strani pa od znanstvene ravni in prepričevalnosti posameznih programov, planov in projektov.

Samo po sebi je razumljivo, da je tudi prostorsko planiranje podrejeno celotni proceduri, od demokratične razprave do večinskega odločanja.

III

Po dosedANJI praksi velja v socialistični deželi za glavno obliko usmerjanja družbenogospodarskega razvoja metoda družbenega planiranja, ki odslej, ko je opustila metode administrativnega prisiljevanja, uporablja analize, prognoze, modele, priporočila in zakonske norme, o katerih se sporazume-

vajo odločujoča samoupravna in predstavniška telesa, in ki so osnova za usklajevanje različnih iniciativ v družbenem in gospodarskem življenju.

Nemalo je bilo razprav, kakšen je medsebojni odnos med družbenim in prostorskim planiranjem. Mislim, da je trditev, ki kratko malo pravi, da je prostorsko planiranje del družbenega planiranja, ali celo, da se mu mora podrejati, obremenjena s preživeto administrativno miselnostjo, ki nenehno išče neki vseobsegajoč in vsemogočen državni plan. Govoreč o prostorskem planiranju, nekateri planerji radi opazujejo in predvidevajo v okviru širših in ožjih območij ista ekonomska gibanja in ista razmerja, kot smo jih opazovali, predvidevali in planirali v okviru družbenopolitičnih skupnosti. Taki nameni nas lahko zavedejo v nekdanje absurde administrativnega planiranja, ko smo na vseh ravneh družbenopolitične organizacije, ne upoštevajoč razlike med kategorijami federacija, republika, občina, povsod uporabljali isto metodologijo družbenega planiranja.

Taka nagnjenja morajo priti v nasprotja z nekaterimi osnovnimi načeli našega gospodarsko-političnega sistema, posebno z načeli, ki jih je prispevala reforma. Če govorimo o mednarodni delitvi dela, o odprtem trgu blaga in kredita, o pospeševanju procesa urbanizacije, ne smemo hkrati takih gibanj zapirati v plane in prostorske okvire območij in občin, pa tudi republiški program mora vseskozi upoštevati pospeševalno moč takih procesov.

Prostorsko planiranje je samostojna metoda planiranja. Družbeno planiranje operira z ekonomskimi in drugimi, predvsem numerično izraženimi razmerji družbenega razvoja, prostorsko pa s prirodnimi, fizičnimi okoliščinami in pojavi, z grafično izraženimi prostorskimi razmerji družbenega in gospodarskega razvoja.

S stapljanjem, spajanjem ali medsebojnim podrejanjem družbenega in prostorskega planiranja smo delali metodi in smotru planiranja slabo uslugo prav s tem, ko smo mu jemali prednost soočenja dveh aspektov proučevanja in planiranja družbenega in gospodarskega razvoja: družbenogospodarskega in materialno-prostorskega aspekta. Z mehanično združitvijo obeh metod planiranja smo mu jemali metodo dialektičnega soočenja, ki mora biti važno analitsko in ustvarjalno gibalo planiranja. Seveda pa mora priti do združitve obeh metod planiranja v tistih nujnih smotrih, ki zahtevajo obliko in moč zakonske norme, in takrat, ko le-to zahtevajo.

Zato, zaradi neodločljivih kvalitetnih sprememb v sistemu usmerjanja družbenega in gospodarskega razvoja, uporabljamo namesto termina perspektivni plan termin, program dolgoročnega družbenega in gospodarskega razvoja Slovenije.

Marsikdaj hočejo prostorsko planiranje identificirati s planiranjem investicij. Posebno je vabljivo pripisovati take naloge prostorskemu planiranju tedaj, kadar bi hoteli z metodo prostorskega planiranja razdeliti investicijska sredstva zato, da bi se odpravile razlike med razvitimi in nerazvitimi območji.

Prostorski plani so lahko teoretska osnova, ne moremo pa jih uporabljati kot pravno normo za take odločitve.

Prostorski plani se kot taki ne izvajajo, zato ni »urbaniističnih« investicij in ni fiksno določenih planskih period. Izjema so nekatera področja infrastrukture (promet, elektrifikacija, komunalna infrastruktura), ki jih planirajo in financirajo družbene skupnosti. Kdo more vnaprej vedeti, kakšne investicijske iniciative se lahko pojavijo, recimo čez 10 let, v krogih samoupravnih organizacij?

Prostorski plani pa morajo biti vedno pripravljene, da sprejmejo investicijske iniciative v proučevanje in jim pokažejo najprimernejši prostor glede na smotrno izkoriščanje zemljišča, glede na stanje prometnih sredstev, komunalnih naprav in podobnega in jih tako opozore na njihovo medsebojno materialno-prostorsko vplivnost in retroaktivnost.

Metode prostorskega planiranja so izredno pomemben del usmerjanja družbenogospodarskega razvoja prav zato, ker obravnavajo perspektive tega razvoja iz drugih zornih kotov, ker zaradi posebnosti svojih metod lahko mobilizirajo nove dejavnike napredka, metod, ki lahko sistemu usmerjanja družbenega razvoja in razvoju samemu dajo nove spodbude in pripomorejo k novim soglasjem med posameznimi tokovi razvoja. Prav tako so metode prostorskega planiranja sposobne s soočenjem fizičnih, prostorskih elementov razvoja preverjati upravičenost in vrednost ugotovitev ekonomske narave.

Regionalno planiranje ni monogena, pač pa poligena disciplina. S tem ni rečeno, da so samostojne discipline le discipline, ki regionalno planiranje sestavljajo (ekonomija, demografija, geografija, klimatologija, geologija, agronomija, itd.), in da je regionalno planiranje le rutinska organizatorična disciplina. Njena moč ni v njeni apriorni enovitosti, marveč v njenem sistemu ustvarjalnega povezovanja, združevanja, sinteze. Prostorski planer se zaradi svoje osrednje vloge v komplementarni družbi strokovnjakov ne sme povzpeli nadnje, marveč se mora prej ko slej počutiti kot prvi med enakimi, ki pa se nikdar ne odreka ustvarjalnosti svoje lastne metode, pa čeprav pobude za svoje sinteze črpa iz cele harfe znanstvenih analiz, ki so jih pripravile druge discipline.

Da bi se lahko lotili izdelave regionalnega plana, moramo tudi definirati, kaj je območje (region, regija, komprensorij),

potem pa si določiti sestavne dele plana. Ni treba, da za vsak element plana izberemo isto območje. Izbira območja je odvisna od snovi, ki jo obravnava ustrezeni element plana. Tako bomo dobili monogena (na primer: gozdarska, kmetijska, turistična) in gravitacijska (glede na urbani center, na katerega gravitirajo) območja, ki se bodo med seboj tudi prekrivala. S tem se izogibamo nevarnosti, da bi zašli v administrativne metode planiranja, kar bi se zgodilo, če bi hoteli vse elemente plana podrediti istemu teritorialnemu okviru, ker bi lahko zašli v novo — po značaju pa isto — administrativno delitev, kakršno že imamo. Nazadnje bi se pokazalo, da moramo privoliti v prav toliko koncesij, kolikor so jih morali sprejeti tisti, ki so delili deželo na družbenopolitične skupnosti. Prav v tem, da ne priznava administrativnih metod, marveč le specifično svoje, objektivistične metode za stratifikacijo prostora, je metoda in moč prostorskega planiranja.

Če se še enkrat povrnemo k izhodišču našega pogovora, ko smo rekli, da hočemo spreminjati svet, v katerem živimo, da tedaj vse naše prizadevanje preverjamo skozi prizmo uresničljivosti, je lahko metodologija regionalnega planiranja mnogo preprostejša, kot pa jo razlagajo nekateri preveč analitsko in profetsko razpoloženi planerji.

Regionalno planiranje operira najprej z analizami, potem pa z *modeli, pravnimi normami in projekti*.

Za vse primere veljavne metodologije regionalnega planiranja ni. Metodologijo je treba izdelati za vsak regionalni plan posebej. Vsakokrat pa bo plan vseboval kot *modele*:

- model demografskih gibanj, urbanizacije in naselitve;
- modele prostorske organizacije družbenih služb (zdravstvo, šolstvo, javna varnost, telesna vzgoja, itd.);

kot *norme*:

- zakone o administrativni razdelitvi (ki ne vsebuje samo upravne razdelitve, marveč tudi druge, ki jih terjajo modeli in norme);

- zakone o razdelitvi površin po namembnosti (namenska stratifikacija): za kmetijstvo, gozdarstvo, rekreacijo, stanovanjsko graditev, promet, infrastrukturo;

- zakone o gradbenem redu;

- predpise o varstvu prirode in kulturnih spomenikov;

kot *projekte*:

- projekte prometnega sistema;

- projekte omrežij komunalnih instalacij;

- projekte energetske central in omrežij.

Kot rečeno, vsak prostorski plan si mora pripraviti svojo, individualno metodologijo. Zgornji seznam naj le bolje razloži prostorsko planiranje.

Naloga, ki jo narekuje odločitev o izdelavi programa perspektivnega razvoja Slovenije, terja v tem trenutku kategoričen sklep: storiti manj, toda bolje in odločneje, vsekakor pa izdelati in uzakoniti *namensko stratifikacijo nacionalnega prostora*.

Z vsem tem seveda nočem podcenjevati pomembnosti teoretičnega, znanstvenega dela, bodisi na področju prostorskega planiranja, bodisi na področju disciplin, ki le-tega sestavljajo. Poudariti hočem le, da se morajo v tem trenutku tudi iniciative na področju prostorskega planiranja podrediti kategoričnemu imperativu, da je skrajni čas, da dobi Slovenija perspektivni program svojega družbenega in gospodarskega razvoja.

IV

Rekli smo, da med regionalnim planiranjem in urbanizmom ni bistvene metodološke razlike in da nimata različnih smotrov. Razlika je predvsem v predmetu planiranja: urbanizem obravnava urbane ali za urbanizacijo namenjene površine, regionalno planiranje pa geoekonomske zaokrožene območja določenih značilnosti, razvojnih možnosti in perspektiv.

Vendar je treba ob tej priložnosti reči tudi nekaj samo o urbanizmu. Tudi urbanizmu marsikdaj odrekajo samostojnost discipline. Pravijo, da je vse prostorsko planiranje z urbanizmom vred tako kompleksna disciplina, da morajo v procesu urbanističnega planiranja enakopravno sodelovati ekonomisti, geografi, sociologi, geologi, agronomi, umetnostni zgodovinarji, itd. No, samostojnih in docela enovitih disciplin, kot so na primer matematika, kemija, fizika — pa še te se prepletajo med seboj — je prav malo; morda bi nam na koncu raziskave ostala le matematika. Skoraj vse discipline so komplementarno sestavljene iz mnogih drugih, pri čemer je ena vedno osrednja in združujoča, a ji zato ne smemo odrekati samostojnosti.

Nasproti trditvam, da prostorsko planiranje, da regionalno planiranje in urbanizem niso samostojne discipline, ker so sestavljene iz niza komponent bolj samostojnih disciplin, lahko res s pridom uporabimo primerjavo z medicino. Tudi če bi medicino razstavili na vse njene sestavne dele, bi od same medicine kaj malo ostalo. Če bi kirurgu ali zobozdravniku odrekli pravico do vseh komponent medicine, bi bila samo še navadna obrtnika.

Urbanizem ni samo metoda planiranja in projektiranja, marveč je tudi razširjena arhitektura. Če bi urbanizmu vzeli to komponento, bi ga ponižali na tehnokratsko kombiniranje

prostorskih in ekonomskih elementov projektiranja in planiranja in bi mu odvzeli njegovo humanistično komponento. Brez te pa urbanizem ne more ustrezati svojemu glavnemu smotru — ustvarjati človeku okolje, kjer bo lažje, uspešneje in zadovoljnejše živel in delal. Moram poudariti to komponento urbanizma predvsem zaradi težnje, da bi njegovo bistvo utopili v njegovih ekonomskih in tehničnih komponentah. Le-ta mora urbanizem priznavati in obvladovati, ne pa dovoliti, da bi pregnale iz urbanizma tisti del njegove vsebine, po kateri se razlikuje od same tehnike in ekonomike.

Tudi za urbanizem velja načelo, naj sveta ne razlaga, marveč naj ga spreminja. Zato pa mora vsakdo, ki ga hoče spreminjati, znati razložiti in upoštevati realne možnosti za spremembe, ki jih predlaga. Urbanizem vendar ne more kar naprej planirati, projektirati ali za vedno nova razdobja delati nove in nove predloge. Zato je na določeni stopnji obravnave istega urbanističnega problema, na stopnji, ko je že vidna večinska ocena predloga, treba le-tega stabilizirati z zakonsko normo. Čeprav je treba močno ceniti ustvarjalno moč fantazije, pa vendarle ne morejo biti vsi urbanisti kar naprej tvorci in predlagatelji vedno novih epohalnih projektov. Zato sta potrebni v urbanizmu velika disciplina in strpnost v intelektualnem sodelovanju. Potem ko urbanistični projekt dobi obliko zakonske norme in ko se plan in projekt realizirata, je naloga urbanizma skrbeti za detajle urbanizma, za »mali urbanizem«, kot pravijo nekateri. Prav ta »mali urbanizem« je tisti, ki urbanizem približuje človeku, ko zanj ustvarja okolje za njegovo vsakdanje življenje in delo.

Malokatera metoda je tako izpostavljena tehnokratizmu in malokatero disciplino lahko tehnokratizem tako brezobzirno kompromitira kot regionalno planiranje in urbanizem. Planski instrumenti in projekti, ki jih na tem področju uporabljamo, ne smejo biti sami sebi namen, marveč so izraz odgovornega analitskega in ustvarjalnega dela, ki mu je končni smoter spremeniti svet, v katerem živimo in delamo, v katerem se gibljemo in ki nas obdaja, tako, da bi človek nenehno izboljševal svoj svet in da bi ta svet nenehno izboljševal človeka.

Kajti za tistega človeka, ki ga imamo v mislih, kadar govorimo o delovnem človeku, o državljanu, občanu ali volivcu, o ljudstvu in o narodu, za njegovo neomajno vero v socializem ni dovolj, da so socialistični odnosi zapisani v družbenih normah, pa čeprav ve ali vsaj slutiti, da so le-te poglavitno jamstvo za njegov in obči napredek. Ta, *človek* — v najbolj splošnem smislu besede — hoče socializem videti in čutiti tudi v materialnem svetu, ki ga obdaja, v njegovih skladnostih, smotrnostih, naklonjenostih in lepotah.

K dialogu v okviru te rubrike smo povabili veliko tistih, ki so bili sami na ta ali oni način vključeni v novo študentsko gibanje. Posebej smo zaprosili za prispevke vse tiste, ki so sodelovali v debati o tej temi na razširjeni seji Univerzitetnega komiteja ZKS dne 11. VI. 1968. V tej številki objavljamo šest prispevkov, za naslednjo pa so že pripravljene prispevki Marjana Horvata, Staneta Možine in Živka Pregla. Pričakujemo še druge. Uredništvo je mnenja, da nove vzpodbude med mladimi — študenti, delavci, dijaki in kmeti za vstopanje in delo v zvezi komunistov zlasti po češkoslovaški tragediji onašajo tudi v razmerja študentje-politika nove razsežnosti.

Ciril Baškovič

študent

In nadaljevanje?

Vprašanje je dvakrat upravičeno. Prvič: v jeseni se študentje, ki so v junijskem delovanju postavljali zahteve, kritizirali, izdelali program — večidel tega še ni uresničen — zbero k novemu delovnemu letu. Drugič: naprednim in angažiranim sredinam na univerzi, visokih in višjih šolah ni vseeno, ali se bo in kako se bo kaj dogajalo to jesen med študenti. Še več — organizirano in učinkovito gibanje daje enkratno priložnost (kar zadnji dogodki v okviru mednarodnega socialističnega gibanja le potencirajo) revolucionirati družbeni položaj, pomen in zavest študentov, združenih s pomembnim delom že izoblikovane inteligence v najvišjih izobraževalnih institucijah Slovenije.

Za učinkovito nadaljevanje gibanja bi bila potrebna objektivna analiza družbenih korenin študentskega nemira na ravni posebnega. (Poskus uspele analize na ravni splošnega je na primer prispeval dr. Goričar; »Naši razgledi«,

št. 11). Važni sta dve vprašanji: ali gre za konflikt trajnejše akcijsko-motivacijske narave in moči in kakšni sta ta narava in ta moč glede na materialne družbene osnove konflikta; in pa — to izvira iz odgovora na zastavljeno vprašanje — kako naj delujejo napredne sredine, predvsem Zveza komunistov; kakšne organizacijske oblike in metode je treba uvesti, da bi gibanje hkrati spodbujali, usmerjali in ga naredili učinkovitega?

Dosedanja spoznanja kažejo, da so naši študentski nemiri angažiran, aktiven odsev družbenih protislovij; ta protislovja, ki jih med drugim ugotavljajo tudi zadnji akcijsko-politični dokumenti ZK, so dolgoročnejšega značaja. Zato je pomembno odgovoriti na drugo vprašanje, toda zavoljo pomanjkljivo spoznanih posebnih zvez je to kaj težka naloga. Vsebina, usmerjenost in končni cilji delovanja naprednih sil v visokošolskem prostoru so znani. Metode, oblike, obseg in značaj ter faze delovanja pa so odvisni od notranje moči gibanja, ki je na zunaj vidna kot stihijska in spontana sposobnost gibanja, da kot tako obstaja na določeni stopnji intenzivnosti. Ker preslabo poznamo realne dejavnike, s katerimi bi lahko opredelili našete elemente dejavnosti, se moramo za način in obseg dejavnosti naprednih sil odločiti po temle premisleku: bolje, da sami nastopamo kot enako-praven, zelo iniciativen del gibanja, kot pa da čakamo na njegov razvoj. Za takšno pot se mora Zveza komunistov na univerzi odločiti dosledneje, kot se je, in pri tem iskati delovno povezanost z angažiranimi študenti in predavatelji. Če ne bo kazalo drugače, morajo gibanje v jeseni sprožiti komunisti in si nato prizadevati »ogelj izkoristiti za peko in ga ne pustiti v stepo«. Morda ne bo odveč, če posebej pripomnimo, da bi visoka šola za politične vede, posebno študentje, morala v tej »politični igri« upravičiti svoje ime.

Kakor je nemogoče predvideti celotno vsebino dogajanj, je vendar mogoče delno odgovoriti na vprašanje: in nadaljevanje? Naj preletim tri probleme, ki bodo med drugim osišča jesenskega nadaljevanja »pomladnih nemirov« v ljubljanski študentski sredini.

1. Spremenjen in družbeno priznan status študentov je ena osrednjih zahtev jugoslovanskih študentov. Neposredne pobude zanj so praktičnega značaja: originarno in popolno socialno zavarovanje, močnejši položaj znotraj šol, večja družbena teža, problemi okoli štipendiranja ipd. Težave, ki se ob tem pojavljajo, so dvojne. Na eni strani študentje nismo enotni v tem, kaj naj bo vsebina našega novega družbenega položaja, mesta, vloge; na drugi strani se takim predlogom upirajo predvsem zunaj visokošolskih institucij. Zato je treba najprej v jugoslovanskem merilu izdelati enotne okvirne zna-

čilnosti zahtevanega statusa in prepustiti dopolnitve specifičnostim posameznih visokošolskih središč. Enoten nastop je potreben, saj bo šlo za spremembo ustreznih pravno-političnih norm. Stvar ni ne praktično enostavna ne teoretično dovolj razjasnjena, zato je sami študentje ne morejo rešiti, ampak je nujna pomoč družboslovcev, visokošolskih učiteljev, politikov.

Novi status naj izvira iz priznanja, da je študij družbeno potrebno delo in ustvarjalna dejavnost. Dežela, ki je stopila v proces gospodarskega prestrukturiranja, ki je edini te vrste na svetu, nujno potrebuje strokovne kadre ne samo v materialni proizvodnji, ampak za celotno družbeno organiziranje in funkcioniranje. To teoretično sprejeto, praktično pa komaj da prebijajoče se načelo je važen argument v prid zahtevi po povečanju družbenega vpliva tistih, ki strokovnjaki šele postajajo, toliko bolj, ker imajo možnost, da neposredno vplivajo na usklajevanje tekočega oblikovanja kadrov z družbenimi potrebami in naprednejšimi dosežki na tem področju. Hkrati preberimo, kako Metod Černetič dokazuje ustvarjalni značaj študiranja: »...učitelj... ne more učiti brez ustvarjalnega odziva učenca. Iz tega ustvarjalnega delovnega odnosa v pedagoškem procesu smo študentje iskali rešitev svojega statusa.« (»Naši razgledi«, št. 12.) Odnos kajpak ni le enosmeren, saj bi novi status povečal odgovornost študenta za delo in intenziviral pedagoški proces, obenem pa bi uspešneje vplival na učiteljevo delo, ki je dostikrat celo na univerzi polno hib. Organizacija in uresničevanje teh odnosov je samoupravna aktivnost, ta spet vzvratno povečuje študijsko zavezanost, interes za skupna prizadevanja študentov in učiteljev pri iskanju in uresničevanju vloge visokega šolstva v danem družbenem okolju. Hkrati to ustvarja dejansko izobraževalno-ustvarjalno skupnost slušateljev in predavateljev in subjektivira študentov položaj v življenju izobraževalne institucije. Seveda bi bili študentje v taki mreži odnosov, odgovornosti in pravic prisiljeni, da družbeno kompleksneje nastopajo, da upoštevajo ožje in širše družbene interese, možnosti, nujnosti, dogajanja. Ta komponenta stvarnega povezovanja (obojestranskega vpliva) šole z družbenimi potrebami, kadrovsko politiko, načrtovanjem razvoja in struktur ter z aktualnimi dogajanja se ne more zadovoljivo uresničevati samo s posrednim družbenim nastopanjem študentov (prek šolskih zavodov, Zveze študentov). Študentska skupnost delovnega statusa bi morala imeti svoje predstavnike v republiških in občinskih skupščinah.

O novem statusu študentov bomo lahko govorili šele, ko bodo uresničeni vsi naštetí elementi; te pa lahko dosledno

uresničimo le v kompleksni medsebojni povezavi in s tem de facto ustvarimo nov družbeni status študentov in nov značaj študentske skupnosti; oboje bo potem lahko prevesti v de iure kategorije. Če bomo skušali spremeniti položaj študentov preveč zaletavo in ne da bi uresničili osnovno vsebino, nam lahko tako prizadevanje zaradi zapletenosti problematike, ki smo jo tudi grobo opisali, rodi le kisel de iure sad. Proces uresničevanja je lahko samo postopen. Sprejete zakonite norme nam ne smejo biti svete, kakor bo kakšna postopnih sprememb zrela, da jo uradno potrdimo. Že to jesen je treba do te stopnje pripeljati rešitve zdravstvenega zavarovanja in nekaterih samoupravnih kompetenc študentov znotraj visokošolskih institucij, intenzivno pa je treba proučiti vprašanje skupščinskih predstavnikov.

2. V Ljubljani študentje že dlje časa niso zadovoljni z delom in odnosi v Zvezi študentov. Ko so to izrazili z nezaupnico zadnjemu vodstvu Zveze študentov in s kritiko komaj sprejetega statuta Zveze študentov Jugoslavije, so prodrle zahteve po reorganizaciji. S tem se ukvarja zdaj ožja skupina pri univerzitetnem odboru ZŠ. Ta bo predlog razgrnila pred javnostjo, zato tu le preletimo nekatere postavke.

Beograjski študentje so se na podlagi vloge Zveze študentov v zadnjih nemirih pri njih odločili, da to organizacijo okrepe. Zato je vprašanje o upravičenosti reorganizacije Zveze študentov v Ljubljani toliko pomembnejše. Jedro problema tiči v temle: ali v naših razmerah potrebujemo družbenopolitično organizacijo ali organizirano skupnost vseh študentov? Zveza študentov v Ljubljani je postala organizacija nad študenti in za študente. Ti so njen objekt, ne narobe. Izgubila je podporo in zaupanje med njimi, kar seveda otežuje možnost, da bi se »popravila«. Osnovna pot študentovega vpliva na dogajanja v neposrednem okolju je samoupravna pot. Zveza študentov temu ni prilagojena, kar kričeče dokazuje njena nedelavnost na šolah in fakultetah. Čeprav po statutu družbenopolitična organizacija, je dejansko te elemente zgubljala, ko se je borila za vsaj nekaj podpore med študenti! Ta proces je vreden podrobne raziskave, saj kaže premikanje k novemu združevanju študentov, hkrati ko je ZŠ kot politična organizacija lahko bolj ali manj le transmisija ZK, ki je s tem omejena v obsežnosti in zavzetosti delovanja med študenti.

ZŠ lahko nekaj pomeni le, če študentje kot družbena skupina po kvantiteti in po kvaliteti delovanja nekaj pomenijo. Zadnji »nekaj« ustvarjajo študentska uresničevanja lastnih interesov na družbeno napreden način v odvisnosti od družbeno

pomembnih ciljev. Zato naj bo ZŠ organizirana skupnost *vseh* študentov. Brž ko nekdo prestopi prag visoke šole, postane član študentske skupnosti in ta naj bo organizirana tako, da bo vsakdo (študent ali skupina) imel možnost s kakršnih koli idejnih izhodišč (toda v okviru ustavno in zakonsko dovoljenega, kar je stvar pristojnih pravosodnih organov!) pridobivati prek oblik organiziranosti krog privržencev. To pomeni, da bo neka ideja ... prodirala in lahko postala prevladujoča ter se zato pojavila v družbi kot stališče, mnenje, zahteva ... ZŠ. Naloga komunistov in drugih naprednih študentov je, da bodo po tej poti ustvarjanja družbenopolitične fiziognomije organizacije prodirale in se pojavljale kot množične študentske težnje *napredne težnje*, pogledi, ideje in na njih temelječe akcije! Te pa se bodo uresničile le, če bodo ustrezale dejanskim težnjam, interesom in potrebam študentov, in to ne katerimkoli, ampak naprednim. Zato morajo komunisti z zavestno akcijo ustvarjati realne pogoje za naprednost zavesti množice študentov in njihovih akcij ali vsaj od večine študentov podprtih akcij. Delovanje na relacijah študent—profesor ali šola, to je v najožjem prostoru, kjer se uresničuje študentov status, kjer študent sploh obstaja kot član posebne družbene skupine, se izvaja predvsem po samoupravnih poti. Če želi biti ZŠ učinkovita, se torej mora organizacijsko-oblikovno prilagoditi samoupravni zgradbi šolskih institucij in združenj teh institucij. Če samoupravljanje pravilno pojmujeemo kot proces v več fazah, med katerimi je odločanje v obliki glasovanja v ustreznih telesih le ena, potem je treba razviti množične, neposredne in demokratične oblike pripravljalnih faz odločanja. Študentske odločitve se morajo izoblikovati v boju idej čimveč (zainteresiranih!) študentov in njihovi predstavniki v samoupravnih telesih šol, univerze ali v skupščinskih telesih morajo dokaj obvezno ravnati ustrezno sprejetim odločitvam. Seveda samoupravno postavljanje predlogov ni edina pot postavljanja in izvajanja predlogov. Problemi na medštudentskih relacijah se največkrat ne rešujejo po samoupravnih poti, v odnosu do družbe pa lahko študentje nastopajo kot družbenopolitični subjekt tudi z metodami vpliva na javno mnenje, direktnih stikov z ustreznimi forumi itd. Če torej določimo bistvene značilnosti reorganizirane ZŠ, bi jih približno zajeli takole: prilagojenost samoupravnemu delovanju odnosov; množičnost, demokratičnost in neposrednost v delu ZŠ; temu ustrezne oblike dela (oblike, ki bi to omogočale) bi bile glede na specifičnosti šol različne, kljub temu pa bi obstajala enotnost ZŠ kot avtonomne (v Sloveniji nacionalne) organizacije skupnosti študentov ravno v tem, da bi vsi prej naštetih elementi bili nujen, enoten okvir delo-

vanja študentov in njihovih skupin v slovenskem družbenem prostoru.

V projektu je torej še precej nerazčiščenega, nekaj je novosti za praktični del našega družbenopolitičnega sistema, ne pa za politično teorijo. Vsekakor je vreden resne pozornosti in temeljite obravnave.

3. Množično in neovirano razjasnjevanje (ne samo pojasnjevanje) stališč, mnenj, pogledov študentov, mora, primerno organizirano, postati osnovna delovna metoda gibanja. S tem pokončamo tri muhe na mah, saj »razjasnjevanje« nastopa kot:

— delovna faza postavljanja in izbiranja problemov, pojavljanja, izmenjave in boja mnenj, medsebojnega vplivanja in usmerjanja pozornosti, stališč in akcij — v celotnih procesih študentskega odločanja za prakso in njenega izvajanja (v gibanju; s pomočjo svoje organiziranosti, to je ZŠ);

— pojavljanje slike zavesti množice študentov, predvsem stopnje njihove seznanjenosti, usmerjenosti, enostranosti, motiviranosti. Na osnovi tega lahko komunisti (kot vsi drugi, z dobrimi ali slabimi nameni!) stopajo v dvojno akcijo: vpliv idej na ideje, akcij na akcije ipd. in posredno prek olajšanega iskanja družbenih osnov za ideologijo, kakršna med študenti je in bo spoznavna, uspešneje vplivajo na te osnove tako, da se v študentski in sploh visokošolski sredini uveljavljajo napredne težnje v množičnem obsegu. Recimo: težnje po enakopravnosti v odnosih, diferenciaciji po načelu delitve po uspešnem in pravičnem merjenju učinkov dela, odpravljanju razlik med umskim in fizičnim delom, resničnem socialističnem internacionalizmu.

— možnost za odprte dialoge med nosilci raznih mnenj in prepričanj, razširjenih v intelektualnih in študentskih krogih. Gre za razne miselne projekte o družbeni stvarnosti, razvoju..., ki so deviantnega značaja in se zato v javnosti ne pojavljajo odkrito, pač pa nepreverjeni krožijo po napol skritih kanalih tudi med študentsko mladino, ne da bi jih kdo potrdil ali z resničnimi podatki in spoznanji ovrgel. Dostikrat jim mladina ni kos iz preprostega razloga, ker je s projektom enostransko seznanjena, a dopolnilnih spoznanj, nasprotnih argumentov, sprejemljivih za mislečega študenta, ni mogoče dobiti brez truda in včasih tudi tveganja. Zato bi bilo treba sprožiti javne, organizirane pogovore o temah, kot so na primer: zamisel o svobodni Sloveniji, več strankah pri nas, elitni vlogi inteligence, o potrebnosti in uspešnosti samoupravljanja, o potrebnosti armade... — da naštejemo nekatere najbolj »deviantne« teme — in spodbijati takšne zamisli s pomočjo nasprotnih argu-

mentov in resničnih podatkov, česar sta naše družboslovje in družbena praksa danes že zmožna. To ni lahka naloga, saj je treba biti sposoben strokovno potolči nekatere ideje, a hkrati paziti, da se to ne sprevrže v obračunavanje s tistimi, ki bi bili pripravljeni nekatere projekte prikazati in jih dokazovati, ker bi želeli priti do jasnih spoznanj o njih. Čeprav se ne smemo slepiti s tem, da takšni projekti nimajo realnih osnov v družbenih nasprotjih ki jih ne moremo odmisлити, je vendar res, da v veliki meri žive med študenti in profesorji tudi zato, ker jim jih ni nihče sprejemljivo vsebinsko spodbil, sami pa tega zaradi svoje enostranske praktične (intelektualne) dejavnosti niso zmožni zadovoljivo storiti.

Oblik takega delovanja kajpada ni mogoče predpisovati. Kakršne koli že, množične ali skupinske, organizirane ali stihijske, pod enim ali drugim vplivom... vselej bi se komunisti morali potruditi, da so prisotni. Tudi kot pobudniki, z velikim političnim posluhom in prožnostjo. In rezultati takšnega »razjasnjevanja«? Izrazitejša tudi laže ugotovljiva idejna diferenciacija med študenti, profesorji in komunisti. Spodbuda za množično nastajanje novih idej, predlogov, pobud za akcije, ki nam jih primanjkuje. Družbeno neprecenljiv praktičen zgled demokratičnega poteka vseh faz družbenopolitične (organizirane) prakse. Ustvarjeni pogoji za delovanje ZŠ, kot je ta »opisana« v točki 2.

Metod Černetič

dipl. sociolog

Študent, družba, univerza

Menim, da ni prav, če iščemo vzroke za nedavne nemire med študenti samo v okvirih univerze ali pa v okvirih tako imenovanih študentskih »cehovskih zahtev«. Takšna ocena bi bila napačna med drugim tudi zato, ker je sleherna univerza, tudi naša, del širše globalne družbe in torej lahko odraža ozi-

roma se ukvarja le s problemi, ki so prisotni v tej družbi sami. Ni mogoče govoriti o univerzi zunaj prostora in časa. Študentske zahteve tudi kažejo, da tako imenovani »naši problemi« le niso samo naši, da niso le problemi univerze kot družbene institucije. Očitno pa je, da lahko nekateri problemi nastajajo le na relaciji družba-univerza kot na eni od obstoječih družbenih relacij, in tudi širše družbene probleme lahko ocenjujemo s pozicij študirajoče mladine kot z ene od mogočih pozicij ocenjevanja. Menim, da so napačna tudi tista prizadevanja, ki iščejo vzroke za dogajanja v Ljubljani v sosednjih univerzitetnih središčih ali pa tujini. To bi bila preočitna poenostavitev, ki lahko izhaja iz iluzij, da so uvožene »revolucije« manj nevarne od domačih.

Želim govoriti o tistih problemih, ki so že nekaj let »leitmotiv« dela študentske organizacije na univerzi. To so tako imenovani »sindikalistični« problemi študentske organizacije (financiranje izobraževanja, štipendiranje, kreditiranje oziroma sploh vprašanje študentskega standarda). Ne strinjam se z mnenji, da so ti problemi le sindikalistični. Sindikalistični bodo vse dotlej, dokler se bodo z njimi ukvarjali le študentje in ne bodo dejansko družbeni problem. Če pogledamo bistvene zahteve študentov v zadnjih letih, ne moremo spregledati njihovega opozarjanja na regionalno in socialno strukturo študirajočih v Ljubljani. Na fakultetah je vedno več študentov, ki na univerzi očitno nimajo kaj početi in so tu le zato, ker jim šola stoji poleg doma. Študentska organizacija je vsaj enkrat na leto opozarjala, da socialna struktura študentov ne ustreza socialni strukturi slovenskega prebivalstva in da je razlika vsako leto večja. V ponazoritev naj navedem podatke o poklicnih strukturah prebivalstva SRS v primerjavi s socialnim poreklom študentov (glej »Informator univerzitetnega odbora ZŠJ za študijsko leto 1968/69«). Socialna struktura prebivalcev SRS v 1966: delavci: 37,3, uslužbenci: 8,5, kmetje: 32,4, upokojenci: 15,3, drugi: 6,4.

Socialno poreklo študentov v študijskem letu 1965/66: delavsko: 14,8, uslužbenko: 42,4, kmečko: 10,3, upokojensko: 21,8, drugi: 10,7; v študijskem letu 1967/68: delavsko: 18,0, uslužbenko: 52,0, kmečko: 7,0, upokojensko: 15,0, drugi: 8,0.

Menim, da sama struktura porekla študentov še ni problematična zgolj zato, ker bi morali domnevati, da je neka socialna struktura bolj ali manj napredna. Te socialne strukture kažejo, da smo zgradili izobraževalni sistem, ki ne zajema oziroma ne vključuje vseh socialnih kategorij prebivalstva. S tem neposredno vzdržuje in povzroča socialno zaprtost nekaterih družbenih slojev. Če domnevamo, da so socialne kategorije prebivalstva tudi ustrezno teritorialno oziroma regionalno razporejene (to je bolj ali manj oddaljene od re-

publiškega ali univerzitetnega središča), lahko sklepamo, da ta sistem izobraževanja ne zajema enakomerno vseh predelov Slovenije. Ta domneva pa ni le hipotetična, saj so zbrani tudi podatki, ki jo potrjujejo (glej »Tribuno«, št. 5, letnik 1966). Znano je, da so prirodne sposobnosti ljudi (možnosti logičnega mišljenja, verbalne sposobnosti itd.) enakomerno porazdeljene. Iz tega izhaja, da na univerzo ne prihajajo prirodno (temveč materialno) selekcionirani mladi ljudje. Iz tega lahko izvajam dva sklepa: na fakultetah je vedno več podpoprečnih študentov in univerzitetni študij je zaradi materialne selekcije kvalitativno razvrednoten. Naj dodam še to, da je situacija na univerzi sklep kroga, ki se začneja že v osnovni šoli (neenake materialne možnosti šol v Sloveniji itd.) — krog je sklenjen. Postajamo družba odprtih možnosti — za nekatere seveda. Študentje govorimo o razrednem značaju šolstva in zahtevamo takojšnjo enotno sistemsko rešitev za vso Slovenijo.

Druga študentska zahteva, ki sledi iz prejšnje, je verjetno ravno tako stara in pereča. Zahteva, naj študirajo le sposobni, implicira tudi družbeno pomoč v taki obliki, da je študij dejansko mogoč in uspešen. To pa naj bi študentom omogočal predvsem sistem štipendiranja. Ob tem lahko ugotovimo le tole: štipendije so veljale in veljajo za socialno pomoč in družbeno nujo, bilo jih je tudi vedno premalo. Zanimivo je, kako se število štipendij v zadnjih letih manjša. V študijskem letu 1963/64 je prejelo na visokošolskih zavodih SRS štipendije 30,8 odstotka, v študijskem letu 1967/68 pa le 18,2 odstotka študentov. Struktura štipenditorjev se je v zadnjih petih letih spreminjala v prid republiških organov, družbenih in gospodarskih organizacij. Zmanjševal pa se je delež občin. V študijskem letu 1963/64 so študentje na univerzi (predvsem na ekonomski fakulteti) zahtevali sistemsko rešitev štipendiranja v obliki republiških štipendijskih skladov. S tem bi se izognili familiarnemu podeljevanju štipendij, primitivnemu ocenjevanju potrebnosti štipendiranja itd. Te zahteve so se takrat ocenile za etatistične in ne-samoupravljaljske. Le dve študijski leti kasneje imamo v Ljubljani skupni (centralni) sklad za kreditiranje študentov v času študija. V študijskem letu 1965/66 je bilo 71,4 odstotka študentov, ki so jemali kredit, iz delavskih in kmečkih družin.

Ne da bi se spuščal v razpravljanje, zakaj naj bi bil štipendijski klad manj samoupraven kot sedanji centralni kreditni sklad, lahko ugotovim, da je sredstev za kredite še vedno premalo in da so študentje sprejeli kredite le kot rešitev v sili. Ob tem pa se znajdemo pred načelnim vprašanjem o neenakih življenjskih startnih osnovah. Sistem kredi-

tiranja pomeni priznavanje in obnavljanje sedanjega družbenega razločevanja — pomeni, da naložbe v šolstvu še vedno pojmujejo kot socialno nujo in družbeno pomoč.

Študentje že nekaj let poleg zahteve, da naj študirajo najsposobnejši, poudarjamo, da je nujno treba prerasti pojmovanja, da so naložbe v izobraževalni proces socialna pomoč. Menimo, da je treba na študij gledati kot na družbeno potrebno delo, materialne naložbe v šolstvu in izobraževanje pa bi morali razumeti kot družbeno investicijo, kot naložbe v proces družbene proizvodnje oziroma kot eno bistvenih prvin razširjene reprodukcije.

Iz pozitivistične ropotarnice marksizma so privlekli mehanicistično teorijo odraza, po kateri lahko tako imenovana vrhnja stavba (torej tudi kultura in izobraževanje) odseva le dogajanja v družbeni bazi, v sferi neposredne produkcije. Kolikor je to tudi res, pa je samó tako pojmovan odnos le preveč poenostavljen. Predvsem sodi v produktivne sile tudi živo in ustvarjalno človekovo delo. Študij pa brez dvoma je delo, je ustvarjalna dejavnost.

Iz tega ustvarjalnega delovnega odnosa v pedagoškem procesu smo študentje vseskozi iskali in izvajali rešitev statusa študenta. Menim, da le tako definiran status študenta omogoča zahteve po sodelovanju v samoupravi na fakultetah, omogoča rešitev socialnega zavarovanja študentov itd.

Nemara bi lahko imeli vse te navedbe za »resnice« preteklosti, toda ugotoviti moramo, da se je z uvajanjem gospodarske in družbene reforme začel tudi na univerzi proces, ki pomeni gibanje k resnični reformni (moderni) univerzi. Ta proces je pospešil razmišljanja o racionalizaciji, sprožil razprave o funkcionalni organizaciji visokošolskega študija in vnovič zastavil vprašanje o odnosu med univerzo in družbo oziroma o integriranju univerz z družbo. Predvsem smo študentje sprejeli misel, da je univerza sama neizkoriščena družbena rezerva. Bistvo tako pojmovane reforme naj bi bilo uveljavljanje strokovnosti, ki pa jo ustvarja predvsem univerza.

Očitno pa to ni tako. Mogoče smo spet preveč nestrpni in ne dojemamo zapletenih družbenih procesov in posameznih njihovih pojavnih oblik. Če je bil namen izvajalcev gospodarske reforme v objektiviranju takih oblik gospodarjenja, v katerih bi trmasto vztrajanje na starem pomenilo nujen propad, potem mi ni jasno, zakaj še ni nihče propadel. Kot večina študentov tudi sam ne razumem, zakaj razglajamo, kako je strokovnost nujno potrebna, je pa dejansko ne uporabljamo — pa čeprav le v primitivni obliki zaposlovanja mladih (diplomiranih) strokovnjakov. Ne vem tudi, komu je

(ob tem, ko smo vsi za to, da se stvar uredi in razčisti) v prid naš sistem organizirane neodgovornosti.

Ti in podobni problemi so podlaga študentskih nemirov v zadnjem času. Očitno to niso le »cehovska« izhodišča, ampak zadevajo bistvena področja našega družbenega sistema. Študentske zahteve: po uveljavljanju strokovnosti, kar zajema reševanje zaposlovanja (ena izmed parol študentskega zborovanja je bila: Svojo strokovnost želimo uveljaviti doma!), zahteva po izvajanju sistema osebne odgovornosti na vseh ravneh, zahteva po progresivnem obdavčenju itd., to jasno dokazujejo.

Dokler ni možnosti, da uveljavimo te normativne družbene zahteve, in dokler ne bodo realizirane nekatere bistvene predpostavke gospodarske in družbene reforme (predvsem drugačno vrednotenje intelektualnega in strokovnega dela), mislim, da je nesmiselno govoriti o drugačni vlogi univerze v družbi. Tudi o integriranosti univerze z družbo oziroma o vplivu proizvodnje na procese na univerzi ne moremo govoriti vse dotlej, dokler tega, s čimer se ukvarja, univerza ne počenja za to družbo, temveč za družbe, ki zaposlujejo in uporabljajo znanje njenih diplomantov. Dokler ne bodo presežene te dileme, bo univerza taka, kakršna je, to je odmaknjena, na njej bodo poučevali manj sposobni strokovnjaki itd.

V naši družbi je na preveč področjih očitna razlika med normativnim in dejanskim. Dokler ne bomo med drugim priznali, da je študij družbeno potrebno delo, da študentov status lahko izhaja le iz njegovega delovnega odnosa do študija, vse dotlej se lahko gredo samoupravljanje na univerzi le profesorji. Samoupravne pravice študentov pa se tako kažejo le kot politična koncesija. Študentje želimo, da se nakopičena družbena protislovja radikalneje rešujejo. Le v takem primeru ob hipotetični možnosti demokratičnega družbenega funkcioniranja, ne bodo potrebne izven-institucionalne (demonstrativne) oblike družbenega življenja na univerzi in v družbi.

Božidar Debenjak

predavatelj

Nova faza demokracije

Ko ocenjujemo pobude, pomen in domet novih gibanj med slovenskimi študenti, ne moremo mimo svetovnega okvira, v katerem se ta gibanja dogajajo; ne moremo mimo svetovne realnosti, ki poraja včasih tudi zelo krvave revolte intelektualne mladine. To realnost imenujejo eni »stara Evropa«, drugi »zastarelost visokega šolstva«, tretji vidijo v revolti »odpor proti industrijski družbi«, sami akterji študentskih gibanj pa imenujejo realnost, proti kateri se bore, »establishment«. Ta zadnji izraz nam pomaga najdlje v razumevanju pobud, pomena in dometa svetovnih gibanj. Prosto bi ga lahko prevedli z »obstoječi red«: nečloveški scenarij, po katerem se odigrava realnost zdajšnjega sveta. Ta nečloveški scenarij je scenarij poznomeščanske družbe; da je nečloveški, se — karakteristično — povsod po svetu dokazuje z antropološkimi komponentami Marxove misli, kot jih je ohranila in dalje razvijala frankfurtska šola marksizma, najbolj pregnantno pa jih je formuliral Herbert Marcuse. V nadaljevanju te misli lahko postavimo naslednjo približno diagnozo »obstoječega reda«: socialno nadvse uspešen je družbeni sistem, ki ni *human*. To je sistem, ki danes more:

- doseči praktično totalno kontrolo nad delovanjem vsakega posameznika (mehanizmi totalne kontrole — prisluškovanje, nadzor v najbolj dobesednem pomenu — materialno že zdavnaj niso več nedosegljivi in absolutno predragi);

- s psihološko preračunanimi propagandnimi metodami skoraj poljubno spreminjati posameznike v marionete, ubijati v njih sleherno samostojnost in zavest sebe;

- s poglobljenimi spoznanji moderne znanosti o življenju poseči v možgane in manipulirati z njimi tako, da tudi tisti, ki se izmakne metodam psihološke manipulacije, misli in čustvuje tako, kot to hoče manipulator — in da celo pozabi, da je nesrečen.

Ta sistem lahko danes kjerkoli (tehnološko gledano) takoj doseže »dokončno rešitev« — recimo v Vietnamu z dokončnim (ali skoraj dokončnim) uničenjem vse dežele. Če tega ne stori, se moramo vprašati zakaj. Iz odgovora na to vprašanje edinole lahko črpamo upanje za prihodnost. Da si še ni mogoče zamisliti tovrstne »dokončne rešitve« — za to je samo ena razlaga: razdejanje humanizma še ni doseglo stopnje, na kateri bi lastna javnost intervencionistične dežele bila pripravljena na kakršnokoli »umazano vojno«, ampak ji je mogoče podtakniti le take, ki jih je še nekako mogoče prepleskati z lažnim humanizmom in lažno moralo: manipulator se še mora preoblačiti v humanista; z bombami in strupenimi plini ali pa preprosto s tanki mora braniti »mir«, »svobodo« ali pa »socializem«. Tragedija je še večja s tem, ker so se tudi dežele, ki so izšle iz socialističnih revolucij in s tem iz pobude, ki ji je sistem manipulacije in represije *po bistvu tuj*, v veliki meri »deformirale« in »konformirale« *svetu imperIALIZMA*; tudi one so (in celo uspešno) stopile v igro moči navzven in permanentne državljanske vojne navznoter. Najboljše od najboljšega, kar nudi sodobna tehnika, je v službi armade in policije; kar premorejo policije visoko razvitih dežel (za ameriško so podatki vsaj deloma znani), je tako perfekcionirano orodje za notranji teror državljanske vojne, da si je boljšega težko zamisliti: lepilo, ki se nanj demonstranti zalepijo kot na muholovko, gladka masa, na kateri mora vsakomur zdrsniti, pena, ki ovije celo povorko, plin, ki hromi, zvočnik, ki ubija s hrupom — vsi ti dediči skoraj nekdanjega pendreka kažejo, za kaj v svetu gre: za permanantno državljansko vojno. Ta vojna je skrita pod navideznim mirom — toda prav šestdeseta leta so *vojno* naredila očitnejšo.

Osrednje vprašanje je torej v tem, da je nujna *revolucionarna sprememba svetovnega scenarija*, da pa ni revolucionarne situacije. Revolucionarna pobuda, kot je izšla iz oktobrske revolucije, se je izčrpala in nujno potrebuje obnove v sebi. Slepa ulica, v kateri so se znašli administrativni modeli socializma, poraja ideološki obup, ideološki defetizem socialističnih družb, defetizem, obrnjen v *orlino*, in pa prav tako za vrlino razglašene sodobne teorije »popolnega pristajanja na obstoječe«. Ti razorožujoči, defetistični dvojčici onemogočata, kolikor le moreta, iskanje lastnega modela socialistične družbe in se z enakim posmehom obračata proti sodobnim marksističnim teorijam »omejenega konflikta«, ki hočejo najti model boja za *revolucionarne spremembe* v družbah, katerih struktura je že preobčutljiva za oborožene revolucionarne spopade. Karakteristično je, kako enako mnenje imajo o Marcuseju »Pravda«, naši domači »pristajavci na vse obstoječe« in pa recimo Bundesnachrichtendienst v ZRN.

Svetovno gibanje med študenti je uspešno snelo posvečeno masko z obličja »obstoječega reda« in pokazalo, kako hitro se persuazivne metode manipulacije sprevračajo v brutalne metode policijske represije. S tem je *praktično* rehabilitiralo zahtevo po *temeljni spremembi sveta*.

Dogajanje med ljubljanskimi študenti prav tako ni bilo tiste vrste dogajanje, ki pelje v oborožen upor. Daleč od tega. Izražčalo ni iz »revolucionarne situacije«; pač pa je dokazovalo, da je seme »demokratskega socializma« pognalo, da se prebuja demokratski subjekt, pripravljen vzeti zares demokratske forme samoupravljanja in vse tisto, kar vsaj delno že obstoji v zakonodaji in političnem življenju. Z optimizmom me navdaja spoznanje, da se je začela nova faza demokracije. Vlada, ki mora obrazložiti svoja stališča pred neselekcionirano publiko in jih tam tudi braniti pred kritiko, bo to storila prej ali slej tudi v parlamentu — ko bo le-ta do kraja polnoleten in si bo to izbral. Politiki, ki danes v odgovor na študentske zahteve po izboljšanju sistema študija (pa naj so bile te zahteve še tako neartikulirane — žal neartikulirane!) ponujajo nove variante tiste šolske reforme, ki jo je demokratska javnost že enkrat odločno zavrnila, bodo morali prej ali slej spoznati, da tako cenena manipulacija lahko uspeva samo, če demokratski subjekt trdno spi. Tudi to je bilanca našega domačega osveščanja.

Ivo Marenk

dipl. agronom

Uvod v širšo akcijo

Ugotavljamo, da je študentsko gibanje meseca junija samo ošvrknilo tiste žgoče probleme organizacije celotnega sistema visokega šolstva in organizacije pouka, ki so jih izvajalcem v zadnjih letih že neštetokrat očitali, češ da dokazujejo njihovo nesposobnost, da bi sami razreševali not-

ranja protislovja. Ti problemi so bili pogosto neposreden povod družbenih, največkrat nepremišljenih posegov v sfero visokošolskega izobraževanja in znanstvenoraziskovalnega dela. Naštevaje očitkov bi bilo v tem okviru verjetno odveč, ker vemo, o čem je beseda.

Ker bi bilo študentom nerealno odrekati osveščenost in sposobnost za razreševanje problematike, s katero se srečujejo v neposrednem stiku s svojim delovnim okoljem (ob dejstvu, da so v svojem programu zajeli bistvene družbene probleme), nam preostane zgolj možnost, da poskusimo izluščiti vzroke, ki so študente navedli, da so v prvi fazi procesa, ki so ga sprožili, postavili v ospredje vprašanja, ki grebejo za koreninami neskladij v celotni družbi. Te vrste razmišljanje, ki se lahko zelo hitro sprevrže v ugibanje, seveda če ne upošteva že vsebovanih elementov, je smiselno toliko, ker prevladuje prepričanje, da bodo počitnice vednje o moči široke študentske družbene akcije spravile v predal pozabe.

Brez dvoma je značilno dejstvo, da celotni kategoriji prebivalstva, ki je definirana glede na svojo družbeno vlogo (študij kot delo), osnovni konstitutivni element samoupravne družbe (samoupravljanje) ponujamo kot koncesijo. Kljub temu pa opažamo, da je bil nastop študentov in univerze (njenih delovnih skupnosti) enoten ter usmerjen v razreševanje problemov, ki krnijo popolnost globalne družbe. Iz tega se nam ponuja dokaj preprosta ugotovitev, da univerza iz kompleksne družbene problematike ni prav nič izvzeta; razvozlanje njenih bistvenih problemov je torej odvisno od učinkovitosti celotnega mehanizma, ki uveljavlja človeka kot ustvarjalca.

Ne smemo pa pozabiti, da se je samoupravljanje na univerzi spočelo, da ima tu tradicijo, ki je včasih pokrita že s plastjo patine; nekateri označujejo to patino kot akademizem in konservativizem, drugi pa jo opravičujejo z izkušnjami, največkrat slabimi.

Vsekakor je treba pibiti, da ravnanje »družbe« do univerze v preteklosti včasih ni bilo najbolj v prid »urejevanju« zadev. Kljub vsemu pa mislim, da razpravljanje o temi, kdo je bolj kriv, da smo razvrednotili univerzo kot ustanovo znanstvenega pomena, univerzitetni študij napravili za hlapca nerazvite prakse ter študente za poskusne zajčke reforme, ne bo rodilo zdravega plodu. Vnovično pogrevanje nasprotja med »znanostjo« in »politiko« bo pripeljalo samo na stransko pot. Mislim, da je prodrlo spoznanje, da mora politika temeljiti na znanstveni podlagi; tako politiko je treba podpreti, ker je mogoč dialog o mejah uvajanja najboljših rešitev. Žal pa je res, da stran, ki v dialogu zastopa

interese univerze, že daljši čas drži v rokah močnejše adute. Celo toliko močne, da nekateri izmed njih izbijajo iz rok orožje tudi tistim, ki gledajo na univerzo samo skozi očala, ki kažejo njene pomanjkljivosti.

Mislím, da so ti aduti zahteve, katerih izpolnitev je temeljnega pomena za nadaljnjo rast in neoviran obstoj obstoječih potencialov v visokošolskem prostoru. Šele kasneje bo mogoče govoriti tudi o bistvenih racionalizacijah znotraj ustanov samih, čeprav tudi te niso brezpomembne.

Nikakor ne morem pritrditi razlagi, da univerza, visoke in višje šole že zdaj same lahko uredijo nekatera vprašanja. Že pokopane napake še vedno občutijo diplomantje; še bolj pa tisti, ki so s fakultet odnesli namesto diplome — prevarani — le dolg nos. Prav tako ne maram nič slišati o velikem številu svojih sedanjih in nekdanjih kolegov, mestnih gospodičev in gospodičen, ki komaj čakajo, da jim bo vplivni ali manj vplivni oče uredil vse potrebno za poroko ali zaposlitev. Sprašujem se, kako spijo tisti, ki jim je znano, da en asistent lahko posveti študentu v enem semestru samo pet minut, pa kljub temu govorijo o racionalizaciji in slabem uspehu študentov, osipu itd. Kaj jim mar, če se univerzitetni delavec dolga leta muči skupaj s sto študenti v zadržljivih prostorih, namenjenih za trideset oseb. »Treba je...« se razlikuje od »uredili smo...«

Bojim se, da bo kdo razumel moje besede tako, ko da postavljam ultimat. Nasprotno! Junijski dogodki so pokazali, da so študentje vmesni člen, ki s svojo ustvarjalnostjo lahko pospeši tako splošno družbena prizadevanja kot prizadevanja visokošolskih ustanov samih v smeri vzporednega reševanja. Kot ustvarjalni so se študentje pokazali v dvojem: da lahko marsikaj premikamo hitreje in bolj učinkovito kot v preteklosti ter da marsikaj lahko rešimo tudi brez vnaprejšnje spremembe odločujočih elementov, ki odrejajo širino aplikacije posameznih sodobnejših spoznanj o organizaciji visokošolskega sistema, organizaciji pouka ter znanstvenega dela.

Čeprav v pogledu študijskega režima v jugoslovanskem sistemu visokega šolstva ne vlada nered, pa opazamo vendarle preveliko nepovezanost prizadevanj za vzpostavljanje večje enotnosti oziroma uvajanje sodobnejših metod pouka in dela s študenti nasploh. Vsekakor je preveč optimistično pričakovati, da se bo z uvedbo in izpopolnitvijo manjkajočih povezav bistveno povečala učinkovitost študiranja. Tudi predlog novega zakona o visokem šolstvu ne bo razrešil niti sistemskih protislovij niti zmanjšal neskladij znotraj posameznih ustanov. Za zdaj kaže, da bo samo stratificiral obstoječa nesorazmerja, in zato ni odveč skepsa

mnogih, ki trdijo, da bo ostal samo poskus več, da bi obšli znana nasprotja po normativni poti.

Brez dvoma je prva naloga, ki jo mora visokošolski sistem sam razrešiti, vprašanje vpisa na zavode. Osip v zadnjih letih komaj da kaj pojema in zaskrbljujoča je usoda tistih študentov, ki po nekaj letih »študija« ostanejo brez pravega poklica. Trajanje študija se podaljšuje; nekateri so mnenja, da vpliva na to položaj v zaposlovanju. Na drugi strani pa se nič ne premakne intenzivnost poklicnega usmerjanja ter usmerjanje vpisa v tiste panoge, kjer še vedno primanjkuje ljudi. Individualnega dela s študenti ni mogoče aplicirati prav v trenutku, ko se študent privaja na samostojno delo na podlagi literature. Čeprav je rešitev, ki jo predlagam, kruta, jo bo v takšni ali drugačni obliki treba prej ali slej izvesti: spričo dejstva, da vnaprej vemo, da 50 % vpisanih ne bo nikoli prejelo diplome, mislim, da bi ne bilo težko že pred vpisom odkriti vsaj polovico nesposobnih za študij. Če pa ugotovimo, da je v sedanjih razmerah možnost za študij v večji meri odvisna od študentskih materialnih možnosti ter od kadrovskih in materialnih možnosti ustanove, na kateri se šola, potem sem takoj za to, da študentje še enkrat preplavijo ulice. Vsekakor je nujno, namesto dosedanje statistične selekcije, uvesti kakršnokoli drugo — boljše. Če vemo in javno priznamo, da je blaginja naroda neposredno odvisna od njegove izobraženosti, potem nam ne sme biti posebno žal, če porabimo za doseg tega cilja tudi kakšen dinar več. Vsekakor je to še vedno boljše kot pa, da se s precejšnjim številom mladih ljudi v zreli dobi igramo skrivalnice.

Nove, tudi zakonske rešitve bodo vsekakor morale odgovoriti na vprašanje, koliko in kje naj bo študentom samim prepuščeno, da sami urejajo svoje lastne probleme na zavodih. Brez dvoma paternalizem kot prva skrajnost in formalna prisotnost v samoupravljanju kot druga ne zadošča več. Slabo informirani, pogosto nezainteresirani študentje so v preteklosti bili na tehnični tisti odločilni jeziček, ki je akcijo usmerjal marsikdaj tudi na stranske poti, ker so dejanski vzvodi ostajali skriti znotraj delovnih skupnosti visokošolskih zavodov. Študentje so pokazali, da je njihovo mesto polnopravnih članov samoupravnih organov upravičeno.

Upam si trditi, opirajoč se na nekatera znamenja in nekatere elemente dosedanjih ocen, da je bilo študentsko gibanje meseca junija šele uvod v širšo dejavnost, ki še vedno lahko prestopi okvir obstoječih političnih in samoupravnih struktur na univerzi. Če trdimo, da je nastop študentov avtohtonega značaja, potem je včlenitev študentov v globalno družbeno situacijo samo preskus moči in ne dovolj diferenčiranega družbenega koncepta.

Če je bilo torej študentsko gibanje res »gibanje« in ne poza (odločili smo se za prvo oceno), potem ga bo njegova lastna notranja logika pripeljala na pot opredeljevanja delovnega odnosa do ustanove, ga hkrati sama omogoča. Nič hudega, če bodo nekatere ugotovitve boleče. Bati se je le, da kdorkoli prizadevanja tako študentov kot članov delovnih skupnosti visokošolskih zavodov, ki se razlikujejo prej po načinu kot po bistvenih intencijah, ne bi razlagal po svoje in razmer obrnil sebi v prid. To pa vsekakor ne bi izpolnilo pričakovanja.

Zdravko Mlinar

izredni profesor

Protest proti nezaupanju v človeka

Ko ocenjujemo letošnje protestne akcije študentov, njihov pomen in smisel, lahko kmalu odkrijemo, kaj je skupnega raznim zahtevam, ki so jih pri tem izražali. Verjetno se ne bomo oddaljili od bistva teh zahtev, če rečemo, da so z njimi hoteli opozoriti na raznovrstne ostanke iz preteklosti, ki tudi *še danes omejujejo uveljavljanje ustvarjalnih sil »navadnega« človeka* v naši družbi. Te omejitve ne le ohranjajo zgodovinsko diferenciacijo in diskriminacijo med ljudmi, ki danes nima več objektivne ekonomske oziroma materialne nuje. Te omejitve so hkrati v nasprotju s temeljnimi načeli našega družbenopolitičnega sistema in temeljnimi vrednotami socialistične družbe.

Če so torej študentje pokazali na te omejitve in protislovja, so s tem delovali v korist »navadnega« občana — delavca, kmeta, izobraženca. S svojim protestom so nedvomno vsaj nekaj prispevali k temu, da se zmanjša razlika med vsepovsod in venomer deklariranimi vrednotami socialistične demokracije oziroma samoupravljanja na eni strani in pa

dejansko vlogo in možnosti, ki jih ima danes delovni človek, ki deluje in živi kot pripadnik te družbe. To je torej akcija za nadaljnje osvobajanje vsakega posameznika, predvsem pa tistih, v katerih imenu pogosto preveč lahkotno nastopamo, ne da bi zares tudi *tenkočutno razkrivali in upoštevali* njihove potrebe oziroma interese.

Poskušajmo torej konkretno povzeti nekatere značilne zahteve, ki so jih izražali študentje v svojih protestnih akcijah, in na tej osnovi odgovorili na vprašanje: ali te akcije v svojem bistvu pomenijo nekaj progresivnega ali destruktivnega?! Zadržali se bomo predvsem pri tistih zahtevah, ki so splošnejšega družbenopolitičnega značaja in ne zadevajo le študijska in podobna vprašanja na univerzah. Te zahteve so izraz vesti in moralne občutljivosti mlade generacije, ki nam je — navdana z idealizmom — z vso ostrino razgalila neizpolnjene deklaracije in nas odkrito soočila z nevzdržnimi protislovji med tem, kar razgllašamo, in tistim, kar delamo in imamo.

1. Razgllašamo socializem in enake možnosti za vsakogar, da razvije in uveljavi svoje sposobnosti, dejansko pa lahko študirajo predvsem tisti, ki — ne glede na lastne napore in sposobnosti — lahko dobijo večjo gmotno pomoč od staršev oziroma ki zaradi okoliščin, po naključju uživajo določene prednosti pred drugimi, npr. s tem, ker živijo v večjem mestu ipd. Pri tem ne gre za nekakšno idealizirano ali utopično zahtevo, temveč za enega izmed temeljev socialistične družbe. Gre tudi za čisto racionalno organizacijo in za to, da izkoristimo vse potencialne ustvarjalne sile dane družbe. Organizacija družbe, ki najbolj sposobnim posameznikom ne daje možnosti za razvoj in za uresničevanje njihove ustvarjalnosti, torej ne izkorišča svojih potencialov in zaostaja oziroma celo stagnira z vidika družbenoekonomskega razvoja.

Zdi se razumljivo, da se študentje upirajo, ko več kot dvajset let po izvedeni revoluciji še vedno ni uresničena tako temeljna zahteva socialne pravičnosti, kot je zagotovitev enakih materialnih možnosti za izobraževanje in družbeno uveljavljanje vsem, ne glede na to, kakšni družini ali družbenemu sloju kdo pripada.

2. Razgllašamo, da sta čimbolj sproščeno izražanje in demokratični boj mnenj nujna, dejansko pa sredstva množičnega obveščanja tega pogosto ne delajo oziroma ne omogočajo. Protest proti takemu stanju je bil med najglasnejšimi protesti v nedavnih študentskih javnih nastopih.

Zdi se, kot da sredstva množičnega obveščanja izhajajo v svoji vlogi iz predpostavke: a) da ljudje, navadni občani, niso sposobni ali zreli, da bi samostojno in »pravilno« razumeli neselekcionirana obvestila (informacije) in da je torej

treba že a priori preprečiti, da bi bili izpostavljeni raznim »negativnim«, »tujim« oziroma »sumljivim« (da o sovražnih niti ne govorimo) idejam ali vplivom; b) druga stran iste — posredniške vloge množičnih občil pa je spet v tem, da zagotavljajo možnost za izražanje predvsem le tistih vidikov, argumentov in stališč oziroma interesov, ki so v prid programu neke akcije na višjih ravneh odločanja.

Eno in drugo je v popolnem nasprotju s temeljnimi načeli samoupravljanja in je dokaz bodisi nezaupanja do »navadnega« človeka, bodisi zavestnega preziranja njegovih stališč, kadar le-ta niso popolnoma v skladu s stališči in dejanji tistih, ki sicer nastopajo v njegovem imenu.

Študentje sami so ta protislovja tudi zelo konkretno ponazorili. Na tem mestu naj navedemo le dva primera, ki obenem ponazarjata oba omenjena vidika omejevanja vloge občanov.

Ko je šlo za protestne akcije študentov v posameznih univerzitetnih mestih, je npr. »Delo« — glasilo Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije — popolnoma pristransko in neobjektivno poročalo o dejanskem stanju. O dogajanju v Sarajevu smo npr. lahko zasledili v »Delu« le kratek zapissek, v katerem je bilo v bistvu povedano le to, da se sarajevski študentje odločno distancirajo od akcij beograjskih študentov (ugotovitev univerzitetnega komiteja ZK). O razburljivem ozračju in demonstracijah tisočev mladih ljudi na sarajevskih ulicah, ki so — med drugim — vzklikali gesla o solidarnosti z beograjskimi kolegi — pa nismo zasledili v »Delu« niti besede.

Nekaj mesecev pred tem je Društvo sociologov Slovenije sklicalo strokovno posvetovanje o problematiki v zvezi s predlogom za uvedbo spremenjenega delovnega časa, da bi se tako konstruktivno sodelovalo tudi pri reševanju perečih družbenih vprašanj, ki zadevajo milijone delovnih ljudi. Četudi je bilo to v času, ko naj bi ravno pretresali vse razloge, ki so ali niso v prid predlagani spremembi, o tej strokovni razpravi javnost pri nas sploh ni bila obveščena. Ljubljanska televizija je sicer že napovedala enourni oddajo o tem in posnela veliko filma. Težko se je upirati misli, da zato, ker je več argumentov iz razprave kazalo na to, da še nismo pripravljeni na uvedbo predlagane spremembe, bi vse to samo motilo in zamotalo sicer uglajen postopek za sprejetje predloga. Tako torej niti televizija ni obvestila javnosti o tem.

3. Razglašamo javnost delovanja vseh forumov in organizacij na vseh ravneh, dejansko pa v načinu svojega dela še vnaprej uporabljajo prakso administrativnega socializma. Kljub temu da so študentje protestirali tudi proti takšni praksi, ki omogoča posameznikom, da se skrivajo za avtoriteto

forumov, in onemogoča demokratično kontrolo, so vendarle celo letošnje študentske akcije najprej obravnavali in ocenjevali tako, da javnost ni mogla dobiti vpogleda v to, kakšno mnenje je kdo zastopal, preden je bila sprejeta enotna platforma CK ZKJ o teh vprašanjih. Konservativne sile, ki zavirajo nadaljnjo demokratizacijo in uresničevanje ekonomske reforme — o čemer je govoril predsednik Tito — toliko lažje ohranjajo svoj vpliv, čim manj delujejo v neposredni konfrontaciji z javnostjo. Šele ko bo odpravljeno vsakršno zapiranje pred javnostjo, bodo tudi množice občanov lahko v večji meri sodelovale v odkrivanju in ocenjevanju, kateri posamezniki so zares nosilci napredka in demokratizacije, kateri pa temu nasprotujejo.

4. Nadaljnja zelo pomembna zahteva študentov zadeva odgovornost vseh posameznikov na vseh ravneh odločanja. Gre za eno tistih vprašanj, ki sta jim že Marx in Lenin pripisovala največji pomen in jim posvečala največjo pozornost. Izhodišče pri tem jima je bila teoretična in praktična možnost, da izvoljeni predstavniki lahko začnejo uveljavljati neke svoje interese, ki niso v skladu z interesi njihovih volivcev. Zato sta predvidela vrsto mehanizmov, ki naj bi preprečili, da bi se voditelji kot služabniki ljudstva spremenili v njegove gospodarje. Seveda je dosledna odgovornost javnih funkcionarjev eden najprimernejših načinov, da se to prepreči.

Tudi ta zahteva študentov zadeva vprašanje, ki bistveno vpliva na proces nadaljnje demokratizacije naše družbe. Študentje izražajo nezadovoljstvo spričo dosedanje, pretežno le deklarativne in kolektivne odgovornosti, ki je praktično neredko pomenila predvsem ne-odgovorno razpolaganje z družbenimi sredstvi. Seveda je bil zelo nazoren primer propadli velenjski energokemični kombinat, za katerega bo ves narod še desetletje ali več plačeval milijardne stroške — tj. napako nekaj posameznikov, ki so še zmerom skriti za krinko kolektivne odgovornosti in še naprej lahko razpolagajo z družbenimi sredstvi; krivdo je v takih primerih zelo lahko najti v »objektivnih okoliščinah« ipd.

5. Razglašamo samoupravljanje obenem pa zelo pogosto izražamo nezaupanje v navadnega človeka. Študentje so predvsem protestirali proti varuškem paternalističnemu pokroviteljstvu in skrbništvu, ki dejansko izhaja iz nezaupanja v mlade, četudi že odrasle ljudi; izhaja iz nezaupanja v samostojnost, zrelost, razsodnost občanov, hkrati pa iz strahu, skrbi, sumničenj in dvomov o njihovi trdnosti, čistosti in pravovernosti; iz strahu pred nevarnostjo, da se ne bi navzeli tujega in sovražnega. Študentje so protestirali proti takšni razdelitvi vlog, da bi imeli nekateri posamezniki le pravico ocenjevati in opredeljevati čistost drugih, množica pa le dolž-

nost izražati in dokazovati svojo neomejeno in neomajno vdanost. Z vsebino svojih zahtev so pokazali, da se ni treba bati, da bi nasedli raznim agentom imperializma, zahodnim oziroma ameriškim vplivom ipd. Tisti, ki so bili glede tega zaskrbljeni, so lahko s presenečenjem ugotovili, da so študentje bolj prizadeti za socializem, kot so nemara sploh kdaj od njih pričakovali.

Gojko Stanič

dipl. pravnik

Smisel študentske kritike

Sodobna študentska gibanja so v Evropi in tudi pri nas vzbudila moralno in politično vest širših krogov ljudi. Najbolj napredna gibanja, namreč gibanja, ki so v tem času resnično prišla do izraza, vneto napadajo nesmisle sodobnega sveta, od imperialističnih vojn, tekme v oboroževanju, rasizma pa vse do malomeščanske morale in egoizma industrijskih družb zahoda. Naši študentje so ost svoje politične in moralne kritike usmerili predvsem na probleme naše morale, razhajanja med teorijo in prakso v naši družbi, politično neučinkovitost političnih institucij, socialno diferenciacijo, politiko obdavčevanja in še mnoge druge probleme. Pomen tega gibanja moramo videti predvsem v njegovi veliki ideološki in moralni moči, v enodušni podpori, ki jo te ideje in te kritike doživljajo pri najširših krogih delovnih ljudi. Še posebej pa je pomembno dejstvo, da ta kritika pomaga premagovati nekakšen status quo v sedanji aktualni politični situaciji. Enodušno podporo so doživele najnaprednejše sile v vodstvih Zveze komunistov in v drugih vodilnih organih naše družbe. Viden odraz tega je razumevajoča politika slovenskega izvršnega sveta do problemov izobraževanja in vzgoje, dokument IK CK ZK Slovenije o nepravilnem bogatenju in socialni di-

ferenciaciji in tudi drugi ukrepi, ki so jih začeli pripravljati naši najvišji predstavniški organi, da bi začeli reševati najbolj pereča politična vprašanja.

Zelo različne so ocene o različnih idejnih in političnih tokovih, ki so se porajali med študenti v Ljubljani in drugod. Menim, da nam je samo zborovanje v Študentskem naselju, ki pomeni kulminacijo ideološke in moralne kritike, pokazalo, da so vodilno vlogo odigrali zelo napredno usmerjeni študentje. Med njimi so imeli največ povedati aktivni študentski voditelji, voditelji organizacij Zveze komunistov, to je najbolj osveščeni del študentske mladine. Dejavnost komunistov v pripravah na ta vrh debate je obrodila izdatne sadove, kajti v razpravah po študentskih domovih, v katerih je zmagovala moč argumentov, so zavrnilo mnoge ekstremne misli in ne-realne variante za reševanje družbenih problemov pri nas. V naselju smo lahko slišali nekaj sindikalističnih zahtev, nekaj intelektualizma oziroma nekaj teorije o inteligenci kot srčiki naroda, nekaj pavšalnih in nedomišljenih kritik, toda osrednja in najbolj podprta je bila vendarle tista kritika, ki je nakazovala realne poti za razreševanje naših problemov. To je bila tista kritika, ki je tudi povedala, kje je treba vzeti denar in komu ga je treba dati. Morda so mnogi pričakovali višjo politično raven študentske kritike. Ne vem, ali se vsi zavedamo tega, da imajo študentje sorazmerno omejene socialne izkušnje in da je zaradi tega njihova kritika in njihov domet predvsem na ravni globalne politične misli in globalne moralne obsodbe. Toda pozivanje na svojo lastno odgovornost, pozivanje k temu, da je treba pomesti pred lastnim pragom, izboljšati študij na univerzi, zaostriti odnos do študentov, ki ne študirajo dobro, kaže na to, da so računali predvsem z realnostjo sedanje slovenske družbe in njene materialne zmogljivosti in da so računali tudi na svojo lastno osebno odgovornost. Zato se mi zdijo popolnoma nevzdržne tiste ocene, ki govorijo, da je bilo med študenti veliko skrajnje levih in skrajnje desnih odklonov, vmes pa stihija. Ta ocena za ljubljansko situacijo vsekakor ne vzdrži nobene resne kritike. Viharno razpoloženje trenutka je sicer privabilo v politično dejavnost širok krog mladine, željne vročih dogodkov, toda moč argumentov, način politične dejavnosti je omogočil, da so vendarle spoštovali misli in argumente sobesednika, da se je vse to viharo razpoloženje speljalo v tokove realnosti, dogovarjanja in nove politične dejavnosti. Izraz tega je sprejet nov koncept dela Zveze študentov, ob katerem bo moral sodelovati zelo širok krog študentov.

Menim, da so v tem trenutku naloge komunistov predvsem konkretizirati politično in moralno kritiko, izrečeno v tem času. Tu ne sme biti umika nazaj pri vseh tistih zahtevah,

ki pomenijo družbeno napredne rešitve, to je pri vseh tistih zahtevah, ki so dejansko dobile potrditev tudi v vseh dokumentih Zveze komunistov. Načelo, naj vsak začne pred svojim pragom, mora odločno veljati za vse, torej tudi za komuniste na univerzi in za študente-komuniste. V tem smislu pričakujem veliko od komunistov, ki delajo na univerzi. Vprašanje osebne odgovornosti vsakega od nas je v tem trenutku eno osrednjih vprašanj političnega sistema sedanjega časa. Mislim, da bi nam lahko bil zgled tovariš France Hočevvar, ki je v celotni politični dejavnosti dosledno zagovarjal vse tisto, kar je kot javni funkcionar delal. Prišel je tudi poslušat neposredno kritiko svojih izjav med študente. Mislim na kritiko njegovih izjav o zagotovitvi javnega reda in miru.

Živimo v obdobju, ki zahteva budnost komunistov in veliko prizadevnost, kajti sile birokracije in okostenele miselnosti so močne. Z demagoškimi gesli bi v teh zapletenih političnih odnosih lahko pomenile zelo veliko politično nevarnost. Bojim se, da se realnosti te nevarnosti najširši krogi komunistov ne zavedajo dovolj. Zato stojijo pred nami naloge političnega in ideološkega dela, ki bo moralo postati posebno v jeseni in v predkongresnih pripravah zelo intenzivno. Predvsem pa bomo morali zahtevati konkretne politične akcije.

Naša sedanja kriza

1. Kriza političnega sistema: strankarski ali nestrankarski sistem

Politika ni niti znanost niti umetnost, temveč igra za oblast in igra z oblastjo. Ta igra ni zabava, ampak je smrtno pomembna zadeva, zato se v njej razkrivajo smrt, fanatizem in računarstvo pogosteje kakor pa humor in smeh. Njenim pravilom in zakonitostim niso podvrženi samo tisti, ki se *hočejo* ukvarjati s politiko in se boriti za oblast, ampak tudi oni, ki jo samo opazujejo s strani ali pa ji obračajo hrbet. Ravnodušnost ni še nikomur jamčila, da ga ne bodo prizadele njene posledice. Napolitičnost je del politike. Politika je brezčutna igra in v njej ne veljajo sentimentalni očitki tistih, ki so verjeli in se čutijo osleparjene, niti izgovori onih, ki so imeli oblast in niso »vedeli«, »niso bili pravočasno informirani« ali pa so se preprosto »motili hkrati z dobo«: pomanjkanje informacij sodi k *določeni* vrsti politike prav tako kakor fraze in karierizem.

Moderna politika nastopa z absolutnimi pretenzijami in si hoče podrediti vse. Ni znanost, a odloča o znanosti in njenih posledicah. Ni poezija, vendar vzbuja v ljudeh strasti in skrite nagone. Ni vera, vendar ima svoje malike in duhovne. Politika je postala za moderno človeštvo usoda in vsak človek si v *političnih* vprašanjih v neki meri pojasnjuje smisel svoje eksistence.

Naša sedanja kriza ni zgolj politična kriza, ampak je hkrati tudi kriza politike; vprašanja ne postavlja samo o nekem političnem sistemu, ampak hkrati in *predvsem* o smislu politike. Dosedanji politični sistem je mistificiral vse in zakrival ne samo svoje bistvo, ampak tudi bistvo politike sploh. Prvi korak k prevladanju krize je demistifikacija.

* Prispevek Karla Kosika smo prejeli še pred agresijo petih držav Varšavskega sporazuma in okupacijo CSSR. Avtor je glavne teze tega prispevka že objavil v Literarnih listih, glasilu zveze čehoslovaških književnikov, vendar je prispevek za našo revijo posebej priredil. Prispevek ohranja kljub sedanjemu položaju v CSSR veliko vrednost.

Po znani karakteristiki nastopi politična kriza tedaj, ko tisti, ki vladajo, *ne morejo* več vladati, vladani pa že *nočejo* biti obvladani. V politični krizi se zaostri konflikt med »ne morem« enih in »nočem« drugih. Značaj in rešitev krize sta odvisna od tega, kakšno vsebino prisojata *obe* strani temu »nočem« in »ne morem«. Ker ima vsaka vladajoča skupina moč, da se obdrži na oblasti in se le-tej prostovoljno ne odreče, si razlaga krizo *po svoje* in jo skuša *premostiti* tako, da zamenja stare, diskreditirane in neučinkovite metode *obvladovanja* z novimi in bolj primernimi. Za obvladane pa je v kritičnih trenutkih odločilno, da spregledajo mistifikacijo vladajoče skupine in znajo poiskati praktični izraz svoji odločitvi, da *nočejo* biti obvladovani niti s starimi niti z novimi metodami, ker preprosto sploh *nočejo* biti obvladovani.

Vzrok naše politične krize tiči v tem, da državljani te države *nočejo* živeti kot brezpravne ali nepopolnopravne partijske ali nepartijske *množice*, nosilci oblasti pa že ne *morejo* uveljavljati svoje vodilne vloge v podobi policijsko-birokratske diktature, tj. kot izključni monopol vladanja in odločevanja, ki se opira na samovoljo in nasilje. Radikalna rešitev te krize je možna samo tedaj, ko bo sistem policijsko-birokratske diktature nadomestil sistem družbene demokracije. Razlika med obema sistemoma je načelne narave. Osnova enega sistema je politična brezpravnost ali nepopolnopravnost partijskih ali nepartijskih *množic*, osnova drugega sistema pa je politična polnopravnost in enakopravnost *socialističnih državljanov*.

Množice in politična manipulacija sodijo skupaj. Kdor pravi množice — vseeno ali partijske ali nepartijske — predpostavlja določen sistem, v katerem odrekaajo velikemu številu ljudi (»množici«) njegovo politično voljo, da bi jim lahko vsilili od zunaj tujo voljo, v katerem človek ne eksistira kot *subjekt* političnega dogajanja (tj. političnega mišljenja in odločanja, državljanskih pravic in dolžnosti), temveč le kot *objekt* politične manipulacije. Ljudje se ne rode kot množica ampak to šele postanejo. Postanejo množica v sistemu, ki praktično razdeli družbo na dve skupini: v kategorijo anonimne večine in v kategorijo manipulatorjev. Anonimne množice so ljudje brez obraza in odgovornosti. V sistemu množic vlada anonimnost in neodgovornost ne samo na eni strani, ampak na *obeh* straneh. Anonimnosti množic ustreza neodgovornost manipulatorjev. Sistem množic in manipulatorjev je sistem vsesplošne neodgovornosti. To je hkrati sistem vsesplošne mistifikacije: Ker je politično mišljenje zamenjala politična fraza, funkcionira sistem zgolj tako, da ustvarja *množično* napačno zavest kot prvi pogoj svoje eksistence in katerikoli poskus kritičnega razmišljanja je zavrnjen kot krivoverstvo in svetotajstvo. Od odločanja sta odrinjena tako zdrava pamet kot dialektični razum.

Ta sistem funkcionira, ne da bi vedel, kaj je njegovo bistvo, njegovi posamezni deli pa živijo v iluzijah o sebi in o drugih. Nepartijske množice menijo o partijskih množicah, da so te enoten kolektiv, ki ve vse in o vsem odloča. Partijske množice pa menijo, da je politično vodstvo vseveden in vsemogočen vladar, ki odloča na temelju natančnih in popolnih informacij. Politično vodstvo šteje partijske množice za *večne* mladoletnike, ki nimajo lastnega razuma

in zato ne morejo sami odločati o tem, kaj smejo in kaj morajo vedeti, kaj morejo in kaj morajo delati. Politično vodstvo je prepričano, da so nepartijske množice nadvse zadovoljne s svojo pravico, da ničesar ne vedo in da o ničemer ne odločajo, in da imajo za svojo dolžnost povedati od časa do časa svoje pripombe in se »prilagoditi liniji«.

Ta politični sistem se je sam karakteriziral kot sistem prevodnih vzvodov, vendar se očitno ni zavedel pomena svojih lastnih besed. Sistem transmisije, vijakov in koles, inženirjev človeških duš, železne discipline in železnih zgodovinskih zakonitosti deluje in lahko deluje samo zato in samo toliko, ker in kolikor prevaja vse na skupni imenovalec politične tehnike in tehnologije. V sistemu transmisije in vzvodov mora biti vse transmisija in vzvod. V sistemu transmisij in vzvodov je tudi partija transmisija in vzvod. Partijske množice so prevodni vzvod, s katerim poženemo v gibanje tako imenovane nepartijske množice. Sistem prevodnih vzvodov je sistem vsesplošne politične deformacije, ki preimenuje komuniste v partijske množice, nekomuniste pa v nepartijske množice. Sistem prevodnih vzvodov je sistem množic in anonimnosti.

Sistem ne ustvarja ljudi niti njihovih lastnosti in sposobnosti. Sistem samo izkorišča in uporablja *tiste* sposobnosti, strasti in interese, ki so nujni za njegovo delovanje. Če se v določenem političnem sistemu dogaja »naravni izbor« tako, da pridejo na vodilna mesta ljudje s poprečno inteligenco, z ukrivljeno hrbtenico, z labilnim značajem, ubogljivi in zvesti ljudje, ki so obremenjeni s predsodki in uklenjeni v zagrenjenost, to nikakor ne pomeni, da ima človek po naravi samo te lastnosti. Problem je v tem, da uveljavljeni sistem *zahteva* za svoje gibanje in funkcioniranje prav *takšne* lastnosti in prav *takšne* sposobnosti. Vsaka druga lastnost in sposobnost je z vidika *njegovih* potreb odvečna ali škodljiva.

Sistem, ki temelji na odnosu med partijci in nepartijci, ustrezno formira in deformira tudi vsebino in smisel političnega upravljanja. Ker so partijci in nepartijci politično brezpravna ali nepolnopravna množica, s katero je mogoče manipulirati in ki ji je odvzeta politična subjektivnost, s tem pa tudi svoboda in odgovornost, pride do istovetnosti političnega vodstva z monopolom oblasti. Biti vodilna sila tega sistema pomeni imeti v rokah monopol oblasti, in narobe: kdor vlada monopolno, ima že samo *zato* vodilno vlogo. To dejstvo ima svojo logiko, katere učinke nosilci oblasti nočejo priznati: kdor ima v rokah vso oblast, prevzema nase tudi vso odgovornost; kdor lahko odloča o vsem in v vsem, ima odgovornost za vse stvari in tudi za vse ljudi.

Čas je, da bi začeli stvarno raziskovati in se tudi zamislili nad problematiko vodenja v politiki in smislom ter funkcije *stvarne* in *navidezne* vodilne vloge v družbenem dogajanju. Vsaka vodilna vloga predpostavlja tiste, ki so na čelu, in tiste, ki jim sledijo. Kdaj temelji njihov odnos na vzajemnem priznavanju in spoštovanju in kdaj temelji na enostranski odvisnosti in torej na vsiljeni podreditvi? Kakšne intelektualne, moralne in značajske lastnosti morajo imeti posamezniki in skupine, da bi sploh *lahko* imeli vodilno vlogo v družbi?

V sistemu prevodnih vzvodov je vodilna vloga enaka vladajočemu položaju in se ne more uveljavljati drugače kot poveljevanje, nadzor in omejevanje, kot pritisk in politični monolog. Iz istovetenja vodilne vloge z vladajočim položajem je nastala ena izmed najmračnejših mistifikacij v zgodovini socializma. Politiki govorijo o vodilni vlogi *partije*, ob tem pa razumejo to kot vladajoči položaj oblastniške *skupine*. Ta podvojenost in dvojnost samo potrjuje dejstvo, da razpada partija v sistemu transmisij na vladajočo manjšino, ki si pridržuje izključno pravico, da govori v imenu partije in delavstva, in na partijske množice, ki imajo objektivno vlogo *prevodnih* vzvodov.

V mističnem istovetenju vladajočega položaja in vodilne vloge izgine vznemirljivo vprašanje, kaj pravzaprav je avantgardnost in kako se pravzaprav uresničuje. Ali sodi k vodilni vlogi zrelost političnega *mišljenja*, sposobnost formulirati prave ideje, moralna veličina in junaštvo, okus in plemenitost? Ali naj *vodilni* sloj raste kot nosilec takšne ravni mišljenja, takšne vsebine delovanja, takšnega moralnega kodeksa, takšnega načina osebnega vedenja, da lahko postane *vzor* svobodne družbe in vzor za vsakega ustreznega posameznika? Ali pa je realiziran družbeni vzor tudi v *negativni* podobi in je družba postavljena pred vprašanje, kaj ji more in kaj ji hoče reči privilegirana skupina, ki svoje notranje oblastniške spore rešuje z umori in intrigami, katere predstavniki so obremenjeni z izgubo spomina in z brezsrčnostjo in se bolj odlikujejo po poprečnosti kot pa po razumu in plemenitosti?

2. Kriza politične osebnosti

Jezik je, kot pravi pesnik, hkrati nekaj najbolj nedolžnega od vsega človeškega, hkrati pa tudi nekaj najbolj nevarnega. Najbolj nedolžna stvar zato, ker so vse, kar jezik je in kar more, besede in samo besede, povezava besed, zgolj izražanje in izgovarjanje, in zato vladarji besed, pesniki, ne morejo nikoli obvladati sveta. Jezik pa je hkrati tudi najbolj nevarna stvar, ker *vse* izdaja in ker pred njegovo pojasnjevalno močjo ni umika ali skrivališča, kajti jezik izdaja tudi tedaj in predvsem tedaj, ko besede na prvi pogled ne govorijo nič posebnega in so videti navadne in same po sebi umljive. Jezik pove vedno več, kot pa povedo tisti, ki besede uporabljajo; v besedah ljudi ni izraženo samo to, kar ljudje vedo (in kar govorijo), ampak tudi to, kar so (česar ne vedo in ne govorijo). Hkrati z izgovarjanjem izraža jezik vedno nekaj neizraženega, vedno pride do besede nekaj, kar je nerešeno, ne do kraja povedano, podzavestno, zatajeno in nehoteno.

Zato ima analiza latovščine in žargona, gesel in besednjaka vsakega politika in vsake politične skupine naravnost ključni pomen. Politik izreče banalni stavek: »Opiramo se na množice« in se ne zaveda, da je v teh nekaj besedah *izdal* svojo koncepcijo človeka in sveta, da je torej rekel *daleč več*, kot pa je vedel in hotel. Politik izjavi: »Pri vrednotenju naših zgodovinskih uspehov ne moremo obiti tudi določenih *deformacij*«, a mu uide, da ima njegov »kritični« stavek apologetski smisel, saj zamegljuje *bistvo* tega, kar se je dejansko *zgodilo*. V zamegljujoči terminologiji pa se vendar

hkrati kaže mehanizem mistifikacije, in spoznanje te mistifikacije nam omogoča razkriti politično latovščino kot (hote ali nehoti, zavestno ali nezavedno) prikrivanje bistvenega ter odvrčanje pozornosti od najpomembnejšega.

Če politik ne ve, kaj se je pravzaprav odigralo v preteklosti in kaj se pravzaprav dogaja v sedanjosti, *kakšno* prihodnost lahko pripravijo njegova dejanja in proklamacije? Kaj mora *vedeti* in kakšen *naj bo* politik, da bi bil na višini svoje dobe in lahko razreševal njene politične probleme? Zdi se, da bi se moral predvsem zavedati globoke in nepremagane krize, v katero je vržen kot politik tega stoletja.

Ne glede na medsebojno oddaljenost zaradi svoje razredne pripadnosti sodijo Masaryk, Rosa Luxemburg, Lenin in Gramsci po svojih svetovnih nazorih in političnih programih k skupnemu tipu *politika-misleca*. Nobeden izmed njih ni pragmatik in zgolj politik, ki »politizira«, brani *svojo* politično pozicijo, govori o politični situaciji in gleda na vso stvarnost samo z očmi svoje politike. Vsi — čeprav po raznih in tudi protislovnih si poteh — skušajo razkriti *osnovo* svoje dejavnosti in se zato vprašujejo, kaj je politika sploh, kaj je smisel oblasti in nasilja ipd. Ne izkoriščajo dognanj znanstvenega raziskovanja *drugih* za izvajanje svoje politike, ampak se sami posvečajo znanosti in raziskovanju, da bi lahko *premišljeno* izvajali svojo politiko. Vsakteri med njimi je personalna unija praktičnega politika in političnega misleca ter uteleša ne samo *enotnost*, ampak tudi različnost obeh sfer. Zato nihče izmed njih ne zamenjuje znanstvenega raziskovanja s politično taktiko in vsakdo med njimi je vedel ne samo za združljivost družbene znanosti in filozofije s politikom, ampak tudi za njihovo samostojnost in posebnost.

Ali je ta tip politika-misleca izjema ali pravilo, ali sodi samo k določeni zgodovinski dobi ali pa k vsem dobam, predvsem pa: ali je za politiko pomembno ali vseeno, in ali dobi politika drugo *vsebino* in *smisel* glede na to, ali jo ustvarjajo politiki-misleci ali politiki-pragmatiki? Kaj ne sodijo *vsi* — tako Masaryk kakor Luxemburgova in Gramsci — bolj v »devetnajsto stoletje« (o katerem danes marsikdo zaničljivo govori kot o stoletju prosvetljencev), medtem ko moderna doba zahteva in tudi ustvarja drugi tip politika? Ali mora biti politik mislec ali pa je dovolj in v okviru nepojmljivega razvoja informacije in vednosti, kompliciranosti odnosov in razvite delitve dela celo nujno, da je samo praktik in da za svojo potrebo samo uporablja dognanja znanstvenih institucij, izvedencev in svetovalcev?

Ugotovimo lahko, da je z Masarykom, Gramscijem in Leninom *konec* epohe političnih osebnosti, politikov-mislecev, in da se začneja epoha političnih pragmatikov. Praktična politika in politično mišljenje se gibljeta drug poleg drugega in če se srečata, dobi njun stik značaj trčenja in konflikta, kakor kaže zgodovina socialističnega gibanja in sam klasičen primer za vse: usoda G.Lukácsa. Vsemogočna pragmatična politika nadomešča *mišljenje* z ideologijo, tj. s sistematizirano *napačno* zavestjo, nemočno kritično mišljenje pa se muči z resnico *zunaj* politične stvarnosti.

Politik je tisti, ki odloča, vsaka odločitev pa je dejanje, v katerem se je uresničila *izbira* med nekaj možnostmi, dejstvi in tendencami. S svojim dejanjem pa politik hkrati tudi daje razlago situacije, tj. vsemu daje neki smisel. S političnim dejanjem dobi vse posebno svetlobo, ker se je z njim izvedla praktična ločitev med bistvenim in nebistvenim, med tem, česar ni mogoče več odlagati, in tem, kar lahko še počaka, med nujnim in tistim, kar lahko zamenarimo. V nasprotju z znanstvenikom, ki raziskuje problem *tako dolgo*, dokler ne pride do njegove rešitve, v nasprotju z umetnikom, ki bedi nad svojim delom *tako dolgo*, dokler ga nima za dokončane, pa je politik v neprestani tekmi s časom, in značaj vsakega njegovega dejanja je odvisen od tega, ali se je uresničilo v pravem trenutku (pravočasno), prezgodaj ali prepozno. Trajanje političnega odločanja je drugačno kakor trajanje znanstvenega raziskovanja ali umetniškega dela. Politik je izpostavljen nevarnosti, da postane suženj časa, ko bo njegovo odločanje samo dodatno reagiranje na tok valečih se dogodkov, njegova dejavnost pa se spremeni v politično dnino, v politiko iz dneva v dan. Politik pride v ujetništvo časa, če samo izvaja, uresničuje, uporablja, izjavlja in obdeluje, kajti prej ali slej mu neskončna vrsta ukrepov zastre celotni *smisel* dejavnosti. Kako lahko politik »obvlada« čas? Tako, da preskoči sedanjosti in postane utopist? S tem, da prehiti dobo in postane vizionar? S tem, da skuša napovedovati in prerokovati ter postane prerok? Vendar pa utopist, vizionar in prerok niso politiki. Politik lahko obstane v tekmi s časom samo tako, da ne beži pred njim in ga ne prehiteva, temveč se *obrača k temeljnemu*, v svoji politiki pa izhaja iz trdnega in utemeljenega *temelja*. K temu temelju pa sodi tudi pojasnitev *smisla in možnosti politike*.

V tipu političnega pragmatika, ki je zamenjal politika-misleca, pa se uteleša in specifizira tako kriza moderne osebnosti, kakor tudi pogloblja in zastira kriza politike. Politični pragmatik razume in izvaja politiko kot tehnično manipulacijo, tj. kot primitivno ali inteligentno razpolaganje in promet s človekom — množico, sam pa se uvršča s svojo dejavnostjo, s svojim mišljenjem, s svojim čustvom in izražanjem v takšen izdelani sistem *vesplošne* manipulacije, ki zadeva ljudi in naravo, žive in mrtve, besede in ideje, stvari in čustva. Politični pragmatik ni sposoben prekoračiti obzorja sistema, ki ga s svojo dejavnostjo ustvarja in katerega žrtev je sam. Zato lahko razreši samo tista vprašanja, ki sodijo v *njegovo* obzorje, ali vprašanja, ki si jih je tako *prilagodil*, da jih lahko razume. Zato politični slovar, sestavljen iz izrazov, kot so aparat, prevodni vzvod, odklon, deformacija ipd., niso samo zbirka besed, ki eksistira *zunaj* stvarnosti in *poleg* stvarnosti, ampak je natančen izraz tega, kako *eksistira* stvarnost za politika, kako jo *vidi* in doživlja, kako se kot javni dejavnik vanjo včlenjuje. Če kdo najbolj strahotno in najbolj pretresljivo barbarstvo, ki si ga je privoščila v zgodovini češkega naroda njegova *lastna* vladajoča plast, označi z besedo »deformacija«, izhaja iz tega neizogibno ne samo določeno pojmovanje in vrednotenje, ampak tudi izhodišče. »Deformacije« se odpravljajo s sveta enako *tehnično* in utilitarno, kot so prišle na svet.

Politični pragmatik ima moč, da vse zvede na svojo raven, a področje tehnike, koristnosti in neposrednega učinka. Zato misli o stvarnosti v shemah manipulacije, utilitarnosti in obvladovanja, ima za stvarno samo to, kar je mogoče obvladati, s čimer je mogoče manipulirati, kar je koristno, vse drugo pa mu razpada in se mu razblinja kot ničevo, nepomembno in nestvarno.

Nekoč, pred drugo svetovno vojno, je imelo neki smisel, če smo si zastavljali vprašanje, ali naj bo politik birokrat ali ljudski tribun. V tej alternativni smo obsojali birokrata kot predstavnika politično privilegirane in nenadzorljive oblastniške skupine in smo kot vzor povzdigovali ljudskega tribuna, zagovornika ljudskih interesov, revolucionarnega govornika in politika. Ker pa vsako plemenično resnico vedno v neki meri *določa* položaj ali nazor, proti kateremu se obrača, ne more biti to nikoli radikalna resnica, tj. spoznanje, ki gre do korenin stvari. Vprašanje bi se moralo rajši glasiti, v kakšnih okoliščinah *postane* ljudski tribun birokrat in kateri so vzroki te spremembe. Vprašanje je bolj v razkrivanju *vzajemnega* odnosa med revolucionarjem in oblastjo: kaj napravijo revolucionarji z oblastjo, ko postanejo iz opozicije vladajoča skupina, zlasti in predvsem pa, kaj napravi oblast iz revolucionarjev? Ali so revolucionarji imuni za zapeljivost in demonijo oblasti ali pa so prav tako samo ljudje? Kaj naj store revolucionarji, da ne bi podlegli tem skušnjavam, in kaj *mora* storiti družba, da bi se obvarovala in ohranila pred možnimi posledicami »demonije oblasti«?! Če politični pragmatisti imenujejo svojo dejavnost »znanost in umetnost« in štejejo sami sebe v določenem smislu za znanstvenike in umetnike, podlegajo s tem iluziji in ustvarjajo iluzijo, za katero se skriva prava problematika, in torej tudi možnost in nevarnost vsake politike: oblast.

Politični pragmatik lahko razreši samo *nekatero* družbene probleme, samo določene vrste krize, je pa nemočen pred stvarnostjo, ki presega njegovo obzorje in možnosti: lahko poskusi obvladati gospodarsko in državno krizo, nemočen pa ostane *pred* moralno krizo. Če vemo, da moralna kriza ne zadeva tako imenovane moralke, temveč samo eksistenco naroda in samo človekovo bit, se pokaže, da je politični pragmatik uspešen v drugotnih zadevah, v temelju pa odpove in ni na višini svojega časa.

Naša sedanja kriza je predvsem spor o *smislu* narodne in človeške eksistence: zdrknili smo na raven anonimnih množic, za katere so zavest, človeško dostojanstvo, smisel za resnico in pravičnost, čast, spodobnost in pogum nepotrebno breme, ki je samo v napoto v gonji za navideznim ali stvarnim udobjem. Vprašanje pa je, ali smo sposobni zavedeti se in rešiti vse gospodarske, politične in druge probleme *v skladu z* zahtevami človekove biti in narodne eksistence?

3. Kriza razredov in družbe

Podobno kot za individualno življenje velja tudi za družbo, da je lažje izgubiti iluzijo o drugih kot pa se znebiti iluzije o sebi. In ker se naša kriza kaže na zunaj kot razočaranje in kot prebujanje upov in zaporedno menjavanje obojega, se posamezniki osvobajajo

posameznih plasti iluzij samo tako, da opuščajo področje *golih* razpoloženj in prihajajo do spoznanj. Prvi korak tega obrata je lahko raziskovanje prav tega razpoloženja, tj. vprašanje, kaj se pravzaprav skriva v razpoloženjih, ki vladajo v družbi. Nezaupanje, navdušenje, skepsa itd. se lahko kažejo kot zasebna duševna stanja ali kot subjektivna doživetja, katerim stoji nasproti posebna realnost družbenega življenja, in kot takšna niso družbeno pomembna. Če pa se v razpoloženjih na neki način kaže in *dogaja* družbena stvarnost sama, postane vladajoče razpoloženje posamičnih epoh in slojev sila pomembno odkriteljsko družbeno dejstvo. V takšnem primeru se uresničuje prehod od enega razpoloženja k drugemu, od navdušenja do razočaranja, od upanja k razočaranju in od razočaranja k novim upom — kot pretres, ki omogoča spoznanje. Sestop od golega razpoloženja k spoznanju pa spremlja ustvarjanje novega razpoloženja, v ozračju katerega postaja spoznanje določeno družbeno dejstvo. Ker je kriza pretres, ki zajema vse družbene sloje in vse sfere človekove stvarnosti (mišljenje, čustvo, moralo), je njen rezultat odvisen od poteka teh *dveh* procesov. Prvi proces: ali bo odprl čustveni pretres posameznim družbenim slojem globlje in resničnejše spoznanje ali jim bo še bolj utrdil stare predsodke in zaslepil njihovo razsodno moč z novimi iluzijami? Drugi proces: ali bo resnično spoznanje sprostilo v posameznih družbenih slojih dovolj moči, kritičnega navdušenja in novo dejavnost ali pa bo v njih vzbudilo depresijo in jih bo pahnilo v pasivnost in čakanje?

Naša sedanja kriza je kriza vseh družbenih slojev in razredov in je hkrati tudi kriza njihovih medsebojnih odnosov. Mnogokrat ponavljani stavek o zavezniški zvezi delavcev, kmetov in inteligence ni izgubil vsebine zato, ker se je spremenil v frazo, ampak je zdrknil v frazo zato, ker se je spremenila sama vsebina te zveze. Glede na posamezne razrede je imela vladajoča birokracija deformirajočo vlogo v dveh smereh. Prvič: poskusila je dati moderni družbi srednjeveške cehovske oblike in je skušala zapreti delavstvo v tovarne, kmete v vasi, inteligenco pa v knjižnice ter omejila na minimum njihove vzajemne *politične* odnose. Drugič: vsakemu izmed teh slojev je vzela njegovo posebno potezo in je vse politično spremenila v uniformirano ter brezizrazno množico. Ideal birokracije je *zaprt*a družba, ki temelji na položajski omejenosti posameznih slojev in na nadziranju dodeljevanju informacij. Tloris družbe naj bi postal kooperativizem, ki bi posamezne sloje izoliral od njihovih *posebnih* interesov in bi tako napravil iz birokracije edinega nosilca splošnega interesa kakor tudi izključnega posredovalca vzajemne izmenjave informacij.

Ta birokratska praksa je najbolj občutljivo in najbolj pomembno prizadela delavstvo, ki je kot razred izgubilo svojo *politično* vlogo in se znašlo izolirano od svojega najbolj naravnega modernega zaveznika-inteligence. Na drugi strani pa je bila inteligenca z umetnimi pregradami ločena od delavskega razreda. Policijsko-birokratski režim je predvsem depolitiziral delavstvo. Delavstvo je izgubilo kot razred *politično* vlogo. To vlogo pa je prevzela birokracija, ki se je mistično, tj. ideološko poistovetila s celoto in je razglasila *svoj* monopolno vladajoči položaj za vodilno vlogo

razreda. Medtem ko je bila ideologija o vodilni vlogi *razreda* (dejansko seveda: birokracija) povišana v državno veroizpoved, se je *stvarna* javna dejavnost delavcev skrčila na minimum. K njihovim neodtujljivim pravicam pa je sodilo: do neskončnosti ponavljati kritiko pomanjkljivosti na *lastnem* delovnem torišču, ki pa so imele seveda splošno družbene vzroke in jih v okviru enega samega podjetja ni mogoče odpraviti; izražati se manifestacijsko o informacijah, ki jih daje vladajoča birokracija, in na plebiscitni način izražati svoje soglasje ali ogorčenje.

Usoda naše sedanje krize je odvisna od tega, ali bo delavski razred spregledal nasprotje med ideologijo in iluzijami na eni in svojim dejanskim *političnim* položajem na drugi strani ter bo iz tega izpeljal vse posledice. Izpeljati vse posledice pa pomeni postati *spet politična* sila in spet postati avantgarda družbene zveze s kmeti, inteligenco, uslužbenci, mladino itd.

Delavski razred pa v socializmu ne more imeti politične vloge brez svobode tiska, govora in informacij. Napačni prijatelji skušajo delavcem dopovedati, da je svoboda govora in tiska stvar enega samega sloja — inteligence. Dejansko so demokratske svobosčine *življenjsko* pomembne prav za delavstvo, ker drugače ne more imeti svoje zgodovinske osvobajajoče vloge. Kako naj ima delavski razred *politično* vlogo, če pa nima dostopa do informacij in torej pravzaprav nikoli ne ve natanko in pravočasno, kaj se v državi dogaja? Kako naj ima delavski razred *politično* vlogo tam, kjer mu je onemogočena možnost osamosvojitve in možnost, da po svojem razumu *razloži* informacije, in kjer to neodtujljivo dejavnost izvaja nekdo zanj in v njegovem imenu?

Beseda inteligenca ima v vsakem jeziku zvezo z razumom in razumevanjem. V češčini pa ima ta beseda dvojni pomen in pomeni *tako* sposobnost mišljenja, nadarjenosti in modrosti, *kakor* tudi poseben družbeni sloj. Konflikt med delavstvom in inteligenco, ki je vladajočo birokracijo neprestano izzivala, posebno od 1956. leta dalje, ni bil izzvan zgolj *umetno*, ampak je bil hkrati tudi *napačni* konflikt. Pravi smisel tega konflikta ni temeljil v spodbujanju sovraštva enega sloja — delavstva — proti drugemu sloju — inteligenci, temveč je bil predvsem napad na modrost, na kritično mišljenje, razsodnost, skratka proti inteligenci temeljnega družbenega razreda — delavstva. Ta umetni in napačni konflikt je bil obrnjen predvsem *proti* delavstvu. Smisel tega konflikta bo popolnoma jasen, če se zavemo, da so *hkrati* z nastopom proti inteligenci — razumu, razsodnosti, modrosti, oživela nazadnjaška razpoloženja, antisemitizem, množična psihoza itd., in proti možni zvezi modrosti in razuma so se na skrivnem in javno organizirale mračne sile vraž, predsodkov in zagrenjenosti.

Če so v omenjeni zvezi treh slojev politično vlogo delavstva in inteligence ideološko zastirali, pa je bila proti nadaljnjemu partnerju — kmetom — tudi ta mistifikacija odveč, ker se je politična in družbena funkcija kmetov izenačila z ničlo. Iz političnega obravnavanja je podeželje izginilo tako kot družbeni in kot politični problem, nihče se ni več zamislil nad odnosom ljudstvo — kmetje, pa tudi ne nad funkcijo kmetov v celotni strukturi moderne družbe.

Sedanja kriza ni samo zrušenje starega, preživelega, lažnivega in nesposobnega, ampak je hkrati tudi *možnost* novega. Ali bo postala prehod k novi indiferentnosti in rutini ali pa jo bodo družbene in politične sile pojmovale kot *dragocen* zgodovinski trenutek, ko je mogoče *ustvariti* in *ustvarjati* novo politiko, nove družbene odnose, nov način mišljenja in nove oblike političnega združevanja.

Namesto preživele sheme partijci — nepartijci mora v današnji krizi nastati *ново* politično zavezništvo komunistov, socialistov, demokratov in drugih državljanov. Ta zveza naj bi temeljila na politični enakopravnosti in polnopravnosti, izhajati bi morala iz načel socializma in humanizma. Socialistična demokracija je *integralna* demokracija ali pa sploh ni demokracija. K njenim temeljem sodi tako samoupravljanje socialističnih *proizvajalcev* kakor tudi politična demokracija *socialističnih državljanov*: prvo brez drugega je podvrženo degeneraciji.

Kakor hitro se delavski razred spet konstituiral kot *politična* sila (in to ni mogoče brez *dosledne* demokratizacije sindikatov in komunistične partije ter snovanja delavskih svetov), bodo nastali prvi pogoji za *ново* razredno zvezo delavcev, kmetov in inteligentov. V to zvezo prinaša vsak sloj *svojo* potezo in svojo posebnost. Sama zveza se uresničuje kot vzajemno vplivanje, spopadanje in korigiranje interesov, kot ustvarjalna napetost in plodni politični dialog. Ta zveza lahko postane socialni temelj *odprte* socialistične družbe, kajti dialog, spopadanje, napetost in soigra njenih posameznih slojev je neizčrpni vir spodbud, iniciative in politične energije, s katerim se napaja in bogati progresivni razvoj družbe v *vseh* njenih sferah in področjih.

4. Kriza naroda

»Češko vprašanje« je zgodovinski spopad za *izhodišče*. Vse je odvisno od tega, ali *izhajamo* iz razmišljanja o smislu človeške eksistence in obravnavamo na tem temelju politiko malega naroda v srednji Evropi, in iz vprašanja, ali pripadnost k maloštevilnemu in ogroženemu narodu ne determinira značaja človeške eksistence. Če pripadnost k takšnemu narodu določa našo človeško bit, postane za vsakega posameznika najbolj pomembno vprašanje, kako preživeti, kako se prebiti, kako previtorepiti in ogoljufati zgodovino. Če je prvotno in temeljno vprašanje, kako naj se vedemo kot člani majhnega naroda, je edini pravilni odgovor preprosto navodilo: tako, da bi si obvarovali golo eksistenco. Tu pa se začneja nesporazum. Narod seveda pride v položaj, ko se mora braniti pred uničenjem, vendar pa je narod samo toliko narod, kolikor mu *gre* za *nekaj več* kot za golo eksistenco. Gola eksistenca ne more biti program in smisel naroda. Tam, kjer je gola eksistenca vse, postane narod nič, tj., životari kot biološka enota ali historično slučajna tvorba. Narod varuje svojo eksistenco, vendar mu *gre* vedno za smisel te eksistence.

»Pobožnost« Palackega, »poštenost Havlíčka, »humanost« Masaryka so historični odgovori na vprašanje smisla *človeške eksistence*, na katerega temelju je treba raziskati položaj češkega naroda in oblikovati politiko tega naroda kot zgodovinskega subjekta v sred-

nji Evropi, med Vzhodom in Zahodom, med katolicizmom, protestantizmom in pravoslavljem, med Rimom in Bizancem, med renesanso in reformacijo, med individualizmom in kolektivizmom itd. Že iz tega pojmovanja »češkega vprašanja« izhaja, da *mora* biti to svetovno vprašanje ali pa sploh ni vprašanje. Ali je narod sposoben, da te *napetosti in spopadanje* mnogih možnosti in nekaj temeljnih tokov evropskega dogajanja ne samo obdrži, ampak jih tudi spremeni v svojevrstno in življenja sposobno sintezo in se tako pokaže kot zgodovinski subjekt, ali pa postane igračka vplivov in žrtev pritiskov, ki ga bodo spremenili v goli *objekt* zgodovine.

Sami razsvetljenci niso bili dosledni v svojem izhodišču in omahovanje Palackega pri utemeljevanju humanosti zaznamuje že vnaprej pomembno zapletenost »češkega vprašanja«. Če razglasamo humanost zato, ker smo majhen narod, toda govorili bi drugače, če bi nas bilo 40 milijonov, razvrednotimo smisel te humanosti in prepuščamo prostor sovražniku.

Ker smo preživeli smrtno *zunanjo* nevarnost in danes nihče ne ogroža naroda v njegovi *goli* eksistenci, ne zapostavlja njegovega jezika in ne dvomi o njegovi narodnosti, podlegamo iluziji, da nas kot narod nič ne ogroža. V tem brezskrbnem ozračju se je utrdila domneva, da nas varuje pred boleznijo fašizma in antisemitizma nekakšna narodna naravnost. Določeno historično dejstvo je bilo nepravilno razumljeno in razloženo. Zato se moramo vprašati še enkrat, kako, da je fašizem postal v našem narodnem življenju obrobni pojav, ki je temeljil samo na patološkem podzemlju družbe, in da se lahko kaže antisemitizem samo kot zakotna zadeva? V nekritičnem obravnavanju prisojajo to dejstvo »tradicionalnemu« demokratizmu češkega naroda, ob tem pa pozabljajo, da se omenjeni demokratizem ni pojavil kar iz jasnega, temveč da je rezultat *smotrnega in premišljenega* dela vrste generacij. Temu narodu ni dan za vedno in za vekomaj, in nekega dne bi utegnili z začudenjem opaziti, da se sklicujemo na nekaj, česar ni več.

Od časa Palackega in Havlíčka je obstajalo »češko vprašanje« v našem družbenem življenju kot javna polemika in dialog, ki so ga vodili vodilni duhovi dobe z narodom. Ta dialog je predvsem *kritika* lastnih napak in pomanjkljivosti. V njem smo se borili proti zaostalosti, površnosti, proti primitivizmu in zarobljenosti javnega življenja. Duhovni voditelji dobe so torej pravo nasprotje politikanov, ki trepljajo narod po ramenih, ocenjujejo njegovo pridnost, poslušnost in delavnost ter ga s slavnostnimi fanfarami utrjujejo v samoljubnosti in v votlosti mišljenja. V tem javnem dialogu se nasproti golemu dejstvu naroda zastavlja vprašanje *o smislu* njegove eksistence in proti zoologiji naroda postavljamo njegovo zgodovinskost: narod smo toliko, kolikor so bistveno razlikujemo od organizacije mravljincev in indiferentnih združb. Preteklost nas ni fatalno določila niti za dobro niti za slabo. Če si je narod v preteklosti ustvaril veliko demokratično tradicijo, to nikakor ne pomeni, da mu je dan demokratizem sam po sebi tako danes kot jutri. Narod se za svoj značaj nenehno bojuje in kot narod se dnevno konstituira samo v tem naporu. Drugače se izpostavlja nevarnosti *notranjega razpada*. Notranja ogroženost je zahrbtna in zvodljiva, ker je ni opaziti in nima razvidnih znakov zunanje nevarnosti.

V tej *notranji* spremembi se površinski znaki ohranjajo, toda bistvo je ogroženo. Narod se lahko spremeni v češko govoreče proizvajalce in potrošnike pa v množico indiferentnih ljudi.

Sedanja kriza naroda temelji na tem, da se spor o smislu narodove eksistence javno ne nadaljuje, ampak gospoduje domneva, da je to vprašanje bilo že enkrat za vselej rešeno. S tem pa ni zanikan samo ves napor razsvetljencev, ampak je opuščena tudi *raven*, ki smo jo že dosegli. Konceptija naroda pri teh mislecih se ne more izčrpati z definicijami. V njihovih razmišljanjih o češkem vprašanju je prisotno nekaj pomembnega, nekaj, kar sami niso bili sposobni pojmovno formulirati in zato zavestno izgovoriti. Ker so izhajali iz kritike sočasnega stanja naroda in se obračali v preteklost, *da bi mu* pripravili novo prihodnost, eksistira zanje narod v razpetosti med včeraj, danes in jutri, njegova eksistenca ni nikoli enkrat za vselej zagotovljena in dokončna, temveč je vedno znova in kar naprej program in naloga. Bilo jim je *praktično* jasno, da je narod to, kar stori iz sebe, toda svoje praktično vednost o časovni strukturi naroda, zgodovine, človeka niso znali pojmovno izraziti.

Ta trojnorazsežnostni značaj človekovega časa, zgodovine in naroda moramo poudariti prav danes, ko se razmišljanje o družbi in narodu nemočno uvija v enostranostih in skrajnostih: bodisi da postavljamo vse v prihodnost, v imenu katere se preteklost ponareja, in sedanost pači, s čimer pa poudarjana prihodnost postane skrajno sporna; bodisi da se zaradi razočaranja nad neustvarljivo prihodnostjo prav tako nekritično povzdiguje sedanost kot tisto, kar je prav zdaj in tukaj, kar je realno in zanesljivo; ali pa se nasproti nezanesljivi prihodnosti in problematični sedanosti poveljuje preteklost kot edina zakladnica vrednot in pravičnost.

V današnji krizi je narod izpostavljen trojni nevarnosti: lahko izgubi pretvarjajočo silo zgodovinskega subjekta in postane ustvarjeni zgodovinski objekt: lahko izgine kot *politični* narod, ki se obnavlja in potrjuje v premissi svojega programa in v javnem sporu o smislu svoje eksistence, ter zdrkne na češko govoreče državljane, ki proizvajajo jeklo in žito; lahko spremeni trodimenzionalnost zgodovinske eksistence v enodimenzionalnost gola životarjenja, ker je izgubil spomin in perspektive.

V »češkem vprašanju« gre *prootno* za *bit človeka*, ki je ni mogoče reducirati na golo politiko, golo narodnost, golo posestništvo, golo državnopravnost, golo moralo in golo kulturo; gre predvsem — Husu, Komenskemu, Havličku, Masaryku — za *resnico človekove* eksistence in pravičnost vsega dejanja in nehanja. Zato je »češko vprašanje« vpraševanje po totaliteti narodnega življenja, ki bi moralo biti postavljeno na trdni temelj resnice in pravičnosti; po skupni poti politike in individualnega delovanja, javnega dogajanja in znanosti, kulture, morale, šolstva in vsakdanjega ozračja se mora dogajati resnica in pravičnost kot protislovje površnosti, ravnodušnosti in netrdnosti. Samo na tej osnovi lahko najde narod svojo *mero*, ki ga bo obvarovala pred beganjem v skrajnosti, pred brezmočnim omahovanjem med velikaštvom in širokoustenjem na eni in prizemnosti in poprečnostjo na drugi strani. Brez te mere postajamo narod, »ki sicer nima toliko, da bi mogel, vendar pa

bi hotel svetu imponirati s svojimi kšefti in uradi, tule s kakšno velikansko stavbo, ki moli iz revščine, tamle z reprezentativno stvarjo, ki štrli iz negotovosti in neskladnosti... ki je pomešal branjarijo z velepodjetništvom — in tako po malem v vsem«. (Karel Čapek.)

»Češko vprašanje« je svetovno vprašanje, toda praktična preizkušnja te svetovnosti je *slovaško* vprašanje. V določenem smislu lahko rečemo, da je bistvo češkega vprašanja slovaško vprašanje. Občutljivo narodno dožemanje je nezmotljivo spoznati v nedavni izjavi: »Če hočejo Slovaki federalizacijo, naj jo pa imajo«, glas »mala češkega človeka« z vso njegovo aroganco, politično primitivnostjo in netaktnostjo, pa tudi z absolutno nesposobnostjo misliti *državniško*. Prezirljivost ali ravnodušnost do programa federalizacije ni samo mlačnost in netaktnost do bližnjega naroda, ampak je predvsem pojav nezrelosti in slabosti političnega mišljenja.

Ker se je češko vprašanje formuliralo v klasičnem obdobju kot vprašanje *narodne* samostojnosti, pri čemer so *državno* neodvisnost obravnavali samo izjemno, je ostala problematika države, njeno bistvo in ureditev prav tako kot tudi utemeljitev eksistence neodvisne države *poglavitna pomanjkljivost* češkega političnega mišljenja. Od leta 1918 obstaja češko vprašanje ne samo kot obravnavanje neodvisnosti *češkega* naroda, ampak predvsem kot problematika eksistence, značaja, trdnosti in življenjske sposobnosti neodvisnosti *češkoslovaške* države. Češko politično mišljenje pa ni znalo ustrezno reagirati na to *temeljno* spremembo in ni prešlo z ravni narodnega obravnavanja na raven *državniškega* mišljenja. Odnos do slovaškega problema je v najbolj pristnem pomenu besede *državniška preizkušnja* češke politike, kajti tu mora dokazati, ali je sposobna obravnavati in ravnati na bistveno višji ravni in ali je sposobna izmotati se iz politične sentimentalnosti, ki temelji na čustvih in razpoloženjih, ter doseči raven politične racionalnosti. Čehi in Slovaki sta bratska naroda, toda politično sta predvsem dva enakovredno *utemeljajoča* naroda, naroda, ki *utemeljuje* *državo*, ki jo *ozdržujeta* in ji *določata* značaj.

5. Kriza oblasti

Razlika med misleci in doktrinarji je v bistvu razlika med prvotnostjo in izvedenostjo. Medtem ko gre prvim za iskanje in odkritje resnice, se drugi ukvarjajo z razmišljanji, ali to ali ono spoznanje, odkritje ali dejanje ustreza doktrini in avtoriteti. Mislec obdeluje svoje nazore z neposredno notranjo svobodo in ni vezan z ničimer razen z interesom spoznanja, kako stvari v resnici so, in se torej ne ukvarja z vprašanji, ali odkrita resnica ustreza že nečemu odkritemu, in še manj, ali ustreza temu, kar živi in imajo vsi za resnico. Resnica ruši fiksne ideje in samoumevnosti. Naša sedanja kriza je tudi polom samoumevnosti. To, kar smo desetletja šteli za očitno, samoumevno, se nam kaže danes kot nejasno in mračno. Kar se je kazalo kot nujno in rešeno, se kaže danes kot goli provizorij. Zmeda v nazorih ne izhaja iz dejstva, da je kritično mišljenje začelo misliti, ampak da se je pokazalo v javnosti prepozno in da je njegov praktični vpliv še vedno minimalen. Kritično mišljenje noče zamenjati neučinkovite fraze z modernejšimi

ali posvetiti vso pozornost posledicam. Njegov cilj je pronikniti k bistvenemu in odkriti temelje, iz katerih izhaja naše ravnanje in mišljenje. Dokazati hoče, da v tem temeljnem ni vse v redu.

K temeljnim vprašanjem politike in javnega dogajanja sodi oblast. Njeni učinki in pojavi so znani, vendar pa ni jasno tole temeljno vprašanje: kakšne so notranje meje oblasti in kaj vse zmore oblast? Ali je oblast vsemogočna in more vse ali pa so njene meje omejene? Kakšne nejasnosti vladajo na tem področju, lahko pokaže historična polemika dveh znanih italijanskih političnih mislecev: spor med Gramscijem in Machiavellijem. Machiavelli vpliva na marksista Gramscija predvsem zato, ker oba mislita problem, ki je skupen *mnogim* dobam in *mnogim* družbam. Tudi Gramscija zanima, kaj je oblast, na čem temelji in za kaj jo je mogoče izkoristiti. Prevratni Machiavellijev prispevek je bilo odkritje odvisnosti med »človekovo naravnostjo« in oblastjo. Ker se »človekova naravnost« ne spreminja, ljudje pa so bolj nagnjeni k zlu kot pa k dobremu, bolj h krutosti kot k mirnosti, bolj k strahopetstvu kot pa k junaštvu, bolj k indeferentnosti kot pa k plemenitosti, definira Machiavelli politiko kot večino (sposobnost), kako primerno izkoristiti to dejstvo za pridobitev in ohranitev oblasti. Oblast ni sama sebi namen in dobi smisel v zvezi z upravljanjem ali vzdrževanjem države, ki naj osreči državljane. Oblast ne presega meja politike, tj. države, boja skupin, strank, zato nima metafizičnega značaja in ne more vplivati na izvir, iz katerega nastaja, tj. ne vpliva na »človeško naravnost«. Na temelju oblasti in z njenim posredovanjem lahko nastajajo in uničujejo države, se lahko zamenjujejo vlade in oblike države, toda »značaja človeka« ni mogoče spremeniti. V enoznačni polemiki s to koncepcijo razglša Antonio Gramsci: »...ne eksistira abstraktno 'človeško bistvo', ki je bilo enkrat določeno za vselej in je nespremenljivo (pojem, ki gotovo korenini v religioznem in transcendentnem mišljenju); človekovo bistvo je skupek celotnosti zgodovinsko določenih družbenih odnosov...«

Po Machiavelliju lahko oblast spreminja razmere in institucije, toda »človekovo bistvo« ostaja v vseh teh spremembah isto. Gramsci temu nasproti trdi, da se ne spreminjajo samo okoliščine in institucije, družbene in ekonomske razmere, temveč da se spreminja tudi »človekovo bistvo«. Na prvi pogled se morda zdi, da je eno stališče revolucionarno, drugo pa konservativno, eno optimistično, drugo pa pesimistično in da je Gramscijev spor z Machiavellijem konflikt popolnejšega spoznanja z enostranskim in omejenim. Takšen videz nastane tam, kjer mišljenje ne misli, ampak samo brez misli manipulira z vsakdanjimi predstavami, gesli in predsodki. Kakor hitro pa se začne mišljenje resno ukvarjati s tem videzom in prodre v njegovo bistvo, se takoj pokaže, da so stvari mnogo bolj zapletene. (Mišljenje ne vzbuja te zapletenosti, ampak jo samo razkriva, vendar pa se vulgarnemu mnenju zdi, da razum vse »po nepotrebnem komplicira«, in zato raje vztraja pri enostavnem mnenju.) Če eksistira »človekovo bistvo«, ki ga definiramo kot »celotnost zgodovinsko določenih družbenih odnosov«, izhaja iz tega, da je sprememba te celotnosti enaka spremembi »človekovega bistva«. »Človekovo bistvo« se spreminja, če se spreminja celotnost družbenih

odnosov. Ker se je celotnost družbenih odnosov v zgodovini že nekajkrat bistveno spremenila bi se moralo ustrezno že nekajkrat spremeniti tudi »človekovo bistvo«. Toda ali lahko potem še nadalje eksistira zgodovina kot kontinuiteta? In kar je še bolj pomembno: če se je »človekovo bistvo« že tolikokrat spremenilo in se lahko spreminja, ali lahko ljudje v eni celotnosti odnosov sploh razumejo ljudi v drugi celotnosti odnosov in ali je sploh lahko med njimi nekaj bistveno skupnega, nekaj, kar jih označuje kot ljudi? Če istovetimo »človekovo bistvo« s celotnostjo družbenih odnosov, kam naj uvrstimo *spodobnost za spreminjanje* družbenih in političnih razmer? Ali sodi ta sposobnost k »človekovemu bistvu« ali pa je nekaj nebistvenega? Kaj ni bolj pravilen nazor, da sodi možnost spreminjanja razmer k človeku tako bistveno, da človek s svojim »bistvom« ali s svojo »naravnostjo« *presega* celotnost odnosov, v katerih živi, in ga ni mogoče nanje reducirati?

Ker se celotnost odnosov, ki po navedeni teoriji ustvarja »bistvo« človeka, spreminja, spreminja pa se na temelju in s posredovanjem oblasti, je odvisno »človekovo bistvo« od oblasti, od njene volje in samovolje, od njene razumnosti in velikodušnosti. Machiavellijevo odkritje je po eni plati *izvajalo* oblast iz »človekove naravnosti« (ki je bolj slaba kot dobra), na drugi strani pa je smisel in možnost oblasti te »naravnosti« *omejevalo*: oblast ni vsemogočna, ker je omejena s »človekovo naravnostjo«. Zato more polemika proti nesprejemljivim predpostavkam Machiavellijeve koncepcije izraziti nesprejemljive posledice: kolikor je sprememba družbenih razmer enaka spremembi »človekovega bistva«, postane oblast vsemogočna, ker lahko spremeni vse, pa tudi »naravnost« človeka samo. Oblast ni omejena z ničimer in njene možnosti so brezmejne. Od značaja oblasti je odvisno, v kateri smeri bo modificirana človeška »naravnost«: ali v smeri dobrega ali v smeri slabega.

Metafizika teh posledic izhaja iz metafizičnega izhodišča. Metafizična je predpostavka, ki istoveti celotnost družbenih odnosov s »človekovim bistvom«, a ne raziskuje samega dejstva človekovega »bistva« ali »naravnosti«. Metafizika vedno preskakuje nekaj bistvenega, pozablja misliti nekaj pomembnega, zanemarja to, česar ni mogoče zanemarjati: metafizika kapitulira pred naporom misliti v enotnosti prehajanja in trajnosti, relativnosti in absolutnosti, časovnosti in brezčasnosti. Zato sodi v področje metafizike tudi gibanje iz ene skrajnosti (od ene *podobe* metafizike) v drugo skrajnost (k drugi *podobi* metafizike), zato sodi sem tudi polemika, ki nadomešča nazor o nespremenljivosti človekovega »bistva« s tem, da razblini človekovo »bistvo« v celotnosti družbenih odnosov. Iz kritike površnega mnenja, ki brez pomisleka prisoja resnico Gramsciju nasproti Machiavelliju, pa nikakor ne izhaja, da ima Machiavelli prav. Nikakor ne izhaja, da je resnica »nekje na sredi«. Kritično mišljenje noče razsojati in obsojati, temveč išče v nazorih resničnih mislecev probleme in opozarja nanje. Soočenje Gramscija z Machiavellijem jih ne olajšuje, ampak kaže, da je treba *znova premisliti* odnos med oblastjo in človekom, in namesto nekritičnega sprejemanja predpostavke o eksistenci »človekovega bistva« ali »naravnosti« zastavlja novo vprašanje: *kdo* je človek.

Od razrešitve odnosa med človekom in oblastjo sta odvisna dva kar najbolj tehtna praktična problema revolucionarne oblasti: sprememba človeka in upravičenost nasilja. Revolucija hoče spremeniti človeka. Kaj pa to sploh pomeni?

Revolucija se mora resno ukvarjati s tremi očitki, ki dvomijo o njenem namenu, spremeniti človeka in ustvariti novega. Prvo pripombo izraža skeptik, ki pravi: zgodovina je pokopališče dobrih namer in vzvišenih idealov. Uresničenje spreminja vse v pravo nasprotje. Kaj ostane od najlepših idej, če pa niso uresničene? Drugo pripombo izraža kritik: zgodovina je mesto, kjer se kaže resnica in kjer kaže vse dvomno, nepremišljeno in nedomišljeno svoj pravi obraz. Uresničenje ne povzroča popačenja idej in idealov, ampak samo razkriva njihova protislovja, pomanjkljivosti in napake. Ideja je istovetna s tem, kako se uresničuje. Tretjo pripombo izreka absolutni skeptik: zgodovina ni niti ironija niti pojavljanje resnice, temveč samo golo mnenje: ljudje so takšni, kakršni so bili, in bodo takšni, kakor so bili vedno. Zgodovina pa je samo zunanja spremenljiva kulisa in v njej se pravzaprav ne godi nič bistvenega: vse, kar se godi, je nekoč že bilo.

Ce se revolucija ne zamisli nad bistvom teh pripomb, se znajde v nevarnosti, da se bo njena ideja o »novem človeku« bodisi razblinila kot neumna utopija ali pa se bo uresničila kot resnično zgodovinska ironija, ki bo spremenila vse v pravo nasprotje, in od plemenite namere spremeniti človeka bo ostalo samo dejansko popačenje človeka. Revolucija se mora zavedati usodne spremembe, ki istoveti človekovo osvoboditev z njegovo manipulativnostjo in ki meni, da je človek tem bolj popolno vzgojen in prevzgojen, čim bolj popolno je obvladan.

Oblast ni vsemožna in njene možnosti — kakorkoli so že velike — so omejene: oblast je sposobna ustvarjati razmere, v katerih se lahko človek svobodno giblje (torej tudi razvijati in obdelovati ga v smeri človečnosti), vendar ne more opravljati tega gibanja namesto njega. Z drugimi besedami: svoboda lahko zavlada s pomočjo oblasti, vendar pa si *samostojnost* ustvarja vsak človek sam in brez zastopnika.

Oblast je latentno nasilje in ostaja to, kar je, samo toliko, kolikor ima moč vsiliti svojo voljo in uveljaviti svoje namere. Oblast je možnost prisiliti ljudi, da bi nekaj naredili (ali ne naredili). Oblast eksistira samo toliko, kolikor lahko nekoga prisili in nekaj vsili. V ozadju oblasti je vedno sila in nasilje, čeprav ni nujno, da se kaže in realizira v nasilnostih in okrutnostih. Krutost in nasilnost se vedno opirata na oblast, toda oblast kot takšna ni istovetna z njima.

V obravnavanju oblasti se kažeta dve tradicionalni skrajnosti: realizem in moralizem. Moralizem zanika *kakršnokoli* nasilje, s tem abstraktnim prijemom pa se obsoja bodisi na neučinkovitost in na golo motrenje (kar seveda pomeni, da se obsoja tudi na pasivno ogledovanje, ki samo opazuje, kako se je zlo razmahnilo) ali pa k moralni hinavščini, ki vzdržuje načela, vendar dopušča in tolerira praktične izjeme. Realizem pa se nasprotno sklicuje na »dejstva« in »stvarnost«. Ko pravi: napredek v zgodovini je bil doslej še vedno združen z barbarstvom in pritiskom, se sklicuje

na svojo konkretnost. Konkretnost tega stališča pa je vendarle samo domnevna, ker je človeška stvarnost pojmovana kot mehanično razumljena naravna zakonitost, v kateri preteklost določa sedanjost in prihodnost, iz tega, kar se je zgodilo, naj bi izhajala nujnost tega, kar se bo zgodilo. Človek pa se razlikuje od padajočega kamenja in človekova bit je drugačna od biti fizikalnih teles. Preteklost nikoli ne določa človeka enoznačno. Zato iz dejstva, da se je doslej napredek realiziral v zvezi z barbarstvom, ne izhaja, da mora biti tako tudi v prihodnje. Druga plat te posebnosti človeka je njegova sposobnost odstopanja, ki mu omogoča, da eksistira v *prvi osebi* in nikoli zgolj neosebno. Iz tega pa izhaja tole: gotovo je pomembno to, kar delajo drugi, toda najbolj bistveno je to, kar moram delati jaz. Če so drugi podvrženi nasilnosti in krutosti, iz tega ne izhaja, da moram biti nasilnež tudi jaz. Če se v zgodovini dogaja nasilje, me to dejstvo ne razrešuje osebne odgovornosti, da si ne bi kot politik, državljan in revolucionar postavil vprašanja: kdaj in v kakšnih okoliščinah je nasilje (nikakor pa ne nasilnost) upravičeno, tj. v kakšnih okoliščinah in s kakšnimi omejitvami *smem* uporabiti revolucionarno nasilje.

6. Kriza socializma

Vlada, ki je dala postaviti spomenik, takoj nato pa ga je dala podreti, ni imela pojma o stvarnem smislu svojega počenjanja, posebno pa ji ni prišlo na misel, da se v njeni akciji *kaže* metafizika moderne dobe: provizorij in nihilizem. Kaj naj bolj kričeče ponazori ničevost in golo prehodnost kot monument, katerega določitev je »večno trajanje«, ki pa ne preživi niti nekaj mesecev? Vlada, ki je dala balzamirati truplo državnika, oblekla mumijo v generalsko uniformo, potem pa jo preoblekla v civilno obleko ter jo na kraju upepelila, ni imela niti pojma o svojem odločanju, čisto ji je ušlo, da se *kaže* v njeni dejavnosti metafizika moderne dobe, ki je izgubila spoštovanje pred živimi in mrtvimi, ker je *vse* spremenila v predmet manipulacije in tako sprostila neomejen prostor indiferentizmu ter neokusu. Vlada, ki je dala usmrtiti komunistične funkcionarje in ukazala, naj se njihov pepel v večernih urah tretjega decembra tisoč devetsto dvainpetdesetega leta »raztrese po poteh okrog Prage« (kakor govori poročilo preiskovalne komisije), ni imela pravilne predstave o svojem početju; nikakor ni predpostavljala, da se v njenem aktu *razkrija* metafizika človeške eksistence: boj kulture z animalnostjo in bestialnostjo ni v človeku *nikoli* končan in vsak individuum se mora vedno *znova* in *sam* truditi za *človečnost*.

Vse to se je dogajalo v imenu socializma.

Zato moramo predpostavljati, da je kriza socializma globlja, kot pa se zdi ideologom. V teh okoliščinah je popolnoma upravičena zahteva, naj se pojasni, kaj je *pravzaprav* socializem, naj bi napravili črto med *navideznim* in *stvarnim* socializmom. Znana je oznaka, da je bistvo socializma v podružbljenju proizvodnih sredstev, *vse drugo* pa imamo za subjektivni ali slučajni *dodatek* k temu, kar je najbolj temeljno in *objektivno* ugotovljivo. Znana je oznaka, da je socializem *znanstveno* upravljana družba, katere pri-

hodnost je povezana s tako imenovano znanstveno-tehnično revolucijo. Kdo bi dejal, da te dimenzije niso resnične, tem bolj, ko jih razglašajo *tudi* znanstveniki in intelektualci?

Pa vendar moramo dvomiti o njihovi pravilnosti. Kolikor gre za tako imenovano znanstveno-tehnično revolucijo, vzbuja začudenje, da fraza prevladuje nad mišljenjem celo tam, kjer bi moralo biti kritično obravnavanje poklic: v vedi o družbi. Prav neverjetno je, s kakšno energijo in s kakšno vnemo se intelektualci (po vseh izkušnjah) *spet prostovoljno* podreajo ideološkimi geslom, čeprav bi bila njihova poklicna dolžnost raziskovati njihovo notranjo vrednost in notranji smisel. Termin »znanstveno-tehnična revolucija« je *mistifikacija*, ki zakriva stvarne probleme moderne dobe, moderne tehnike in moderne (socialistične) revolucije. Ideologi znanstveno-tehnične revolucije spravljajo socializem v zvezo s svojo vizijo prihodnosti, v kateri bo pretežni del prebivalstva zaposlen z *znanstvenim delom*, in jim sploh ne pride na misel, da ta kvantitativni vzpon ne more pripeljati h kvalitativnemu skoku in *novi* kvaliteti, ker je *že sam samo* pojav spremembe, ki ji je bila podvržena moderna znanost. Moderna znanost je strokovnost, in *samo* zato more biti učinkovita in uspešna, moderni znanstveniki so specialisti, ki lahko svoj poklic opravljajo virtuozno in učinkovito, ne da bi se jasno zavedali *smisla* znanosti in pogojev, na katerih temelji moderna znanost. Moderna znanost ni modrost, temveč je eksaktno znanje in obvladovanje. Ker se je spremenil značaj znanosti, je mogoče izvajati znanost kot »znanstveno delo«, kot »raziskovanje« in kot »množično zadevo«, pri kateri si je treba pridobiti določen temelj znanja in nekaj elementarnih operacij *popolnoma* analogno kot v katerem koli drugem poklicu. Moderni znanstvenik je strokovnjak in je kot specialist podvržen vsem posledicam razvite delitve dela. Predstava družbe, ki je sestavljena *pretežno* iz znanstvenikov-specialistov, iz znanstvenikov-raziskovalcev in izumiteljev, bi morala biti zato mnogo prej spodbuda h kritičnemu mišljenju o *smislu* sodobne znanosti kot pa pretveza za ideološko prikrivanje družbenih protislovij.

Znanost v svoji najbolj razviti podobi, kot fizika, eksistira kot enotnost znanja in predmetnosti, tj. kot enotnost teoretičnega raziskovanja in tehnike. Tehnika sodi k moderni znanosti tako bistveno, da se z njo zliva, in v tej združitvi se ustvarja nova odločilna prvina celotne moderne stvarnosti: tehnična znanost. Moderna tehnika ni (gola) aplikacija znanosti, niti ni njen pogoj ali posledica.

Družbeni temelj moderne znanosti in tehnike je določena *razporeditev* stvarnosti, v kateri se svet praktično in teoretično spreminja *v objekt*. Tako razporejena stvarnost lahko postane predmet eksaktnega raziskovanja in obvladovanja. Znanost in tehnika je takšno lotevanje stvarnosti, v katerem si subjekt zagotavlja, da je predloženo stvarnost mogoče pregledati in da je mogoče z njo razpolagati. Temelj moderne znanosti in tehnike je *tehniški razum*, ki spreminja obstoječo stvarnost (bit) v objekt, ki si ga je mogoče zagotoviti, pregledati in lahko z njim manipuliramo.

V tej zvezi je mogoče obsoditi tako nekritično vero v vsemočnost tehnike in tehničnega napredka kakor tudi romantično obupavanje pred tehniko in strah pred tem, da bo tehnika zasuž-

njila človeka. V obeh stališčih je zastrto *bistvo tehnike*. Bistvo tehnike niso stroji in avtomati, temveč *tehniški razum*, ki razporeja stvarnost kot sistem disponiranosti, izpopolnjenosti in opredmetenja. Naj se zdi vulgarnemu obravnavanju še tako čudno in presenetljivo, toda o *bistvu* tehnike pove mnogo več Heglova »slaba neskončnost«, Condorcetova »perfektibilnost«, Kantov nauk o sredstvu in namenu, Marxova analiza kapitala kot pa najbolj sistematični študij tehnologije in tehničnih izumov in odkritij.

Modernega socializma si ni mogoče predstavljati brez razvite tehnike in spodbujanja tehničnega napredka in brez podružbljenja proizvodjalnih sredstev. Toda obe ti bistveni značilnosti in vse nadaljnje pomembne poteze se lahko obrnejo *proti* socializmu, tj. lahko degenerirajo in odigrajo popolnoma drugo vlogo, če bo socializem izgubil svoj *zgodovinski smisel* in ne bo sposoben vse te prvine spremeniti v *konkretno* totalnost. Zgodovinski smisel socializma je *osvoboditev* človeka, in socializem ima svojo historično upravičenost samo toliko, kolikor je *revolucionarna in osvobajajoča alternativa*: alternativa bedi, izkoriščanju, pritisku, nepravici, laži, mistifikaciji, nesvobodi, nedostojanstvenosti in poniževanju.

Težave modernega socializma 20. stoletja so v tem, da za zdaj ni sposoben niti *teoretsko*, še manj pa praktično dojeti, uglasiti in koordinirati svojo vlogo *osvobajajoče zgodovinske alternative* v zvezi z družbo lakote in pritiska v deželah Azije, Afrike in Latinske Amerike; z družbo izobilja in udobja v najbolj razvitih kapitalističnih deželah Evrope in v Severni Ameriki; z družbo v deželah srednje in vzhodne Evrope, ki so izvedle radikalne družbene spremembe in njihove *revolucionarne možnosti* še zdaleč niso izčrpane.

Če si socializem spet in s temelja ne bo pojasnil svojega smisla v teh *spremenjenih razmerah*, se kaj lahko zgodi, da bo izgubil vlogo *revolucionarne in osvobajajoče alternative* in bo nasproti kričeči negativiteti dežel v razvoju in nasproti konformni pozitiviteti najbolj razvitih kapitalističnih držav samo *navidezna alternativa*: znamenja te nevarnosti so se že pojavila tako v geslu »doseči in preseči Ameriko« kot tudi v realni eksistenci družbe, ki je sistem vsesplošne prodajnosti (nadvlada denarja in kapitala) zgolj zamenjala s sistemom vsesplošne manipulativnosti (nadvlada neomejene birokratske oblasti).

Vsak praktični korak, ki nas osvobaja tega čudnega konglomerata birokratizma in bizantizma, te izprijene simbioze države in poganške cerkve, hinavščine in fanatizma, ideologije in vere, birokratskega mraka in množične histerije, ima seveda večji pomen kot pa najbolj vzvišene proklamacije o svobodi. Toda ti drobni koraki, s katerimi se odrekamo političnih zločinov, ne morejo zastreti ali oddaljiti nujnosti *temeljnih vprašanj*, ki se jih še niti dotaknili nismo in brez katerih si socializma kot *revolucionarne alternative* človeštva 20. stoletja ni mogoče zamisliti: brez na novo zastavljenega vprašanja, *kdo* je človek in kaj je resnica, kaj je bit in kaj je čas, kakšno je bistvo tehnike in znanosti, kaj je *smisel* revolucije.

Prevedel Frane Jerman

Dolfe Bibič

O usmeritvi politične znanosti

Politična znanost ni okras sodobne družbe. Kjer to je ali teži, da bi to bila ali da bi jo tako usmerili, tam je že v začetku obsojena na zanikanje svojega zgodovinskega poslanstva. Kajti če je politična znanost potrebna, ni potrebna zaradi nekega prakticistično-stabilizacijskega, pleskarsko-lakirskega ali funkcionalistično-efektivističnega razloga. Če je politična znanost oblečena v takšna oblačila, igra le komedijo svojega navideznega znanstvenega dostojanstva, dejansko pa se krči in tudi skrči v tragedijo znanosti, ki jo potrebuje svet, da bi prikril prepad med bitjo in najstvom, da bi prikazal kot harmonično, kar je v resnici razcepljeno, zoperstavljeno ali protislovno. Če se svet, ki je še takšen, ker je še vedno obeležen z znamenjem človeka-sredstva, predstavlja kot harmonični svet, zahteva ali pričakuje, da bo družbena znanost, predvsem pa politična znanost, zgolj eksplicirala to njegovo domnevno harmoničnost, da bo delovala in mislila zgolj znotraj te predpostavljene harmoničnosti in ohranjala zadovoljstvo z vsem, kar je; da bo na namig trenutka, ki se vedno prikazuje kot zgodovinski, v vsakem trenutku razglasila novo zgodovino in posvečala čisto empirično-banalne potrebe z veljavo nepristranske resnice. Takšna funkcija znanosti ni samo stvar domišljije; je stvar sveta, ki je odtujen v svoji družbeni in politični biti, ki še ni do kraja doživel in presegel horizontov »politične države« in »civilne družbe« in ki zato poraja o sebi odtujeno zavest. Pojavne oblike takšne psevdoznanosti so sicer različne, segajo od reklamnega samopovzdigovanja do matematično destiliranih trivialnosti, vedno pa je za njihovo bistvo značilno, da služijo zgolj sedanjosti, da se nalepljajo na obstoječa razmerja moči in oblasti, ne da bi hkrati bile sposobne spreminjati ta razmerja in presegati oblast kot prevlado nad človekom.

Nezadovoljna s tako vlogo, se politična znanost skuša zatekati v regije, v katerih bi ostala »čista«. Ali se zateka v kronologijo zgodovine kot bilega, ki nima zveze s sedanjostjo, ali pa se povzpne v sfero eteričnih načel in z njihove hladne višine sodi o zgo-

dovinskem svetu s stališča večnega. Ti dve poziciji politične misli in znanosti sta nujno le prehodni in začasni. V temačne prostore zgodovine začno prodirati žarki sedanjosti in luč prihodnosti, ko v svetu dejansko zasije sonce. In potem se pokaže, da je zgodovinski azil zgolj začasni umik, ki v varstvu kronološke zgodovine čaka na pravi zgodovinski trenutek. In eterična načela, ki si domišljajo, da se lahko kot absolut postavijo za sodnika zgodovine, kmalu začutijo njeno moč: ali se kot meglica razgubijo v bogati konfiguraciji življenja ali pa se združijo z neko empirično silo sveta, da bi za njihovo nadčasovno univerzalnostjo lahko uveljavljala svoje konkretne zgodovinske interese. Končna usoda »či ste« znanosti je zato zmerom »nečista«.

Ali je to razlog za umik s prizorišča sveta, ki ni idealen? Ali je zaradi prisotnosti »umazane« prakse obdikacija edini odgovor na moč sveta? Ali je izhod v udobnem zadovoljstvu zasebnosti, ki se potaplja v svoje kroge interesov in povezuje zgolj s stališča večimeti, ne pa več-v-svojem-bistvu-bitu? Tudi to je lahko usoda »čistih« načel, ki živijo v utvari, da lahko živijo brez zveze z dejanskostjo in celo nad njo, da bi potem zvođenela v najbolj vulgar-nih vsakdanjostih. In tako se često v končnem izteku srečata najbolj apologetski apologet in najbolj čisti zagovornik čistih načel.

Toda ali je kakšna pot k resnici politične znanosti? Ali se lahko izognemo Scili vulgarne apologetike in Karibdi neživljenjskega moralizma? Ali politična znanost lahko naveže svoje hotenje na dejansko v svetu, ne da bi postala ujetnik njegovih sedanjih meja? Kako biti v svetu in biti hkrati nad njim in pred njim? To niso samo vprašanja sveta, ki se sprašuje v trenutku krize o svojem smislu, to je tudi vprašanje, ki si ga mora postaviti znanstvenik in znanost, če naj izpolni svoje intelektualno poslanstvo v tistem širokem pomenu, v katerem sta govorila Marx in Gramsci. In ko si znanost to vprašanje zastavlja, si že tudi postavlja svojo nalogo. Ko se sprašuje o smislu svojih hotenj in o zgodovinskem zaledju svoje sedanjosti, se sama osmišlja. Nasproti abstraktni praznini čistih idealov se ji prikažejo obrisi »odnosov sil«, o katerih je govoril Gramsci. Nasproti harmoničnemu modelu »dobre družbe« se mu prikažejo konflikti interesov, o katerih je govoril Marx. To so realije, ob katerih in na katerih mora čisti politični um pokazati, kaj zna. Toda če noče zdrsniti na samo raven teh interesov in teh sil, mora spoznati tudi novo razsežnost, ki se razteza onstran igre »realne« politike in politikantstva. V sami stvarnosti mora poiskati oporo za preseganje te stvarnosti, za zgodovinsko homogenizacijo družbe. Z drugimi besedami: politični znanosti ni potrebna zgolj zavest o razmerju »sil«, »interesov«, poleg nje ji je potrebno tudi zgodovinsko spoznanje o potrebi revolucioniranja teh interesov in teh sil, zavest o sintezi in celostni afirmaciji zgodovinskih potenc človeka. Odklanjanje abstraktnih načel in čistega moralizma torej ne pomeni tudi odklanjanja morale in načel v političnem življenju. Če je politična znanost realna in revolucionarna hkrati, mora iskati kriterij revolucionarnosti, ki ga ne more dobiti iz seštevka faktičnih družbenih interesov in tudi ne v vsakem faktičnem rezultatu njihovih spopadov ali »pogodb«. Če naj bo politična znanost tudi — poleg vseh drugih — spreminjevalec sveta, se niti ne more

odreči vznemirljivi napetosti med tistim, »kar je«, in onim, kar »naj bo«. Moralni kriterij je revolucionarni poziciji znanosti in prakse imanenten. Vsebovan je v postulatu znanosti kot kritiki »obstoječih« odnosov interesov in sil v politični stvarnosti sveta. Če je Marx pisal Kritiko politike (in ekonomije) in če je Gramsci govoril o preseganju razdalje med vladajočimi in vladanimi, sta oba imela v mislih politiko kot revolucioniranje sveta proti politiki kot njeni odtujitvi. Toda nobeden od njiju ni pri tem pozabil v svoji teoretično-literarni dejavnosti, da mora revolucioniranje računati ne samo z revolucionarji, marveč tudi s predpostavkami revolucije. Kdor pozablja na dialektično zvezo »uma« in »dejan-skosti«, se bodisi zapiše — ne nazadnje iz čisto empiričnih inter-esov — »obstoječemu« ali pa pušča svet nespremenjen, ko beži v čista načela. V vsaki od teh možnosti je vsebovano bistvo politične znanosti kot apologije obstoječega.

Izročilo politične misli v času sveta, ki je v krizi, je zato prav tako pomembno za sodobno politično znanost kot izkušnja revolucije XX. stoletja. V obeh se razkriva smisel politične znanosti, potem ko se je odrekla vulgarni apologetiki in abstraktnemu moralizmu. Iz obeh izvirov se oglašča sodobni politični znanosti klic po njeni vrnitvi — napredku v zgodovinskost sveta, ki se dejansko dogaja. Če je najvišje izročilo revolucionarne politične misli osvobajanja človekovih ustvarjalnih sposobnosti, če je vsebina in naloga sodobne praktične revolucije, da takšno izročilo uresničuje, in to v svetu antagonizmov, ne pa harmonije, se naloge, obzorja in možnosti politične znanosti s teh vidikov postavljajo v osnuttu kot človeško vredne in zgodovinsko smiselne. V socialistični družbi, ki je v sebi toliko močna, da se ne boji resnice o sebi, ki je tako prežeta s humanim izročilom, da vidi v povezavi socializma in demokracije edino možno pot, ki je tako osveščena, da vidi v svobodi in razvoju vsakogar in vseh končni in v vsakem trenutku pričujoč kriterij obstoječega — v takšni socialistični družbi je dovolj prostora za kritično misel o politiki in s tem tudi za znanost o njej.

Toda nobena od obstoječih družb, pa naj bodo še tako demokratske, ni dosegla neke idealne skladnosti med interesi in v vsaki izmed njih je zato politična znanost postavljena pred določene preizkušnje, hkrati pa pred odgovornost. Odgovornost politične znanosti, če naj bo res znanost o bistvenem dogajanju v svetu, ne izvira in ne sme izvirati iz spoštovanja do nekih vnaprej postavljenih meja ali resnic, ki jih ne bi smela prekoračiti. Odgovornost politične znanosti izhaja iz njene bistvene obveznosti do sveta, ki z velikimi napor, žrtvami in tudi zmotami išče pot k oblikovanju nove skupnosti med ljudmi. Odgovornost politične znanosti je odgovornost za demokracijo današnjega in jutrišnjega dne. Odgovornost politične znanosti je odgovornost pred revolucijo XX. stol., da bo uresničevala skupnost brez leviatanov in svobodo brez anarhije.

Odgovornost politične znanosti je tudi in predvsem odgovornost za njeno temeljno orientacijo, ker je od nje odvisno vse drugo. Življenje samo jo bo potiskalo v dve skrajnosti, ki se jih mora zavedati.

Praktična kratkovidnost jo bo skušala zadržati zgolj na ravni drobnih vprašanj. Ni nujno, da se takšna kratkovidnost pojavlja

zgolj zunaj znanosti. Težnja po empiricismu in nezgodovinskosti je lahko prisotna tudi znotraj nje. Kdor pa ne čuti v sebi moči, da bi prenesel preizkušnjo dejanskega, ta bi utegnil slediti sireni čiste, moralistično usmerjene znanosti. Empiricistični praktikizem bi vodil politično znanost, tudi če bi se uresničile vse njegove potence, na slepi tir kronološke sedanjosti. Abstraktni moralizem, ki obeta, da se je popolnoma dvignil nad svet obstoječih interesov, bi po logiki stvari politično znanost ali zgodovinsko steriliziral ali pa empiricistično funkcionaliziral. Nobena od obeh omenjenih usmeritev ne bi omogočala politični znanosti, da izpolni svojo bistveno vlogo. Samo znanost, ki ne zapira oči pred dejansko strukturo sveta, pred »odnosi sil«, lahko spreminja ta svet. Samo takšna znanost lahko najde izhod iz abstraktne utopije. In samo znanost, ki se ne reducira na empirično obstoječe, lahko najde pod iz slepega praktikizma. Samo takšna znanost lahko odpira obzorja *konkretne* zgodovinske perspektive, lahko producira iz sedanjosti in v sedanjosti prihodnost. Samo takšna znanost lahko izpolnjuje temeljno poslanstvo *zgodovinsko-humanistične* politične znanosti: da namreč prispeva k bistvenemu spreminjanju odnosov med družbo in »politično državo«, med svetom dela in skupnostnim življenjem.

Boštjan Markič

Nadaljnji razvoj političnih znanosti

*Ob sedmem svetovnem kongresu Mednarodnega združenja
za politične vede*

Lani jeseni je imelo Mednarodno združenje za politične vede v Bruslju svoj sedmi svetovni kongres. Številne politološke revije v Evropi in Ameriki so temu pomembnemu strokovnemu dogodku posvetile v letošnjem letu pričakovano in primerno pozornost. Politične vede so v obdobju zadnjih let tudi v Jugoslaviji dobile upravičeno domovinsko pravico, položaj priznane znanstvene discipline. Znanstveno raziskovalno in pedagoško institucionaliziranje političnih ved se jasno kaže tudi v obstoju fakultet za politične vede pri nas in v obstoju tistih visokošolskih institucij za politične vede, ki sicer formalno — in seveda ne iz kakšnih vsebinskih razlogov —

za sedaj še nimajo statusa fakultete. Tudi pri nas smo ustanovili Jugoslovansko združenje za politične vede, v naši ožji domovini, državni socialistični demokratični skupnosti Sloveniji, pa smo letos pred kratkim ustanovili Slovensko politološko društvo. Ob dveh politoloških jugoslovanskih revijah, zagrebški »Politični misli« in ljubljanski »Teoriji in praksi«, je še vrsta drugih revij, ki tudi dajejo možnosti za razvoj politološke misli. Prav gotovo pa v prihodnosti — v tej ali oni konkretni obliki — v našem jugoslovanskem prostoru ni mogoče izključiti možnosti in potrebe, po še novih politoloških revijah, kar bi bilo v skladu s sorazmerno hitrim razvojem (kljub odporu, ki ni vedno le obrobnegega značaja) naše jugoslovanske politologije. V obdobju zadnjih let se je izoblikovala za začetek že kar številna generacija politologov. Ti skupaj s sorodnimi profili družboslovcev (na primer z nekaterimi pravniki, sociologi) in drugimi, ki jih pritegujejo politične vede in politični procesi, gotovo predstavljajo tisti del slovenske javnosti, ki jo zanima delo bruseljskega svetovnega politološkega kongresa.

Sedmega svetovnega kongresa Mednarodnega združenja za politične vede (International political science association — IPSA) — Jugoslovansko združenje za politične vede je tudi član tega združenja — se je udeležilo nad 800 delegatov iz 40 držav. To je prav gotovo precej večja udeležba, v primerjavi z udeležbo na kongresu v Zenevi leta 1964, ko je bilo navzočih okoli 500 delegatov. Zanimivo je, da so se dela kongresa v Bruslju udeležili tudi delegati iz vzhodnoevropskih držav (Sovjetske zveze, Poljske, Češkoslovaške, Nemške demokratične republike, Madžarske in Romunije). Od Jugoslovancev so s prispevki sodelovali dr. Najdan Pašić, profesor Visoke šole za politične vede v Beogradu, akademik dr. Radomir Lukić, profesor pravne fakultete v Beogradu, in Leo Mates, direktor Inštituta za mednarodno politiko in gospodarstvo. Dokaz, da politične vede, uveljavljene in priznane kot znanstvena disciplina, niso prostorsko omejene le na Evropo in Severno Ameriko, je bila tudi udeležba delegatov iz latinskoameriških, azijskih in zlasti afriških držav.

Program svetovnega bruseljskega kongresa je obsegal devet tem (predmetov razprav), ki so se obravnavale na odprtih zasedanjih. Teme so bile tele: I. Ideja o participaciji ljudstva v 19. in 20. stoletju (dediščina Rousseauja in Milla), II. Nove raziskave tipologij političnih sistemov in politični razvoj, III. Soglasje in nesoglasje (consensus, dissent) s posebnim ozirom na razvijajoče se države, IV. Teorija in praksa predstavništva (representation), V. Upravno pravo in javna uprava, VI. Politični aspekti delovanja podjetij, VII. Politična vloga mednarodnih ekonomskih organizacij, VIII. Nevtralizem, nevtralnost in nevezanost, IX. Politologi in problemi znanstvene informacije.

Navedene teme kažejo na izredno širok pramen vprašanj, ki jih je obravnaval kongres. Praviloma je bil pri vsaki temi osnovni referat, ki mu je sledilo več prispevkov. Mnoge izmed referatov in prispevkov z bruseljskega kongresa so sedaj že objavile razne politološke revije v tujini. Tako se je že razvil intenzivni proces mednarodnega kroženja politološke misli. Izsledki uglednih politologov postajajo dostopni širšemu krogu intelektualno radovednih bralcev.

Razvita politološka misel, ki že sama po sebi ne prenese avtarkije, je odprta vsem kontinentom in meridianom. Mnogi referati in prispevki na bruseljskem svetovnem politološkem kongresu navedajo tudi bogato politološko literaturo, ki obsega številne politološke knjige, monografije in številne znanstvene razprave iz raznih politoloških revij z vsega sveta.

Prva tema razprave na sedmem svetovnem kongresu Mednarodnega združenja za politične vede v Bruslju je obravnavala idejo o participaciji ljudstva v 19. in 20. stoletju. Glavni poročevalec v tej skupini je bil Irwing Fetscher, profesor Geothejeve univerze v Frankfurtu, ki je govoril o ideji politične participacije danes. S prispevki v tej skupini pa je med drugim sodeloval še Jurg Steiner z univerze v Mannheimu (Politična participacija in socialni položaj). V svoji razpravi je zastopal tezo, da imajo skoraj v vseh demokracijah zahodnega tipa pripadniki nižjih stratumov družbe *formalno* isto stopnjo politične participacije kot pripadniki višjih slojev. Raziskave v Švici in v Nemški zvezni republiki pa so pokazale, da je *dejanska* politična participacija pri višjih slojih družbe občutno večja.

Druga tema razprave — Nove raziskave tipologij političnih sistemov in politični razvoj — je bila vsebinsko zelo členovita, saj je obsegala kar 14 prispevkov. Prispevke v tej temi razgovora bi lahko razdelili na tri skupine: a) na prispevke o tradicionalnih tipologijah tako imenovanih demokratičnih sistemov. Med temi je bila razprava znanega italijanskega politologa Giovanija Sartorija, profesorja univerze v Firencah (Tipologije partijskih sistemov — kritika). V svoji razpravi zavrača avtor tiste tipologije partijskih sistemov, ki razlikujejo le enopartijske in večpartijske sisteme. Tako poenostavljena tipologija po Sartorijevem mnenju ne upošteva bistvenih notranjih razlik, ki obstoje v posameznih partijskih sistemih. Na koncu svoje razprave navaja prof. Sartori — tudi sicer znan avtor številnih razprav v italijanskih in drugih svetovnih politoloških revijah in med drugim pisec znanega dela »Democratic Theory (analyses of the meaning of democracy)«, New York, Praeger 1965 — svoj vzorec kategorij partijskih sistemov. Ker so zanimive, jih povzamemo: 1. sistem ene same partije in sistem hegemonistične partije (po Sartoriju so to variante monopolnih sistemov); 2. sistem partije prevladujočega vpliva; 3. dvopartijski sistem in »zmerni« pluralizem; 4. »skrajni« pluralizem; 5. razdrobljeni (atomizirani) partijski sistem s fluidnim političnim življenjem. Druga skupina je obravnavala raziskave o problemih političnega razvoja. V to skupino je bil uvrščen tudi prispevek Luciana W. Pyeja z univerze v Cambridgeu (Massachusetts), ki je sicer tudi predsednik pomembnega komiteja za primerjalne politične sisteme pri raziskovalnem svetu družbenih znanosti v ZDA, in prispevek Rajnija Kotharija iz New Delhija. Prof. Rajni Kothari, ki je direktor centra za študij razvijajočih se družb, je med drugim opozoril na veliko notranjo heterogenost sedanjih razvijajočih se družb v primerjavi z družbami Zahodne Evrope v 17., 18. in 19. stoletju in na politične implikacije, ki od tod izvirajo. V tretjo skupino (raziskave klasifikacij političnih sistemov na »novi« osnovi) štejemo lahko tudi prispevek dr. Najdana Pašića, profesorja Visoke šole

za politične vede v Beogradu in enega vodilnih jugoslovanskih politologov, avtorja številnih tehtnih razprav in knjig (npr. »Sodobna država«, »Primerjalni politični sistemi«). Profesor Pašić je v svojem obširnem referatu »Sestavine in obrisi marksistične klasifikacije političnih sistemov« na marksistični osnovi izgradil klasifikacijo političnih sistemov, ki smo jo zasledili v modificirani obliki tudi že v njegovem preglednem delu »Primerjalni politični sistemi« (izdala VSPV, Beograd 1962). V razpravi opozarja na izjemen in važen prispevek k sociološkemu pojmovanju političnih fenomenov. Tudi ta razprava potrjuje, da je politolog Pašić naš vodilni strokovnjak za tipologijo političnih sistemov. Za vse tiste, ki jih pritegujejo politični procesi in razvoj politologije v Latinski Ameriki, pa je pomembna študija, ki sta jo napisala profesor Horacio H. Goday in profesor Carlos Fortin iz Santiaga de Chile. Profesor Horacio H. Goday je direktor znane Escuela Latinoamericana de Ciencia Política y Administración Pública v Čilu.

Tretja tema razprave »Soglasje in nesoglasje v družbi (consensus, dissent) s posebnim ozirom na razvijajoče se države« je pritegnila predvsem politologe razvijajočih se držav (Candido Mendes de Almeida iz Brazilije, K. J. Ratman iz Singapura, Ali A. Mazrui iz Ugande) in tiste znanstvenike, ki delujejo v razvitem svetu in se posebej posvečajo problemom »tretjega sveta« (Kernal H. Karpot z univerze v Wisconsinu, Jock Goody iz centra za afriške študije pri univerzi v Cambridgeu, Dankwart A. Rustow s columbijske univerze in Aristide R. Zolberg iz centra za komparativne študije o političnem razvoju pri univerzi v Chicagu).

»Teorija in praksa predstavništva (representance)« je bila tema razprave, kjer je bilo največ pismenih prispevkov. Temeljna referata sta imela A. H. Birch (»Teorija in praksa representance«) ter M. A. Krutogolov (»Predstavniške institucije v socialističnih državah«). Prispevki 17 avtorjev o tej, tudi danes aktualni temi, so bili vsebinsko bogati in obravnavani iz zelo različnih zornih kotov. Pri tej temi razprav so v velikem številu sodelovali tudi delegati vzhodnoevropskih držav. Poleg že omenjenega M. A. Krutogolova z Akademije znanosti SZ še profesor Stanislav Erlich z varšavske univerze (Funkcionalno predstavništvo na Zahodu), profesor Marek Sobolewski z univerze v Krakowu (»Volivci in voljeni predstavniki — prispevek k teoriji representance«) ter profesorja J. Wintu in J. Ceterchi z univerze v Bukarešti (»Teorija in praksa predstavništva v Romuniji«). Pri tej temi razprave je sodeloval tudi akademik Radoslav Lukić, pomemben jugoslovanski pravnik, politolog in sociolog, ki je naši strokovni javnosti znan zlasti po svojih delih »Teorija države in prava«, »Osnove sociologije« in »Politične stranke«. Akademik Lukić je na svetovnem kongresu mednarodnega združenja za politične vede v Bruslju obravnaval vprašanje predstavništva interesov delovnih ljudi v jugoslovanskem skupščinskem sistemu. Izhajal je z izhodišč ustave SFRJ iz 1963. leta in prikazal, kako samoupravljanje in interesi združenega dela prihajajo do izraza v najvišjem jugoslovanskem organu oblasti in samoupravljanja — v zvezni skupščini. Profesor A. H. Birch, predstojnik katedre za politične vede pri univerzi v Hullu, je nedvomno

eden izmed vodilnih teoretikov o problemih reprezentance. Naj v tej zvezi opozorimo na njegovo znano knjigo »Representative and responsible Government«, ki je bila pravi »politološki bestseler«, kljub temu (ali pa morda prav zaradi tega) da so jo nekateri z zanimanjem sprejeli, drugi pa zavrnil. V svoji bruseljski razpravi na svetovnem kongresu IPSA se je omejil predvsem na obravnavanje nujnih pogojev za delovanje tistega političnega sistema, ki ga lahko označujemo kot predstavniškega. Ti pogoji po Birchju so: a) kadar so člani predstavniškega telesa svobodno izvoljeni in volilni postopek ne izključuje v političnem procesu nobene pomembne politične partije; b) če obstaja med člani družbe svobodno komuniciranje, tako da je državljanom omogočeno svobodno izražanje njihovih interesov in misli; c) če obstaja učinkovit sistem komunikacij med pripadniki družbe in njihovimi predstavniki; d) če predstavniki delajo v interesu tistih, ki jih zastopajo, in upoštevajo njihova mnenja; e) če ima predstavniško telo središčno vlogo v procesu priprave in sprejemanju zakonov in odločitev. Akademik M. A. Krutogolov je v svoji primerjalni razpravi o predstavniških institucijah v socialističnih državah govoril o pomembni stvarni teži, ki jo (po njegovem mnenju) ima vrhovno predstavniško telo v Sovjetski zvezi. Primerjalna študija o predstavniških telesih v socialističnih državah premalo upošteva izrazite posebnosti predstavniških teles v Jugoslaviji, ki so vendar, izhajajoč iz samoupravné osnove, precej različna od predstavniških teles drugih socialističnih držav. Znani ameriški profesor političnih ved Leslie Lipson s kalifornijske univerze v Berkeleyu je v svoji tezi »Koga in kaj predstavniki predstavljajo« (»Whom, and What do representatives represent«) zapisal, da predstavniki predstavljajo ljudi, ki volijo kot *individualni* državljani. Zelo pomembne v zvezi s predstavništvom so tudi politične partije, ki po Lipsonovem mnenju združujejo posebne interese v širšo koncepcijo skupnih interesov. Politične partije so tiste, ki dajejo smisel temu, da nekaj sto predstavnikov zastopa milijone ljudi. Menjava partij na oblasti pa je po Lipsonu »the dialectic of democracy«. Lipson nadalje omenja kot optimalni mandat poslanca dobo štirih let in se zavzema za predstavništvo po teritorialnem načelu. Profesor pennsylvanske univerze iz Philadelphie Herbert J. Spiro je razpravljal o funkcionalnem predstavništvu in nevarnosti kompartmentalizacije.*

Spiro v svojem prispevku zavrača funkcionalno predstavništvo, ki ima svoje korenine v industrijski družbi, kjer človek ni več celosten posameznik. Funkcionalno predstavništvo drobi reprezentanco (povzroča kompartmentalizacijo) in je v bistvu dezintegracijski dejavnik v družbi. Konvencionalna, to je politična reprezentanca po teritorialnem načelu, pa pospešuje integracijo konfliktnih interesov in ciljev. Profesor Stanislav Ehrlich z varšavske univerze se je v svojem jedrnatem prispevku »Funkcionalno predstavništvo na Zahodu« pokazal kot izredno dober poznavalec tega problema. Predstavništvo v »zahodnih demokracijah« se je v nekem smislu

* Ob pomanjkanju ustreznjšega izraza bi pojem kompartmentalizacija v politološkem smislu lahko prevedli opisno kot delitev na dele, v »predale« sicer enotne družbene strukture; pojem je tu mišljen v slabšalnem smislu.

»moderniziralo«, da bi se lahko sprejemale odločitve na neverjetno razmahujočem se področju državnega delovanja. Tako je nastala vrsta raznih ekonomskih in socialnih svetov ter podobnih svetovalnih teles in odborov. Profesor Erlich sodi, da je funkcionalna reprezentanca, ki pa naj ima le posvetovalni značaj, lahko v zahodnih družbah bistvena dopolnitev splošne politične reprezentance, temelječe na teritorialnem načelu. Poljak profesor Marek Sobolewski, ki je za Bruselj pripravil razpravo »Volivci in voljeni predstavniki — prispevek k teoriji predstavništva«, je znan teoretik reprezentance. Njegova knjiga »Predstavništvo v modernih državah kapitalistične demokracije« (Krakow 1962), ki je izšla v poljščini in z angleškim povzetkom, je naletela na ugoden odmev med strokovnjaki. V svojem kongresnem prispevku v Bruslju je odklanjal ozko pojmovanje mandata, bodisi da gre za imperativni ali za svobodni mandat, in je podal v bistvu teoretično osnovo za sociološko teorijo reprezentance. Po njegovem obstoji odnos med volilnim telesom in partijo v procesih medsebojnega vplivanja in interakcij. Tako se oblikuje določena »podobnost« med političnimi stališči, zahtevami in mnenji volilnega telesa in stališči ter politiko partije. Do te »podobnosti« stališč pa ne pride le v volilnem procesu. Če je podobnost stališč ustvarjena, lahko služi za osnovo ljudskega soglasja z vladno politiko.

»Upravno pravo in javna uprava« je bila naslednja, to je peta tema razprave na politološkem kongresu. Ugledni profesorji, predvsem z evropskih univerz, so napisali več razprav o upravnem pravu in položaju javne uprave v svojih deželah. Tako je na primer profesor Jerzy Starosciak iz inštituta pravnih znanosti v Varšavi napisal prispevek o upravnem pravu v evropskih socialističnih državah, kjer se z nekaj besedami dotika tudi Jugoslavije. Večje število prispevkov je bilo tudi pri VI. (»Politični aspekti delovanja podjetij«) in VII. temi razprav (»Politična vloga mednarodnih ekonomskih organizacij«). »Nevtralnost, nevtralizem in nevezanost« je bila tema, zajeta v 13 pismenih prispevkih, ki so jih poleg drugih razumljivo pripravili tudi strokovnjaki iz inštitutov in univerz v Švici, Švedski, Združeni arabski republiki, Indiji in Jugoslaviji. Leo Mates je v razpravi »Nevtralnost, nevtralizem in nevezanost« posvetil največ pozornosti nevezanosti, ki se je razvila po drugi svetovni vojni kot temeljno mednarodno politično stališče čedalje večjega števila »novih« držav.

Nedvomno je bila zelo smotrna odločitev, da je na dnevni red VII. svetovnega kongresa Mednarodnega združenja za politične vede bilo uvrščeno tudi vprašanje znanstvene informacije politologov. To je bila zadnja, to je deveta tema razprave. Temeljna izhodišča o tej temi je pripravil Jean Meyriat, profesor inštituta za politične študije v Parizu in generalni sekretar mednarodnega odbora za dokumentacijo družbenih znanosti. Ob naglem razvoju političnih ved, ko se te uveljavljajo danes tudi v vzhodnoevropskih državah in v tretjem svetu in ko se politične vede nadalje utrjujejo tam, kjer so bile že prej razvite, postaja pravi problem ustreznost in smotrna znanstvena obveščenost. Podoba je, da smo v tem pogledu še vedno precej daleč za prirodoslovnimi vedami. Kot je zapisal profesor Jean Meyriat, so tudi instrumenti in tehnika, ki jo upo-

rabljajo za izmenjavo znanstvenih politoloških informacij, še preveč tradicionalni in sodobnega tehnološkega napredka ne uporabljajo dovolj. Prispevki o temi »Znanstvena informiranost politologov« so obravnavali tudi vprašanje politoloških revij, mednarodne politološke bibliografije, vprašanje politoloških knjižic in še zlasti ustrezajoče dokumentacije, ki je nadvse potrebna za znanstveno delo.

Srečanja pomembnih politologov vsega sveta so nedvomno potrebna in koristna. To lahko le bogati politološko misel, daje možnosti za soočanje idej in stališč, navezujejo se koristni medsebojni stiki med nacionalnimi združenji za politične vede in posameznimi politologi. Sedmi svetovni kongres Mednarodnega združenja za politične vede pomeni novo važno etapo v boljšem medsebojnem seznanjanju političnih sistemov različnih držav in idej, na katerih sistemi temelje. Kongres je izvolil tudi nov izvršni odbor Mednarodnega združenja za politične vede, ki mu predseduje svetovno znani politolog Carl J. Friedrich, profesor univerze v Harwardu, avtor zelo znane knjige »Man and his Government«. Člani novega izvršnega odbora pa so med drugimi tudi profesor J. E. Finer z univerze v Manchesteru, V. Tčikvadze iz Akademije znanosti Sovjetske zveze in profesor J. Wiatr z univerze v Varšavi.

brez ovinkov

UPANJA

Ta čas ljudje še vedno veliko upajo, pričakujejo, hkrati pa jih je tudi strah pred razočaranjem. Študentsko gibanje, Titov govor, smernice in deklaracije vrhovnih političnih teles in še kaj drugega so ponovno razgibali politično zavest in utrdili prepričanje, da se bodo pri nas mnoge stvari vendarle spremenile in da se bodo številne vrednote, ki jih je uveljavil brionski plenum, hitreje in verneje uresničevale v praksi. Upanja in pričakovanja so povezana tudi z napovedanimi kongresi Zveze komunistov. In če si ta hotenja, želje in upe ogledamo nekoliko bolj natančno, bomo videli, da merijo tudi na tole:

a) Večja pravičnost v družbi od osebnih dohodkov do tistih pogojev, ki naj zagotovo popolno osebno varnost in to, da boš napredoval na družbeni lestvici, če imaš za to potrebno strokovnost, delovno voljo in prakso kot dokaz dosedanje uspešnosti.

b) Večja odgovornost vseh in vsakogar od najvišjega do najnižjih, odprava zidu anonimnosti in nedotakljivosti, zlasti pri odločitvah na višjih ravneh.

c) Na vsa odločilna mesta v upravi, oblasti in drugod naj pridejo strokovno usposobljeni in delovni ljudje. Uveljaviti je treba kriterij strokovnosti, znanja in zavreči kriterij preteklih zaslug, ki ne bi upošteval sedanjega odnosa do dela in sposobnosti.

d) Zavreči je treba nekatere sheme, dogme in fetišee o tem, kakšna naj bi bila naša družba, potem ko je življenje neizprosno pokazalo, kako neplodni in neustrezni so. Mednje štejem tudi oboževanje nekaterih samoupravnih institucij, ki so postale popoln antipod samoupravljanju v pravem pomenu besede.

e) Preprečiti ali omejiti je treba delovanje vseh tistih, ki kljub ugovarjanju brez predsodkov vztrajajo pri tem, da imajo vedno samo oni prav, da so kratkomalo nezmožljivi, da vsak ugovor pomeni že upor, da je vsa resnica le pri njih in ki zato vedno govorijo *ex cathedra*.

f) Odločujoče ustanove in forumi, ki odločajo o usodi naše dežele, o skupinah državljanov pa tudi o posameznikih, morajo delati popolnoma javno.

g) Prenehati je treba s tem, da v različnih ustanovah in družbenopolitičnih organizacijah na popolnoma enak ali podo-

ben način razpravljajo o aktualnih družbenih vprašanjih, saj to podražuje družbeno delo in razblinja pomen vprašanja. Se posebej pa odpraviti prakso, da sprejemamo dolge deklaracije, priporočila splošne in abstraktne narave, saj s tem nič ne spremenimo, marveč le prigrtenimo okus po moralističnih pridigah: treba je, dobro bi bilo, se morajo boriti itd.

h) Razkriti je treba triumfalistična utemeljevanja, da je bilo prav vse v naši preteklosti neizbežno, da je bila vsaka napaka in zmota neizbežen korak nazaj, da bi šli potem naprej, da se ima vsak pravico motiti in da mu zato ni treba nikoli za nič odgovarjati.

i) Javno se je treba pogovoriti o vseh odprtih vprašanjih preteklosti, sedanjosti in prihodnosti, ki tarejo nekatere skupine ljudi, zlasti pa mlade generacije; prepričevati je treba z močjo argumentov, ne pa z grožnjami ali namigovanji.

j) Pozdraviti je treba prakso, da objavljamo komunique ali sporočila z zasedanj političnih, skupščinskih in oblastnih organov vsakokrat, kadar odločajo o širših vprašanjih, pomembnih za vse ljudi.

k) Konkretno se moramo pogovoriti o vseh »zaviralnih silah«, »tujih elementih«, »starih znancih«, »antisocialističnih težnjah« in podobnem, da teh formul ne bi mogel kdaj kdo uporabiti le za azil ali da bi prikril lastno nesposobnost ali prave vzroke za neko stanje, dejanje ali polom.

K temu »spisku« bo ta ali oni lahko še kaj dodal ali pa mu kaj odzvel. To bi bilo prav in bi ustrezalo pričakovanjem mnogih, večine ljudi pri nas, ki so srečni v tej domovini, a bi radi živeli bolje, še bolj svobodno in samozavestno. Prav pa bi bilo tudi zato, ker bi na ta način preprečevali, da ne bi obnavljali nekaterih napad in običajev, ki sodijo v preteklost, a jih vidimo tudi, kako se obnavljajo in ponavljajo. Mislim na kadrovsko politiko. Ne morem se znebiti vtisa in prepričanja, da gre pri kadrovske politiki tudi v Zvezi komunistov še vedno vse po starem. Ne sicer formalno, pač pa v resnici. Res je, da že naprej razpravljamo ali bomo razpravljali o različnih kandidatnih listah, res je, da legalno imenujemo ali volimo kadrovske komisije, res je, da so ali pa še bodo za nami »demokratične« volitve v organe ZK, ko smo volili že naprej izbrane in smo tudi vedeli, da pač tako mora biti in da se ne da nič spremeniti. Res je, da prihajajo novi ljudje, mladi, doslej neznani, in da odhajajo znani in doslej nepremakljivi. Toda kramarskega barantanja in pogovorov o ljudeh, »ki bi prišli v poštev«, v različnih neformalnih grupah, ki pa imajo stvarno moč, še vedno ni konec. In tu se začenjajo tisti in takšni pogovori, dejanja in sklepi, ki jih imenujemo razrednote-nje človekove osebnosti. Ne da bi bil zraven tisti, o katerem govorijo, ne da bi bila zraven kvalificirana javnost, izrekajo sodbe: »Premehak je in neodporen proti vplivom«; »V preteklosti je dostikrat ravnal po svoje in se ni držal navodil«; »Zanimivo je, da o njem s simpatijami govorijo v nam tujih, sovražnih krogih«; »Ali ne vidite, da ni več tako borben, dosleden, kot je bil prej«; »Zadnjič je imel čudno diskusijo, ki kaže, da je obremenjen z birokratsko miselnostjo, zato ne pride v poštev«; »Odličen človek, na katerega se lahko zanesemo« ... itd. itd.

Na vseh teh in takšnih pogovorih so praviloma tudi vneti poslušalci, ki zvesto prikimavajo in dodajo to ali ono pripombo. Hkrati pa poskrbe, da se vse te karakteristike »šepetaje« širijo naprej, dokler nekega dne ne pridejo tudi do prizadetih. Ti in podobni »pogovori o kadrih« so na isti ravni kot vsem znana prišepetavanja o življenju funkcionarjev, o njihovih otrocih in še o čem. Obe vrsti »pogovorov« slačijo ljudi, brskajo po njihovi notranjosti, raziskujejo korake v preteklosti, se spotikajo ob držo, obleko ali obnašanje. So nemoralen pojav, ki mu moramo napovedati neizprosno vojno, pa naj gre za zvoneča ali nezvoneča imena. Verjamem, da bomo takšne pojave premagali, verjamem, da bo z njimi pometel tudi kongres Zveze komunistov Slovenije.

O. R.

RELIGIOZNEMU PISANJU O ATEISTIH NA ROB

Zadnje čase v cerkvi in verskem tisku vedno več govorijo in pišejo o ateistih in ateizmu. Ne le pri nas, a tudi pri nas. Ni, da bi na tem mestu obširneje pisali o vzrokih tega: nedvomno prispeva k temu širjenje raznih oblik ateizma na eni strani, na drugi pa poziv k »dialogu z neverujočimi«, ki ga je (tudi v zvezi s prvim dejstvom) naslovil na Cerkev in vernike II. vatikanski koncil.

Ob tem pisanju se nehote spomnimo na nekdanj in še danes razširjene očitke verujočih na račun ateistov, ki so se tako ali drugače lotili obravnavanja religije. Očitki so ubrali dve smeri: vnaprej se je odrekala neverujočim možnost, da bi kaj stvarnega povedali o religiji in duhovnem svetu religioznega človeka, češ da pač »slepec ne more ocenjevati slikarstva«; drugič — v vsaki kritiki religije, v vsakem pisanju ateistov o religiji so videli potencialno »žalitev verskih čustev« (po logiki: »Vera je moj največji zaklad; če me kdo prepričuje, da ta zaklad ni niti moj niti ni zaklad, je to toliko, kot da me hoče oropati — to pa je kaznivo«.). Če bi se postavili na isto raven, ateistom danes ne bi bilo težko vračati milo za drago in vnaprej odrekati religioznim pravice in zmožnosti, da govorijo o ateizmu. Menim, da bi bilo to v načelu napačno. Teza, da o religiji lahko govore le religiozni (in analogno pri ateizmu in ateistih), pripelje do nesmiselnih posledic, saj pomeni približno toliko kot trditev, da lahko o umetnosti govori le umetnik-ustvarjalec, o politiki le praktični politik, o duševnih

boleznih le duševni bolnik. V bistou pripelje do zanikanja, da bi bil možen obstoj znanosti o religiji in v širšem smislu o človekovi praksi in družbi sploh. (S tem seveda še ne zanikamo stvarnih razsežnosti problema o koristnosti ali škodljivosti znanstvenikove »bližine« proučevanemu objektu.) Nesmiselno bi bilo obračati proti teologom tudi drugi navedeni očitek — kar pa ne pomeni, da v pisanju in govorjenju (naših) teologov in duhovnikov ni stvari, ki so dejansko blizu žalitvi osebnega prepričanja (podobno kot to lahko včasih srečamo v ateističnem pisanju o religioznih). Prav nedavno smo v »Družini« (št. 12/68) — skoraj vsej znanosti o religiji in morali, vsakdanjim izkušnjam, dobršnemu delu teologije in skoraj soglasnemu mnenju verujočih in neverujočih navkljub — lahko brali ponovno zagovarjanje trditve, da brez vere v Boga človek ne more biti resnično pošten in moralen. Načelno bi bila ob tem sicer možna razprava, kaj se pojmuje z »vero v Boga«, toda tradicionalistično pisanje K. Vučka v »Družini« za tako razpravo ne daje kaj dosti možnosti — s tem pa tudi ne dvomom o smislu trditve, ki jo zagovarja.

No, ne moremo se čuditi, če pisanje in govorjenje duhovnikov o ateizmu morda celo kljub vsej dobri volji, tako rado drsi na robu »hladne vojne«. Vsem, ki so bili vzgojeni in »utrjeni« v ozračju »svetega boja« Resnice z zablodo in pokvarjenostjo, je težko govoriti v stilu »dialoga z našimi brati ateisti«, in to ne glede na slovesno poudarjane »distinkcije« med »zmoto« in »tistim, ki se moti« (isto velja, po analogiji tudi za »borbene ateiste«).

Prav ganljivo je bilo poslušati ob zadnjem ljubljanskem misi-jonu v stolnici predavanje s temo »Naši bratje ateisti«. Naslov teme je kazal očitno težnjo ravnati se po »koncilskem duhu« (vsaj upamo, da je šlo za iskreno hotenje in ne le za golo težnjo »biti moderen«, v smislu »slediti modi«). V jedru pa je predavanje (vsaj za ateiste) izzpeneo približno takole: »Ljubiti moramo ateiste, saj so naši bratje. Toda težko jih je ljubiti...! kljub temu pa jih moramo ljubiti.« Kako težko jih je ljubiti, je bilo na dolgo in široko ponazorjeno s prešunljivo zgodenco o fantku, kateremu oče-ateist zavrača mile prošnje, da bi smel v cerkev; s tem, kako se je znanemu ateistu Nietzscheju zmešalo, kako je bil Voltaire znan goljuf, nekdo druga pa menda spolni »razpratnež«. Celo dr. Janžekovič si ne more kaj, da ne bi v svoji knjigi »Smisel življenja« dokončno opravil s Feuerbachom, navajajoč neko njegovo pismo, kjer se le-ta (naivno) ogreva za teorijo, po kateri je človekovo mišljenje odvisno od hrane, ki jo zauživa. (Ob tem, ko bi sam Janžekovič gotovo — in upravičeno — protestiral, če bi s Tomažem Akvinskim nekdo dokončno opravil s tem, da bi omenil njegovo vero v čarovnice.)

V eni novejših številčk »Družine« pa smo lahko (na strani za študente) brali zapis (D. Sever, »Bog ateistov ni moj Bog,« Pismo nevernemu prijatelju, »Družina«, 1968/11), ki bi morda utegnili pomeniti novo raven pisanja o ateizmu tudi v našem množičnem verskem tisku (»Nova pot« je taki ravni že prej utirala pot). Ne mislim ga posebej poudariti, ker bi bil to edini tak zapis, pač pa, ker je najbolj izrazit. Pravim »utegnili« — če bodo ob njem domišljene nekatere konsekvence in če v prihodnje takih ostanikov kulturnega provincializma in v XIX. stoletje spadajoče »katoliške

miselnosti«, kot je oznaka »zloglasni André Gide«, ne bo več. Za to, da eno največjih imen francoske in evropske literature XX. stoletja označimo kot »zloglasnega«, ker se pač ne strinjamo z njegovim odnosom do krščanstva in katolicizma, je le težko najti kakršnokoli opravičilo.

Toda, kot rečeno, je v tem sestavku izrazito navzoč način obravnavanja (določenega tipa) ateizma, ki zasluži našo pozornost.

Avtor ravna očitno v soglasju s sklepi II. vatikanskega koncila. po katerih je treba skrbno proučiti skrite vzroke ateizma in ki navajajo kot enega izmed možnih vzrokov tudi razširjenost napačnih predstav o Bogu; le-te ateisti zato upravičeno zavračajo, ne da bi vedeli, da s tem ne zavračajo pravega krščanskega boga. To je tudi temeljno stališče avtorja članka (pisma) »Bog ateistov ni moj Bog«. Bog ateistov (oziroma nekaterih ateistov), bog, ki ga ateisti zavračajo, je »Bog, ki molči ob obupanem klicanju« v stiskah, Bog, ki »misli le nase« in se »škodoželjno posmehuje človeški nemoči«, Bog, ki se celo kot »sadiš naslaja ob naših bolečinah«, Bog, ki kot »policaj komaj čaka, da bi nas zalotil v grehu« in kaznoval, Bog, ki »seje razdor in sovraštvo med ljudmi«. Avtorjev Bog je nasprotno Bog »vesele besede«, Bog dobrote, »ki mu ni vseeno, če človek trpi,« Bog pravice, »pri katerem nima nihče protekcije,« Bog, ki »v naših grehih neprestano umira in v našem kesanju nenehoma ostaja« i. pd. Se več: krščanski bog je prav tisti ideal dobrote, pravice in ljubezni, za katerega se borijo ateisti in v imenu katerega zavračajo (svojega) Boga. Zato bi jih lahko imenovali »anonimne kristjane«, nikakor pa ne neverujoče.

Očitna je večja psihološka poglobljenost in premik od površnih obsodb ateistov iz »pomanjkanja zdrave pameti« in »slabih strasti«. Treba pa je premisliti in domisliti posledice takega obravnavanja: brez njih je tako obravnavanje le trenutno uporabna propaganda, navsezadnje demagoško sredstvo. Kaj lahko pomeni trditev, da Bog, ki ga ateisti zavračajo, ni krščanski Bog?

Verjetno bi bilo škoda zgubljati čas z razmišljanjem v smeri, češ da taka trditev predpostavlja obstoj dveh bogov, zlega in dobrega; čeprav, kot je znano, tudi krščanstvo v preteklosti ni bilo docela imuno za dualistično pojmovanje, po katerem se v svetu bije nenehen boj med zlim bogom, ki je tudi ustvaril materialni svet, da bi se lahko naslajal nad človeškimi mukami, in dobrim bogom, ki si prizadeva odrešiti človeka ujetosti v obstoječi materialni svet in ga osvoboditi. Taki nazori danes niso aktualni.

Toda vprašanje: odkod vendar predstava o bogu-tiranu, ostaja! Ni dovolj, da se sklicujemo na površno versko vzgojo, kot to dela avtor članka — tudi ta je morala od nekdaj črpati. Ali ni primer o bogu kot policaju, ki komaj čaka, da zaloti človeka v grehu, v bistvu izraz predstave o bogu, »ki dobro plačuje in hudo kaznuje«, pri čemer že onaprej »vse vidi in vse ve«; ali ni Bog, ki »seje razdor in sovraštvo med ljudi«, podoben bogu, zaradi katerega je bilo v križarskih vojnah prelite toliko krvi, še več, ali ni podoben svetopisemskemu bogu, ki da je ukazal Izraelcem poklati prebivalstvo nekaterih mest »obljubljene dežele« do zadnjega otroka; ali ni predstava o bogu, ki se »škodoželjno posmehuje«

človeški nemoči ali se celo naslaja ob trpljenju, navezana na uradno cerkveno predstavo o Bogu, »brez katerega se na svetu nič ne zgodi, ne da bi on to vnaprej vedel, hotel ali vsaj dopustil«? Ali ni, skratka, vir predstav o bogu, zaradi katerih nekateri ateisti zavračajo Boga, tudi govorjenje teologov in duhovnikov samih — in to ne le slučajno, ob »spodrseljajih«, temveč kolikor njihovo govorjenje izhaja iz tradicionalnega teističnega pojmovanja boga kot stvarnika in absolutnega gospodarja sveta, brez katerega se v svetu nič ne zgodi ... in tako dalje po znani formuli.

Zavračati boga ateistov (kot je to storil avtor) bi pomenilo torej zavračati tudi tradicionalno teistično predstavo boga. V tem smislu sta si, kot pravi avtor, prikazani ateist in vernik res blizu — toda obojestransko! Z isto pravico, kot je označil avtor ateista za »anonimnega kristjana«, lahko označimo takega vernika za (anonimnega) a-teista (če vzamemo pojem a-teizem v strogem pomenu besede, kot zavračanje teizma, nauka o bogu stvarniku in absolutnem gospodarju sveta, tvorcu in ohranjevalcu »naravnega reda«). Tak »ateizem« lahko ostane anonimen, kolikor se vernik ne zaveda posledic svojega stališča. Lahko pa postane izrecen, kot pri avantgardni sodobni krščanski teologiji, ki se izrecno odreka, da bi navezovala Boga na klasični filozofsko-religiozni teizem, saj se jasno zaveda, da tako pojmovanje Boga sili danes človeka k izbiranju med vero v Boga in človeško svobodo in ustvarjalnostjo« (glej npr. H. Cox, »The secular City«, New York 1964, str. 77). Torej...

Ce drugega ne, bo treba, da tudi naši religiozni misleci resneje vzamejo koncilsko opozorilo o krivdi kristjanov za to, da imajo ateisti napačne predstave o Bogu. Očitno se ni mogoče zadovoljiti, da bi pri tem pokazali le na površno domačo versko vzgojo, »spodrseljaje in nespretnost« katehetov ter »neprimerno življenje kristjanov«.

Morda se bo komu zdelo, da pripisujem omenjenemu zapisu v »Družini« razsežnosti, ki jih nima, češ da gre le za spis v obliki pisma prijatelju; govori le o takih ali drugačnih osebnih doživetjih in predstavah o bogu, in še to le dveh ljudi i. pd. Ugovor je toliko upravičen in sprejemljiv, kolikor je za avtorjevim spisom stališče, da obstaja za vsakega tak bog, kakršnega si je v skladu s svojo duševno strukturo, življenjskimi izkušnjami, kulturnim okoljem, izobrazbo itd. izoblikoval; da vprašanje takega ali drugačnega (ali nobenega) Boga ni nikakršno vprašanje krivde ali zasluge, Resnice ali neresnice, temveč kvečjemu vprašanje ustrezanja ali neustrezanja človekovim potrebam in »duhu časa«.

Doomim, da bi bil za avtorjevim spisom tak nazor. Če ni, smo upravičeni vprašati, ali se avtor navedenih misli zaveda njihovih posledic.

M. K.

DANIJEVO VPRAŠANJE IN ODGOVOR UREDNIŠTVA*

Večina časopisov in revij teži k čimbolj intimnemu stiku s svojimi naročniki in bralci, nekateri utrjujejo ta stik celo tako, da strežejo tudi zelo cenenemu okusu in počutju. Tudi verska revija za mlade »Ognjišče«¹ že dolgo uporablja moderne publicistične in časopisne prijeme. Do tod vse prav in razumljivo. Toda rubrika »kratki odgovori«² v zadnji številki »Ognjišča«¹ ima neko posebnost, ki je pritegnila tudi mojo pozornost.

Dani uredništvo zastavi kratko vprašanje: »Sem mlad fant in me zelo muči vprašanje, kako so mogli nekateri dušni pastirji med vojno ubijati nedolžne ljudi. Poznam ljudi, ki so zaradi tega zapustili vero in preganjajo mene, češ z zločinci se družijo.«² Človek bi po tolikih letih, ki so pretekla od druge svetovne vojne, po drugem vatikanskem koncilu, ki je v tolikih stvareh pokazal realistično in objektivno usmerjenost cerkvene organizacije, zlasti pa po mnogih treznih glasovih, ki jih je slišati tudi v slovenski katoliški cerkvi, pričakoval, da bodo tudi uredniki »Ognjišča«¹ ustrezno ravnali. To toliko bolj, ker so uredniki iz mlajše duhovniške generacije in ker list izdaja Apostolska administratura za Slovensko Primorje, kjer so za vojne 1941—1945 dušni pastirji zvečine z odprtim srcem sodelovali s partizani in podpirali boj primorskega ljudstva za osvoboditev. Toda uredniški odgovor je povsem nasproten mojemu pričakovanju:

»In ti nikdar ni prišlo na misel, da »besede so poceni«¹ in bi vprašal za dokaze: kdo, kje, kdaj, kako? Vprašaj se, ali nimajo tisti ki tako govorijo, »kako so duhovniki klali ljudi«, za bregom kakšne druge namene. Vprašaj take ljudi za imena teh duhovnikov, za kraj in za priče, pa bo kmalu zmanjkalo teh zgodb.«³ Sic!

Po mnenju urednikov »Ognjišča«¹ je bilo potemtakem med vojno z obnašanjem in ravnanjem dela slovenskih duhovnikov vse v redu. Očitno namreč ne gre strogo za vprašanje »ubijanja nedolžnih

* Prispevek je še pred izidom revije objavila »Mladina« 12. avg. 1968. Bralec opozarjamo, da je v naslednjih številkah »Mladine« sledila tudi polemika (»Mladina« 19. avg. in 26. avg. 1968).

¹ »Ognjišče«, št. 8., str. 49.

² Prav tam.

ljudi«, marveč za širše vprašanje, kakšen je odnos Cerkve do okupacije in osvobodilnega boja, in v tem okviru tudi za nekatera dejanja duhovnikov, ki so resnično povezana z ubijanjem nedolžnih ljudi: prav zato so za takšen odgovor uredniki odgovorni v marsikaterem pogledu.

Najprej je tu izrabljanje poklicne avtoritete in odgovornost zanj. Prepričan sem namreč, da je Dani še mlad fant, ki vprašuje. Njegova vernost ga navezuje tudi na Cerkev. Do nje in njenih duhovnikov čuti spoštovanje. Zdi se mu, da je v njih utelešena sama dobrota, resnicoljubnost in poštenost. Pride v stisko, ko mu drugi to očitajo in ga opozarjajo na preteklost. Vpraša urednike »Ognjišča« in zaradi avtoritete lista in duhovnikov je voljan, da sprejme njihovo pojasnilo. Ti se tega zavedajo in odgovore enostavno: nič ni res, ljudje, ki ti vse to govorijo, imajo zahrbtne namene. Se bolj se ogradi proti onim, ki mislijo drugače, kajti ti hočejo slabo. Izrabljanje Danijeve vernosti in njegovega zaupanja v duhovnika je očitno. V Danijevih očeh bo poslej vsakdo, ki bi hotel ugotavljati objektivno resnico in v tem okviru tudi politično in moralno krivdo Cerkve za vojne, človek, ki ima kratkomalo zahrbtne namene. Poleg tega uredništvo očitno prikriva znana, ugotovljiva in dokazljiva dejstva o ravnanju nekaterih duhovnikov med vojno. Kot vem, je tudi urednikom na voljo dokumentacija o tem, toda očitno je ne jemljejo resno ali pa mislijo, da bo mogoče s prikrivanjem še dolgo ohraniti čistost medvojne podobe Cerkve. Ozkosrčni interesi poklicne organizacije so jim torej pred Resnico. Za ceno teh interesov si ne pomišljajo speljati radovednost mladega človeka v povsem napačno smer, ki je antihumana, ker zahteva, da veruje v zlobnost, slabonamernost vsakogar, ki kaj »slabega« reče o Cerkvi in njenih duhovnikih. Neskladnost ravnanja urednikov z načeli novinarske in publicistične etike, o kateri nedvoumno govori tudi koncilski odlok o družbenih občilih,⁴ je spričo vsega jasna in nedvoumna. Cui bono?

Urednikom je bržkone dobro znano, da resnice o Cerkvi in duhovnikih med drugo svetovno vojno ni mogoče z ožiti na »ubijanje nedolžnih ljudi«. Pri nas so le redki posamezniki, ki včasih pri tem vztrajajo. Resnica je mnogostranska. In Daniju je to mno-

⁴ Ta odlok uredniki bržkone dobro poznajo. Omenjam ga zaradi drugih. V odloku je med drugim zapisano: »Ker ima danes javno mnenje veliko moč in vpliv na zasebno in javno življenje vseh vrst državljanov, morajo vsi člani človeške družbe tudi na tem področju spolnjevati svoje dolžnosti glede pravičnosti in ljubezni in si prizadevati, da bodo tudi s pomočjo teh sredstev oblikovali in širili pravo javno mnenje«.

In dalje: »Sveti pastirji pa so dolžni vernike tako poučevati in voditi, da bodo tudi s pomočjo teh sredstev dosegali zveličanje in popolnost zase in za vso človeško družbo.« (3, 2) Končno: »Javno in pravočasno sporočanje dogodkov in dejstev omogoča bogatejše in trajno spoznanje vsakemu posamezniku, ki bo mogel zato uspešneje prispevati k skupni blaginji in laže sodelovati pri napredku vsega človeštva. Človeška družba ima torej pravico zvedeti, kar je v ustreznih razmerah posameznikom ali skupinam primerno. Da se pa more to prav vršiti, je treba, da je sporočilo glede na predmet vedno resnično in v skladu s pravičnostjo in ljubeznijo tudi neokrnjeno.« (3, 2)

gostranost treba pokazati ter ga napotiti, da jo tudi sam raziskuje. Tokrat bom navedel samo nekatere elemente te mnogostranosti.

1. Resnica je, da je velika večina vernih ljudi med osvobodilno vojno tako ali drugače vneto in iskreno sodelovala v partizanskem gibanju. Kristjani v Osvobodilni fronti slovenskega naroda so se skupno s komunisti in drugimi bojevali zoper okupatorje in za nacionalno ter socialno svobodo in pravičnost v novi družbi.

2. Resnica je, da so Nemci leta 1941 na Gorenjskem in Stajerskem skupaj z mnogimi drugimi pregnali s slovenske zemlje tudi večino duhovnikov. Devet duhovnikov je končalo tudi v zloglasnem ustaškem taborišču Jesenovac po ukazu taboriščnega vodstva, v katerem so bili tudi duhovniki!

3. Resnica je, da je veliko število duhovnikov Istre in Slovenskega Primorja sodelovalo s partizani in da so bili nekateri tudi v vodstvih OF v teh krajih.

4. Resnica pa je tudi, da je večina slovenskih duhovnikov v tako imenovani Ljubljanski pokrajini na ta ali oni način sodelovala z okupatorji in da je bila med animatorji ter organizatorji belogardizma. In to so delali v skladu z navodili ljubljanskega škofa dr. Gregorija Rožmana.⁵

5. Resnica je prav tako, da so bile oblike in ravni sodelovanja duhovnikov v protiosvobodilnem boju zelo različne. Nekateri so bili v vodstvu belogardizma, drugi so bili aktivni organizatorji belogardističnih vojaških enot, tretji so sodelovali s krajevnimi italijanskimi oblastmi, jim prinašali spiske komunistov, njihovih družin in simpatizerjev, na osnovi katerih so potem Italijani zapirali, požigali, pošiljali v taborišča in ubijali.⁶

6. Končno pa je resnica, da so nekateri duhovniki čisto neposredno sodelovali pri ubijanju nedolžnih ljudi! Duhovniki Nande Babnik, Franc Malovrh, Tonček Sinkar, Jakob Mavec, Peter Križaj in še nekateri so znani po svojih zločinskih dejanjih, ki so odkrita, dokazana in tudi podrobno opisana.⁷ Sv. Urh pri Ljubljani pa na enem mestu pričuje o zločinskosti mnogih, med katerimi so bili tudi duhovniki.

Daniju, Mariji, Sinetu, Mladenu in vsem drugim mladim ljudem, verujočim in neverujočim, ki imajo pravico zvedeti resnico, se o njej prepričati, pretehtati dokaze in izoblikovati lastna stališča do preteklosti, bi morali uredniki »Ognjišča« povedati marsikaj drugače, kot so to storili. Storil sem to ne zaradi nekakšnega sladostnega, maščevalnosti, marveč zato, ker hočem govoriti o resnici, ki jo nekateri žele ponovno prikriti. Zanima nas še, zakaj tega niso storili Danijevi svetovalci. Morda zato, »ker besede so poceni« in »ker imajo za bregom kakšne druge namene«? Prav bi bilo, če bi tudi na to odgovorili.

Z. R.

⁵ Glej o tem npr. delo F. Sajeta, »Belogardizem«, izdal SKZ, 1951.

⁶ Prav tam. Vsakdo, ki ga to zanima, bo našel v knjigi mnogo podrobnosti, imen, dokazov, ki jih potem lahko preskuša tudi sam.

⁷ Prav tam. Glej npr. tudi Stefanija Ravnik-Podbevšek, »Sv. Urh«, Ljubljana 1966.

VSAKO MNENJE — SVOJ KLOBUK

Le malokdo še dvomi o tem, da so povzročile sedanji kritični nemir v naši družbi manj materialne zaostritve in bolj idejne, moralne, politične, torej zaostritve v »nadstavbi«. Čeprav »nadstavba« praviloma škriplje takrat, kadar škriplje »stavba«, to ni zmerom nujno, kot nas uči še kak primer iz sodobne Evrope, na primer zahodnonemški, kjer študentje ustanavljajo komune prav v času, ko marka začenja nadomeščati opešani dolar v vlogi svetovnega bankirja. Tudi v naših študentskih geslih je bilo manj materialnih in več političnih zahtev. S tem nočem omalopazevati gospodarskih težav, menim le, da trenutno teh težav ne bi smeli precenjevati, kajti niso vzrok, pač pa posledica.

Pred leti, ob prvih korakih reforme, je dejal Stane Kavčič v nekem pogovoru, da bo politika vse to, kar naklada gospodarstvu na hrbet, dobila nazaj na svoja pleča in da se bo takrat reforma dosledno uresničila. »Nagovarjamo gospodarstvo: modernizirajte se, pokopljite zaostalost, postanite učinkoviti,« je rekel, »ampak lepega dne bo prišlo gospodarstvo, ko bo že malo reformirano, z istimi zahtevami pred politiko. Ker brez modernizacije in večje učinkovitosti politike ne bo moglo naprej.«

Ne vem, kako danes sam misli o tem. Po mojem pa je zdaj tisti čas.

Zato se politika ne bo mogla dolgo zadrževati pri lovu na posamezne bogatine, ker to že dobiva videz demagogije (to je stvar jasne politične ocene, ki je bila opravljena, potem in v nadaljevanju pa je to problem davkarije, ne politični problem) — če ne bomo hkrati poiskali razrešitev za bistvene družbene probleme.

Teh pa ne bomo razrešili, če bomo tako neučinkoviti, kot smo zdaj. Neučinkoviti povsod, do davkarije. Tako da postanejo, seveda, bogatini trajen politični problem — zaradi neučinkovitosti. In še marsikaj drugega, in nazadnje postane še politika sama politični problem — zaradi lastne neučinkovitosti.

Ta začarani krog politične neučinkovitosti je dobil ostro nezaupnico »naravnost v glavo«, kakor je ob beograjskih študentskih nemirih dvakrat zapored rekel tovariš Tito. Seveda jih bo dobival še, če nam »naravnost v glavo« ne bo dovolj glasen opomin.

Na sindikalnem kongresu je Tito rekel: »Od delovnih ljudi sem dobival veliko pisem, v katerih je zapisano: povej, kdo je ta, ki

ovira... Če bi bili to posamezniki, če bi jih bilo kakih deset, bi pokazal nanje. Toda teh ljudi ni malo, veliko jih je: od vodilnih ljudi od spodaj pa do samega vrha. Zato jih ni mogoče našteti in povedati, da so to ti in ti: če bi omenil ene, bi zapustil druge.

Torej kadri, kakor pravimo. Kadri kot eden poglavitnih vzrokov neučinkovitosti.

Kajpada smo kadri vsi in je zaviralni kader vsakdo, kadar je pri delu, ki mu ni kos.

Naredimo, kar je pač mogoče s temi kadri, kakršne imamo. Kar zmoremo, to imamo. In to na vseh ravneh.

To je res. Vendar je res samo napol, kajti kdo ve, ali je družbi uspelo izločiti na površje — na vseh ravneh — res najboljše, kar ima?

Leta petinštiridesetega sem obešal parolo »Revolucija je sprostila najboljše ustvarjalne sile ljudstva«. Mnogokrat se spominjam teh besed in se vprašujem, ali so resnične. Odgovarjam pa takole:

Samo napol so resnične, kajti druga stara resnica je ta, da napredujejo med vojniki na položaje nekateri po ustvarjalnih sposobnostih, mnogi in premnogi pa zato, ker dobro poznajo »pravila notranje službe«; ker je pač tak kriterij kasarne v mirnem času in vojak v mirnem času živi v kasarni in ne, hvala bogu, na fronti.

V političnih organizacijah in vodstvih je na vseh ravneh vse preveč kadrov, ki pomanjkanje ustvarjalnosti in sposobnosti nadomeščajo z dobrim poznavanjem »pravil notranje službe«. In kaj delajo? Kako na primer pripravijo in kako končajo vsako politično akcijo: pripravijo teze tako, da lahko opneš vanje najbolj različna mnenja, in sklepe spet tako, da se lahko vsakdo strinja z njimi. Tako da ni z nobene strani nobene nevarnosti za njihovo lastno mnenje in zanje same, za njihov obstoj. Pa tudi nobene možnosti za učinkovito politiko ni.

Kako naj bo to učinkovito delo, ko lahko po takih političnih dognanjih, sklepih ali drugih dokumentih vsakdo dela še naprej, kar je delal doslej, če ni delal ničesar, torej še naprej nič, tudi za to najde smernico v takem dokumentu.

Mi pa govorimo o boju mnenj.

In govorimo zoper večstrankarski sistem.

To dvoje sem povezal, ker je idejni boj edino nadomestilo za tisto edino dobro plat, ki je dvostrankarskemu sistemu v osnovi dana in je mi nimamo: sistem naravne selekcije kadrov. (Ko opozicija preži na vsako napako vlade in ima za vsako vodilno mesto pripravljenega človeka v senci, ki ga mora dobro izbrati in dobro usposobiti, če noče, da bo propadel on in stranka z njim in bo morala nazaj v senco.)

Omogočiti moramo sistem, da bo propadlo posamezno mnenje, ne pa stranka z njim, da bo propadel nesposoben posameznik, ne pa z njim celo družbeno področje.

To je možno edino z bojem mnenj.

Za boj se je treba oborožiti, potem je treba orožje pokazati in nazadnje je treba s tem orožjem zmagati ali pasti.

To se pravi, da je v boju mnenj malo prostora za tiste, ki si ne ustvariijo mnenja, ustvarjalnega koncepta v teoriji in načrta za akcijo v praksi, da je malo prostora za tiste, ki svojega mnenja

ne pokažejo in ki ga nazadnje niso voljni preizkusiti v spopadu z drugimi.

Boj mnenj — in ne samo njihovo oblikovanje in razkazovanje — boj mnenj je hkrati tudi edina možnost za večjo politično učinkovitost. Kajti v boju, če je pravi, nazadnje nekdo zmaga in zmagovalo mnenje postane obvezno. Medtem ko samo oblikovanje in razkazovanje mnenj — in koliko je tega, samo tega! — ne uveljavi nobenega mnenja kot obveznega, kot uveljavljenega v spopadu z drugimi.

To pomeni, konkretno, da morajo iz našega političnega dela izginiti vse in vsakršne teze za najnepomembnejši sestanek, pa tudi za kongres, ki hočejo zaobseči vsa nasprotujoča si mnenja v eno mnenje in ga predstaviti kot izraz družbenih hotenj. Take teze so namreč laž, kajti družbe z enim mnenjem ni nikjer razen na pokopališču (ljudi in družb). Vsake teze morajo vsebovati različna mnenja ne pod istim klobukom, ampak vsako mnenje pod svojim klobukom svojega izvora, svoje argumentacije, svojega akcijskega programa. In v sklepih in vseh drugih političnih dokumentih mora biti samo eno mnenje — tisto, ki se je v boju mnenj uveljavilo, ki je prevladalo s svojim akcijskim programom vred.

Politični forum, na kateri koli ravni, se lahko posveti novemu problemu z zavestjo, da je prejšnjega zadovoljivo razrešil, edino takrat, kadar se dokoplje do enega mnenja med vsemi, ki so mu bila predlagana oziroma si jih je sam ustvaril. Mora se pač potruditi, da pride tako daleč — sicer ni zapustil ničesar razen pravičnega vtisa o neučinkovitosti.

Vsak voz lahko pelje samo v eno smer. Pri nas pa pišemo v političnih organizacijah in po njihovem vzoru v vsem družbenem delu vozne rede, po katerih pelje vsak voz v vse smeri. Ker pa voz tega ne more, v takem primeru seveda stoji.

Boj mnenj je torej (v vseh treh fazah: oblikovanju, demonstriranju, boju — zadnjega ni moč izpustiti), prvič, jamstvo za politično učinkovitost, drugič, jamstvo za izločitev tistih, ki znajo samo »pravila notranje službe« in zoper katere kliče zdaj Tito množice na pomoč: »Vi spodaj, vi morate videti, kdo je za, kdo pa je proti.«

Nazadnje pa boj mnenj tudi onemogoča sedanji simpozijski način političnega dela ob nepravem času in na nepravem kraju, ki se je uveljavil tudi v najvišjih vodstvih (npr. zadnji plenum CK ZKS o kulturi), katerih člani se potlej na prihodnjem plenumu glasno čudijo, kako da se po prejšnjem »ni nič uredilo«. Simpozij ni osnova za akcijo, simpozij ni mesto za izdelavo akcijskega programa. Simpozij rabi za formiranje in demonstriranje posameznih različnih mnenj. Kot osnova za akcijo pa je potrebna še tretja faza boja mnenj — spopad mnenj in prevladanje enega izmed njih. To je šele lahko temelj akcijskega programa. Zato je simpozij samo prva faza političnega dela, ki ne pritiče forumom, dolžnim opraviti več kot samo simpozij o določeni problematiki: dati družbi politični program.

Dolga leta že govorimo o boju mnenj. Sedanja stopnja v razvoju naše družbe terja resne politične napore za to, da se dosledni boj mnenj uveljavi kot poglobljena metoda političnega dela — ne kot

smoter samemu sebi, ampak kot temelj učinkovite politike. Kajti, kot rečeno: na vseh družbenih področjih se razvoj ustavlja ob zidu neučinkovitosti in le počasi, bolj po naključju kot po načrtu, prodira čezenj.

To pa je situacija, ki terja več kot samo gašenje posledic, s čimer se trenutno ukvarjamo: terja spopad z vzroki in koreninami naše politične neučinkovitosti.

MILOŠ MIKELN

MIT ALI STVARNOST

Raziskovalna naloga »Občinska skupščina, njene naloge, organizacija in metode dela«, ki jo je za organizacijsko-politični zbor skupščine SRS izdelala pravna fakulteta, je zbudila precej pozornosti tudi kot spodbuden primer sodelovanja med znanostjo in politiko.

Cilje naloge so raziskovalci opredelili potem, ko so se temeljito posvetovali s predstavniki zbora, njegove strokovne službe in odbora za komunalni sistem. Naročnik jim je prepustil vso iniciativo pri izbiri metode, tehnik in teoretičnih okvirov raziskave, pri interpretaciji empiričnih podatkov, izdelavi zaključnega poročila ter pri formulaciji predlogov za spremembe na tem področju. O poročilu in predlogih je razpravljaj skupaj z raziskovalci najprej odbor za komunalni sistem, nato pa še zbor v celoti.

Treba je torej poudariti, da so tisti, ki odločajo, in raziskovalci zares vzorno sodelovali, o rezultatih raziskave, ustreznih predlogih in skupščinskih razpravah pa je bila obveščena tudi širša javnost.

Vendar pa razprave in poročila o nekem gradivu vedno dopuščajo različne oziroma ohlapne interpretacije istih podatkov. Ker javna in skupščinska razprava o položaju občine in njene skupščine še nista zaključeni, želimo tokrat prav tako »brez ovinkov« opozoriti na nekaj možnih razlag, ki se lahko sklicujejo na raziskavo o skupščini občine, vendar pa niso v skladu z izvirnim gradivom in predlogi. »Avtentična interpretacija« je potrebna še zlasti zato, ker pogledi na položaj občine nikakor niso enotni, tako stanje pa odsevajo tudi poročila v dnevnem tisku.

1. Raziskava je pokazala, da je v občini zelo malo samoupravljanja:

— Odločitve občinskih skupščin so večinoma (70—80%) zgolj izvrševanje republiških in zveznih predpisov.

— Na odločitve občinske skupščine imajo v okviru občine največ vpliva predsednik, sveti, kolegij pri predsedniku in upravni organi, najmanj pa prostovoljna društva, krajevne skupnosti, zbori volivcev in Zveza sindikatov.

— Udeležba odbornikov na sejah skupščine je iz leta v leto manjša, vedno več pa je nesklepčnih sej.

— Le 14% odbornikov je sorazmerno aktivnih na sejah skupščine, med temi pa je najmanj delavcev in kmetov ter največ vodilnih uslužbencev.

Tem ugotovitvam, ki jih podpirajo empirični podatki, ne more nihče ugovarjati. Vse torej kaže, da normativizem, ki je razglašal programska načela za družbena dejstva, nima več odločilnega vpliva.

2. Kje so torej vzroki za tako stanje in kako bi ga spremenili? Raziskava je dala naslednji odgovor: vzrok za neaktionost in nezadovoljstvo odbornikov in občanov je predvsem t. i. formalno odločanje, ki je le izvrševanje zveznih in republiških predpisov. Kako pa naj tako odločanje odpravimo? Tako, da ponovno razmejimo in natančno opredelimo pristojnosti občine na eni strani in republike oziroma zveze na drugi. Tako republika kot tudi občina naj samostojno in odgovorno odločata o zadevah, za katere sta pristojni.

Možni pa so tudi drugi odgovori. Na tem mestu želimo opozoriti predvsem na mnenje, po katerem so za nerazvitost samoupravljanja odgovorni v glavnem občani in odborniki sami, ki da so premalo zavzeti, aktivni ali odgovorni. Zagovornikov tega stališča ni težko prepoznati. Priznavajo sicer, da »samoupravljanje še ni v celoti zaživelo«, in zato predlagajo, da ga »je treba še hitreje poglobljati in razvijati«. Konkretni predlogi, kako bi spremenili obstoječe organizacije samoupravljanja, in ravno tako predlogi za ponovno in jasno razmejitev pristojnosti pa so jim nekako odveč. Verjetno ne bo treba še posebej dokazovati, da opisana stališča zanemarjajo objektivne probleme, takšni predlogi pa spominjajo na politični aktivizem, ki je vsaj pri nas že zdavnaj pokazal, kako je neuspešen.

3. Toda zdi se, da je tudi aktivistična različica normativizma že v defenzivi. Kaže, da je predlog za ponovno in jasno razmejitev pristojnosti v glavnem prodr. V tej situaciji pa postane aktualno vprašanje: kako razmejiti pristojnosti? O katerih zadevah naj torej odločajo organi republike in o katerih organi občine? Tudi na to vprašanje je dala raziskava dovolj oprijemljiv odgovor:

Na vprašanje: »O katerem izmed spodaj navedenih področij naj bi odločala pretežno vaša občina sama, več sosednjih občin skupaj ali pa republika?« so odgovarjali odborniki takole:

Zap. št.	Področje	Občina	Medobčinsko sodelovanje	Republika
1.	Izgradnja stanovanj	87,5	6,8	0,8
2.	Komunalne zadeve	78,1	16,6	1,1
3.	Obrtna dejavnost	67,2	21,1	7,2
4.	Urbanizem	66,8	15,5	11,7
5.	Življenjski standard občanov	66,4	10,2	16,6
6.	Kadrovanje vodilnih uslužbencev	66,0	9,4	15,9
7.	Višina občinskih prispev. in davkov	58,1	26,0	12,1
8.	Vrsta občinskih prispev. in davkov	48,7	29,8	16,6
9.	Kmetijstvo	46,8	24,5	23,8
10.	Zaposlovanje	37,7	31,0	24,5
11.	Socialno varstvo	36,2	21,9	35,1
12.	Osnovno šolstvo	35,5	8,3	50,5
13.	Kultura	34,4	21,9	36,2
14.	Vprašanja borcev	27,9	6,0	58,5
15.	Industrija	22,6	18,5	51,0
16.	Zdravstvo	7,9	34,7	51,7
17.	Srednje šolstvo	3,4	27,0	74,3

(Anketiranih je bilo 265 odbornikov iz 20 slovenskih občin. Frekvenco njihovih odgovorov v zgornji tabeli navajamo v odstotkih.)

Na temelju teh in drugih podatkov (glej poročilo o raziskavi) so sestavljavci sklepnih predlogov takole menili: »Na novo je treba razmejiti pristojnosti med občino in republiko ter seveda tudi med republiko in zvezo.

Pri tej razmejitvi je treba upoštevati, naj v občinsko pristojnost spadajo le tiste naloge, ki so jih občine kot ožje teritorialne družbeno-politične skupnosti sposobne racionalno in samoupravno urejati. To razmejitev je treba še temeljiteje preučiti, rezultati naše raziskave pa dajejo le nekatere indikatorje. Stališča odbornikov in narava njihove aktivnosti namreč kažejo, da sodijo v pristojnost občinske skupščine le tiste zadeve, ki so v neposredni zvezi s potrebami občanov na območju občine (komunalne zadeve, izgradnja stanovanj, obrtna dejavnost, urbanizem, kadrovske zadeve, problemi življenjskega standarda občanov, kmetijstvo na območju občine in problemi zaposlovanja v občini).

V pristojnost republike oziroma zveze pa naj sodijo po mnenju večine odbornikov zadeve, ki zahtevajo enotnejše urejevanje pro-

blemov in skladnost razvoja za območje širše družbeno-politične skupnosti (šolstvo, zdravstvo, industrija, kultura, sodstvo, notranje zadeve, narodna obramba, socialno zavarovanje in dr.).«

Odgovor raziskave na vprašanje »kako razmejiti pristojnosti« pomeni torej v bistvu zahtevo, da je treba problem temeljito preučiti. S tem pa se je izrekel tudi proti obema a priori odgovoroma:

— »Čim več pristojnosti je treba prenesti na občino« (»doktrinarsko vztrajanje na iluzijah«).

— »Čim več pristojnosti je treba prenesti na republiko« (»etatizem«).

J.P.

ODGOVORNOST POSLANCA

Ne želim n drobneje opisovati vloge in nalog ljudskega poslanca. Toda očitno je, da so njegove naloge, zlasti pri kreiranju in sprejemanju zakonskih predpisov, izredno pomembne. Če je poslanec preslabo pripravljen, če ne pozna problematike, če ni dobro informiran in če ni pazljiv, vse to kasneje občutijo družbeni organizmi in posamezniki. Ker so bili sprejeti nekateri neustrezni predpisi, ki so že takoj ob objavi izzvali nejevoljo in pomisleke, so se začeli ljudje spraševati: Kako so mogli poslanci glasovati za tak predpis?

Ob teh pomislekih in kritiki je treba ločiti dve stvari. Če bodo poslanci še tako zavzeti in bodo izglasovali le zakon, v katerem so se poglobili in dali nanj svoje pripombe, se bo še vedno dogajalo, da bo praksa ovrгла nekatere stvari, ki jih naprej ni mogoče natanko videti. Vendar pa bi bilo nevarno, če bi se zadovoljili samo s to ugotovitvijo. Hkrati moramo zelo kritično in odgovorno ugotoviti, da bi bilo mogoče v nekaterih primerih vendarle že naprej videti glavne značilnosti in posledice zakona, ki je bil sprejet. Bilo bi mogoče, ko bi se poslanci potrudili in se dovolj poučili pri fistihi ustanovah in posameznikih, ki jih predpis najbolj prizadeva, ki se s tematiko strokovno ukvarjajo.

O zavarovalstvu je bilo mogoče dobiti podatke, da pomeni sprejeti temeljni zakon o zavarovanju in zavarovalstvu ustvariti privilegij za zavarovalnico Jugoslavija. Predlog zakona o klirinški poravnavi je gospodarska zbornica kritizirala, še preden so ga spre-

jeli. Zakaj ni ta kritika, ki jo je praksa potrdila, že prej prišla do vseh poslancev? Sprejeli so neustrezen devizni režim!

To so le nekateri najbolj očitni primeri, ki kažejo, da bi bilo mogoče storiti dosti več, kot pa so poslanci storili.

Seveda mi kot znani reorganizatorji iščemo tudi organizacijske rešitve. Klub poslancev, slovenska delegacija naj bi se dogovarjala o stališčih, ki bi jih skupno zagovarjali, utemeljevali v zvezni skupščini. Instrukcije bi lahko dobili v skupščini, izvršnem svetu ali pa bi se dogovorili v klubu. Nobene od teh možnosti seveda ne gre izključevati. Toda velika nevarnost za samostojnost, odgovornost in sploh za vlogo poslanca bi bila, če bi naj te oblike postale stalna metoda!

Sprejemljiva metoda za delo poslanca je le v tem, da si sam, lahko tudi dogovorno, vendar na lastno spodbudo izbira vse izvore informacij, ki so mu potrebne. Menim, da ima pravico od posameznih ustanov zahtevati, da mu zberejo nekatere podatke, povedo svoja stališča, da se mora z njimi pogovarjati in si tako ustvarjati jasnejšo predstavo o snovi, o kateri bo skupščina razpravljala. Spodbuda mora torej prihajati od njega, kajti on sam je pred volivci odgovoren za vsa stališča, ki jih je zastopal.

Dogaja se in še pogosteje se bo dogajalo, da stališča, ki jih je zastopal poslanec, ne bodo sprejeta ne upoštevana, marsikdaj ga bodo preglasovali. Toda on je opravil svojo nalogo. Nič pa ne bo škodovalo, če bodo poslanci nekatera stališča in probleme prenesli tudi v širšo javnost, jih načeli v časnikih in povabili k razpravi, da bodo tako zbudili širše zanimanje, dobili širšo podporo za svoja stališča. Morda bi bilo takšne polemike, ki jo pogrešam zlasti v do v sredstvih javnega obveščanja državljani lahko zvedeli, za katera stališča se je poslanec zavzemal, ali je sploh imel svoja stališča in kaj je storil za svoje volivce. To zlasti v Sloveniji zelo pogrešam.

Pri tem je seveda možno — in to se pri nas že dogaja — da bodo časniki nekatera stališča poudarili bolj kot pa skupščinske razprave. Toda menim, da se nam tega ni treba bati. Tako so stališča vsaj znana, tisti pa, ki o njih odločajo, morajo povedati svoje mnenje o njih. Lažje pa se odločijo, če vedo več o stališčih, če slišijo razloge za in proti ter iz tega odberejo tisto, kar menijo, da je najbolje.

V tem, da polemiko prenašamo iz skupščine tudi v javna sredstva obveščanja, v tem ne vidim nič slabega. S tem samo krepimo odgovornost skupščine pri sprejemanju stališč, s tem bistrimo sama stališča. Morda bi bilo takšne polemike, ki jo pogrešam zlasti v slovenskih časnikih, dosti več, če ne bi skušali včasih dati nekemu prispevku in mišljenju, izraženem v javni polemiki, preveliko politično težo. Če so ta stališča res tako nevzdržna, kaj ni najprimerneje, da z njimi polemiziramo v javnih sredstvih obveščanja? Če so tako šepava, škodljiva in nevzdržna, saj ne bo težko zbrati argumentov in pokazati, kako nemogoča so ta stališča.

Vloga poslanca, ki je vse manj politični reprezentant in predstavnik različnih struktur, postaja tako vse bolj odgovorna. S samim razvojem samoupravljanja krni vloga države in državnega aparata, ki pripravlja in strokovno ureja predloge zakonov in

predpisov. Vzporedno s tem pa rastejo naloge poslancev, ki morajo storiti vse, da dobijo čim bolj točne, strokovno utemeljene informacije in predloge, ki so potrebni za odgovorno odločanje o novih zakonih in predpisih. Zaradi slabih zakonov, pri katerih so zadnje sito poslanci, boli glava tudi državljane, ki so, in to je razumljivo in prav, tudi do dela poslancev vse bolj kritični.

V. M.

VZROKI NEKE KRIZE

Tako »naelektrenega« ozračja med prosvetnimi delavci (šolniki) vseh ravni, kot smo mu bili priče zadnjih nekaj mesecev, pri nas najbrž še ni bilo. Naj gre za manjše sestanke šolskih kolektivov, za zборе ali posvetovanja prosvetnih delavcev občine ali za druge oblike srečanj, prav vsa so izzvenela v oster protest, v zahtevo po dokončni ureditvi materialnega položaja slovenskega šolstva in še lokalni listi, pa tudi osrednji časopisi, npr. »Delo«. Vendar ne gre le za ustne in pismene proteste. Bile so že stavke (Ptuj) in napovedovali so jih popolnoma neodvisno tudi drugod, če ... Priče smo paradoksnih situacij: na eni strani naravnost ponižujoč odnos do prosvetnega dela (če ta odnos ocenjujemo po osebnih dohodkih in ne po različnih resolucijah, priporočilih, osnutkih in tezah), na drugi strani pa izredno razvejan sistem »skrbstvenih organov« za šolstvo: izobraževalne skupnosti (republiške, temeljne in posebne), sekretariat za kulturo in prosveto, republiški zavod za šolstvo, medobčinski zavodi za pedagoško službo, pedagoški inštitut in še kaj bi našli. Če bi ocenjevali položaj šolstva in šolnikov po »skrbnikih«, bi morali dati oceno: odlično. Dejansko pa gre za globoko krizo statusa šolstva, krizo, ki smo jo morali priznati, ji pogledati v »obraz« in poiskati izhod iz nje. Protesti in stavke prosvetnih delavcev so bili le ena izmed zunanjih manifestacij te krize. Šolniki so tudi na »skrajnostni« način nanjo opozorili.

Doomim namreč, da bi se stvari sicer premaknile. Zato je pravo hipokritstvo pisati ali govoriti, da so zahteve prosvetnih delavcev npr. glede osebnih dohodkov upravičene, le način, s katerim so to uveljavljali, ni primeren, kot smo to lahko brali ali slišali tudi zadnje čase. Zastavljam namreč vprašanje: ali bi bile te zahteve

priznane in spoznane za upravičene, če bi ne bilo tega »neprimer-
nega« načina?

V šolstvu je torej »počilo«. Zato je naravnost ob dvanajsti uri prišel slovenski izvršni svet pred javnost s svojim programom sanacije.¹ Ne da bi izrekli sodbo o podrobnosti tega programa ter o razlogih, ki so jih avtorji navajali za sedanje stanje v šolstvu, moramo docela odkrito reči, da je bilo to dejanje modro in po svoje pogumno. Pogumno zato, ker nam še vedno zvone v ušesih stališča, da pomeni nacionalno urejanje šolstva po nekih normativih etatizem, da ni dopustno državno vmešavanje v sfero prosvete, kjer da je edini vzrok krize nerazvito samoupravljanje, da bi morali vprašanja šolstva reševati prek družbenih dogovorov, ki so samoupravi, in ne tudi prek države, kar je etatizem, ipd. Ne dvomim, da bo te glasove in takšna stališča še slišati tudi po javni izjavi izvršnega sveta in ustreznih sklepih slovenske skupščine. Prav bi bilo, da bi bila glasna in javna, da bi tudi pred obličjem javnosti vendar že čisto natančno lahko ugotovili, kdo stoji za kako družbeno rešitvijo.

Mislimo pa, da bi bilo k vzrokom za stanje v prosveti, poleg vzrokov, ki smo jih običajno slišali ali brali, možno in potrebno še kaj dodati:

1. O tem, da je stanje posledica zaostajanja »sfere šolstva za materialnim razvojem na drugih področjih družbene dejavnosti«, ni nobenega dvoma. Toda ta mačehovski odnos do prosvete pri družbenem odločanju o razdelitvi sredstev ima sam po sebi določene vzroke. Je posledica dolgo let veljavne množične prakse, ki je izhajala (zavestno ali podzavestno) iz predpostavke, da je edino ekonomija pomembna za socialistično družbo, pri čemer ima »nadstava« sicer neki pomen, ki pa bo prišel do izraza (kot odraz družbene ekonomske baze) šele potem, ko bo doseženo obilje materialnih dobrin. Da je »filozofska« podstat temu nazoru vulgarni materializem, najbrž ni treba posebej zapisati. S tem v zvezi moramo omeniti tudi antiintelektualizem kot potezo družbene miselnosti — podcenjujoč odnos do intelektualnega dela kot »neproduktivnega« dela. In če je to (tedaj tudi prosvetno) delo neproduktivno, če ga ne moremo reklamirati v bilanci po enoti tone, kg, konvertibilne valute ali klirinškega dolarja, potem se pojavlja v zavesti ljudi kot manjvredno delo, kot nekakšno nujno zlo socializma, kot nekaj, čemur lahko minimalno odmerimo in mora biti s tem zadovoljno.

2. »K nastali situaciji je nedvomno pripomoglo tudi dejstvo, da smo v sfero šolstva neustrezno prenašali sistem in taka načela delitve, ki so značilna in veljavna za blagovno proizvodnjo,« je v svoji izjavi popolnoma ustrezno ugotovil izvršni svet. Naj dodamo k temu, da je vulgarizirana dohodkomanija vdrla tudi v prosveto (in še kam drugam). Tudi od šolskih ustanov se je neizprosno zahtevalo, da »oblikujejo svoj dohodek«, in še kaj natančno enakega, kot je to bilo v veljavi v industriji. Toda na nevzdržnost tega na-

¹ »Delo«, 28. maja 1968, »Republiški izvršni svet bo sprejel ukrepe za izboljšanje materialnega položaja prosvetnih delavcev v republiki« in »Delo«, 30. maja 1968 »Stališča izvršnega sveta SRS o materialnem položaju vzgoje in izobraževanj«.

zora so šolniki že dolgo opozarjali, a bili zavrnjeni, češ da so proti samoupravi. Sistema dohodka in delitve niso »neustrezno prenašali« v sfero šolstva šolniki sami od sebe, marveč se je to od njih terjalo. Tu pa že nastaja vprašanje: kdo je pravzaprav odgovoren za to početje? To vprašujemo zato, da ne bi nikoli več dobil družbenega mandata za odgovornejše delo! Še posebej bi bila tu zanimiva analiza dela ustreznega strokovnega sindikata, ki bi moral braniti šolstvo pred neustreznimi shemami. Ali je to storil ob pravem času?

3. Novoustanovljene izobraževalne skupnosti res nimajo nobene vpliva »na določanje kriterijev in virov sredstev za potrebe vzgoje in izobraževanja«, kot to izjava izvršnega sveta nedvoumno ugotavlja. »Mi smo napadni distributer finančnih sredstev, ki jih določajo drugi,« je nedavno od tega pojasnil na sestanku prosvetnih delavcev predsednik izvršnega odbora ene temeljnih izobraževalnih skupnosti. Toda spomnimo se velikih besed, pa tudi ostrih, očita-jočih kritik, ki so bile pred časom naslovljene na vse tiste, ki so opozarjali na velike pomanjkljivosti zakona o izobraževalnih skupnostih in o financiranju vzgoje in izobraževanja v Sloveniji! Ta zakon je spremljalo toliko pozitivnih zagotovil, da se je nekaterim posrečilo pričarati šolnikom pravi raj na zemlji. Kakšno razočaranje! Toda ne bi smelo ostati le pri tem. Položaj, ki smo mu priče, zahteva tudi odgovornost vseh tistih, ki so bili gluhi za opozorila o pomanjkljivostih zakona. Res da je to odgovornost težko individualizirati. Toda v normalnih demokratičnih razmerah bi se moralo postaviti odgovornim prosvetnim voditeljem vprašanje nezaupnice! In če se vrstijo ostavke drugod po svetu, ali pri nas niso možne? Še posebej pa bi veljalo energično razčistiti vzroke za tolikšno število »prosvetnih skrbnikov«; sistem je treba poenostaviti in tako doseči tudi razvidnost, ki bo omogočila boljše individualizirati odgovornost.

Seveda to ni vse, kar bi se dalo reči o vzrokih neke krize. S tem se bomo še in še ukvarjali. Dialog o tem pa bi morali že prej osvoboditi vseh mitov in fetišev, vseh predsodkov o rušenju komunalnega in samoupravnega sistema. Šolstvo je narodna stvar. Ni ga mogoče opredeljevati kot komunalni problem ali problem izobraževalnih skupnosti. Komune in te skupnosti so lahko le sredstva za uresničevanje nacionalnega programa. Za tega pa sta odgovorna skupščina in izvršni svet. In če je eden izmed vzrokov za finančne težave slovenske narodne skupnosti tudi to, da »delež federacije pri delitvi družbenega proizvoda narašča«,² potem je treba tudi o tem jasno spregovoriti.

Pravijo, da podjetja jedo svojo substanco, ker se akumulacija preliva večji del v osebne dohodke. Kriza v slovenskem šolstvu pa je znamenje, da bi lahko začeli jesti narodno substanco. Šolstvo je namreč kot del kulture bistveni del substance naroda. Nobene vrednote internacionalizma ni, ki bi to zahtevala od nekega naroda v mnogonacionani državni socialistični skupnosti.

ZDENKO ROTER

² »Delo«, 28. maja 1968, »Preveč in premalo blaga«, str. 1.

INTEGRACIJA S PRIVILEGIJI

Koncentracija kapitala, povezovanje proizvodnje z integracijo in kooperacijo celo prek nacionalnih meja, to so značilnosti moderne industrijske proizvodnje. Če gledamo samo s tega stališča, nam preprosto posnemanje tujih izkušenj lahko vsili zelo nagle in splošne sklepe, da moramo tudi pri nas pospeševati integracijske procese. Ta splošna ugotovitev bo bržkone enako veljala tudi za nas, drugačne pa bodo metode pospeševanja integracije. Ni treba še posebej poudarjati, da bomo včasih računali tudi po svoje. Prav zato ne moremo priseči na preprosti obrazec: čim večja integracija — tem večji ekonomski uspehi; večja integracija — tem lažji prodor na mednarodno tržišče. Kajti tudi tam, kjer imajo največja podjetja — imajo tudi majhna. Če bi bila prednost samo v velikih podjetjih, potem majhnih ne bi bilo. In še na nekaj ne smemo pozabiti: velika integrirana podjetja niso nastala zaradi kampanje, ampak iz ekonomske potrebe in svojih prednosti.

Pri nas se rado dogaja, da se ogrejemo za načelo in potem nepremišljeno skušamo to načelo vsiliti praksi, ne da bi upoštevali okoliščine. Če je le mogoče, storimo to s sistemskimi predpisi, s čim več predpisi. In tako nastaja anahronizem: bolj ko poudarjamo samostojnost delovnih organizacij, komun, več imamo predpisov, ki včasih zelo nadrobno urejajo in vklepajo akcije proizvajalcev. Ta nevarnost se pojavlja tudi z idejami o predpisih, s katerimi naj bi sistemsko pospešili integracije. Ni dvoma, da je treba tudi s predpisi odstranjevati vse, kar zavira naravno integracijo in kar bi integrirana podjetja diskriminiralo. Toda upajati nove predpise, ki bi izjemno podpirali integracijo, ki bi dajali izrazite, izjemne prednosti samo velikim, integriranim podjetjem, to pa je prav tako domljivo in — nesprejemljivo.

Že iz odstavka v »Resoluciji o temeljnih gospodarske politike za leto 1968« lahko zaslutimo, da bi želeli tudi s predpisi pospeševati integracijo:

»V tem pogledu je zlasti treba, da v okviru združb proizvajalcev in zbornic zagotovimo dogovarjanje gospodarstva z namenom, da se razvija integracija, specializacija proizvodnje, kooperacija, proizvodno-tehnično sodelovanje in skupno vlaganje kakor tudi dogovarjanje o organiziranem nastopanju v zunanjetrgovinski izmenjavi. S predpisi je treba določiti tudi pooblastila družbeno

političnim skupnostim in njihovim organom, da lahko v nekaterih primerih zahtevajo dogovorno usklajevanje politike delovnih organizacij, kar se tiče delitve dela, razvojne politike, nastopanja na tujem tržišču in drugega. Procese integracije je treba pospeševati tudi z ustreznimi ukrepi v sklopu ekonomske politike.« (Delo, 30. XII. 1967.)

Besede »z ustreznimi ekonomskimi ukrepi« imajo lahko zelo raztegljivo pomen. Lahko so samo lepa, spodbudna stilizacija brez večjega pomena, lahko pa se za njimi skrivajo pomembne želje in novi ukrepi. Iz zelo zasebnih informacij bi bilo mogoče že sklepati, kako naj bi »ustrezno... ukrepali«. Slišati je govorice, da bi z zakoni in pooblastili zveznih organov pospeševali integracije.

Temeljne ideje so v tem, da bi integrirane skupine delno carinsko zavarovali, da bi jim olajšali kredite, jim nudili ugodnejše pogoje v deviznem režimu. Zvezni sekretariat za gospodarstvo pa bi odločal, katere gospodarske organizacije izpolnjujejo te pogoje in po posvetu z zvezno gospodarsko zbornico določal spodbudne ukrepe.

Ob tem imamo seveda vrsto pomislekov in vprašanj. Tako o shematičnem, zgolj organizacijskem pojmovanju integracije, kakor tudi o izjemnih pristojnostih zveznega sekretariata za gospodarstvo in zvezne gospodarske zbornice. Po tej logiki bi imeli izrazito prednost veliki, odločala pa bi administracija. Menim, da je nepremišljeno, če tako površno razumemo in pospešujemo integracijo, prav tako pa si na ta način ne moremo predstavljati večje ekspanzijske vložitve zveznih organov. Takšne ekspanzijske vložitve in pripravljenosti je bilo v zvezni upravi tudi doslej prej preveč kot pa premalo. Izhodišče bi moralo zato biti v čim bolj enakih temeljnih pogojih za vse gospodarstvo in v čim manj izjemnih pristojnostih zveznih organov ne glede na obliko teh pravic.

Če bi imeli v gospodarski zakonodaji predpis, da se nasilstvo kaznuje, bi se moralo precej ljudi zagovarjati, da so prisilili podjetja v integracijo, da so k dobremu podjetju na silo priključili tudi slabo. Veliko integracij, zlasti združitve večjih podjetij, je propadlo, podjetja so se spet osamosvojila, ker v integraciji niso videla prave perspektive, ogrožen je bil njihov obstoj, izgubila so trg, odjemalce in njihova prihodnost je postala meglena. Hkrati je tudi res — da morajo na gospodarsko organizacijo delovati pritiski, tudi zunanji, predvsem pa notranji — da vztrajno, neprestano iščejo nove rešitve. Ker je bilo doslej precej integracij vsiljenih samo od zunaj, so bile glavne ovire — vodilni kadri. Če so našli pri tem sprejemljive rešitve, se ni zataknilo. Huje pa je bilo tam, kjer s tem niso računali ali niso imeli najboljših možnosti. Toda taka integracija je bila samo prvi korak, včasih celo edini, kajti pričakovanih sprememb ni bilo.

Račun je bil preveč preprost. Samo razsežnost, veličina, še ne dajejo avtomatično tudi večje kvalitete in moči, kajti iz dveh siromašnih podjetij ne dobimo vedno eno dobro. Poleg tega nam praktične izkušnje še kažejo, da je nekaj velikih, zelo integriranih in hvaljenih podjetij prišlo v ekonomske težave. Res jim sistem v vseh pogledih ni bil naklonjen, toda ovire niso bile takšne, da bi samo zaradi sistemskih rešitev ne bilo mogoče doseči boljših uspe-

hov. Odpovedali so faktorji v podjetju, včasih pa tudi na trgu, v spremembah na mednarodnem trgu. Vendar pa zaradi tega še ni treba sprejemati predpisov, da bi imele takšne gospodarske organizacije izjemen položaj.

Kako kratek in nedosleden je človekov spomin. Pri uvedbi reforme smo vztrajno ponavljali, da bomo z reformnimi ukrepi spravljali podjetja v enakopraven položaj, da bomo odpravljali privilegije, ne bomo podpirali slabih. Z idejami o spremembah in privilegijih integriranih podjetij pa na to očitno pozabljajo. Pri tem ni prav nič pomembno, kako »garnirana« so takšna priporočila. Če smo dosledni — in prav bi bilo, da bi to čim prej postali — nam mora biti čisto vseeno, ali dobro uspeva pet majhnih ali eno veliko podjetje. Nobenega načelnega, posebnega družbenega interesa ne more biti, da bi posebej podpirali velika podjetja. Če je to ekonomska nujnost, blagovno-tržna zakonitost, če gre za stroške, perspektive, potem si prizadevajmo, da bodo združeni proizvajalci to čim prej spoznali. Krepimo logično, racionalno ekonomsko misel, podjetnost, strokovnost, da bomo po tej poti dosegli večje uspehe.

Če bi predpostavka, da večja podjetja dosegajo boljše uspehe kot majhna, veljala tudi v ekonomski praksi, zakaj potlej posebna skrb za velike? Če pa velikim ne gre, v svetu pa se združujejo, potem je treba videti, zakaj se združujejo, zlasti pa, kaj storijo, preden se združijo in potem, ko se združijo. Brez tega je lahko vse skupaj samo mehanična, organizacijska sprememba brez ekonomskih uspehov, ki pa naj bi bili bistveni.

Pred dvema letoma smo izredno poudarjali ekonomsko poslovnost bank. Zakaj to pozabljamo, ko vendar poslovni banki ne more biti vseeno, kam vlaga svoj denar? Ne zanima je samo, kako visoko se obrestuje, temveč tudi, kako varen je. Trdna podjetja z boljšimi perspektivami bi morala imeti v normalnem bančnem mehanizmu prednost.

Na tem mestu pa moram posebej poudariti še neko značilnost. Če razpravljamo, ali se ogrevamo za prednosti, to je — za privilegije, za prerazdelitev, moramo tudi natančno vedeti, kaj bomo s tem dosegli. Kratkoročno in dolgoročno, ekonomsko in politično, družbeno in regionalno. Družbeno usmerjena delitev naj bi pomenila enakost. Vsaka prerazdelitev naj bi bila v bistvu popravljanje privilegijev, ne pa, da z družbeno prerazdelitvijo ustvarjamo nove privilegije. Če pa naj imajo velika integrirana podjetja prednosti, je čisto jasno, da bo moral to prednost nekdo plačati. Po tej logiki bodo plačevala davek majhna podjetja. Zadeva je še toliko manj simpatična, ker so se majhna podjetja praviloma razvijala brez večje družbene pomoči, tako da so si pritrgovala pri dohodkih, da so bolje gospodarila. In zdaj, ko smo z reformo poudarili, naj se podjetja razvijajo z lastnimi silami brez družbenega varstva, spet novi predpisi in novi davki za stare in nove slabosti. Tisti, ki so že doslej nosili glavno breme, naj dobijo še novo samo zato, ker niso veliki ali ker taki nočejo postati. Če pa bi v tej logiki vztrajali, bi se morali vprašati, odkod in na račun koga prednosti, če bi se vsa podjetja integrirala. Račun je očitno kratkoročen, ekonomsko zelo šepav in nelogičen.

Povrh vsega pa je treba dodati še neko spoznanje. Doslej vsi, ki so bili privilegirani, pa naj so uživali kakršne koli privilegije, niso pokazali toliko zavzetosti, pripravljenosti, da se sami izkopljejo iz težav, kot večina drugih, ki so se ves čas zavedali, da se lahko zanesejo le na lastne sile. Tako so privilegiji velikokrat pomenili uspavanje, izsiljevanje, zanašanje na druge, na vso družbo. Taki kolektivi pa so uživali v očeh drugih slab ugled, saj so poslovali pod izjemnimi pogoji. In če je bilo tako in smo to obsodili, zakaj bi to ožijljali, pa četudi z dobrim namenom?

Integracije, gospodarsko in poslovno povezovanje, vse to so brez dvoma cilji gospodarskih organizacij. Večja delitev dela, specializacija sta zahtevi jutrišnjega dne. Toda vse te spremembe naj rastejo prav iz teh spoznanj. Le tako bodo trdne, premišljene in dano jim bo dolgo življenje.

Res bi lahko bili predlagani predpisi tudi novo, izvirno iskanje poti, kako bi vse to pospešili. Toda metode, ki jih napovedujejo, so nesprejemljive. Lahko bi se tudi odločili, da jih bomo poskusili za krajše obdobje, za nekaj let. In če se bo pokazalo, da so slabe, jih bomo pač opustili. Nič nimam proti poskusom, vendar je prav, če vsakdo, ki ima veselje do poskušanja, ve, da eksperimentira na svoj račun! Če pa navedene ukrepe sprejmemo, je jasno vsaj to, da bodo ceno za poskuse plačali drugi. Kakršen bi že bil končni uspeh (po mojem prepričanju bi bil slab) ceno bi v tem primeru plačali drugi. In prav v tem je največja nevarnost predlaganih pobud.

Boj proti privilegijem, boj z birokracijo, je boj proti zmaju s sedmimi glavami. Tistim, ki se spuščajo v ta boj, ne preostane nič drugega, kot da sekajo glave. Pa čeprav vedo, da namesto odsekane zraste nova.

V. T.

T. B.
Bottomore

Elita
in
družba

prikazi, recenzije:

P

Institucije sodobne družbe — tako na Zahodu kot na Vzhodu — so izpostavljene množičnim protestom in uporom. Tokovi družbenega življenja gredo pogosto mimo njih in nerešeni družbeni konflikti se množe. Leti se neredko razrešujejo ali zapletajo mimo obstoječih družbenih institucij, tako da so upravičena sklepanja o krizi družbenih sistemov. Prav gotovo je treba v tej zvezi omeniti eno temeljnih vprašanj, to je vlogo človeka pri oblikovanju skupnih zadev družbenega življenja. Ne-sporno je, da je ustvarjalni vpliv poprečnega državljana na družbeno pomembne odločitve izredno majhen ali pa ga sploh ni in da je potemtakem potisnjen na raven objekta, ki ga upravljajo različne družbene elite. Pri številnih posameznikih in družbenih slojih zaradi tega konformizem, dopuščanje hierarhičnega vodenja ipd. niso neizjemni načini družbenega reagiranja. To nas nenehno navaja k razmišljanju o dilemi: demokracija kot uresničljiva možnost ali demokracija kot utopija in zloraba. Čeprav se tako velike kot majhne sodobne družbene skupnosti idejno ukvarjajo s problemi demokracije, se vendar zdi, da je praksa največjih

družbenih skupnosti močno oddaljena od teh idej in da se jim ne poskuša ali pa ne more približati. Z uresničevanjem poskusov demokratizacije družbenih odnosov v manjših družbenih skupnostih tudi ne moremo biti zadovoljni, ker so takšni družbeni sistemi pogosto premalo učinkoviti in notranje povezani ali nezadostno razviti, tako da nastaja velika razlika med idejnimi demokratičnimi zasnovami in obstoječo družbeno stvarnostjo.

Pri razmišljanju o demokraciji in elitah je upravičeno razločevati buržoazne in socialistične družbe, saj so med njimi kvalitete razlike spričo različne socialne strukture in nekaterih razlik v družbenih odnosih. O meščanski demokraciji ugotavljamo, da je v krizi, pri čemer mislimo, da so njena klasična idejna izhodišča neuresničena. Ker so znani družbeni vzroki, ki so pripeljali do razvoja formalnega in posrednega značaja buržoazne demokracije, nas predvsem zanima, kakšna je njena razvojna perspektiva. Do nje lahko pridemo s poglobljenim proučevanjem sodobnih političnih procesov in njihovih idejnih temeljev. Deformacije socialističnih sistemov in neza-

dosten razvoj demokratičnih odnosov v njih ter vulgarizacija marksistične teorije pa so pojava, ki spremljajo socialistične družbe. Spričo tega je tudi za te družbe pereče vprašanje o njihovih demokratičnih poteh.

Pri teh razmišljanjih se bomo srečali s pomembnim delom angleškega sociologa T. B. Bottomora »Elita in družba«, ki je izšlo pri nas v srbskohrvatskem prevodu pri beograjski založbi »Sedma sila«. Ker smo že opozorili na problematiko, kjer bomo navezovali na omenjeno delo, je iz nje tudi že videti, zakaj sodo, da je pomembno. Njegov pomen pa seveda s tem še ni izčrpan. Za nas je Bottomorovo delo še posebej zanimivo, ker se dotika jugoslovanskega samoupravnega sistema in ker polemizira z Djilasovimi stališči o spreminjanju birokracije v socialističnih deželah v nov izkoriščevalski razred. S širših vidikov pa je mogoče opravičiti zanimanje za to delo zaradi podrobne kritične analize na Zahodu zelo razširjenih teorij o elitah, katerim avtor postavlja nasproti marksistični koncept razrednega boja. Sodi, da elitnim teorijam, ki so bile naperjene proti teoretičnim izhodiščem o razredni delitvi družbe, ni uspelo demantirati te družbene zakonitosti, ker da je marksistična teorija o razredih in razrednem boju primernejši instrument za analizo družbenega razvoja. Iz tega izhaja, da seveda spopada med elitami ni treba zanemarjati, da pa ga je treba poglobiti — če hočemo razumeti politične procese — s proučevanjem razrednega boja in načinov, s katerimi so elite povezane z družbenimi razredi.

Če se povrnemo k poglavitni temi našega razmišljanja, mora-

mo najprej povzeti avtorjeve ugotovitve o tem, v čem si ideja elite in ideja demokracije nasprotujeta. Izhodišče teorije elite o neenaki in individualni nadarjenosti in o vladajoči manjšini sta v bistvu v nasprotju z demokratičnimi izhodišči o implicitni enakosti posameznikov in o vladajoči večini. Vendar se omenjena nasprotja poskušajo premostiti v teoriji — kot to razlaga Bottomore — z načeli o odprtosti boja za oblast, o cirkulaciji elit, o enakih možnostih, o odgovornosti nosilcev oblasti volilnemu telesu, o občasnih možnostih, ki jih imajo posamezniki za izražanje svojih aspiracij itd. Ta teoretična prizadevanja gredo za tem, da bi pokazala kompatibilnost med demokratičnimi in elitnimi teorijami. Njihovo izhodišče je v prepričanju, da učinkovita vlada večine v sodobni družbeni praksi ni uresničljiva. Bottomorovo analizo je mogoče dopolniti s teorijami o partijski državi, ki ravno tako niso priznavale, da je mogoče realizirati idejo o neposredni demokraciji. Po teh teorijah se namreč prenaša odločanje na politične partije, ki skrbijo za politizacijo državljanov. Ker pa stvarni notranjepartijski odnosi kažejo na elitne tendence v okviru političnih partij, je tudi to teorijo mogoče uvrstiti med prizadevanja, usmerjena k temu, da se prikaže nekakšna povezanost med sodobno demokracijo in elitami. Takšni okvirni konceptije niso zadovoljivi za razmišljanje o stvarnosti in perspektivi sodobne demokracije in zato se avtor spopade z njimi.

Pri opredeljevanju demokracije izhaja predvsem od določene stopnje enakosti med ljudmi, kor mogoče enakomeren vpliv zaradi katere imajo le-ti koli-

na družbeno pomembne odločitve. Neenakost v bogastvu, družbeni ravni ali izobrazbi namreč ne bi smela biti tako pomembna, da bi iz nje izhajala stalna podrejenost nekaterih družbenih skupin. Ko navaja argumente za egalitarizem, omenja predvsem tole: kljub vsem individualnim razlikam med ljudmi obstoje med njimi podobne fizične, emocionalne in intelektualne potrebe. Individualne in družbene razlike med ljudmi se ne pokrivajo. Različne neenakosti, ki pripeljejo do privilegijev, so večidel družbeni proizvodi in so nastale s pomočjo institucij lastnine, politične moči, verovanj, doktrin itd. Kot temelj za uresničevanje ideje enakosti rabi Bottomoru znana Marxova teorija o brezrazredni družbi, ki mu je izhodišče človekovih dezalienacijskih procesov. Sodimo, da problem enakosti kot temeljno vprašanje socialističnih družb odpira vrsto vprašanj. Iz razvoja naše ideologije in družbenih odnosov nam je znano, da je v prvi fazi razvoja nove jugoslovanske družbe prevladovala ideja o splošnem in trenutnem egalitarizmu. Le-to je v kasnejši fazi nadomestila ideja enakosti kot dolgoročni družbeni cilj. Čeprav je v bistvu zadnja ideja nedvomno realna, vendar le sodimo, da je bilo njeno uresničevanje preveč zanemarjeno, da ne rečemo odloženo kot vizija prihodnosti. Družba se je namreč vse preveč diferencirala na nezdravih temeljih: na temelju najrazličnejših neupravičenih privilegijev, zaprtosti posameznih struktur, neustrezne socialne mobilnosti itd., kar je pripeljalo do različnih objektivno neutemeljenih neenakosti v družbi in do njene slabe socialne kohezivnosti. Posamezni družbeni sloji so bili tako po-

stavljeni v podrejen družbeni položaj in njihov vpliv na družbeno dogajanje je bil ali neizrazit ali pa ga skorajda ni bilo. Vse to je pripeljalo v konfliktne odnose, ki so se manifestirali celo v lokalno omenjenih socialnih nemirih in protestih ali pa v nazadnjaških uravnilovskih težnjah splošnega in trenutnega egalitarizma. Ker sodimo, da je zanemarjeno vprašanje družbene enakosti bilo pomembno žarišče konfliktnih odnosov, se bo treba v prihodnje z njim več ukvarjati tako na teoretičnem kot na praktičnem področju. Pri tem pa problem družbene enakosti — temelječe na objektivnih možnostih — presega problematiko socialnih slojev in se razteza na področja in panoge družbenih dejavnosti, na različne ravni teritorialnih območij, na nacionalna področja itd. Ker sta ideji demokracije in elite v nasprotju druga z drugo, bi v nadaljevanju sledili Bottomorovim argumentom, s katerimi zavrača kompatibilnost med teorijami elit — te branijo dediščino neegalitarnih družb — in teorijami demokracije.

Teorije elit prikazujejo svojo kompatibilnost z demokracijo tako, da so vladajoče elite odprte ter da le-te pridejo do oblasti s pomočjo medsebojnega boja. V tem boju pa sodelujejo tudi državljani, s tem da izbirajo med nasprotujočimi si elitami. Državljani vplivajo tudi na odločitve, ki jih sprejemajo elite, in imajo možnosti zamenjati vodstvo. Demokratska elita si tako pridobiva svoje množično ozadje, to pa pomeni, da se zmanjšuje socialna razlika med elitami in množicami. Ko Bottomore kritično presoja takšna stališča teoretikov elit, ugotavlja, da te teorije zanikajo stvar-

no možnost demokracije, pojmovane kot oblast ljudstva. Gre za pojmovanja o predstavniški demokraciji, katere predstavniki so manjšina, ki razpolaga z večjo politično močjo kot tisti, ki jih predstavlja. Predstavniška demokracija ni popolna demokracija, njen nedemokratski značaj postaja na primer očiten v primeru posrednih volitev, pri katerih izvoljena elita voli drugo elito, ki dobiva enako ali večjo politično moč.

Ker je predstavniška demokracija sinonim za večpartijske sisteme, avtor upravičeno naperja svojo kritično analizo, s katero hoče pokazati na inkompatibilnost med elitnimi teorijami in demokracijo, tudi zoper politične partije. Sodi, da politične partije ne zadoščajo za obstoj demokratičnega političnega sistema. Zato bi jih kazalo nadomestiti z manj stalnimi, manj birokratsko in zamotano organiziranimi združenji. Za takšen tip političnega sistema bi bili dani pogoji v družbah, v katerih bi odmrli družbeni razredi, ki so podlaga za obstoj in delovanje političnih partij.

Ta Bottomorova razmišljanja izhajajo nedvomno iz dveh znanstveno utemeljenih izhodišč: prvo je, da so sodobne politične partije nosilke elitnih struktur, kar pomeni, da omejujejo vpliv svojega članstva na politične odločitve. Za to ugotovitev lahko najdemo vrsto dokazov, s pomočjo katerih je mogoče ugotoviti obstoj elitnih tendenc v vseh funkcijah političnih partij. Zato ni naključje, da protestno gibanje, ki je odsev krize obstoječih institucij, neredko poteka zunaj političnih partij in da je naperjeno zoper njihovo elitno orientacijo in zoper njihovo zagnano — izključno

forsiranje boja za pridobitev ali ohranitev politične oblasti, kar povzroča, da zanemarjajo uresničevanje drugih pomembnejših funkcij političnih partij. Zdi se nam, da je pomen omenjenih protestnih gibanj predvsem v tem, da so opozorilo, da je krize obstoječih političnih institucij mogoče reševati le z globljimi kvalitetskimi spremembami v socialni strukturi družbe. To pa je tudi že drugo utemeljeno Bottomorovo izhodišče, ko sodi, da je pogoj za obstoj neelitnih združenj odprava razredne strukture. S tem Bottomore upošteva marksistično stališče o povezanosti politične demokracije z ekonomsko, česar elitne teorije ne upoštevajo, saj izpuščajo iz opredeljevanja demokracije vse pomembne nepolitične činitelje.

Elitne teorije — po sodbi avtorja — ne odpirajo perspektive za demokratičen družbeni razvoj. Le-to je treba iskati v socialističnih družbenih strukturah, ki pa v svojem dosedanjem razvoju niso bile imune za birokratsko elitne pojave, ki so dajali teoretikom elit dovolj podlage za dokazovanje, da so nekatere teoretične osnove vulgarno materialističnih teorij napačne in predvsem za dokazovanje, da obstaja v socializmu združena elita, ki razpolaga z veliko večjo družbeno močjo kakor elite v »pluralističnih«
zahodnih družbah.

Aktualnost avtorjevih razmišljanj o perspektivi demokratičnega družbenega razvoja je v sedanjem času očitna. Zahteve naprednih sil po realizaciji resničnih samoupravnih odnosov na vseh koncih zvenijo dovolj glasno. In avtor pravilno sklepa: razvoj realnega egalitarizma in

resnične demokracije je možen v samoupravnem sistemu, kar zahteva decentralizacijo politične oblasti, neodvisna združenja v intelektualni družbeni sferi, ki medsebojno tekmujejo, odpravljanje razredov in elit itd., kar vse skupaj zagotavlja uresničevanje načela enakih možnosti, da vsak posameznik v neomejenem združevanju z drugimi ljudmi lahko do popolnosti razvija svoje osebne kvalitete.

Ker socialistične družbe spreminjajo kvaliteto socialne strukture, se jim s tem — po našem mnenju — odpirajo realne možnosti za razvoj resničnih demokratičnih samoupravnih odnosov. Razvoj različnih samo-

upravnih središč, z decentralizacijo oblasti in odpravljanjem klasičnih funkcij političnih partij, pa bo odprl problem integracijskih družbenih procesov. Ena od možnosti za premagovanje tega problema je v učinkovitem interesnem grupiranju in v učinkovitem družbenem nadzoru samoupravnih skupnosti ter decentraliziranih organov oblasti.

Procesi samoupravnega razvoja pa so zapleteni ter dolgotrajni in lahko pričakujemo, da bodo problemi demokracije in elit tudi še v prihodnje vzbujali znanstveno ter praktično-politično zanimanje.

P. K.

Slovensko politološko društvo

Razvoj politične misli, za katero je značilno preseganje pragmatičnega in voluntarističnega obravnavanja političnega, je posledica vse večje demokratičnosti našega družbenega življenja. Ta demokratičnost pa šele omogoča, da spregovori politično, ki je bilo v dobi voluntarizma, temelječega na administrativnem sistemu, enostransko razvito. K vsestranskemu razvoju političnega sodi tudi razvoj znanstvene misli o tem področju

ju družbene dejavnosti, ki dobi svojo institucionalno podobo v obliki učno-znanstvenih ustanov, ki se specializirano ukvarjajo s politično znanostjo. Razvoj politične misli na eni strani ter čedalje večji pomen politične znanosti za razmah dosledno samoupravljalvske socialistične demokracije na drugi strani sta zahtevala ustanovitev takega telesa, v katerem bi lahko prihajalo do plodnega sodelovanja med politologijo in politično mislijo politične prakse. Dejstvo, da obstaja visokošolska politološka ustanova in da imamo že precejšnje število diplomantov te šole, je le še poudarilo to zahtevo.

Zaradi teh razlogov je bil sklican ustanovni občni zbor Slovenskega politološkega društva, ki je bil 24. maja 1968 v dvorani inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Pobudo za ustanovitev društva je dala visoka šola za politične vede in Jugoslovansko združe-

nje za politične znanosti z namenom, da bi to društvo združevalo politologe in vse tiste družbene delavce, ki prispevajo k razvoju politične misli in znanosti. Iniciativni odbor je pripravil ustanovni občni zbor s temle dnevnim redom:

1. volitve delovnih teles zbora,
2. uvodna beseda — referat mr. A. Bibiča,
3. razprava o osnutku društvenih pravil,
4. volitve društvenih organov,
5. razno.

Delo zbora je vodilo delovno predsedstvo v sestavi: dr. G. Kušej, dr. S. Južnič, mr. A. Bibič in I. Jamnikar. Po uvodni besedi, v kateri je bil govor o predpostavkah za nastanek politične znanosti in o možnostih za njen razvoj ter o namenih društva, so v razpravi o društvenih pravilih predvsem poudarjali to, da morajo biti nameni društva čim jasneje določeni. Zborovalci so se strinjali glede temeljnih ciljev društva: razvoj in popularizacije splošne politične kulture, še posebej pa politične znanosti; prizadevanja za razvoj socialistične demokracije; povezovanje in uveljavljanje politološke stroke in kadrov; podpiranje in organiziranje strokovnega in znanstvenega izpopolnjevanja; sodelovanje s sorodnimi strokovnimi in znanstvenimi društvi, ustanovami in združenji v deželi in tujini; sodelovanje s političnimi ustanovami in organizacijami, ter založniška dejavnost in druge zadeve, ki so v zvezi z vlogo in pomenom društva. Te smotre

namerava društvo uresničevati na tele načine: organiziralo bo znanstvena in strokovna posvetovanja, razprave, tečaje itd.; izdajalo bo zbornik politoloških razprav in druge publikacije; ustanavljalo bo sekcije v večjih središčih SRS in sodelovalo pri demokratičnem oblikovanju javnega mnenja. Pravila društva so bila z nekaterimi spremembami in dopolnitvami soglasno sprejeta. Po krajši razpravi je bil sprejet tudi uradni naziv društva, ki se glasi: Slovensko politološko društvo. Na koncu je ustanovni občni zbor na predlog iniciativnega odbora z javnim glasovanjem izvolil tele organe društva:

1. upravni odbor:

dr. G. Kušej, dr. V. Benko,
dr. S. Južnič, dr. M. Strobl,
F. Mirtič, mr. A. Bibič,
A. Kutoš, B. Markič,
M. Maček;

2. nadzorni odbor:

dr. S. Peterin, mr. P. Klinar,
E. Ulrih;

3. sodišče časti:

dr. H. Modic, dr. A. Žun,
V. Henigman.

Ustavni občni zbor politologov je bil tako nov prispevek k uveljavljanju politične znanosti, k temu, da le-ta zavzame svoje mesto v sodobni družbi.

Na prvi seji upravnega odbora društva, ki je bila takoj po ustanovnem občnem zboru, je bil za predsednika upravnega odbora izvoljen mr. A. Bibič.

M. M.

b

STUDENTSKI UPOR

»Problemi del socialismo«, št. 28—29, 1968

Uredništvo socialistično usmerjene italijanske revije (pod vodstvom L. Basa, PSIUP) je dalo strani celotne dvojne številke na razpolago glasnikom in teoretikom (lahko že rečemo) mednarodnega študentskega gibanja. Seveda je največ prostora in poudarka dano študentskemu gibanju v Italiji; revija objavlja številne avtentične dokumente tega gibanja.

Skušali bomo na kratko nakazati nekaj poglobitnih tem in misli teh prispevkov — ob vsej nevarnosti, da bodo zaradi zgoščenosti in parcialnosti povzetka le nekaterih misli neustrezno ali premalo razumljene.

UNIVERZA (SOLA) IN DRUŽBA

Sola je objektivno v čedalje večji meri ena temeljnih institucij za prenašanje avtoritarnih vrednot (neokapitalistične) družbe in za manipulacijo s študenti z namenom, da le-ti sprejmejo *obstoječe oblike družbene delitve dela in hierarhične stratifikacije družbenih vlog* — na čemer tudi temelji obstoječa družba. V družbenem okviru je sola sredstvo selekcije in integracije; funkcionira kot aparat za legitimiranje razredne delitve (daje ji legitimnost po kulturnih in znanstvenih kriterijih, ki pa so popolnoma funkcionalni z vidika hierarhične strukture družbe, kateri so prilagojeni). Sola je *sredstvo* za

podrejanje, vsebina in (avtoritativna) metoda pouka postavljata študenta v vlogo, ki jo bo kasneje imel v družbi, nasproti stvarnim nosilcem moči.

Studentski boj (zato) *ni boj proti „slabi šoli“ za boljšo, reformirano šolo, temveč boj proti šoli kot socialni instituciji sploh*. Glede na mesto šole v družbenem sistemu je to hkrati boj proti sistemu sploh (kar se kaže že v tem, da se v obrambo šole postavljajo vse institucije obstoječega avtoritarnega sistema: od vlade, državne uprave, policije do profesorskega zbora, cerkve in družine). Treba je *zavračati kot reakcionarne kakršnekoli ponudbe o študentskem soupravljanju univerze* (to poudarjajo vsi avtorji člankov!). Soupravljanje je pot, po kateri skušajo študentsko gibanje integrirati v sistem, ga izkoristiti za boljše funkcioniranje obstoječega sistema oziroma ga zvesti na sindikalistične ter korporativne okvire. Študentje morajo nasprotno *parovati avtonomijo gibanja*. »Upravo šole birokratom, vodstvo gibanja študentom.« (M. Rostagno, »Anatomija upora«.) Odkloniti je treba vsako reformo šole, ki bi se predstavljala kot »doseženi cilj« in s tem konec gibanja — boljše študijske pogoje, boljši pouk itd. To ne pomeni, da gibanje zavrača take spremembe — sprejema jih in si prizadeva zanje, toda le zato, da zagotovi nadaljnji razvoj gibanja.

Konkretna zahteva italijanskih študentov v sedanji fazi boja: 1. dati študentom možnost, da sami določijo, *katera tematika je funkcionalna v okviru določene smeri študija* (proti od zunaj danim »programom študija«); 2. v okviru tega dati možnosti tudi take vsebine, ki ne rabi le strokovnemu poklicnemu usposabljanju, temveč tudi kritični analizi izbranega poklica v njegovem družbenem kontekstu; 3. organizirati študij tako, da bo do največjih možnosti razvijal kritične sposobnosti. V ta namen predlagajo: 1. da bi posebni zbori vseh študentov v začetku semestra na podlagi predlogov profesorjev in študentov v razpravi in z glasovanjem izbrali določeno število študijskih tem; 2. na teh temah bi delale študijske skupine, ki bi bile osnova študija; skupine bi same izbirale in vabile kot nujne strokovne sodelavce pro-

fesorje, asistente, strokovnjake zunaj univerze; 3. odpravijo se izpiti; uspeh bi se ocenjeval kompleksno glede na delo v skupini.

STUDENTI IN DELAVSKO GIBANJE; POLITIČNE STRANKE

Studenti se ne identificirajo z delavci, toda čutijo, da jih predstavljajo (A. Asor-Rosa, »Studentski boji in delavsko gibanje«). *Napačno je videti v študentih »edino revolucionarno silo«* ipd.; toda *odbeč* (ne nepravilno) je *ponavljati*, da ima *delavski razred osrednjo vlogo v revolucionarnem boju*. Samo sklicevanje na »delavski razred«, ne da bi uspeli v praksi opredeliti politično-organizacijska sredstva za aktualizacijo in generalizacijo delavskih bojev, je *izraz nemoči*, s katerim se odpovedujemo delncemu, vendar možnemu boju (študentskemu) v imenu nekega splošnega boja, ki pa ostaja le na papirju. Izrazi, kot so npr. »delavski razred« in »delavske partije«, tako zgubljajo skoraj vsako zvezo s stvarnimi boji delavcev in globokimi socialnimi konflikti, ki danes pretresajo Evropo (L. Bobbio, G. Viale, »Strategija gibanja«).

Cilj študentskega gibanja je v nekem smislu gibanje samo; izoblikovanje sodobnim razmeram ustreznih oblik revolucionarnega boja, ki bodo lahko rabile kot izkušnja in spodbuda tudi delavskemu razredu samemu, *brez katerega na uspeh ni mogoče računati*.

Pomena študentskega gibanja *ni* *dodela* nobena klasična leva oziroma delavska partija. Socialdemokrati so ga skupaj z meščanskimi strankami seveda v celoti odklonili; toda tudi komunisti (italijanski) so bolj nagnjeni gledati na gibanje z vidika, kako ga izkoristiti za razširitev volilne baze, za pridobitev novih članov in kadrov za svoje vrste itd. Delavske partije bi morale, nasprotno, videti svojo nalogo — kot pišeta funkcionarja Federacije socialistične mladine (PSIUP) G. Trulli in G. Felici — v tem, da dajo gibanju sredstva in možnosti za razširitev njegovega lastnega vpliva in delovanja, namesto da ga skušajo izkoristiti za svoje posebne cilje. Študentje so v svojem boju proti akademskemu avtoritarizmu ob boku bojev delavcev proti tovarniškemu despotizmu in boju kmetov proti zemljiški posesti. Boja proti šoli

— proti funkciji, ki jo opravlja — ni mogoče gledati le kot področje, kjer rastejo kadri za »pravo« politično delo ipd.; sam je *pomembna politična revolucionarna praksa*.

Študentski boj odkriva selektivno in integrativno naravo šole, njeno zvezo s splošnim avtoritarizmom, ki je lasten neokapitalističnim družbam. Taka narava šole se najlepše kaže ob zahtevi, da bi dobivali *plačo* vsi mlajši od 18 let in *osi*, ki *želijo nadaljevati šolanje*; s tako zahtevo je najlažje mobilizirati vse, ki se hočejo resnično soočiti s problemom »pravice do študija«, ne glede na socialni izvor ipd. — Treba pa se je zavedati, da je *nepravilno prednotiti politična gibanja po njihovih programskih zahtevah kot takih* — abstraktno vzeto so vse zahteve enake. Važna je njihova sposobnost, da naredijo množice pripravljene za boj. Važno je realno gibanje, ne program sam po sebi.

MLADI KOT RAZRED

Revija prinaša tudi daljši in s podatki dokumentiran članek ameriških avtorjev je, da je v razmerah neoka- »Mladi kot razred«, ki je vzbudil veliko zanimanja in razprav. Temeljna teza avtorja je, da je v razmerah neokapitalizma (»administrativnega imperIALIZMA«, kakor pravita) ameriške družbe *mladina* (vsaj razvoj gre v tej smeri) *razred*, in *to izkoriščani razred* glede na vse kriterije za opredeljevanje razredov.

Mlad človek lahko danes v čedalje večji meri *izbira le* med vojaško obveznostjo in vojaško službo, šolanjem in — brezposelnostjo. Vojska in šolstvo pa sta v ZDA postali »industrije« z zelo jasno vlogo v sistemu družbeno ekonomske reprodukcije: z neproduktivnim uporabljanjem presežka družbenega proizvoda omogočata »normalno« funkcioniranje vsega drugega proizvodnega sistema. Tako vojaki kot študentje dejansko delajo poln delovni čas in še več, ne da bi bili za to plačani. V bistvu so izkoriščani. Ugovori, da njihovo »delo« ni »produktivno« oziroma da je, kar za deva študente, le priprava, le »investicija« za kasnejše, toliko bolj plačano delo, ne drži. Neproduktivno delo, ki ga opravljajo, ne opravljajo po lastni izbiri in veselju, temveč je tako delo

družbena nužnost. Če kasneje študentje postanejo dobro plačani uradniki in inženirji, pomeni to le, da so (neke-teri) prešli v drug razred, medtem ko je mladina kot taka še naprej izkoriščani del družbe. Poleg tega se doba »mladosti« (in izkoriščanja) nenehno podaljšuje daleč čez meje biološke zrelosti, in to iz vzrokov, ki obstoje v družbenem sistemu.

Kot je značilno za razrede, si danes tudi mladina oblikuje posebno razredno »podkulturo«, ki se kaže v posebnem stilu življenja, normah vedenja, v oblačenju, glasbi, literaturi, jeziku. Dobrišen del »mladinskih problemov« je povezanih prav s to posebno kulturo mladih. Opaziti pa je tudi že izraze posebne politične zavesti in organiziranosti mladih.

-mk-

bibliografija
knjig in člankov

b

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo univerze v Ljubljani)

A. KNJIGE IN ČLANKI IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

BLOCH Ernst: Uspravan hod, konkretna utopija. Uz 150 god. rođenja Karla Marksa. Pregled, Sarajevo, 1968/LVIII, št. 5—6, str. 441—448.

CENGLE Franc: Marksologija Iringa Fetschera. (Povodom knjige — Karl Marx i marksizam.) Pregled, Sarajevo, 1968/LVIII, št. 5—6, str. 571—582.

HADŽI-VASILEV Kiro: Bolj živ kot vsi živi. Ob 150-letnici rojstva Karla Marxa. Komunist, Lj. 10. maja 1968, št. 20.

PASIĆ Najdan: Veliki sodobnik. Ob Marxovem rojstnem dnevu. Komunist, Lj., 1. maja 1968, št. 19.

II. FILOZOFIJA

DEBENJAK Božidar: Problem substance v sklopu Marxovega kategorialnega aparata. Ljubljana, Inštitut za sociologijo in filozofijo pri univerzi 1967. IX + 77 str. (INFORMATIVNI bilten. 25.) (ciklost.) — IV/1661-25.

HEIDEGGER Martin: Izbrane razprave. (Prevedel: Ivan Urbančič. Izdal in uvodno razpravo napisal: Boris Majer.) V Ljubljani, CZ 1967. 413 str. (MISEL in čas. 3) — I/2484-3.

FILIPOVIĆ Muhamed: Marksizam i socijalizam. Problem realizacije filozofije. Pregled, Sarajevo, 1968/LVIII, št. 5—6, str. 515—532.

FOUCAULT Michel: Foucault odgovara Sartreu. Telegram, Zgb., 7. lipnja 1968, št. 425.

GEYMONAT Ludovico: Marksizam i prirodna nauka. Naše teme, Zgb/XII, št. 4, str. 617—625.

GOJKOVIĆ Boro: Revolucionarno nasilje i smisao historije. (Odnos M. Merleau-Pontyja prema marksizmu.) Pregled, Sarajevo, 1968/LVIII, št. 5—6, str. 499—515.

KERMAUNER Taras: Trojni ples smrti ali samorazdejanje humanizma v povojni slovenski drami. Ljubljana, DZS 1968. 208 str. — 11.829.

KOS Janko: Slovenci in dialektika. Sodobnost, Lj., 1968/XVI, št. 4, str. 380—399.

MERLEAU-PONTY Maurice: Oko i duh. (Prevod: Eleonora Mićunović.) (Beograd, Vuk Karadžić 1968.) 140 str. (ZODIJAK. 15). — 11.320-15.

MOTALN Valter: Človek nasproti neskončnemu. Tribuna, Lj., 3. junija 1968, št. 21.

MUMUNOVIĆ Rasim: Aktualnost filozofije u marksizmu. Pregled, Sarajevo 1968/LVIII, št. 5—6, str. 555—546.

MUNISIĆ Zdravko: Marksistička filozofija u delu Rože Garodija. Socijalizam, Beograd 1968/XI, št. 4, str. 518—536.

PAYLOVIC Branko: Marksizam i dogmatizam. Gledišta, Beograd 1968/IX, št. 5, str. 705—720.

PSIBOS Julijan: O pojmu »avantgarda«. Izraz, Sarajevo, 1968/XII, št. 6, str. 506—566.

RUPEL Dimitrij: Še o strukturalizmu in humanizmu. Sodobnost, Ljubljana, 1968/XVI, št. 3, str. 311—315.

RUS Veljko: Status strokovnega in vodstvenega kadra glede na komuniciranje moč in odgovornost. Moderna organizacija, Kranj, 1968/X, št. 5, str. 387—398.

RUS Vojan: Evropski človek med dialektiko in metafiziko. Sodobnost, Ljubljana, 1968/XVI, št. 3, str. 279—300.

TANOVIC Arif: Vrijednost i vrednovanje u fenomenologiji i marksizmu. Pregled, Sarajevo, 1968/LVIII, št. 5—6, str. 547—554.

III. SOCIOLOGIJA

CARNI Ludvik: Diskusija o »azijskem produkcijskem načinu«. Sodobnost, Ljubljana, 1968/XVI, št. 3, str. 320—332.

MILOVANOVIC Vladimir: Naučni pristup izučavanju problema omladine. Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 3, str. 338—348.

SARAPATA Adam: Osnove sociologije dela. (Elementy socjologii pracy. Prevredla: Jolanda Gros-Kozak.) V Ljubljani, MK 1968. 191 str. (KOZMOS 26.) — 1/2065-26.

STUPAN Ana: Dve obliči množične kulture. Sodobnost, Ljubljana, 1968/XVI, št. 4, str. 399—413.

TANNEBAUM Robert: Kako ustvariti učinkovito organizacijo. Moderna organizacija, Kranj, 1968/I, št. 5, str. 427—457.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — SOLSTVO

ČOKL Dušan: Iz razvite Slovenije. Poslanec D. Č. o šolstvu in drugih razmerah v ptujski občini. Naši razgledi, Lj., 22. junij 1968, št. 12.

DJURASKOVIC Djuro: Komu odpreti možnost? Komunist, Lj., 28. junija 1968, št. 27. (Socialne razlike pri šolanju.)

FILIPIC Lojze: Politika in kultura. Naši razgledi, Lj., 22. junija 1968, št. 12.

HADZI-VASILEV Mito: Teorijski aspekti društvenog položaja kulture u soci-

jalizmu. Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 5, str. 259—286.

JEROVSEK Janez: Organizacija in samoupravljanje v znanstvenih organizacijah. Moderna organizacija, Kranj, 1968/I, št. 5, str. 439—444.

KALAJIC Dragoš: Surovost kao ideal. Delo, Beograd, 1968/XIV, št. 6, str. 716—735.

KUTOS Aleksander: Potrebujemo enoten visokošolski sistem. Komunist, Lj., 5. in 12. julija 1968, št. 28 in 29.

LJUBIC Milan: Reorganizacija ZK in problemi slovenskega filma. Komunist, Lj., 12. julija 1968, št. 92.

PIVEC Franci: Reformirana univerzitetna reforma. Tribuna, Lj., 5. junija 1968, št. 21.

MARTELANC Tomo: Štipendije in študijska posojila. Delo, Lj., 1. in 2. maja 1968.

—: RESOLUCIJA 8. konference ZŠJ o intenzifikaciji študija. Tribuna, Lj., 3. junija 1968, št. 21.

—: ŠTUDENTSKI program reševanja osnovnih vprašanj slovenske univerze. Tribuna, Lj., 17. junija 1968, št. 22.

—: TEZE o razvoju in izpolnjevanju sistema izobraževanja in vzgoje v SFRJ. Delo, Lj., 12. maja 1968. (Priloga.)

—: UNIVERZITETNE dileme. Univerzitetna konferenca ZKS o visokoškolskem zakonu. Tribuna, Lj., 20. maja 1968, št. 20.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

BIBIC Adolf: Pomen politične znanosti. Naši razgledi, Lj., 22. junija 1968, št. 12.

BULAJIC Zarko: Družbena neenakost v socializmu. Teoretične razprave. Komunist, Lj., 21. junij 1968, št. 26.

HADZISTEVIC Vojin: Udruženi proizvođač i svestrana kritika svega postojećeg.

KAMUŠIĆ Mitja: Delitev dohodka, poslovna politika in samoupravljanje. Naši razgledi, Lj., 6. julija 1968, št. 13.

LUKACS Georg: Kocksistenca — nova oblika razrednega boja. Delo, Lj., 25. maja 1968.

MACEK Matjaž: Slovensko politološko društvo. Komunist, Lj., 7. junija 1968, št. 24.

MILOSAVLEVSKI Slavko: Strankarski pluralizem ali nestrankarska demokra-

cija. Komunist, Lj., 21. junija 1968, št. 26.

PASIĆ Najdan: Kritički osvrt na različite koncepcije samoupravljanja. Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 4, str. 403—424.

—: POLITICNA oblast in preobrazba etatistične v samoupravno strukturo družbe. Delo, Lj., 25. maja 1968.

SMILAGIĆ Nerkez: Socijalizam kao radnička demokratija, III Gramsci. Pregled, Sarajevo, 1968/LVIII, št. 5—6, str. 479—498.

2. Družbenopolitični sistem SFRJ:

BIJELIĆ Srećko: Aktuelna pitanja samoupravljanja i reforme. Naše teme, Zagreb 1968/XII, št. 4, str. 548—585.

BUHA Aleksa: Sindikat pred renesansom. Pregled, Sarajevo, 1968/LVIII, št. 5—6, str. 591—600.

CERNETIĆ Metod, Ivo Marek, Slavko Podmenik: Student, družba, univerza. Naši razgledi, Lj., 22. junija 1968, št. 12.

DAMJANOVIĆ Mijat: Ostvarivanje načela smenjivosti u izboru poslanika Savezne skupštine. Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 4, str. 507—517.

DOLANČ Stane: Nacionalni učinek meriti v federaciji in v svetu. Komunist, Lj., 7. julija 1968, št. 24.

DOLANČ Stane: Zgodovinska kontinuiteta. Ob tezah za prvi statut ZK Slovenije. Naši razgledi, Lj., 6. julija 1968, št. 13.

DORĐEVIĆ Jovan: Načelni stavovi i pitanja o sindikatu. Gledišta, Beograd, 1968/IX, št. 5, str. 747—770.

DZUVEROVIĆ Drago: Mednacionalne dileme. Ob plenumu CK ZK Srbije. Naši razgledi, Lj., 8. junija 1968, št. 11.

DZUVEROVIĆ Borisav: Raskršća studentskog i učeničkog samoupravljanja. Gledišta, Bgd. 1968/IX, št. 5, str. 794—798.

—: ENAJSTA seja CK ZK Slovenije. (3. junija 1968.) (Materiali.) Komunist, Lj., 7. junija 1968, št. 24. (Priloga.)

GORIČAR Jože: Studentovski nemir in družbeni problemi. Naši razgledi, Lj., 8. junija 1968, št. 11.

HOČEVAR Janez: Reorganizacija — sredstvo za oblikovanje nove podobe ZK. Komunist, Lj., 7. junija 1968, št. 24.

JARC Vlado: Privilegiji. Rezime. Komunist, Lj., 12. julija 1968, št. 29. (O Splošni gospodarski banki.)

JOVANOVIĆ Aleksandar: Društveni sistem i narodna odbrana. Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 4, str. 449—466.

KOLISEVSKI Mitre: Pismo iz Beograda. Tribuna, Lj., 17. junija 1968, št. 22.

—: KOMISIJE — žarišča idejnega snovanja. Komunist, Lj., 12. julija 1968, št. 29.

LISKA Janko: Ne želimo plohe besed. Pismo Titu. Komunist, Lj., 14. junija 1968, št. 25.

LISKA Janko: Od kod kriza zavesti med prosvetnimi delavci-komunisti? Komunist, Lj., 21. junija 1968, št. 26.

MATIĆ Milan: Problemi i perspektive izbornog sistema. Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 4, str. 467—479.

MILOSAVLEVSKI Slavko: Društveno političke organizacije i izbori. Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 4, str. 480—491.

LUKIĆ Radomir: Nekatera vprašanja pravnega položaja direktorja in vodilnih kadrov v podjetju. Moderna organizacija, Kranj, 1968/I, št. 5, str. 399—411.

MURKO Matija: Od Kranja do Velenja in dalje. Po 8. kongresu mladine Slovenije. Komunist, Lj., 28. junija 1968, št. 27.

MURKO Matija: Bo manifestiranju stališč sledilo dolgoročno delo? Po zborovanju ljubljanskih študentov. Komunist, Lj., 14. junija 1968, št. 25.

MURKO Matija: Studentsko gibanje z očmi študenta. Komunist, Lj., 21. junija 1968, št. 26.

—: O NAJVAŽNEJSIH nalogah ZK pri razvijanju družbeno-ekonomskih in političnih odnosov. Komunist, Lj., 21. junija 1968, št. 26.

—: OCENA družbeno-ekonomskih in političnih odnosov v kmetijstvu in na vasih. Komunist, Lj., 14. junija 1968 (priloga).

—: ODLOCEN boj deformacijam. Izvršni komite CK ZKS o vzrokih prekinitev dela in o virih nekaterih deformacij v naši družbi. Komunist, Lj., 7. junija 1968, št. 24.

—: ODLOMKI z zborovanja v študentskem naselju. F. Hočevar, Pintar, Puklovec, Guštin, Poljšak, Baškovič, ... Tribuna, Lj., 17. junija 1968, št. 22.

—: OSNUTEK poročila o delu CK ZKS med V. in VI. kongresom. Komunist, Lj., 7. junija 1968, št. 24.

PEGAN Sergije: Izborni proces i učešće birača. Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 4, str. 492—506.

PETROVIC Borisav: Struktura skupština i izborni sistem. Gledišta, Beograd, 1968/IX, št. 5, str. 776—781.

TAVCAR Marjan: Etične vrednote iz ozadja v ospredje komunistove zavesti in akcije. Predkongresna razmišljanja. Komunist, Lj., 28. junija 1968, št. 27.

TEPAVAC Mirko: Trenutek največjih obveznosti komunistov. Analiza. Komunist, Lj., 28. junija 1968, št. 27.

TOS Niko: Ocena posledic prakse nagrajevanja. Raziskave in dognanja. Komunist, Lj., 28. junija 1968, št. 27.

TRIPALO Mika: Izrada platforme kongresa SK uz sudjelovanje cijele partijske javnosti, Telegram, Zgb., 31 svibnja 1968, št. 422.

VUKMANOVIC Svetozar: Protivurečnosti samoupravnog društva. Naše teme, Zagreb, 1968/XII, št. 4, str. 505—547.

3. Politični sistemi in organizacije:

DRENOVEC Franček: Nigerija. Vojaški režimi kompromitirani in neuspešni. Naši razgledi, Lj., 6. julija 1968, št. 13.

DUBČEK Aleksander: Češkoslovaška na poti preporoda. Komunist, Lj., 14. junija 1968, št. 25.

FISCHER Ernst: Nade su u Pragu. Pregled, Sarajevo, 1968/LVIII, št. 5—6, str. 555—569.

JERI Janko: Italicae res anno 1968. Nadaljnji razvoj političnih tendenc minulih desetih let. Naši razgledi, Lj., 6. julija 1968, št. 13.

—: JUTRISNJA Evropa. Levica je posebej odgovorna. Pogovor za okroglo mizo: J.-J. Servan-Schreiber, G. Amendola, R. Lombardi, F. Sullo, A. Spinelli. Naši razgledi, Lj., 6. julija 1968, št. 13.

RAJH Zdenko: Reperkusija političnih pretresov v Franciji. Z ekonomskega zornega kota. Komunist, Lj., 28. junija 1968, št. 27.

VODOPIVEC Vlado: Pomirjena in vznemirjena Nemčija. (I.) Sodobnost, Lj., 1968/XVI, št. 3, str. 310, št. 4, str. 414—420.

VRABEC Václav: Danes smo alergični na nasvete. Naši razgledi, Lj., 6. julija 1968, št. 13.

4. Delavska in progresivna gibanja:

COHN - BENDIT Daniel: »Komunisti so za nas preveč meščanski«. Naši razgledi, Lj., 8. junija 1968, št. 11.

DRČAR - MURKO Mojca: Osveščanje študentov (v tujini). Borec, Lj., 1968/XIX, št. 5, str. 462—466.

GARAUDY Roger: Hotenja študentov in cilji delavskega razreda. Naši razgledi, Lj., 25. maja 1968, št. 10.

GRASS Günther: Nasilje je spet mogoče. Naši razgledi, Lj., 25. maja 1968, št. 10.

KASTILJA Huan: Sindikalna opozicija u Spaniji. Medunarodna politika, Beograd 1968/XIX, št. 436.

KUVACIĆ Ivan: O radikalizaciji crnačkog pokreta. Naše teme, Zagreb 1968/XII, št. 4, str. 601—616.

MALLET Serge: Idol upornih študentov: Herbert Marcuse. Naši razgledi, Lj., 25. maja 1968, št. 10.

SEDIN L.: Delavski razred in študentje Zahoda. Naši razgledi, Lj., 1968, 8. junija št. 11.

TOMANOVIC Milutin: Po »bostadskem« uporu na Švedskem. Komunist, Lj., 28. junija 1968, št. 27.

TOURE Sekou: Brez kulture ni ekonomske revolucije. Naši razgledi, Lj., 6. julija 1968, št. 13.

5. Mednarodni odnosi:

BADURINA Berislav: ZSSR in evropska varnost. Politika in strategija. Komunist, Lj., 7. junija 1968, št. 24.

BADURINA Berislav: Pota evropske varnosti. Komunist, Lj., 28. junija 1968, št. 27.

BELOVSKI Dimče: Pregovori u Parizu. Medunarodna politika, Beograd 1968/XIX, št. 436, str. 6—7.

BRANDT Willy: Bonska vzhodna politika. Naši razgledi, Lj., 22. junija 1968, št. 12.

FAN Van Dong: Dvigamo zastavo mednarodne solidarnosti. Naši razgledi, Lj., 22. junija 1968, št. 12.

GABELIĆ Andro: Da li prihvatiti američko-sovjetski projekt? Medunarodna politika, Beograd, 1968/XIX, št. 436, str. 21—22.

LIPPMANN Walter: Pogajanja v Parizu. Naši razgledi, Lj., 22. junija 1968, št. 12.

MATES Leo: Usmeritev k sodelovanju. Splošni razvoj odnosov med obema de-

loma Evrope... Komunist, Lj., 5. julija 1968, št. 28.

PETKOVIC Ranko: Nesvrstavanje juče i danas. Međunarodna politika, Beograd, 1968/XIX, št. 436, str. 7—8.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

ALBREHT Roman: Družbena lastnina in samoupravljanje (II). Polemika. Naši razgledi, Lj., 25. maja 1968, št. 10.

AMBROZIC-POČKAR Marija: Pogoršavanje polazaja zemalja u razvoju u svetskoj privredi. Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 3, str. 311—320.

BREKIC Jovan: Zastarelost štabno-linjske organizacije dela. Moderna organizacija, Kranj, 1968/I, št. 5, str. 413—425.

BUČAR France: Dvoje načinov mišljenja. Polemika (Stojan Pretnar—Roman Albreht). Naši razgledi, Lj., 22. junija 1968, št. 12.

BUČAR France: Gospodarska organizacija kot asociacija svobodnih proizvajalcev ter vloga vodstvenih in strokovnih delavcev v tej asociaciji. Moderna organizacija, Kranj, 1968/I, št. 5, str. 369—385.

CICOVIĆ Obren: Psihološke metode procenjivanja uspešnosti ljudi na radu. Ekonomika preduzeća, Beograd 1968, št. 5, str. 295—300.

DOMANCIC Pavao: Jugoslavija u svet. privredi. Pregled, Sarajevo 1968/LVIII, št. 5—6, str. 583—590.

DOMANCIC Pavao: Deflatorna politika i stabilizacija privrede. Gledišta, Beograd, 1968/IX, št. 5, str. 735—746.

GLIGORIĆ Pavle: Raspodela dohotka — deo sistema društvene reprodukcije. Gledišta, Beograd, 1968/IX, št. 5, str. 787—793.

ILIC Bogdan: Obračun i raspodela ličnih dohodaka. Gledišta, Bgd., 1968/IX, št. 5, str. 799—804.

MADŽAR Ljubomir: Realne i monetarne komponente inflatornog mehanizma. Gledišta, Beograd, 1968/IX, št. 5, str. 805—820.

MANDEL Ernest: Socijalistička privreda. Odumiranje klasa i države. Pre-

gled, Sarajevo, 1968/LVIII, št. 5—6, str. 465—478.

PRETNAR Stojan: Se o družbeni lastnini in zlasti o odgovornosti. Polemika. Naši razgledi, Lj., 8. junija 1968, št. 11.

—: REFORMA u SSSR: teorija i praksa. Politika, Beograd, št. 843, 1968.

RUPNIK Lado: Neprimerni davki. Naši razgledi, Lj., 6. julija 1968, št. 13.

SAMARDŽIJA Miloš: Kamata na poslovni fond i socijalistički ekonomski odnosi. Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 4, str. 425—448.

ZIVKOVIĆ Miroslav: Gde su i šta rade stručnjaci sa fakultetskom spremom? Gledišta, Beograd 1968/IX, št. 5, str. 839—850.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVESČANJA IN JAVNO MNENJE

NUHIĆ Muhamed: Savez komunista i javno mnjenje. Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 3, str. 287—299.

TOŠ Niko: Komunisti o neenakosti. Raziskave in dognanja. Komunist, Lj., 21. junija 1968, št. 26.

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

PIERANTOZZI Libero: Vatikan se pogaja s Češkoslovaško? Naši razgledi, Lj., 6. julija 1968, št. 13.

—: POLITIKA, cerkev, religija. Pogovor...: Hamdija Pozderac, Zlatko Fridl, Zdenko Roter, Stane Kranjc, Božo Bevanda, Nanad Brkić, Ivo Tavčar, Ante Andracka in Živko Pregl. Komunist, Lj., 17. maja 1968, št. 21.

SEGVIC Petar: Idejni problemi položaja crkve u našem društvu. Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 3, str. 338—371.

—: ZNACILNOSTI rimskokatoliške Cerkve na Slovenskem: Zdenko Roter, Marko Kerševan, Marjan Tavčar, Franc Kimovec—Žiga. Naši razgledi, Lj., 6. julija 1968, št. 13.

VPRAŠANJA POLITIČNEGA SISTEMA

Političnemu sistemu, njegovi demokratičnosti in učinkovitosti smo v reviji že v preteklosti posvečali mnogo pozornosti. Odločili smo se, da poleg tega organiziramo tudi »okroglo mizo« o tej temi. Dialog naj bi potekal o vprašanjih, ki jih objavljamo v tej številki. Vse, ki žele sodelovati, vabimo, da se prijavijo redakciji ali pa nam pošljejo svoje sestavke.

1. *Katera so temeljna aktualna vprašanja političnega sistema pri nas (identifikacija vprašanj)?*

2. *Ali je aktualnost vprašanj političnega sistema pri nas take narave, da gre le za najnujnejše izpopolnitve, dopolnitve obstoječega ali pa so nujne bistvenejše spremembe?*

3. *Položaj in funkcije republik v jugoslovanski federaciji. Ali gre za vprašanje le nekaterih sprememb v funkcijah federacije (in njih izvajanju) ali pa za vprašanje bistvene preosnove odnosov med republikami in federacijo?*

4. *Razmerje med neposredno demokracijo in družbenim usmerjanjem v političnem sistemu socialistične družbe. Vloga države. Razmerje med državnim in samoupravnim. Kako v tej zvezi presoјati vlogo slovenske republike? Ali res že vsak poseg republiških organov pomeni uveljavljanje republiškega etatizma?*

5. *Razmerje med republiko in občino. Ali so res problemi in možne rešitve enake v odnosu med republiko in občino kot v odnosu med federacijo in republiko?*

6. *Samostojnost, enakovrednost, iniciativnost posameznih političnih subjektov je pogoj za uveljavljanje socialistične demokracije. Katere so tiste ovire, ki preprečujejo to samostojnost (itd.) političnih subjektov in kakšne so posledice takega stanja?*

7. *Kje so ovire, da bi se v našem političnem sistemu docela uveljavila kolektivna in individualna politična odgovornost nosilcev političnih funkcij?*

8. *Aktualna vprašanja ustavnosti, zakonitosti? Kako je z vprašanjem socialne, politične in pravne varnosti državljanov pri nas?*

9. *Ali obstoječa struktura našega skupščinskega mehanizma ustreza? Ali ni sicer načelna, pa vendar zapletena, draga in celo neučinkovita? Ali kompliciranost ne onemogoča občanu, da bi res sledil političnemu delovanju in dogajanju in ga zato pasivizira, onemogoča pri ustvarjanju širše družbene politike?*

10. *Kaj naj bi novega prinesel »komunalni zbor«? Ali je potreben?*

11. *Kako presoјati v luči odgovorov in mnenj o gornjih vprašanjih dosedanje nasprotujoče si poglede o spremembi ustave?*

Tuji avtorji

Karel Kosik

je eden najaktivnejših čeških filozofov. Leta 1957 je izdal knjigo z naslovom »Češka filozofija v obdobju med dvema vojnama«, leta 1963 pa knjigo »Dialektika konkretnega«. Je član uredništva »Literarný listý«, nastopa pa tudi na raznih mednarodnih simpozijih.

iz vsebine naslednjih števil

• STANE PAVLIC: Konvertibilno področje in naše gospodarstvo • ALEKSANDER KUTOŠ: Delovni kmetje in komunistično gibanje • TINE HRIBAR: Religija kot svetovni nazor • FRANCEK HUDEJ: Socialna diferenciacija mladine • LESZEK KOLAKOWSKY: Krščanska filozofija zgodovine • ANA KRANJC-CUK: Formalne in neformalne grupne strukture • ANTON ZUN: Politični sistem pri nas • PETER JAMBREK: Pluralizem v socializmu • ZDRAYKO MLINAR: Distribucija politične moči • JANEZ JEROYSEK: Mehanizmi razreševanja konfliktov • ARISTO ANDONOV POLJANSKI: Makedonski narod in »sanstefanska« Bolgarija • JULKA SEYER: O religioznosti študentov filozofske fakultete •